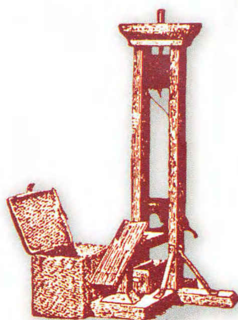
istorie

BRONISLAW BACZKO

CRIMELE REVOLUȚIEI FRANCEZE

HUMANITAS

Bronislaw Baczko este profesor de istorie la Universitatea din Geneva. Preocupat îndeosebi de istoria Luminilor, el a mai publicat următoarele studii: *Rousseau, solitude et communauté* (1974); *Lumières de l'utopie* (1978); *Les imaginaires sociaux: mémoire et espoirs collectifs* (1984) şi este autorul unei culegeri de texte reprezentative pentru Revoluţia Franceză, intitulată *Une éducation pour la démocratie* (1982).

BRONISLAW BACZKO

CRIMELE REVOLUȚIEI FRANCEZE

Traducere din franceză de
TEODORA CRISTEA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BACZKO, BRONISLAW
Crimele Revoluției Franceze / Bronislaw Baczko;
trad.: Teodora Cristea. – Ed. a 2-a, rev. - București: Humanitas, 2007
ISBN 978-973-50-1700-2

I. Cristea, Teodora (trad.)

94(44)"1789/1794"
323.28(44)"1785/1794"

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Prefață

Cartea de față s-a născut dintr-o surpriză şi o mirare. Citind, întru câtva din întâmplare, jurnalul ținut în timpul Revoluției de un oarecare Célestin Guittard de Floriban, burghez din Paris, am dat de pagina în care autorul povesteşte cum în noaptea de 9 spre 10 termidor umbla la Paris zvonul că Robespierre ar fi vrut să se proclame rege şi ar fi avut chiar de gând să o ia în căsătorie pe fata lui Ludovic al XVI-lea, deținută la Temple[1]. Trecând la verificările necesare, am constatat că acest zvon absurd se bucurase de o audiență destul de largă și influențase desfăşurarea evenimentelor de mai târziu. Cum a fost cu putință aşa ceva? În ce context politic şi mental şi-a croit drum acest zvon cu un succes la prima vedere paradoxal? Am ajuns astfel să mă interesez de evenimentele din 9 termidor şi chiar mai mult, de întreaga perioadă termidoriană, atât de tulbure şi de tulburătoare.

În 10 termidor[2], nimeni nu ştie încă şi nici măcar nu-şi închipuie unde va duce Revoluția căderea „ultimului tiran".

---

[1] Reşedința principală a Templierilor din Franța, construită în 1212; după suprimarea ordinului în 1312, clădirile au fost atribuite în parte ordinului Sfântului Ioan de la Ierusalim. În timpul Revoluției Franceze turnul acestei construcții a fost folosit ca închisoare (*n. t.*).

[2] În calendarul republican, adoptat de Convenție la 24 noiembrie 1793 şi folosit până la 31 decembrie 1805, figurau următoarele luni; vandemiar [*vendémiaire*] (22/24 sept.–21/23 oct.), brumar [*brumaire*] (22/24 oct.–20/22 nov.), frimar [*frimaire*] (21/23 nov.–20/22 dec.), *nivôse* (21/23 dec.–19/21 ian.), *pluviôse* (20/22 ian.–18/20 febr.), *ventôse* (19/21 febr.–20/21 mart.), *germinal* [*germinal*] (21/22 mart.–19/20 apr.), floreal [*floréal*] (20/21 apr.–19/20 mai), prerial [*prairial*] (20/21 mai–18/19 iun.), mesidor [*messidor*] (19/20 iun.–18/19 iul.), termidor [*thermidor*] (19/20 iul.–17/18 aug.), fructidor [*fructidor*] (18/19 aug.–21/23 sept.) (*n. t.*).

Importanța perioadei nu constă într-un plan politic sau ideologic inițial, ci în problemele cu care au fost confruntați și pe care au trebuit să le rezolve protagoniștii politici implicați. Pe cât de șovăitoare și adesea contradictorii erau răspunsurile, formulate numai pe măsură ce se desfășurau evenimentele, pe atât de coerente în înlănțuirea lor ni se înfățișează astăzi problemele. Ce era de făcut cu temnițele ticsite? Cine — și când — trebuia eliberat? Ce formă trebuia să capete în fapt dreptatea? Ce libertate trebuia acordată presei? Cum să vindeci sechelele politice, culturale și psihologice ale Terorii? Cum să demontezi definitiv Teroarea? Cine purta răspunderea Terorii și ce pedeapsă li se cuvenea celor vinovați?

Întrebările acestea parțiale se completează unele pe altele și ridică toate o singură problemă: *cum se poate ieși din Teroare*? Prin ce opțiuni și pe ce căi? Ce spațiu politic trebuia făurit în perioada de după Teroare? Și, ca urmare, cum să închei Revoluția și cum să asiguri Republicii un nou început? Cercetarea mea se referă deci la *experiența politică termidoriană*, care asigură acestei perioade de cincisprezece luni unitate și originalitate, integrând-o în experiența politică globală a Revoluției.

Mi-am dat repede seama că această investigație era strâns legată de alta, de care de fapt nu putea fi despărțită. Cum a fost posibil ca simbolismul și imaginarul revoluționar, triumfătoare în anul II, să se dezintegreze într-un timp atât de scurt, doar în câteva luni? Care este contra-imaginarul, antiterorist și antiiacobin, produs și înăbușit în timpul Terorii care, de îndată ce frica se domolește, iese la iveală cu brutalitate, marcând pentru multă vreme cu obsesiile sale memoria colectivă? Căci slăbirea fricii și progresele libertății de exprimare i-au constrâns pe actorii politici să formuleze unele întrebări dureroase: „Cum de *ni* s-a întâmplat *așa ceva*?“ Cum a putut Revoluția, plecând de la principiile din ’89, să ajungă la practicile teroriste din anul II? Se puteau oare împăca aceste principii cu istoria ei? Cu alte cuvinte, ce lumină aruncă momentul termidorian asupra drumului sinuos deja parcurs, asupra experienței și mecanismelor Revoluției, asupra instituțiilor sale politice și mediului lor mental?

Revoluția Franceză a devenit repede un model, un fel de matrice, pentru revoluțiile ulterioare. Și, astfel, revoluționarii s-au identificat rând pe rând cu girondinii, cu iacobinii, cu sanculoții… Ei vor visa la propriul lor 14 iulie sau 10 august. Niciodată însă nu s-au identificat cu *termidorienii*, iar ideea de a-și avea *propriul termidor* îi urmărea ca un vis urât.

Desigur, sunt multe întrebări pentru o singură carte, fără îndoială prea multe. Ele se înlănțuie însă prin forța lucrurilor; această carte este un eseu: ea invită la reflecție și nu propune răspunsuri definitive.

Problematica acestei cărți a fost mai întâi schițată cu prilejul unor conferințe ținute în cadrul seminarului prietenilor mei François Furet și Mona Ozouf, la *École des hautes études en sciences sociales*. Dialogul nostru permanent și deosebit de viu din timpul colocviilor consacrate temei „Revoluția Franceză și cultura politică modernă“ m-a îmbogățit și stimulat. Pentru tot ceea ce mi-au dat le mulțumesc încă o dată cu multă căldură.

N-aș putea aprecia îndeajuns ceea ce această carte datorează lui Jean-Claude Favez, prieten de nădejde, interlocutor și cititor privilegiat, exigenței lui intelectuale, simțului său critic al istoriei.

Cartea de față este dedicată soției mele; în timpul vieții sale prezența și sprijinul ei m-au susținut zilnic și m-au ajutat să înving marile greutăți acumulate pe parcursul elaborării ei; după moartea sa, amintirea ce i-o port m-a îndemnat să termin totuși redactarea acestui text.

I
Robespierre-rege…

„Astăzi, luni după-amiază, Robespierre şi împreună cu el 21 de conjuraţi au fost duşi la Tribunalul Revoluţionar ca să li se confirme condamnarea la moarte, deoarece, fiind vorba de oameni în afara legii, soarta procesului lor era hotărâtă dinainte. Se decretează că vor fi executaţi în Piaţa Ludovic al XV-lea, astăzi Piaţa Revoluţiei. Au fost duşi acolo trecând pe strada Saint-Honoré şi peste tot au fost întâmpinaţi cu insulte de poporul înfuriat că fusese înşelat. Şi li s-a tăiat capul la ceasurile 7 ale serii. În 24 de ore s-a terminat totul: nu se aşteptau să moară atât de repede, ei, cei care îşi puseseră în gând să măcelărească 60 000 de oameni din Paris. Iată cum mâna lui Dumnezeu a făcut ca aceşti scelerați să piară chiar atunci când erau gata să-şi ducă la îndeplinire planurile.

Robespierre era sufletul conjuraţiei, ajutat de un alt scelerat, Couthon. Se spune că voia să se proclame rege la Lyon şi în alte departamente ale Franţei şi să o ia în căsătorie pe fiica lui Ludovic Capet… Cum se poate oare ca un simplu muritor să nutrească asemenea gânduri? Scelerat mânat de ambiţii, iată unde te-a dus trufia ta! Odată cu moartea lui, ca şef al conjuraţiei, totul s-a prăbuşit."[1]

Célestin Guittard de Floriban, care rezumă astfel evenimentele din 9–10 termidor, este un martor nepreţuit. El consemnează în jurnalul său amănuntele vieţii sale de rentier, din ce în ce mai scăpătat, în acest Paris revoluţionar. Neobosit, străbate străzile în goana după ultimele veşti, citind afişele şi ziarele,

---

[1] *Journal de Célestin Guittard de Floriban, bourgeois de Paris, sous la Révolution*, prezentat şi comentat de Raymond Aubert, Paris, 1974, pp. 437–438.

discutând în „grupurile“ adunate în piața Carrousel. Este atât de dornic să afle tot felul de zvonuri, cărora le dă crezare fără discernământ, încât stai să te întrebi dacă această naivitate este adevărată sau prefăcută. Se bucură de arestarea lui Hébert care „scoate foaia lui Moș Duchesne“: „Este o adevărată fericire că a fost descoperit acest complot și trebuie să nădăjduim că toți capii vor fi dați în vileag.“ Două săptămâni mai târziu, la 16 germinal din anul II al Revoluției, primește cu satisfacție vestea dezvăluirii unei alte conspirații. „Era o mare mulțime în piață“ când au fost decapitați „cincisprezece binecunoscuți conspiratori“, Danton „era capul acestei conspirații“. Alt complot zădărnicit: Chaumette, „un tânăr de treizeci și unu de ani, cu studii serioase și cu mintea luminată..., s-a pus în fruntea unei conspirații care urmărea să gâtuie Adunarea Națională. Și au avut parte, el și complicii lui, de ceea ce meritau cu toții pe deplin: moartea, și au pierit astăzi. În ce haos ar fi aruncat Franța!“ În ziua de 4 a lunii floreal, Guittard s-a dus cu secția lui la Convenție pentru „a-i felicita pe Collot d'Herbois, deputat, și pe Robespierre“ pentru că scăpaseră de „Amiralul asasin“ și de „o altă posedată de diavol“, Cécile Renault; din fericire „au fost amândoi arestați“[2]. Ceea ce nu-l împiedică, o lună mai târziu, să nu se mire deloc că același Robespierre este executat și că voia să se proclame rege.

Oricât de credul ar fi fost Guittard, el nu era singurul care să dea crezare acestei vești uimitoare. Georges Duval, un tânăr secretar care lucra la un notar, în termidor anul II, și care va deveni, câteva luni mai târziu, unul din șefii „tineretului de aur“, ne încredințează în amintirile lui că, după supliciul lui Robespierre, „s-a zvonit, și toți cei care trăiau pe atunci își amintesc acest lucru, că îndrăznise să aspire la mâna orfanei închisă la Temple; unele mărturisiri dau de gândit că acest zvon nu era tocmai lipsit de temei. Iar în cazul că ar fi conceput un plan atât de nerușinat, fără îndoială că spera ca sora regelui, Elisabeta, care îi datora viața, să pună o vorbă bună pentru el la augusta sa nepoată. Robespierre, ucigașul lui Ludovic al XVI-lea, soțul

---

[2] *Ibid.*, pp. 326, 337–338.

fiicei lui Ludovic al XVI-lea! şi, fără îndoială, urmaşul său la tron.“[3] Georges Duval era un pamfletar fără ruşine. El dădea drept adevărate toate zvonurile care agitau spiritele în Parisul revoluţionar. Mărturia lui poate fi acceptată numai în măsura în care el se face ecoul unor zvonuri şi al unor născociri. În acest caz este un mincinos demn de toată încrederea.

ISTORIA UNEI NĂSCOCIRI

Zvonul că Robespierre ar fi vrut să-i urmeze la tron lui Ludovic al XVI-lea nu a fost trecut cu vederea de istoricii Revoluţiei şi mai ales de către aceia dintre ei care au studiat 9 termidor. Cei mai mulţi n-au întârziat să-l neglijeze şi să-l nesocotească cu dispreţ: era prea absurd şi, pe deasupra, ticluit de la început până la sfârşit. Şi totuşi, ni se pare că merită să fie luat în seamă. Nu pentru a-i stabili temeiurile; dimpotrivă, tocmai pentru că, în mod evident, e fals ne-a reţinut atenţia. Există un loc comun, prea adesea uitat, şi anume că un zvon fals este un fapt social real; prin aceasta el închide în sine o parte de adevăr istoric — nu în ce priveşte ştirile răspândite, ci despre condiţiile care au făcut posibilă apariţia şi difuzarea lui, despre starea de spirit, despre mentalităţi, despre capacitatea imaginară a celor care l-au acceptat ca veridic. De aceea, din ce un zvon care se răspândeşte este mai neadevărat, mai absurd, mai fantasmagoric, dintr-aceea istoria lui este mai bogată în învăţăminte. Iar povestea lui Robespierre-rege a circulat efectiv în Parisul tulbure din zilele de 9 şi 10 termidor; ea a fost socotită, cel puţin de către unii dintre protagoniştii acestor evenimente, drept dezvăluirea

[3] G. Duval, *Souvenirs thermidoriens*, Paris, 1844, vol. I, p. 146. Duval ne asigură că „Robespierre nu tuna şi fulgera împotriva englezilor decât pentru a înşela gloata şi a acoperi cu un văl des relaţiile secrete pe care le avea cu ei, în scopul de a se aşeza într-o zi, cu ajutorul lor, pe tronul lui Ludovic al XVI-lea, după ce contribuise atât de mult ca acest tron să rămână vacant la 21 ianuarie 1793“, *ibid.*, pp. 201–202.

unui adevăr până atunci tăinuit. Aşa se face că ea dovedeşte mai mult decât propria sa existență. Dacă în 9 termidor ea a reuşit să se cuibărească în imaginația socială, trebuie să examinăm această imaginație şi evenimentul însuşi, de care zvonul era atât de strâns legat, încât, oricât ar fi fost de fals, nu putea să nu-i influențeze deznodământul.

Nu putem să reconstituim istoria acestei plăsmuiri decât parțial. Din două motive: ea n-a lăsat decât urme trecătoare, iar mărturiile pe care le avem sunt adesea confuze. Zvonul s-a răspândit prin publicații şi din gură în gură. Această deosebire este de altfel foarte relativă. Ziarele, afişele, broşurile care relatau ştirile erau distribuite de vânzători care strigau cât îi ținea gura ca să atragă atenția publicului. Pe străzi şi în piețe oamenii se adunau în grupuri, iar textul era deseori citit cu voce tare şi comentat pe loc. Maldărele de texte din perioada revoluționară care au ajuns până la noi nu pot ascunde faptul că, în acea vreme, cultura era cu precădere orală şi că informația politică îndeosebi circula în masele populare mai ales pe cale orală. Aşa se întâmpla în „zilele revoluționare“ la Paris, când zeci de mii de oameni intrau direct în contact, pe străzi. Drumul oral urmat de un zvon lasă puține urme, iar când acestea există sunt nesigure. Astfel, dispunem de o documentație bogată cu privire la noaptea de 9 spre 10 termidor când a fost zămislită povestea noastră: dările de seamă asupra dezbaterilor Convenției, procesele verbale ale Comitetelor Revoluționare şi ale adunărilor pe secții; rapoartele pe care aceste comitete, ca şi comandanții forțelor armate de secție, le trimiteau din oră în oră Comitetelor Salvării Publice şi Siguranței Generale; procesele verbale ale Comunei; nenumăratele mărturii etc. Dar această masă de documente trădează în primul rând confuzia care domnea în acea noapte printre protagoniştii evenimentelor. Toată această bogăție nu acoperă anumite lacune, ci, mai degrabă, adaugă unele contradicții la confuzia ce caracterizează relatarea evenimentelor. Pe deasupra, povestea lui Robespierre-rege este, ca toate zvonurile publice, proteiformă. Ea cunoaşte mai multe variante, de la cea mai rudimentară la cea mai elaborată, cu mai multe ramificații.

Istoria ei nu se poate face decât pe baza inventarului variantelor, aşa cum procedează antropologii, dar acesta rămâne în mare parte incomplet.

În 9 termidor dimineaţa, la şedinţa Convenţiei care se va termina prin punerea în stare de arest a lui Robespierre, Couthon, Saint-Just şi a celorlalţi, zvonul nu se răspândeşte încă. *Tiranul*, acesta este termenul, totodată cap de acuzare şi epitet injurios, pe care Billaud-Varenne îl aruncă lui Robespierre. Membrii Convenţiei îl vor prelua strigând *Jos tiranul!* exorcizându-şi prin strigăte spaima şi împiedicându-l, prin ţipete repetate, pe Robespierre să ia cuvântul. Tallien va adăuga şi alte epitete: *un nou Cromwell, un nou Catilina*. Printre acuzaţiile aduse lui Robespierre, pe cât de numeroase, pe atât de disparate, nu figurează aceea de a fi vrut să restaureze monarhia şi pe deasupra de a fi aspirat să devină el însuşi rege. În această dezbatere, aluzia la „tron" nu apare decât o singură dată, într-un elan retoric îndreptat de Fréron împotriva lui Couthon: „Couthon este un tigru însetat de sângele reprezentanţilor naţiunii. El a îndrăznit, ca un divertisment regal, să vorbească în Societatea Iacobinilor de cinci-şase capete ale Convenţiei. Şi acesta nu era decât începutul, el voia să-şi facă din cadavrele noastre tot atâtea trepte spre tron." Simplă oratorie de o ridicolă cruzime; Couthon se mulţumeşte să răspundă, arătându-şi picioarele paralizate: „Voiam să mă urc pe tron... da." În timpul acestei furtunoase dezbateri, nimeni nu-şi dă osteneala să precizeze ce anume formă de guvernământ voia să adopte „noul tiran". Elie Lacoste vorbeşte în termeni vagi despre un triumvirat format din Robespierre, Saint-Just şi Couthon. Barère pomeneşte de ameninţarea unei dictaturi militare, denunţând cârdăşia „conspiratorilor" cu aristocraţii şi străinii. El se referă la „un ofiţer duşman" anonim, care, luat prizonier în Belgia, ar fi mărturisit: „Toate succesele voastre nu valorează nimic; noi tot sperăm să tratăm condiţiile păcii cu un partid, oricare ar fi el, cu o fracţiune din Convenţie şi să schimbăm în curând guvernul." În continuare îşi exprimă indignarea împotriva „aristocraţiei, satisfăcută de cursul

evenimentelor actuale..., această aristocrație pe care, cu toate strădaniile noastre, nu reuşim s-o anihilăm şi care se ascunde în noroi atunci când nu se scaldă în sânge, aristocrația ce fierbe de ieri într-o activitate care seamănă cu o mişcare contrarevoluționară“. *Proclamația Convenției Naționale către poporul francez*, votată la sfârşitul acestei şedințe, dar redactată cu câteva ore înainte, de Barère, atrage atenția asupra tuturor pericolelor care amenință Revoluția. „Guvernul revoluționar, spre care se îndreaptă ura duşmanilor Franței, este atacat chiar din mijlocul nostru; formele puterii republicane se năruie, aristocrația pare să triumfe iar regaliştii sunt gata să ridice capul. Cetățeni, vreți să pierdeți într-o zi şase ani de revoluție, plini de sacrificii şi de curaj? Vreți să puneți din nou capul în jugul pe care l-ați zdrobit?... Dacă nu vă alăturați Convenției Naționale, [...] victoriile se vor transforma într-un flagel; poporul francez este lăsat pradă tuturor învrăjbirilor interne şi răzbunărilor tiranilor. Ascultați glasul patriei în loc să vă amestecați strigătele cu ale răuvoitorilor, ale aristocraților, ale duşmanilor poporului şi, în felul acesta, patria va fi încă o dată salvată.“

Identificarea „conspiratorilor“ cu regaliştii capătă contur prin subînțelesuri şi aluzii la obiectivul lor comun şi anume, distrugerea Republicii; dar despre Robespierre-rege nu se vorbeşte încă. Pragul este trecut în seara zilei de 9 termidor, în spaima care pune stăpânire pe Convenție. După reluarea şedinței, cam pe la orele 19, ea primeşte, ceas după ceas, veşti din ce în ce mai alarmante: rebeliunea Comunei care face apel la secții „să se ridice în picioare“, mişcările forțelor armate ale secțiilor despre care sosesc informații contradictorii; venirea tunarilor în fața Convenției, în piața Réunion (fostă piața Carrousel) care l-au eliberat pe Hanriot (sechestrat în cursul după-amiezii la Comitetul Siguranței Generale, el străbate acum călare străzile, vorbind tunarilor şi companiilor de secție); eliberarea lui Robespierre şi a altor deputați arestați. Şi totuşi, nu în dezbaterile Convenției vom găsi primele urme ale zvonului. Nici decretele care-l pun în afara legii pe Robespierre, pe ceilalți

deputați și Comuna rebelă și nici discuția, agitată și dezordonată, care urmează după adoptarea lor nu menționează „ambițiile regaliste“ ale lui Robespierre. Zvonul se răspândește pe străzi, mai ales în piața Grève, și în secții. Comitetele de secție sunt în tot acest timp în legătură permanentă cu Comitetele Salvării Publice și Siguranței Generale; în plus, ele fac schimb de informații între ele. Zvonul este, fără îndoială, colportat atunci când, pe străzi, la lumina torțelor, aprozii dau citire proclamației de scoatere în afara legii. El este de asemenea difuzat de o parte, cel puțin, din cei doisprezece membri ai Convenției care-l asistă pe Barras, numit comandant general al gărzii naționale. Încinși cu tricolorul, cu sabia la șold, purtând pălăria cu panaș, ei pornesc la asediul orașului, pentru a mobiliza în apărarea Convenției și împotriva conspiratorilor batalioanele gărzii naționale, pe tunari, comitetele și adunările de secție, pe scurt, toată populația. Informațiile asupra acestei activități febrile sunt incomplete. Astfel, Léonard Bourdon, unul dintre cei doisprezece membri ai Convenției din jurul lui Barras, demască vehement pe Robespierre în secția Gravilliers care va juca un rol important în desfășurarea evenimentelor ce aveau să vină; ne lipsesc însă informații asupra argumentelor invocate în sprijinul acuzației. Alți reprezentanți, pentru a convinge secțiile din foburgul Saint-Antoine, care șovăiau, le vorbesc despre pecetea cu floare de crin găsită la Robespierre (vom reveni asupra acestei peceți); Barère, care relatează episodul în raportul său din 10 termidor, nu citează numele acestor membri ai Convenției. Se poate presupune, cu mai multă sau mai puțină certitudine, că zvonul s-a răspândit în noaptea de 9 spre 10 termidor, cel puțin în vreo cincisprezece secții (sau în batalioanele lor), printre care cele din foburgurile Saint-Antoine și Saint-Marcel, ca și în unele secții din centrul orașului.

Totuși nimic nu ne îndreptățește să limităm răspândirea zvonului numai la secțiile despre care ne-au parvenit informații. Odată pornit, zvonul aleargă de la o secție la alta, găsește noi colportori, este discutat cu aprindere pretutindeni unde, în agitația și nesiguranța care domenesc, lumea este dornică să afle

cât mai mult despre evenimentele care se desfăşoară confuz. Astfel, adunarea secţiei Indivizibilităţii, care a oscilat un timp între Comună şi Convenţie, primeşte mesajul de la secţia lombarzilor, care o înştiinţează că, prin comitetul său revoluţionar, au fost arestaţi „cinci sceleraţi", fără îndoială complici ai Comunei, aceştia „voind să profite de o împrejurare pe care o socoteau favorabilă planurilor lor, îl proclamau rege pe fiul lui Capet". Ştirea, care dezvăluia adevăratele planuri „ale celei mai cumplite conspiraţii", nu figurează în nici o arhivă din alte secţii. În acest timp, secţia lombarzilor „fraternizase" cu alte douăzeci de secţii şi se alăturase în primul moment Convenţiei, trimiţându-şi acolo delegaţii. Se poate deci presupune cu oarecare temei că aceşti emisari n-au întârziat să răspândească peste tot vestea zguduitoare. Ca şi secţia lombarzilor, cea mai mare parte a secţiilor fidele Convenţiei comunică între ele şi caută să convingă secţiile şovăielnice, alcătuind astfel o densă reţea de circulaţie a veştilor, a zvonurilor.

De fapt, ce se povestea? Ştirea uimitoare cunoaşte mai multe versiuni, ca şi cum s-ar fi deformat pe măsură ce se răspândea (nu este de altfel deloc sigur că toţi colportorii iniţiali o relatau în acelaşi fel). Elementul constant este aproximativ acesta: Robespierre este un regalist; el a fost în sfârşit demascat; aşa se explică şi scopul conjuraţiei şi măsurile de salvare publică luate de Convenţie. Pe această ţesătură se improvizează, se brodează, se aduc dovezi. Versiunile, de la cea mai simplă la cea mai elaborată, ar putea fi grupate după cum urmează: s-a găsit la Robespierre (şi/sau la Comună, la funcţionarii de la poliţie) o pecete cu floarea de crin; doi indivizi au încercat să-l elibereze din Temple pe „tânărul Capet"; cinci „sceleraţi" voiau de pe acum să-l proclame rege; Robespierre vrea să ia de soţie pe fiica lui Ludovic Capet, contractul de căsătorie fiind deja semnat.

În aceeaşi noapte s-a zvonit că „regaliştii", adică „partidul străinului", erau în cârdăşie cu Comitetele Convenţiei. Robespierre cel tânăr, abia eliberat de la Force[4], rosteşte la Casa

[4] Fostă închisoare din Paris, desfiinţată în 1850 (*n. t.*).

Comună un discurs în care acuză cu vehemență facțiunea care „voia să îngenuncheze poporul, să-i nimicească pe patrioți, să deschidă Temple pentru a-l scoate de acolo pe tânărul Capet". Noaptea târziu, Comitetul Executiv al Comunei se decide să ordone arestarea unui număr de vreo cincisprezece deputați care „oprimă" Convenția. Totodată el promite o cunună civică „generoșilor cetățeni care vor aresta pe acești dușmani ai poporului... care au îndrăznit chiar mai mult decât însuși Ludovic al XVI-lea, de vreme ce au pus în stare de arest pe cei mai buni dintre cetățeni". Să reținem faptul că a vorbi despre „oprimarea" Convenției de către „o mână de scelerați", „dușmani ai poporului", însemna să lămurești în același timp atât de spinoasa problemă a legitimității insurecției. Comuna și „cei mai buni patrioți" ar reprezenta astfel „poporul în picioare" care își recapătă suveranitatea, dar care nu se ridică împotriva Convenției, forul reprezentativ național. El nu acționează decât pentru a o elibera de „oprimarea" la care „o supun conspiratorii". O altă tentativă a Comunei, poate cea mai disperată, despre care ar sta mărturie ciorna unei proclamații a Comitetului său Executiv, citată de Courtois: „Poporul este prevenit că o patrulă din partea străinului, care domina Comitetul Salvării Publice, s-a prezentat la Temple, pentru a le răpi pe infamele vlăstare ale lui Capet; patrula este arestată iar Consiliul i-a ucis pe Capețieni." Să fie un ecou deformat al zvonurilor care neliniașteau strada, de vreme ce Comitetele trimiseseră într-adevăr un detașament al forțelor armate pentru a apăra Temple? Sau semnul unui val de panică ce izbucnește în aceste ultime ceasuri ale Comunei când, după miezul nopții, piața Grève se golește treptat iar ultimele companii de tunari încep s-o părăsească? Oricum ar sta lucrurile, aceste proclamații și difuzarea lor efectivă nu puteau decât să contribuie la confuzia generală. Zvonurile se țineau lanț și se contopeau într-unul singur: regaliștii se agitau și voiau să elibereze „infamele vlăstare ale lui Capet".

Zvonul atinge apogeul în zorii zilei de 10 termidor când, după luarea Casei Comune, Robespierre și ceilalți deputați

„declaraţi trădători de patrie“ sunt transferaţi în sala Comitetului Salvării Publice, vecină cu cea unde îşi are sediul permanent Convenţia. S-ar fi zis că valul se întorcea: zvonul, amplificat, revine la punctul de plecare. Convenţia dispune, în sfârşit, de dovada materială a complotului regalist urzit la Casa Comună: sunt aduse „registrele Comunei şi pecetea conspiratorilor, pe care fusese gravată de curând floarea de crin, găsită pe biroul Comunei“. Să reţinem că diversele versiuni ale relatării şedinţei diferă într-un punct precis: cine a adus „infama pecete“? „Cetăţeni din secţia Gravilliers“? „Judecătorul de pace din secţia Gravilliers“? „O legaţie a comisarilor de secţii“? „Un judecător de pace însărcinat de reprezentanţi să facă percheziţie în Casa Comună“? Oricum ar fi, mai mulţi deputaţi susţin sus şi tare că au văzut într-adevăr această pecete. Dovada fiind făcută, comentariile nu mai contenesc. Între deputaţi şi, desigur, prin tribune se povesteşte că „Robespierre spera la căsătoria cu fiica lui Ludovic al XVI-lea, că voia să-l readucă pe fiul lui Capet pe tron“, iar aceste discuţii „agitau spiritele“ (dacă e să-l credem pe Barras, care menţionează acest lucru în *Memoriile* sale, adăugând totuşi că „personal nu dă nici o crezare acestor vorbe“; vom reveni asupra mărturiei lui). Savurându-şi victoria, toţi se lasă în voia zvonurilor, iar rumorilor care circulau în cursul nopţii vin să li se adauge invectivele. Convenţia este înştiinţată că „nemernicul de Robespierre se află acolo“ şi întrebată dacă vrea să-l vadă. Răspunsul este plin de indignare. „Să aduci în mijlocul Convenţiei trupul unui om acoperit de toate crimele ar însemna să lipseşti această minunată zi de toată strălucirea pe care o merită. Cadavrul unui tiran este purtător de molime; locul ce i se cuvine, lui şi complicilor lui, este Piaţa Revoluţiei. Cele două Comitete trebuie să ia măsurile necesare ca paloşul legii să lovească neîntârziat.“ Thuriot, care îşi exprimă astfel indignarea, nu va întârzia să aducă lămuriri asupra acestor „crime“. Prilejul îi va fi oferit, câteva ore mai târziu, de Fouquier-Tinville, care, om de lege rigorist, ridică în Convenţie o chestiune spinoasă. Înainte de a se trece la executarea rebelilor scoşi în afara legii, trebuie să li se stabilească identitatea în faţa funcţionarilor municipali din comuna lor; dar, se întâmplă că toţi aceşti

funcționari sunt ei înșiși scoși în afara legii... Thuriot, care prezidează ședința, trece disprețuitor peste această dificultate: „Convenția a vrut moartea cea mai grabnică pentru conjurați. Nu mai putem aștepta. Comitetele să-și facă raportul și trădătorii să urce pe eșafod. Suntem atât de bine informați cu privire la nemernicia dușmanilor noștri *încât știm, de pildă, că Robespierre era în stare să se proclame rege la Lyon și în alte comune ale Republicii.*“ Și totuși, mărturiile cele mai grăitoare și cele mai dramatice asupra răspândirii acestei născociri nu provin din sala Convenției, ci din aceea a Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre zace întins pe o masă. Un întreg cortegiu a însoțit mutarea lui; mulțimea se înghesuie să-l vadă. I se ridică brațul ca să i se descopere fața însângerată, insultele nu mai contenesc. Printre aceste invective, zvonul revine neîncetat ca un refren. „*Ce rege frumos, zău așa!*“; „*Sire, Majestatea Voastră suferă*“; „*Trebuie să-ți spun adevărul în față: tare m-ai înșelat, nemernicule*“; „*Dați-vă la o parte, ca domnii* (Saint-Just, Dumas, Payan, care tocmai fuseseră aduși) *să-l vadă pe regele lor culcat pe o masă ca orice muritor*“. Pentru a opri sângele care-i umple gura, Robespierre se servește de un săculeț de piele albă pe care stă scris: „Marelui Monarh, Lecourt, armurier al regelui și al trupelor sale, strada Saint-Honoré.“ I se dăduse acest toc de pistol din întâmplare, sau în batjocură? Greu de spus, dar însemnul negustorului stârnește insulte despre „felul cum se manifestase ambiția lui“. Înainte de transferul la Conciergerie, un chirurg, care-i pansează falca zdrobită, îi pune un bandaj pe cap — prilej de noi sarcasme: „*Iată că Majestății Sale i s-a pus diadema pe cap...*“.[5]

---

[5] Următoarele lucrări și documente se dovedesc de mare utilitate pentru a urmări diferitele versiuni și drumul parcurs de această născocire în 9 și 10 termidor: *Archives parlementaires*, Paris, 1982; vol. XCIII (o ediție remarcabilă, îngrijită de Françoise Brunel, care menționează diversele versiuni ale dărilor de seamă ale ședințelor Convenției); Ch. Duval, *Projet du procès-verbal des séances des 9, 10 et 11 thermidor*, Paris, anul II (text neaprobat de Convenție); procesele-verbale ale secțiilor în: E.B. Courtois, *Raport fait au nom des Comités de salut public et de la sûreté générale sur les événements du 9 thermidor, an II*, Paris, anul III;

Astfel, textul lui Guittard, cu care am deschis acest dosar, reuneşte mai multe versiuni ale născocirii, care circulau a doua zi după 9 termidor. Reluată şi amplificată, ea va servi la consolidarea victoriei. Mai întâi pe plan simbolic, prin punerea în scenă a execuţiei lui Robespierre şi a complicilor săi. Convenţia a hotărât, cu entuziasm, ca ghilotina să fie deplasată din Piaţa Tronului, desfiinţată, (bariera Vincennes) în Piaţa Revoluţiei, chiar pe locul simbolic al morţii „ultimului tiran". Căruţele, plecând de la Conciergerie, trebuiau să străbată centrul oraşului. Circulau de altfel zvonuri că rămăşiţele pământeşti ale celor executaţi fuseseră aruncate în groapa unde se aflau trupurile lui Ludovic al XVI-lea şi al Mariei Antoaneta, groapă deschisă anume pentru acest prilej excepţional. Barras şi-a revendicat gloria acestei iniţiative. Desigur, memoriile lui, scrise în timpul Restauraţiei, sunt pline de lăudăroşenii şi de născociri. Să reţinem totuşi, tocmai în interesul acestei născociri, o anecdotă macabră pe care o relatează în felul lui, ca să iasă el în evidenţă şi ca să adauge pitorescului o notă lugubră. „Cetăţeanul Sanson, călăul însuşi", s-ar fi apropiat de el şi l-ar fi întrebat „cu pălăria în mână, foarte umil şi plin de respect: «Unde vor fi depuse corpurile lor, cetăţene reprezentant?» «Să fie aruncate în groapa lui Capet, am răspuns supărat, Ludovic al XVI-lea valora mai mult decât ei. Aşa va avea parte de regalitate Robespierre, că tot ţintea el spre asta, după cât se pare.»"[6]

În raportul său, prezentat la 10 termidor în numele celor două Comitete, Barère relatează versiunea oficială a evenimentelor.

G. Walter, *La Conjuration du Neuf Thermidor*, Paris, 1974; Ph. Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, Paris, 1830, vol. I; A. Mathiez, „La Politique de Robespierre et le 9 thermidor expliqués par Buonarroti", *Annales révolutionnaires*, 1910; Guyot, *Relation sur le 9 thermidor*, AN F[7] 4432; *Faits recueillis aux derniers instants de Robespierre et de sa faction dans la nuit du 9 et 10 thermidor*, Paris, anul II, BN Lb[41] 1149; *Courrier républicain*, 12–30 termidor; Barras, *Mémoires*, Paris, 1895, vol. I; A. Mathiez, *Autour de Robespierre*, Paris, 1957; P. Sainte-Claire Deville, *La Commune de l'an II*, Paris, 1946.

[6] Barras, *op. cit.*, vol. I, pp. 199–200.

Zvonurile din ajun îşi găsesc aici locul ca tot atâtea fapte confirmate: pecetea cu floarea de crin confiscată la Comună; indivizii misterioşi care se duseseră la Temple. El promite noi dezvăluiri, care nu vor întârzia să vină, cu privire la planurile conspiratorilor. De unde şi măsurile drastice de securitate luate de Comitete: „Le Temple e păzit cu grijă, ca şi La Conciergerie; aceleaşi interese cheamă poporul să le păzească." Totuşi el nu se aventurează să reia povestea cu căsătoria, numai plănuită sau chiar înfăptuită, a lui Robespierre cu fiica lui Ludovic al XVI-lea. Locul acordat în raport „ambiţiilor regaliste" ale lui Robespierre este, de altfel, destul de limitat. Tonul este liniştitor iar accentul se pune pe sfârşitul fericit al evenimentelor, pe excelenta stare a secţiilor şi a opiniei publice, pe devotamentul întregului popor faţă de Convenţie.

Evenimentul de referinţă nu este cel din 21 ianuarie, ci din 31 mai; „La 31 mai, poporul şi-a făcut propria revoluţie; *la 9 termidor, Convenţia a făcut-o pe a ei*; libertatea le-a aprobat deopotrivă pe amândouă." Ura faţă de această libertate şi de popor apropie şi uneşte pe toţi „tiranii", pe cei vechi, ca şi pe cei noi. „Fie ca această cumplită epocă, în care apar noi tirani, mai periculoşi decât cei pe care îi încoronează fanatismul şi servitutea, să fie ultima furtună prin care trece Revoluţia."[7]

Collot d'Herbois şi Billaud-Varenne sunt cei care-şi iau asupra lor sarcina de a face noi dezvăluiri despre „sistemul conjuraţilor în fruntea cărora se găsea Robespierre". Şi o fac în faţa iacobinilor. În noaptea de 9 spre 10 termidor, aceştia ţineau o şedinţă şi mai furtunoasă ca de obicei şi trimiteau Comunei mesaje de solidaritate unanime. Adunarea lor a fost împrăştiată de membri ai secţiilor, fideli Convenţiei. Întruniţi două zile mai târziu, iacobinii îşi exprimă într-un glas ralierea la Convenţie şi indignarea împotriva „conjuratorilor", a „asupritorilor poporului" care îi înşelaseră. Ei află cu uimire „câteva amănunte privitoare la conspiraţie", dezvăluite rând pe rând de Collot şi

[7] *Moniteur*, vol. XXI, pp. 346–347.

Billaud. „Reiese că în înțelegere, Saint-Just, Couthon și acest monstru (Robespierre) urmau să-și împartă imperiul. *Antonius* Couthon avea să domnească în sud, *Lepidus* Saint-Just, în nord, iar *Catilina* Robespierre, în centru. O scrisoare a unui membru al Parlamentului englez a informat de curând Comitetele despre acest lucru." Pe de altă parte, raportul unui dezertor spune că „puterile străine se înțeleseseră cu Robespierre și nu voiau să trateze decât cu el". Din toate aceste dezvăluiri, Billaud trage un învățământ moral și politic. „Acest exemplu să vă fie de învățătură să nu vă mai închinați la idoli... Strângeți-vă în jurul Convenției care, în aceste vremuri de furtuni, a dat dovadă de cea mai mare fermitate." În aceeași zi, el va anunța Convenția că în curând va fi prezentat „un raport al Comitetelor care, cu dovezi în mână, vor demonstra cum conjurații plănuiau să ucidă ieri șaizeci de mii de cetățeni"[8]. Convenția va rămâne însă nesatisfăcută; promisiunea nu va fi ținută, iar dovezile zdrobitoare nu vor fi niciodată cunoscute.

În zilele următoare „fericitei revoluții", ziarele se întrec, la rândul lor, să dea la iveală „nenumăratele urzeli ale groaznicei conspirații care urmărea să sugrume libertatea, făcând să pălească crimele din noaptea Sfântului Bartolomeu". Se brodează mai ales pe marginea informațiilor cuprinse în rapoartele Comitetelor și în dezbaterile Convenției, adăugându-se tot mai multe epitete și scene de groază. „Chiar în zilele acelea urma să fie reclădit la Paris, pe mormane de cadavre, tronul însângerat al lui Carol al IX-lea. Un tiran, tot atât de odios, trebuia să ucidă chiar cu mâna lui și să predea călăilor, pe care-i conducea, pe toți republicanii hotărâți care ar fi refuzat să i se supună." Zvonul

[8] A. Aulard, *Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, pp. 298–299; *Courrier républicain*, 12 termidor, anul II; *Moniteur*, vol. XXI, p. 356. La 11 termidor, Barère a declarat, la rândul său, în fața Convenției: „Totul trebuia să contribuie la restabilirea tiraniei pe un tron însângerat... Saint-Just urma să aibă puteri depline în nord, Couthon și Robespierre cel tânăr asupra congresului de pace din sud; Robespierre, fratele cel mare, avea să domnească la Paris, peste mormane de cadavre" *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 358–359.

proiectului de căsătorie cu „fiica lui Ludovic Capet“, care nu era reluat de documentele oficiale, se răspândi cu mai multă furie. „*Noi și interesante amănunte ale cumplitei conspirații a lui Robespierre și a complicilor lui. Dovezi găsite sub sigiliu la acești scelerați. Complicitatea lui Hanriot care a sprijinit planurile lor ticăloase de a nimici Convenția Națională și de a căsători pe fiica lui Capet cu Robespierre pentru ca apoi să domnească împreună și să ucidă optzeci de mii de cetățeni.*“ Autorul anonim al pamfletului ce purta acest titlu îmbietor adaugă, între altele, un „interesant amănunt“ care prelungeşte zvonurile răspândite în noaptea de 9 spre 10 termidor: „În ziua de 8, un funcționar municipal spunea cetățenilor care se bucurau de succesele Republicii: «Ați fi foarte surprinşi dacă mâine ar fi proclamat un nou rege». În ziua de 10, fiica tiranului Capet, împotriva obiceiurilor ei, s-a sculat în zori şi s-a gătit. În 12, şi-a pus haine cernite.“[9] O altă broşură, publicată la Rouen, anunța vestea căderii lui Robespierre cu titlul senzațional, care trebuia să fie strigat pe străzi, *Îngrozitoare conspirație pentru a-l proclama rege pe Robespierre. Pecetea cu floarea de crin sechestrată la Comună pe masa lui Robespierre*. Dacă nici un amănunt nou nu vine să îmbogățească versiunea propagată de textele oficiale, concluzia nu lasă însă nici o urmă de îndoială: „Conspiratorii voiau să restabilească regalitatea în Franța.“ La care se adaugă relatarea execuției „tiranului“ şi a complicilor lui. „Mulțimea era nenumărată, tonurile de veselie, aplauzele, strigătele *Jos tiranul, Trăiască Republica*, blestemele de toate

---

[9] *Nouveaux et intéressants détails*..., Paris, fără dată, BN Lb[41], 3971. Se mai găsesc aici şi alte „detalii interesante“: numărul „cetățenilor care trebuiau să fie ucişi“ este mărit la 80 000; jurații Tribunalului Revoluționar dețineau lista lor, iar Comuna îşi pregătise dinainte o carieră în care să încapă optzeci de mii de cadavre. Agenții poliției menționează în rapoartele lor interesul deosebit pe care-l stârnesc broşurile şi ziarele: „Ziarele sunt citite cu glas tare în piețele publice. Mulți cetățeni se strâng în jurul cititorului şi apoi discută despre ceea ce au auzit“ (raport din 17 termidor), A. Aulard, *Paris pendant la réaction thermidorienne*..., Paris, 1898, vol. I, p. 16.

felurile au răsunat din toate părţile, de-a lungul drumului. Poporul se răzbuna astfel pe laudele comandate de teroare sau de omagiile uzurpate de o lungă făţărnicie."[10]

Zece zile după execuţie, *Jurnalul lui Perlet* nu se mulţumeşte să repete zvonurile, ci discută pe larg temeinicia lor. „Se vorbeşte că, pentru a-şi da mai multă strălucire în ochii viitorilor săi confraţi încoronaţi, tiranul avea s-o silească pe tânăra capeţiană să-l ia de soţ. Cum s-ar explica altfel eforturile, din noaptea de 9 spre 10 termidor, de a lua în stăpânire Temple?" Acest „concurs de împrejurări" n-ar putea să mire decât pe cei care nu-i cunosc „pe ambiţioşi şi curţile regale". Într-adevăr, „căsătoria putea să-i apară un mijloc de a le impune puterilor străine să-l recunoască în cazul în care acoliţii săi ar fi reuşit să-l proclame rege aici". Oare regii Europei n-au recunoscut în Cromwell pe protectorul Angliei? Şi, tot aşa, n-au recunoscut-o şi pe Ecaterina care a pus stăpânire pe tron „ucigându-l pe ţar, soţul ei"? „Tiranii de azi ar fi urmat de bună-voie aceeaşi cale. Totul era ca Franţa să aibă un stăpân, puţin le păsa dacă era Robespierre sau Capet."[11] „Interesantele amănunte" cu privire la viaţa particulară a „tiranului" aruncau o lumină nouă asupra ambiţiilor lui regaliste. Pretindea că este „incoruptibil" şi făcea mare caz de virtutea lui. Dar acum se ştie prea bine că a pus mâna la Issy pe „încântătoarea casă a fostei prinţese de Chimay". „Acolo se puneau la cale comploturile care urmăreau să nimicească libertatea; acolo, în mijlocul celor mai zgomotoase orgii, împreună cu Hanriot, Saint-Just şi alţi câţiva complici, pregătea ruina poporului. Era Trianonul continuatorului Capeţienilor; acolo, după ospeţele pentru care era rechiziţionat tot ce se găsea prin împrejurimi, tiranul se tăvălea în iarbă, se prefăcea că e scuturat de convulsii şi, în prezenţa curţii care-l înconjura, făcea pe iluminatul în chipul lui Mahomed ca să-i impresioneze pe proşti şi să câştige încrederea escrocilor." Robespierre avea de altfel concubine „în aproape toate comunele" din Île-de-France,

---

10 *Horrible conspiration...*, Rouen, fără dată, BN Lb[41], 3972.

11 *Journal de Perlet*, 20 thermidor, anul II.

în timp ce Couthon şi Saint-Just dispuneau de propriile lor palate — tot atâtea „cuiburi de desfrâu“.[12]

Atacurile împotriva lui Robespierre-rege nu-şi prea găsesc loc în nenumăratele mesaje de felicitare venite de la secții, de la administrațiile departamentale, de la municipalități, de la societăți populare, de la armată etc. Desigur, din când în când, este amintită pecetea cu floare de crin şi sunt înfierați „coalizații care aveau nevoie de un rege“. Secția Gravilliers, care s-a distins în „noaptea memorabilă“ şi a cărei delegație este viu aplaudată de Adunare, găseşte chiar o formulă inedită denunțându-i pe Robespierre şi pe complicii lui drept nişte „regalişti populari“.[13] Cea mai mare parte a mesajelor — asupra cărora vom reveni — condamnă cu violență pe „noul Cromwell“, pe „noul Catilina“, pe „despot“ şi pe „tiran“ fără a menționa totuşi ambițiile lui regaliste. Ca şi cum zvonul s-ar fi stins încetul cu încetul, ca şi cum ar fi fost limitat la o scurtă perioadă de timp, nerăspunzând decât propriilor sale necesități şi constrângeri. Evoluția situației politice pare să-l lase într-un plan secund. Ceea ce nu înseamnă că dispare cu desăvârşire. Apropierea între Robespierre şi „ultimul Capet“ va fi perpetuată trecând într-un plan simbolic, mai ales în timpul serbărilor civice. Astfel, la Lyon, în timpul sărbătorii „Reîntoarcerii şi a Concordiei“ (din care nu răzbătea decât răzbunarea împotriva teroriştilor), organizată la 30 *pluviôse*, anul III, pentru a sărbători ridicarea dispozițiilor penale care afectaseră oraşul, „un car al terorismului“ străbătea tot oraşul sub huiduieli. Purta patru manechine: „regele

---

[12] *Journal de Perlet*, 20 termidor, anul II: *Nouveaux et interessants détails..., op. cit.*; zvonurile despre orgii ajunseseră la Convenție încă din 10 termidor. Barras amintea, de asemenea, de „locurile de desfrâu“ pe care conjurații, „aceşti sultani“, „aceşti satiri“, le dețineau în aproape toate comunele din jurul Parisului şi unde „se dedau la toate excesele“, *Moniteur*, vol. XXI, p. 497.

[13] *Cf.* de pildă *Moniteur*, vol. XXI, p. 375 (societatea populară din Tours); p. 376 (administrația districtului Lille); p. 385 (delegația secției Gravilliers); p. 396 (ofițeri invalizi din armata Rinului); p. 435 (societatea populară din Maubeuge).

Robespierre", „zeul Chalier", falsul denunțător și iacobinul din 9 termidor.

În timpul serbărilor comemorative — îndeosebi cele din 21 ianuarie, de la 10 august și din 9 termidor — vor fi arse două tronuri, al lui Capet și al „tiraniei triumvirale", sau manechinul unui iacobin purtând o coroană pe cap. Convenția se gândea chiar la posibilitatea de a contopi într-una singură cele două serbări, cea din 10 august și cea din 9 termidor, celebrând în felul acesta, în același timp, triumful Republicii asupra celor „două tronuri"[14]. Pe de altă parte, povestea lui Robespierre-rege va obseda istoriografia lui 9 termidor; ea își va găsi, încă din anul III, partizani înfocați și detractori înverșunați. În anul III, linia de demarcație dintre unii și ceilalți este relativ clară: zvonul nu este apărat decât de termidorieni și nu este respins decât de regaliști (lipsesc deocamdată „robespierriști" care să-l combată…). Dintre aceste luări de poziție, nu reținem decât două exemple: cel al lui Courtois și cel al lui Montjoie.

Courtois, însărcinat cu întocmirea raportului asupra evenimentelor din 9 termidor (nu-l va prezenta decât în 8 termidor anul III, „ajunul aniversării căderii tiranului") și care a devenit astfel istoriograful oficial al acestor „glorioase zile", reia esențialul din toată născocirea: pecetea cu floarea de crin; tocul cu inscripția „marelui Monarh", „orgiile" de la Auteuil, Passy, Issy etc.; proiectele suspecte privitoare la „copiii lui Capet". El propune o interpretare nouă și deosebit de machiavelică a acestor proiecte, aducând ca piesă probatoare proclamația Comunei

---

[14] *Cf. Messager du soir*, 4 *pluviôse*, anul III; A.D. Allier 791 (informație comunicată de Mona Ozouf); R. Fuoc, *La réaction thermidorienne à Lyon*, Lyon, 1975, pp. 72–73; *Moniteur*, vol. XXV, pp. 315, 354. Convenția însăși a făcut apropierea simbolică între cei „doi tirani", decretând la 21 ianuarie 1795, în urma celebrării execuției lui Ludovic al XVI-lea, că va fi instituită de aici înainte o sărbătoare comemorând, la 9 termidor, ziua căderii „ultimului tiran". Să mai menționăm un ecou îndepărtat al născocirii: *l'Orateur du peuple*, ziarul lui Fréron, va relata la 5 vandemiar că, după știri provenind… din Martinica, Robespierre îi protejase pe copiii lui Capet și ar fi vrut să-i ajute să fugă la Londra.

pe care am mai menționat-o. Robespierre și complicii lui ar fi vrut să răpească din Temple copiii, „rămășițele nevinovate ale unei familii vinovate“, pentru a arunca, mai întâi, asupra Convenției „odioasa bănuială că ar fi vrut să restabilească un rege“. Mai apoi, după ce-și vor fi realizat „planurile ucigașe împotriva Convenției“, ei i-ar fi sacrificat pe acești copii „de teama rivalilor“. Astfel, „regaliștii învederați“ care sperau, datorită lui Robespierre, să „vadă urcând pe tron ultimul vlăstar al lui Capet care mai era în viață atunci“ s-au înșelat amarnic: în mâinile conspiratorilor crinul nu era decât o momeală pentru „a atrage puterile străine de partea lor“. Courtois a pus chiar să se graveze, la sfârșitul raportului său, „desenul acestui gen de ștampilă regală“, anunțând și alte dezvăluiri privitoare la această pecete.[15] Era, în ultimă instanță, o prezentare într-o oarecare măsură atenuată a „regalismului“ lui Robespierre. Pentru a-și îndeplini proiectele josnice și tiranice, Robespierre s-a servit cu siguranță de pecetea regală și de copiii lui Capet, dar, în fond, el nu era decât un simplu scelerat, căruia nu-i repugna ideea asasinării copiilor, și nicidecum un adevărat pretendent la tron. Courtois nu consacră de altfel decât câteva pagini din voluminosul lui raport tuturor acestor afirmații și nu se prea preocupă să le pună de acord cu celelalte explicații privitoare la proiectele „conspiratorilor“. Raportul lui nu se bucura de prea multă apreciere, nici măcar în rândul „termidorienilor“. Era bine cunoscut faptul că autorul era un mincinos nerușinat. Toată lumea știa că sustrăsese mai multe documente din hârtiile găsite la Robespierre, care-i fuseseră încredințate, și despre care făcuse mai înainte un raport. Astfel, păstrase pentru el mai multe documente (poate prindeau bine...) iar altele, mai ales scrisori de fidelitate față de Robespierre (numeroși erau aceia care veniseră să le ceară după 9 termidor...), le dăduse unor membri ai Convenției, interesați. Și totuși, nimeni din Convenție n-a considerat util să conteste raportul lui Courtois; toți se mulțumeau, cel mult, cu zvonurile de pe culoare.

---

[15] E.-B. Courtois, *Rapport... sur les événements du 9 thermidor*, *op. cit.*, pp. 24–27, 73–75.

Félix Montjoie, regalist declarat şi militant, autor al primei istorii regaliste a lui 9 termidor, trece în revistă toate ipotezele referitoare la proiectele „conspiratorilor“ şi, mai ales, ale lui Robespierre: acesta îşi va fi propus să doboare Convenția, toate autoritățile şi să devină „dictator sau tribun“; ar fi vrut să lase Franței numele de Republică, dar înțelegea s-o guverneze „despotic cu Saint-Just şi Couthon“. Dar se povestea, de asemenea, „că urmărea nici mai mult, nici mai puțin decât să devină rege al francezilor şi că voia să pună mâna atât pe titlu, cât şi pe puterea regală... S-a ticluit apoi o ultimă versiune. S-a spus că voia să aşeze vlăstarul regilor Franței pe tron şi să se bucure de marea avere pe care i-ar fi adus-o un serviciu de o asemenea importanță.“ Or, pentru Montjoie „acestea sunt tot atâtea născociri bune de amuzat poporul“. Dacă ar fi existat un asemenea complot, s-ar găsi indicii în hârtiile lui Robespierre, ale lui Saint-Just sau ale lui Couthon. Dar autoritățile care dețin aceste hârtii n-au dat publicității nici o dovadă. Trebuie s-o spunem deschis, deşi adevărul este cumplit: „Conjurația nu avea alt scop decât furtul şi crima“, iar Robespierre nu era decât căpetenia „tuturor bandiților şi ucigaşilor din Franța şi Dumnezeu ştie cât de numeroşi erau cei însetați de sânge“. Nu trebuie deci să dăm crezare acestei născociri, ca de altfel nici altei poveşti puse pe seama lui Robespierre: „Scriitorii regalişti, fie din cauză că voiau să se răzbune printr-o injurie pentru răul făcut partidului lor, fie din cauză că fuseseră într-adevăr induşi în eroare de către persoane prost informate, au afirmat că era nepotul lui Damiens... Această părere, care a fost acreditată foarte repede, este astăzi destul de răspândită, dar e o poveste care nu merită în nici un chip să fie crezută.“[16] Afirmații care sunt tot atâtea

---

[16] F. Montjoie, *Histoire de la conspiration de Maximilien Robespierre*, Paris, fără dată (1795). Soarta pe care a avut-o zvonul în istoriografia şi în legendele despre 9 termidor ar merita un studiu special. Linia de demarcație între cei care-l consideră o simplă calomnie şi cei care îl socotesc, măcar în parte, adevărat, nu este aceeaşi cu cea din anul III. Povestea lui Robespierre-rege se suprapune câteodată unor legende foarte răspândite care există în jurul „misterului copilului de la Temple“.

mărturii despre persistenţa — şi asta în cercurile de regalişti — a două născociri despre Robespierre: Robespierre — regicidul, nepotul lui Damiens — şi Robespierre — teroristul ambiţios care aspira să devină rege sau să-l restabilească pe tronul său legitim pe fiul lui Ludovic al XVI-lea.

TICLUIREA UNUI ZVON

Să adăugăm ultimul element la dosarul nostru.

Născocirea, pentru evoluţia căreia am oferit câteva puncte de reper, a fost în întregime *ticluită*. Ea nu a pornit „de jos", de la o mulţime dezorientată sau din secţiile supuse unor ordine contradictorii, cele ale Convenţiei şi cele ale Comunei. A fost lansată „de sus" de Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale, pentru a câştiga de partea lor secţiile şi forţa armată, pentru a le canaliza sentimentele, pentru a le învinge şovăielile, reale sau presupuse. Astfel nu mai există nici o îndoială asupra elementului-cheie şi anume, pecetea cu floare de crin, faimoasa dovadă materială a „ambiţiilor regaliste" ale lui Robespierre. Să amintim că această pecete ar fi fost sechestrată la Casa Comună şi depusă apoi pe masa preşedintelui Convenţiei, recunoscută ca autentică de către mai mulţi deputaţi, reprodusă, un an mai târziu, de Courtois în raportul său. Dar este vorba de un fals. Douăzeci de ani mai târziu, la Bruxelles, regicizii exilaţi îşi depănau amintirile, retrăind gloria trecută ca şi certurile de odinioară, se străduiau să înţeleagă atât istoria pe care o făcuseră, cât şi cea pe care o înduraseră. Şi, printre ei, era de notorietate publică faptul că faimoasa pecete nu fusese găsită la Casa Comună decât după ce fusese pusă acolo de agenţii Comitetului Siguranţei Generale. Vadier, care conducea operaţiunea, a mărturisit-o el însuşi. „Cambon îi spunea într-o zi lui Vadier, exilat ca şi el la Bruxelles: «Cum aţi putut fi atât de ticăloşi încât să inventaţi această pecete şi toate celelalte dovezi prin care urmăreaţi să-l faceţi pe Robespierre să treacă drept

regalist?»». *Vadier răspunde că teama de a-ți pierde capul stimulează imaginația.*“[17] Să fi inventat Vadier singur toată povestea fabricând și dovada? Cine să mai fi fost amestecat în această manipulare? Să se fi lansat o singură versiune a zvonului — și care anume — sau mai degrabă au fost difuzate mai multe versiuni concomitent în speranța că una ar fi înlocuit-o pe cealaltă? Probabil că nu se va şti niciodată, aşa cum nu vor fi lămurite nici alte episoade ale acestei „zile“. Amănunte secundare, la urma urmei, căci esențialul rezidă în altceva. Zvonul a fost ticluit și lansat de Comitetele Convenției, mai ales de Comitetul Siguranței Generale, adică de poliție, care avea grijă să-i asigure și o răspândire cât mai largă și mai eficace. Era o manevră de diversiune politică mizând pe credulitatea întregii populații, dar mai ales pe a militanților sanculoți și a Convenției înseşi. Ticluitorii născocirii voiau să ţintească într-un număr cât mai mare: odată lansat pe piața

---

[17] Vezi nota autorilor în P.-J.-B. Buchez și P.-C. Roux, *Histoire parlementaire de la Révolution française*, Paris, 1837, vol. 34, p. 59. M.-A. Baudot relatează o altă versiune a mărturisirii lui Vadier. „Cambon avea unele dubii cu privire la florile de crin găsite la Robespierre despre care vorbeşte Courtois în raportul lui. Voia să ştie cum stăteau lucrurile și îi ceru într-o zi pe un ton aprins explicații lui Vadier, în prezența lui Teste și a mea. Vadier a recunoscut că fuseseră aduse de la Comitetul Siguranței Generale la domiciliul lui Robespierre după moartea acestuia“ M.-A. Baudot, *Notes historiques sur la Convention nationale, l'Empire et l'exil des votants*, Paris, 1893, p. 74. (Să reținem o evidentă eroare de detaliu în această relatare: pecetea cu floare de crin i-a fost înmânată preşedintelui Convenției *înainte*, și nu *după* executarea lui Robespierre.) Pentru a fi cu conștiința împăcată, să mai menționăm și o altă versiune a lui Vadier; Buonarroti povestește convorbirile sale cu Vadier când amândoi erau închiși la Cherbourg, după condamnarea lor la deportare pentru participarea la conspirația lui Babeuf. Întrebat despre 9 termidor și despre faimoasa pecete găsită pe biroul din Comună sau la Robespierre. Vadier a exclamat: „*Asta e o calomnie scornită de Barère*!“ (*cf.* notele lui Buonarroti, publicate de A. Mathiez, *Annales révolutionnaires*, 1910, p. 508). Hotărât lucru, nici mărturiile lui Vadier, nici ale altor protagoniști ai evenimentelor din 9 termidor nu lămuresc confuzia.

publică, apoi repetat şi amplificat, zvonul trebuia, pe de o parte, să-i întărească în convingeri pe cei care se găseau deja alături de ea. Obiectivul era tot atât de clar pe cât era de simplă socoteala. Barras a lămurit pe deplin acest lucru şi l-a comentat pe larg. Şi de data aceasta, i se poate acorda toată încrederea: este un maestru al calomniei şi al intrigii politice. Nu credea nici un cuvânt, ne spune el în *Memorii*, din vorbele care totuşi „agitau spiritele“, răspândite de unii membri ai Convenţiei; nu credea nici că se găsise la Robespierre o pecete cu floarea de crin, nici că acesta plănuia să o ia în căsătorie pe fiica lui Capet. (Pe drept cuvânt, putem fi siguri că Barras, numit de Convenţie „general“ al forţei armate din Paris şi aflându-se în contact permanent cu Comitetul Siguranţei Generale, era „amestecat“, deşi nu suflă nici un cuvânt despre aşa ceva în *Memorii*.) Şi totuşi, a socotit că „răspândirea în popor a acestor născociri, aşa neverosimile cum erau ele, nu era poate lipsită de utilitate“. Expunerea de motive în sprijinul acestei „utilităţi“ seamănă în mod curios cu o relatare de primă mână privitoare la intenţiile şi la calculele celor care inventaseră născocirea. „Poporul nu putea fi convins că Robespierre a fost un tiran decât dacă l-ar fi asociat cu ideile fostei regalităţi, singura care, în ochii plebei, putea prezenta un corpus de delicte sesizabile. Poporul are nevoie de ceva material, care să treacă prin simţuri pentru a putea fi înţeles. Dar, cum ar fi putut el să înţeleagă că cel care-l slăvea în fiecare zi vorbindu-i despre suveranitatea lui, despre libertate şi egalitate, care se declara apărătorul lui şi care acum pare un martir al lui, că tocmai acesta este ceea ce azi numim un duşman al libertăţii, un asupritor şi un tiran? Este ceva foarte complicat care nu poate fi sesizat imediat de imaginaţia poporului decât spunându-i-se, mergând pe aceeaşi linie, că acest tiran a trădat, că se înţelegea cu duşmanii Republicii, cu foştii regi sau cu membrii familiei regale, că era deci un infam tiran. Cuvântul «trădător», la care se adaugă acela de scelerat, îi ajută pe oamenii din popor să înţeleagă, lămurind totul, şi se poate spera ca, în felul acesta, ei să devină aliaţi, întorcându-se imediat împotriva celor care-i sunt arătaţi ca trădători şi pe care

el îi recunoaşte ca atare." Sinceritatea este admirabilă; imaginea care se desprinde din acest text, a unui popor manipulabil şi manipulat, dar întotdeauna în numele cauzei drepte care este şi cauza lui, a unui popor „mărginit la minte" căruia trebuie să-i vorbeşti prin „simțuri", adresându-te „imaginației" lui, ar merita un întreg comentariu. Oare această prezentare nu se înrudeşte în mod curios cu ideile despre un popor care trebuie educat ce se găsesc în miezul discursului pedagogic revoluționar? În ciuda afirmațiilor sale, Barras nu s-a limitat numai la a-i lăsa să acționeze pe cei care, în jurul lui, colportau născocirea. O găsise atât de „utilă" încât a repetat-o, la rândul lui, rostind în Convenție raportul final asupra misiunii pe care o îndeplinise în 9 termidor, cu panaşul fluturând şi cu sabia scoasă din teacă.[18]

---

[18] Barras, *Memoires*, *op. cit.*, vol. I, pp. 200–201; *Moniteur*, vol. XXI, p. 497. Înainte de a ne despărți de Barras şi de amintirile lui, nu putem rezista tentației de a evoca un alt episod din istoria născocirii noastre care se leagă de el. Aşa cum am mai spus, Barras se lăuda că dăduse ordin ca trupul lui Robespierre să fie aruncat în groapa unde zăceau rămăşițele lui Ludovic al XVI-lea şi ale Mariei Antoaneta. Dar este aproape sigur că cei executați în 9 termidor erau înhumați nu în această groapă din cimitirul Madeleine, ci în cimitirul Errancis de lângă Piața Tronului Răsturnat, locul obişnuit al execuțiilor. Se pare că au fost săpate două gropi pentru a primi corpurile celor executați în 10 termidor; capetele fuseseră puse separat într-un sipet mare şi se pare că a fost aruncat un strat de var nestins peste „rămăşițele tiranilor pentru ca acestea să nu fie divinizate într-o zi". (Vezi documentele citate de C.-A. Dauban, *Paris en 1794 et en 1795*, Paris, 1869, pp. 416–417.) Se vorbea totuşi că pentru Robespierre nu numai că se mutase ghilotina în Piața Revoluției, ci se deschisese şi groapa din cimitirul Madeleine. Barras, cum am mai spus-o, apăra cu grijă acest zvon, care adăuga şi mai multă strălucire gloriei sale termidoriene; poate chiar îl credea şi el. Oricum, în timpul Restaurației el a lansat un alt zvon, un fel de glumă morbidă. Prilejul i-a fost oferit de strămutarea rămăşițelor lui Ludovic al XVI-lea din cimitirul Madeleine în mormintele regale de la Saint-Denis. Or, spunea el celor care voiau să afle, de vreme ce Robespierre şi tovarăşii lui erau ultimii care fuseseră aruncați în acea groapă în care toate trupurile fuseseră arse de varul nestins, după toate probabilitățile, Robespierre fusese şi el înhumat

Care erau totuşi efectele reale ale acestei născociri asupra cursului evenimentelor? Făcuse oare să se încline balanța de partea celor care o răspândiseră? Informațiile privitoare la felul cum a fost difuzată sunt prea lacunare, iar confuzia care domnea în acea noapte prea generală pentru ca să putem fi siguri de ceva. Retrospectiv, am fi ispitiți să credem că s-ar fi putut renunța foarte bine la ea. Oare Comitetele n-au supraestimat puterea lui Robespierre şi a Comunei şi, mai ales, n-au subestimat factorii care acționau în favoarea lor? După 31 mai, când Convenția a capitulat, predând deputații girondini, organizatorii acestei „zile“ trăseseră învățămintele politice de pe urma propriului lor succes. Puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre, era perfect conştientă că eventualitatea unui nou puci, proclamat în numele „poporului în picioare“, nu era de neglijat. Pentru a preveni un astfel de pericol, se pusese în funcțiune un întreg dispozitiv. Ca urmare a decretului privitor la organizarea guvernului revoluționar. Comuna pierduse practic autonomia de acțiune de care se bucura înainte. Nu numai că se găsea sub autoritatea unui agent național, dar îi era interzis să convoace adunări ale delegaților din secții; pe deasupra, comitetele revoluționare ale secțiilor aveau obligația să întrețină cu Comitetul Siguranței Generale legături permanente şi directe, adică fără a trece prin intermediul Comunei. Aceste măsuri şi-au dovedit eficacitatea în timpul luptei împotriva hebertiştilor, iar înfrângerea acestora a contribuit, la rândul ei, la ştirbirea autorității Comunei şi la întărirea legăturilor între secții şi Comitete. Desigur, la 9 termidor, agentul național Payan, fidel lui Robespierre, s-a aflat de partea Comunei; cu toate acestea, în ansamblul lor, aceste măsuri s-au dovedit destul de eficiente.

---

la Saint-Denis, „cu câteva oase răzlețe ale lui Saint-Just, Couthon sau Hanriot“. O dovadă este că, pentru a identifica rămăşițele perechii regale, conservatorul s-a luat după nişte catarame găsite în groapă şi care nu fuseseră distruse. Or, tocmai Robespierre purta, în ziua supliciului, catarame la pantaloni şi la pantofi. (Barras, *Mémoires*, *op. cit.*, vol. IV, pp. 315–316, 416–420.) Astfel, din zvon în zvon, se pare că Robespierre-rege şi-ar fi găsit locul de veci în mormintele regale de la Saint-Denis.

De îndată ce trece la acţiune, Comuna se găseşte într-o situaţie de ilegalitate; scoaterea ei în afara legii nu face decât să pună în evidenţă şi să sancţioneze delictul de rebeliune. Raporturile directe dintre secţii şi Comitetul Siguranţei Generale au acţionat tocmai în favoarea guvernului. După câştigarea bătăliei împotriva lui Robespierre şi a fidelilor lui de către Convenţie, autoritatea acesteia, prezentată ca „locul de raliere al tuturor republicanilor“, pare să devină mult mai mare decât a Comunei sau decât popularitatea lui Robespierre şi influenţa iacobinilor. Şi una, şi cealaltă s-au dovedit mult mai limitate în fapte decât îşi închipuiseră „termidorienii“. Aceştia îşi subestimaseră şi propria eficacitate, cu atât mai mare cu cât activitatea Comunei suferea de o permanentă improvizaţie, spre deosebire de ceea ce fusese ea în timpul zilei de 31 mai, pregătită dinainte cu grijă. Confuzia ce caracteriza zilele din termidor avantaja cu atât mai mult puterea, care se declara totodată legitimă şi eficace, cu cât, în mod ciudat, de data aceasta, lipsea spontaneitatea revoluţionară, istovită şi vlăguită de întreaga experienţă a Terorii. Miza politică a luptei dezlănţuite între robespierrişti şi Convenţie devenea, dintr-odată, foarte confuză (vom reveni asupra acestui aspect). Ea era totuşi subiacentă alegerii făcute de majoritatea secţiilor, şi aceasta încă de la declanşarea evenimentelor: *pentru ordinea legală*, întruchipată de Convenţie şi de guvernul revoluţionar, şi *împotriva unor noi tulburări*, chiar o rebeliune care nu se revendica decât drept „a celor mai buni patrioţi pe nedrept asupriţi“. Imaginea „poporului în picioare“ care-şi recâştiga suveranitatea îşi exercita din ce în ce mai puţin puterea mobilizatoare. Tot mai mulţi membri ai secţiilor nu-i mai considerau pe cei care alcătuiau acest „popor în picioare“ drept simbolul cauzei revoluţionare, ci îi vedeau aşa cum erau în realitate: o minoritate care se topea încet-încet, formată din militanţi radicali, care erau tot atâţia membri ai personalului secţiilor şi al Comunei. Raportul de forţe era deci, încă de la început, net favorabil Convenţiei, iar acest avantaj nu înceta să sporească, aşa cum o confirmă procesele-verbale ale adunărilor secţiilor şi comitetelor revoluţionare. Dar, chiar în clipa când a fost lansată născocirea cu Robespierre-rege,

protagoniştii evenimentelor aveau impresia că soarta bătăliei atârna de un fir de păr.

„Teama de a-ți pierde capul stimulează imaginația..." Geneza născocirii s-ar explica deci numai printr-un acces de spaimă al lui Vadier în momentul în care tunarii s-au adunat în fața Convenției. Un elan al imaginației împărtăşit totuşi în mod foarte curios. Nu numai de cei care, alături de Vadier, erau ticluitorii zvonului, ci şi de adversarii lor. Într-adevăr, am putut constata că „imaginația" celor care s-au întrunit la Casa Comună părea să se conformeze unei scheme aproape asemănătoare. Oare nu-i acuzau ei pe „sceleraţii care asupreau Convenţia" că erau „complicii străinului", că se dedau la manevre suspecte în apropiere de Temple, că încercau să elibereze „vlăstarele lui Capet"? Afirmații care nu au avut ecou, zvonuri eşuate, spre deosebire de născocirea lansată de Comitetele Convenției care a reuşit să se impună. Desigur, nu toţi au dat crezare acestei născociri, dar ea a circulat răspândindu-se tot mai mult, făcând valuri din ce în ce mai mari.

Calomnia este o armă politică tot atât de veche cât politica însăşi. Robespierre a fost, în decursul carierei sale politice, ținta calomniilor. El însuşi ştia să mânuiască de minune această armă. Povestea inventată în 9 termidor nu era mai defăimătoare sau mai insultătoare decât alte calomnii puse în spinarea „Incoruptibilului" şi pe care acesta ştiuse să le respingă. De data aceasta nu mai era vorba de o simplă defăimare, de o supralicitare a violenței verbale ce însoțea în mod obişnuit înfruntările oratorice din Adunare şi dintre iacobini. Prin amploarea difuzării sale, născocirea calomnioasă a căpătat dimensiunile unui *zvon public*. Ea a fost concepută şi lansată ca un instrument de manipulare la scara Parisului, chiar a întregii țări. Inventarea ei este revelatoare pentru mentalitatea politică a celor care au pus-o în circulație şi care socoteau că destinatarii ei *pot fi manipulați*: „oamenii simpli", „poporul", dar şi opinia publică, în general, ca şi clasa politică. Imaginaţie, fie, dar susţinută de o întreagă tehnică şi profitând de o întreagă experiență. Chiar născocirea în sine era abil construită, cu o urzeală simplă şi totodată capabilă

să ațâțe imaginația colectivă (complotul, misterul din Temple, căsătoria cu fiica regelui, tratativele secrete cu străinii etc.); o întreagă rețea, mai ales o rețea polițistă, a fost pusă în mişcare pentru difuzarea ei; un fals a fost introdus la Casa Comună, apoi această „probă“ a fost adusă în Convenție. Născocirea s-a bucurat de destulă audiență în rândul destinatarilor ei pentru a se transforma în zvon public şi pentru ca, prin aceasta, operațiunea să aibă efectul dorit.

Dar reuşita acestei născociri se înscrie, de asemenea, în istoria imaginarului revoluționar şi, îndeosebi, a *zvonului revoluționar*. Legat indisolubil de acest imaginar, îşi trage seva din el şi îl ațâță. Context foarte vast, cu atât mai greu de cuprins, cu cât zvonurile revoluționare îşi aşteaptă încă istoricul. Istorie încâlcită datorită caracterului specific al obiectului ei. Zvonul este proteic, omniprezent şi totodată fugitiv. Este totuşi imposibil să înțelegi evenimentele revoluționare fără a ține seama de rolul care revine zvonurilor în comportarea protagoniştilor acestor evenimente şi, mai ales, în exacerbarea emoțiilor şi patimilor. Într-adevăr, zvonurile apar în tot decursul Revoluției, mobilizează spiritele, canalizează mâniile, orientează temerile. Zvonuri despre intervenția trupelor şi masacrarea neîntârziată a locuitorilor Parisului, la 14 iulie; zvonuri despre briganzi, aristocrați, trupe străine, englezeşti, poloneze şi chiar ungureşti, care amenință satele, în timpul „Marii Spaime“; zvonuri despre „complotul din închisori“, despre agenții străini care vor măcelări femeile şi copiii de îndată ce bărbații vor părăsi Parisul şi se vor duce să lupte pe front, în timpul masacrelor din septembrie; zvonuri despre „cavalerii pumnalului“ care conspiră să-l răpească pe rege din Temple şi care se ascund peste tot, gata să iasă noaptea şi să-i atace pe patrioți, în timpul procesului regelui; zvonuri despre agenții străini şi generalii-trădători, care se ivesc cu fiecare înfrângere; zvonuri despre cei care „înfometează poporul“, care ascund grâul sau îl distrug, ce apar la fiecare criză de alimente; zvonuri despre asignate care se vor devaloriza sau care vor fi retrase din circulație, anulate etc. Iată numai câteva din zvonurile cele mai cunoscute de istorici.

Fiecare ar cere un studiu amănunțit, așa cum a făcut-o Georges Lefebvre în *La Grande Peur* (*Marea Spaimă*), care rămâne un exemplu remarcabil. Dar ar trebui mai ales lărgit cadrul pentru a se trece de la studiul unui caz la analiza pe serii a zvonurilor revoluționare. Nu există nici măcar o simplă inventariere a lor, pentru a nu mai vorbi de absența oricărui studiu privitor la temele și structurile lor, la amploarea și modalitățile de difuzare, la epicentrele și căile urmate, la localizările lor spațiale și sociale, la influența lor asupra spiritelor. În așteptarea unor astfel de studii riscăm câteva observații generale, pe cât de ipotetice pe atât de provizorii.

O rapidă trecere în revistă ne permite să desprindem o temă repetitivă — aceea a *complotului* — întotdeauna legată de alta — a *dușmanului ascuns*. Zvonul este susținut de o întreagă simbolistică, bogată și densă, a forțelor oculte și amenințătoare, a tenebrelor în care scelerații își urzesc mașinațiile. Scopul precis al complotului este diferit după caz și împrejurări. Este totuși izbitor faptul că marile valuri ale zvonurilor populare nu vorbesc numai de un complot împotriva Națiunii, a Revoluției, ci și de o conspirație care amenință însăși substanța vitală a poporului. „Dușmanii“ ar ataca sănătatea poporului, chiar viața lui, femeile, copiii. Astfel, zvonurile ce însoțesc creșterea violenței populare au ca efect direct ideea că răspândirea lor trebuie trăită ca un act de legitimă apărare sau de răzbunare împotriva „sceleraților“ care pun la cale crime odioase, dacă nu cumva le-au și comis. Zvonuri care se grefează pe conflicte sociale și politice reale, dar care alimentează și stârnesc pasiunile, teama și ura, speranțele și mâniile, tot acest material din care sunt făcute momentele de criză din timpul unei revoluții. Zvonuri politice, fără îndoială, de vreme ce sunt alimentate de conflicte și evenimente politice prin excelență. Foarte adesea, aceste zvonuri sunt *politizate* de Revoluție, dar nu fac decât să prelungească într-un nou context teme și fantasme foarte vechi. Așa stau lucrurile cu zvonul despre „complotul foametei“, admirabil studiat de Steve L. Kaplan, care revine în tot cursul secolului al XVIII-lea și are mai multe izbucniri în timpul Revoluției. O dovadă în

plus, dacă mai era nevoie, că Revoluţia inventează, desigur, un spaţiu politic nou şi, mai ales, instituţii politice noi, dar că *mediul mintal* rămâne cel foarte tradiţional, al Vechiului Regim. Aşa pot fi înţelese rezistenţele la inovaţiile raţionalizatoare ale Revoluţiei, adesea foarte abstracte şi doctrinare, cum este amestecul de modernitate şi de anarhism care constituie o trăsătură caracteristică a comportamentelor politice din perioada revoluţionară. Credulitatea populară, care asigură difuzarea şi eficacitatea zvonurilor, este şi ea o moştenire seculară. Ea nu poate fi disociată de o cultură în mare măsură orală, în care informaţia este răspândită din gură-n gură. Perioada revoluţionară este marcată desigur de o explozie a scrierilor politice. Să nu uităm însă niciodată că oralul preia scrisul; născocirea despre care am vorbit este, în această privinţă, un bun exemplu: ziarele sunt în aceeaşi măsură „strigate" şi comentate oral, ca şi citite.

Într-o tipologie a zvonurilor revoluţionare un loc special trebuie rezervat zvonului politic, în sensul cel mai restrâns al termenului, de zvon datorat politicienilor. Noile sedii ale puterii — în primul rând Adunările compuse din mai multe sute de deputaţi — şi cluburile patriotice — din care fac parte iacobinii — sunt tot atâtea epicentre ale zvonurilor ce însoţesc permanent luptele şi intrigile politice. Zvonurile frământă neîncetat clasa politică, cu precădere deputaţii şi birocraţia guvernamentală, din ce în ce mai numeroasă, ca şi obişnuiţii tribunelor. Între unii şi ceilalţi comunicarea se stabileşte uşor şi în mod permanent, ca şi între culoarele puterii şi spaţiile urbane, străzi şi pieţe, unde se formează „grupurile" care discută politică şi comentează ştirile. Tema „complotului" revine frecvent devenind o obsesie în timpul Terorii. Dintre toate aceste zvonuri ale politicienilor nu reţinem decât un exemplu, revelator îndeosebi pentru climatul politic în care s-a ivit 9 termidor. Bătălia împotriva lui Robespierre este pregătită cu grijă mai ales cu ajutorul unui zvon destinat în primul rând membrilor Convenţiei. Nu este vorba de născocirea cu Robespierre-rege, născută, aşa cum am văzut, dintr-o „pornire a imaginaţiei" şi destinată străzii, poporului despre care se presupune că, mărginit cum este, nu poate

înțelege decât „un corpus de delicte sesizabile". Pentru deputați se alcătuiește alt „corpus de delicte", tot atât de palpabile, dar de o cu totul altă natură decât o pecete cu floarea de crin: li se vorbește de listele de deputați proscriși întocmite de „tiran"; câteodată, se pare, li se arată chiar aceste liste. În ajunul lui 9 termidor, ele deveneau din ce în ce mai lungi; pe culoarele Convenției, și mai ales la întrunirile intime, zvonurile ridicau cifrele la câteva zeci, dacă nu la mai mult de o sută de deputați proscriși, care s-ar fi adăugat celor șaptezeci și trei de deputați girondini arestați la 31 mai. Evident, persoanele cu care se vorbea își găseau numele pe listă, iar zvonurile puse în serviciul intrigii concretizau astfel amenințările vagi și aluzive adresate iacobinilor de Robespierre și de Couthon. Fără această activitate subterană, care mobiliza frica și ura acumulate în timpul Terorii și care, deodată, făcea din supraviețuirea fiecăruia miza imediată, ar fi strigat oare Convenția într-un singur glas: *Jos tiranul*?

Succesul născocirii cu Robespierre-rege formează astfel un episod al istoriei imaginarului și zvonurilor revoluționare. Dar particularitățile acestei născociri evocă un context mai specific, acela al *Terorii*. Într-adevăr, e ușor să constați că ea se leagă de alte calomnii menite să devină tot atâtea zvonuri, în întregime ticluite de puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre. Nu era oare Hébert acuzat că organizase foametea, după ce oprise la bariere pâinea de care poporul ducea atâta lipsă? Iar Danton nu era prezentat ca șef al unei conjurații, ca un complice al străinilor, ca un trădător de patrie și un protector al emigraților? Ca toate aceste scorneli, povestea lui Robespierre-rege este o născocire *teroristă*. Teroristă pentru că era produsul unei întregi mașinării politice și polițiste a Terorii, dar și în sensul că se adresează imaginației sociale modelate de Teroare. După Michelet, care vorbește despre împlinirea Revoluției, s-ar putea spune că, odată cu Teroarea, nu totul, ci orice părea posibil. Într-o atmosferă de maximă tensiune cauzată de epurările succesive, de delațiune, ridicată la rang de virtute civică, de supralicitare fără limită în învinuiri, de neîncetate descoperiri de noi comploturi,

nimeni nu părea să mai poată scăpa vreodată de bănuieli. Nu aveau să fie astăzi demascaţi eroii revoluţionari de ieri ca tot atâţia duşmani al căror zel revoluţionar nu era decât o mască în spatele căreia se ascundeau cele mai negre planuri de viitor şi complicitatea lor cu aristocraţii şi regaliştii? Robespierre însuşi, acuzându-l pe Danton, nu a lansat oare apelul să nu se închine nimeni la idoli? Şi nu despre acelaşi Danton circula zvonul că voia să devină regent? Nu erau oare hebertiştii acuzaţi de Saint-Just că urziseră o conjuraţie pentru a răsturna guvernul revoluţionar şi a restabili monarhia? Perfidul şi josnicul Hébert şi-ar fi pregătit în felul acesta cariera de viitor regent, compromiţând adunarea prin scandalul şi „dezgustul provocat de oamenii corupţi". Nici o calomnie, fie ea cât de josnică, nu mai era exclusă. În ajunul procesului Mariei Antoaneta, nu dăduseră oare paznicii de la Temple alarma la Comună că văduva lui Capet avea relaţii incestuoase cu fiul ei şi-l făcea să guste din fructul oprit al plăcerilor solitare? Şi toate acestea — cine ar fi bănuit — în scopuri contrarevoluţionare... Căci sănătatea copilului era astfel şubrezită, iar răspunderea morţii lui n-ar fi întârziat să cadă asupra puterii revoluţionare şi să o compromită cu desăvârşire în ochii puterilor străine. Fantasmele care duc la asemenea născocire, susţinută în mod public de Hébert în timpul procesului reginei, spun multe despre patologia imaginarului terorist.

Teroarea îşi trage seva din acest imaginar şi, la rândul ei, îl produce; ea inventează comploturi care contopesc toţi duşmanii în imaginea globală a „suspectului" şi se alimentează din teama şi bănuiala pe care le secretă. Imaginaţia socială modelată de Teroare este surexcitată şi dezaxată, dar, în acelaşi timp, din aceleaşi motive, este marcată de un fel de oboseală şi de inerţie. Nu era ea acum în stare să accepte totul, ba chiar orice? Cei care au ticluit născocirea cu Robespierre-rege cunoşteau foarte bine acest concurs de împrejurări şi înţelegeau să-l exploateze cât mai mult. Elanul imaginaţiei nu era chiar atât de spontan cât ar fi vrut Vadier să se creadă. Panica ce a pus stăpânire, în

noaptea de 9 termidor, pe colportorii zvonului era, fără îndoială, reală. Totuşi răspunsul pe care l-au găsit ca să contracareze pericolul imediat era rodul unei experienţe, dobândite în timpul exercitării puterii teroriste, în fabricarea de comploturi false şi de acuzaţii false. Faţă de zvonuri şi de credulitatea populară ei şi-au însuşit o atitudine într-o oarecare măsură *tehnică*: şi unele, şi cealaltă pot fi manipulate, şi unele, şi cealaltă pot fi utilizate ca instrumente pentru atingerea unui obiectiv politic. Or, la 9 termidor situaţia era de aşa natură încât toate mijloacele pentru a reuşi au fost socotite bune. Dar pentru a reuşi ce?

UN EVENIMENT ÎN CĂUTAREA PROPRIEI SEMNIFICAŢII

Să nu ne despărţim încă de acea zi, glorificată de unii ca o revoltă istorică împotriva „tiranului“, înfierată de alţii ca un moment tragic când ar fi fost distrus mecanismul însuşi al Revoluţiei. Se ştie foarte bine că Revoluţia manifestă în tot cursul ei o puternică tendinţă de a-şi teatraliza faptele şi atitudinile, de a se prezenta ca un spectacol constrângător, impunând actorilor săi roluri şi costume. 9 termidor nu face excepţie nici din acest punct de vedere şi a fost deseori sursă de inspiraţie pentru relatările despre această zi. Ar trebui totuşi ca teatralitatea acestei reprezentări să fie precizată de fiecare dată. Ne amintim de episoadele, de atâtea ori povestite, care prezintă ziua respectivă ca pe o dramă, chiar ca pe o tragedie antică: deputaţii care se ridică în picioare strigând *Jos tiranul!*; aceiaşi membri ai Convenţiei, ameninţaţi de tunuri, care hotărăsc să rămână în sală şi să moară pentru Republică, asemeni senatorilor romani; Robespierre, la Comună, şovăind să facă apel la popor împotriva Convenţiei, puterea legitimă a Republicii; sala Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre, rănit, este întins pe o masă, unde Saint-Just, impasibil, îşi aţinteşte privirile asupra Constituţiei, afişată pe perete, şi rosteşte cuvintele: „Şi totuşi

aceasta este opera mea, ca și guvernul revoluționar“. Clișee — se va spune — dintre care multe nu rezistă criticii istorice. Nimeni nu se va îndoi de acest lucru, dar clișeele au intrat în memoria istorică pentru că reprezentările generate de un eveniment sunt adesea mai importante decât evenimentul însuși. Însă imaginile nu trebuie să mascheze amestecul de genuri: tragicul se transformă neîncetat în grotesc. Tallien agită de la tribuna Convenției un pumnal de care n-are deloc intenția să se servească, nici împotriva lui Robespierre, nici împotriva lui însuși; Hanriot, șeful forței armate din Paris, rând pe rând legat fedeleș de câțiva jandarmi și eliberat de adepții lui fideli; câteva sute de iacobini care nu încetează să-l aclame pe Robespierre și să lanseze apeluri eroice la luptă împotriva „sceleraților“, dar al căror număr scade mereu, așa încât zece persoane pot să-i împrăștie și a căror sală, „bastionul de neînvins al Revoluției“, este pur și simplu închisă cu cheia, ca pentru a marca sfârșitul spectacolului. Mii de oameni înarmați, strânși în batalioanele lor, par să execute un ciudat balet: aceiași care după-amiaza s-au dus să susțină Comuna se regăsesc seara de partea Convenției. Tunarii se duc și se întorc, făcând drumul între Piața Grève și Piața Carrousel, fără să fi tras nici o lovitură de tun. Ca pentru a accentua caracterul grotesc al evenimentelor, personajul căruia îi revine un rol foarte dramatic în acea noapte, jandarmul care a tras în Robespierre, se numea Merda[19]. Și era atât de ridicol, încât a fost repede rebotezat cu numele de Meddat, înainte de a fi prezentat în Convenție, unde este primit în triumf. În această noapte, în care s-au dezlănțuit pasiunile, în care nu s-a rostit, de ambele părți, decât jurământul de „a trăi liber sau a muri“, nu s-au auzit decât două focuri de pistol: cel al „bravului jandarm Merda“ și cel al lui Lebas, care s-a sinucis. Adevăratul măcel nu a început decât a doua zi după victorie, în Piața Revoluției: douăzeci și doi de ghilotinați în 10 termidor, șaizeci și șase în 11 termidor, cea mai mare „încărcătură“ pe care a cunoscut-o

[19] În limba franceză *merde*, în limbaj vulgar, desemnează materiile fecale (*n. t.*).

Parisul de la instaurarea Terorii. Nu vom şti niciodată care ar fi fost numărul celor executaţi dacă ar fi învins partidul advers, Robespierre şi partizanii lui...

Ciudatul spectacol pe care-l oferă Parisul la 9 termidor este expresia confuziei ce domneşte în spiritele miilor de oameni, participanţi la un conflict care riscă în orice clipă să se transforme într-o înfruntare sângeroasă şi a cărui miză nu se desluşeşte totuşi deloc în tot păienjenişul. Aşa cum am văzut, născocirea cu Robespierre-rege nu putea să influenţeze soluţionarea conflictului decât din cauza acestei confuzii. Totul se petrece ca şi cum evenimentul rămas în istorie sub numele de 9 termidor nu furniza, pe moment, o semnificaţie precisă nici pentru propriile sale episoade, care se înlănţuiau haotic, nici pentru protagoniştii lui. Ca şi cum evenimentul s-ar fi aflat numai în căutarea propriei lui semnificaţii politice.

Se ştie că nu există nici un eveniment politic care să nu-şi epuizeze deplina semnificaţie în clipa în care se produce. Această semnificaţie sau, mai degrabă, aceste semnificaţii, când sunt multiple şi, de regulă, contradictorii, îl cuprind pe măsură ce consecinţele lui se manifestă în istorie. Pe moment, protagoniştii pot să fie mai mult sau mai puţin conştienţi de ceea ce este în joc în conflictul în care se angajează. În această privinţă, ziua de 9 termidor se deosebeşte clar de alte zile revoluţionare cum sunt 10 august sau 31 mai. În clipele lui cruciale, 9 termidor nu pare a fi decât o simplă reluare a acelor zile. Când Comuna proclamă „poporul e în picioare" şi mobilizează secţiile împotriva Adunării, toţi au impresia că joacă din nou un scenariu deja bine pus la punct în 10 august şi 31 mai. Referirea la aceste zile este, de altfel, explicită în proclamaţiile partizanilor lui Robespierre. Asemănarea nu duce decât la sporirea confuziei. Departe de a limpezi lucrurile, le încurcă cu atât mai mult cu cât argumentele — înţelegeţi prin aceasta acuzaţiile şi injuriile aruncate de o parte şi de alta şi care ţin loc de argumente — se aseamănă în mod curios: şi unii, şi ceilalţi jură credinţă Revoluţiei şi Republicii; toţi denunţă la adversarii lor conjuraţia şi cârdăşia cu „duşmanii". Guvernul revoluţionar împotriva căruia

Comuna cheamă poporul „să se ridice", aşa cum o făcuse la 31 mai, nu s-a născut oare el însuşi din această zi de referinţă? Nu-şi proclamă el fidelitatea faţă de drumul pe care a pornit, nu făgăduieşte să combată cu „energie" orice indulgenţă? Nici unul dintre partidele adverse nu este capabil să-şi formuleze proiectul politic. În mod paradoxal, zvonul calomnios aduce o oarecare limpezire în măsura în care, cu ură şi cu violenţă, face din Robespierre personajul-cheie al conflictului. Pe dată apare miza politică centrală şi ascunsă a confruntării: *cum se poate ieşi din Teroare?* Întrebare esenţială şi totuşi neformulată. Ea constituie implicitul discursului politic care, de ambele părţi, se întrece în retorica nobilă şi în injuriile cele mai josnice.

În acest sfârşit de vară din anul II, două luni după legea din Prerial, când închisorile gem de suspecţi iar Tribunalul Revoluţionar nu şomează decât în cea de-a zecea zi din decadă (nu va face excepţie decât în 10 termidor pentru a proceda la identificarea lui Robespierre şi a partizanilor săi...) nimeni nu îndrăzneşte să pună în mod public problema ieşirii din Teroare (la 9 termidor, când bătălia împotriva lui Robespierre e în toi în Convenţie, ghilotina şi-a făcut treaba de fiecare zi şi nimeni nu s-a gândit să oprească execuţia). Pentru a-i *spune pe nume*, pentru a o „înscrie la ordinea de zi" a guvernului sau a Convenţiei, era necesar ca ieşirea din Teroare să fi început deja în fapt. Într-adevăr, după „primăvara victoriilor", după eliberarea teritoriului naţional, Teroarea a fost lipsită de acest sprijin, ba chiar de legitimitatea pe care i-o asigura discursul asupra războiului, asupra necesităţii de a apăra Republica de ameninţarea din afară[20] (persistă de altfel zvonurile despre pacea iminentă). După lichidarea „facţiunilor", a dantoniştilor şi a hebertiştilor, orice dezbatere politică, oricât de timidă, este înăbuşită de exaltarea Poporului unanim şi indivizibil. Teroarea nu-şi găseşte temeiul şi justificarea decât în discursul pe care îl ţine despre

[20] Cu privire la raporturile dintre război şi Teroare în discursul revoluţionar, Mona Ozouf emite idei pertinente şi inovatoare în lucrarea sa *L'École de la France*, Paris, 1984, pp. 109–128.

sine, contopind într-un tot denunțarea indulgenței și exaltarea virtuții republicane. Oare aceasta nu cheamă la vigilență permanentă, nu însoțește practicile generate de Teroare: execuțiile, delațiunile, frica paralizantă? Alături de exercitarea puterii, Teroarea ocupă tot spațiul politic, blochează de la început, în cadrul acestei puteri, orice dezbatere privitoare la politica ce trebuie urmată. Divergențele din sânul guvernului, oricare ar fi putut fi obiectul și cauzele lor, începând cu animozitățile și certurile personale, se agravau din cauza neîncrederii și bănuielilor reciproce. (Analiza acestor multiple discordii nu intră în subiectul lucrării noastre; este totuși semnificativ că cea cu privire la controlul poliției a fost deosebit de înveninată.) Orice conflict, chiar unul de importanță limitată, risca să fie prins în angrenajul Terorii, să fie rezolvat de mecanismele pe care le oferea ea. Dar ea nu favoriza decât un singur instrument... Nenumită și de nenumit, problema *ce se poate face cu Teroarea?* era refulată și totodată obsesivă. Problemă prin excelență politică, aceea a puterii revoluționare, și a cărei miză era chiar viața celor care o exercitau. Problemă indisolubil legată de persoana lui Robespierre. În sistemul de putere izvorât din proiectul care consta în „a radicaliza Revoluția, făcând-o conformă cu discursul ei", Robespierre ocupa, a doua zi după sărbătoarea Ființei Supreme și a Legii din Prerial, locul unde se întâlneau în aceeași finalitate *Virtutea* și *Teroarea.*[21] *Ce se poate face cu Teroarea? Cum se poate ieși din ea?* Răspunsurile treceau pe la Robespierre. Ele nu puteau decât să vină de la el sau să se întoarcă împotriva lui. Ele nu puteau fi formulate decât în termeni ocoliți, cu atât mai neclari cu cât le revenea chiar teroriștilor, chiar făuritorilor Terorii, sarcina să dea aceste răspunsuri. Dar ei nu puteau să le pună în practică decât cu mijloace teroriste. Așa cum o spune Marc-Antoine Baudot, membru al Convenției, montagnard, observator pertinent și, în același timp, protagonist al evenimentelor: „În starea confuză și sângeroasă în care se găsea Republica înainte de 9 termidor nu

[21] Vezi analizele remarcabile ale lui François Furet în *Reflecții asupra Revoluției Franceze*, București, Humanitas, 1992, pp. 72 și urm.

se putea ieşi din această oribilă situaţie decât prin moartea sau ostracizarea lui Robespierre... *De aceea, în lupta de la 9 termidor, nu a fost vorba de principii, ci de a ucide.*“[22]

Proiectul politic al lui Robespierre, între prerial şi termidor, se pretează la mai multe interpretări, aşa cum o dovedeşte şi dezbaterea pe care a provocat-o şi care durează de două secole. Voia oare să înceapă ieşirea din Teroare, chiar s-o oprească dintr-odată, aşa cum ar lăsa să se creadă unele pasaje din discursurile sale şi, mai ales, reprobarea „teroriştilor“ celor mai sângeroşi, şi anume a reprezentanţilor în misiune care s-au remarcat prin samavolnicie şi corupţie? Sau, dimpotrivă, voia să continue Teroarea, s-o facă şi mai sângeroasă, să domine şi mai mult Convenţia, aşa cum s-ar putea întrevedea din alte pasaje din aceleaşi discursuri şi, mai ales, din supravegherea vigilentă pe care o exercita asupra activităţilor Tribunalului Revoluţionar şi a reprimării poliţieneşti? Să-i fi lipsit orice proiect politic în afară de acela de a-şi afirma şi mai mult puterea personală şi de a se răfui cu adversarii lui în Comitete şi la Convenţie? Să-l fi lovit un fel de paralizie care-l făcea să şovăie între măsuri contradictorii, ceea ce l-ar fi pus într-o situaţie fără ieşire? Dezbatere cu atât mai încâlcită cu cât este grevată de toate pasiunile stârnite atât de Teroare, cât şi de persoana lui Robespierre. Dar oare această dezbatere nu reproduce, într-un alt registru, ambiguităţile şi contradicţiile inerente conjuncturii politice din acel moment? Proiectul politic al lui Robespierre nu s-ar preta oare la multiple lecturi de vreme ce este minat el însuşi de aceste ambiguităţi pe care le ascunde? Acest proiect nu este incoerent; dimpotrivă, tocmai din cauza logicii politice care îi este proprie, dar confruntat cu numeroasele probleme ale situaţiei termidoriene, Robespierre cade în ambiguitate. Totul se petrece ca şi cum ar continua planul care-l călăuzise de-a lungul Revoluţiei, dar în mod ciudat s-ar încurca de îndată ce trebuie să răspundă la întrebarea inedită: ce se poate face cu Teroarea, cu acest sistem al puterii revoluţionare la care dusese tocmai

---

[22] M.-A. Baudot, *op. cit.*, pp. 125, 148.

victoria acestui plan? Din cuvintele şi acţiunile lui Robespierre străbate ideea-imagine a unei *Terori purificate de înjosirea ei* şi deci un plan de acţiune care implica *mai multă şi totodată mai puţină Teroare*.

Robespierre se recunoştea în Republica pură şi virtuoasă aşa cum o desenau reprezentările pe care Revoluţia le dădea despre ea însăşi, asemenea reprezentărilor pe care le-a oferit sărbătoarea Fiinţei Supreme atât poporului, cât şi lui Robespierre, autorul şi protagonistul principal al acestei sărbători. În acest fel, Republica pură şi virtuoasă trebuia să se confunde în mod necesar cu persoana lui Robespierre, în vreme ce acesta se identifica pe deplin cu nobila sa cauză. Proiectul lui Robespierre presupunea însă ca, într-o oarecare măsură, Revoluţia să rămână Revoluţie, iar Robespierre să rămână Robespierre, contopindu-se în exerciţiul puterii revoluţionare. Dar ca să fie pură şi virtuoasă, credincioasă propriilor ei reprezentări, Republica trebuia să se purifice, să scape de cei „impuri", de trădători, de intriganţi, de carierişti, de infamii profitori, elemente nedemne de ea, de cei mai înverşunaţi duşmani, ascunşi şi făţarnici. Revoluţia progresa deci în mod necesar prin excludere. Acesta este mersul ei înainte triumfător şi Robespierre şi-l însuşise. Ea îi călăuzea proiectul politic împotriva adversarilor succesivi. Chipurile lor erau, desigur, diverse, dar erau de fapt tot atâtea măşti care ascundeau un duşman statornic, pentru a sfârşi mereu identic cu sine. Această viziune politică ce se dovedise eficace pe tot parcursul carierei sale politice — şi al cărei rezultat era Teroarea — Robespierre o aplică tocmai Terorii, aşa cum o judecă el în săptămânile dinainte de termidor. Dar, ca să reluăm ultimele lui cuvinte din Convenţie, el, „cel care este făcut să combată crima, nu să o guverneze", găseşte că Teroarea este întinată. Nu de sângele victimelor, ci de josnicia celor chemaţi s-o pună în aplicare şi deci să vegheze la puritatea ei. Robespierre era un om dedicat studiului. Nu văzuse niciodată ghilotina funcţionând. Nu se dusese niciodată în misiune, acolo unde cuvântul înflăcărat al teroristului se preschimba în faptă, unde Teroarea nu putea fi separată de exercitarea unei puteri

nelimitate, unde se scufunda în intrigile și conflictele locale, unde dădea naștere la trafic de influență. În experiența politică a lui Robespierre, Teroarea însemna discursurile adresate iacobinilor și Convenției, hotărârile ce trebuiau luate de Comitetul Salvării Publice pe hârtie, chiar dacă această hârtie nu cuprindea altceva decât listele cu deținuți ce urmau să fie deferiți Tribunalului Revoluționar sau cu judecători numiți la acest tribunal. Dar, din iarna anului II, numărul mare de rapoarte care ajung la Robespierre, toate denunțuri, dovedește că Teroarea nu corespunde deloc reprezentărilor care o legitimează (cere el însuși aceste rapoarte, trimițând emisari speciali, cum este, de pildă, tânărul Julien). La Lyon sau la Marsilia, la Bordeaux și la Nantes, Teroarea este „pângărită“ de acte arbitrare, de hoți care profită de împrejurări ca să se îmbogățească, de „orgii“, de răfuieli. Oare nu tot așa stau lucrurile și la Comitetul Siguranței Generale și la Comitetul Salvării Publice, sfâșiate de ambiții personale și de intrigi?

O Teroare înjosită de propriii săi oameni, trădată, ca să spunem așa, de teroriști. Dedicat studiului, Robespierre este și un adept al ideologiei. El nu putea înțelege animozitățile personale decât printr-o grilă ideologică. Față de „pungași“ și de „asasini“ de teapa unor Tallien, Fréron, Fouché, Vadier (nu vom ști niciodată unde se oprea această listă), Mlaștina apărea mai curată. Cel puțin oamenii aceștia erau cinstiți, nu căzuseră niciodată în ticăloșie. Proiectul lui Robespierre părea să cuprindă *mai multă* și, în același timp, *mai puțină* Teroare. Mai puțină Teroare impură, arbitrară, cea pe care o exercitau „pungașii“; mai multă Teroare, căci purificarea nu se putea face decât prin mijloace teroriste, prin amputarea Convenției despre care se presupunea că trebuie să predea vinovații din propriile ei rânduri. Mai multă Teroare, căci ea nu era niciodată și nu putea deveni „pură“ decât în discursuri și pe hârtie. Ea nu se putea purifica decât atacându-și propriii oameni de care totuși nu putea fi separată, acești „teroriști“ pe care ea însăși îi formase.

Nu vom ști niciodată ce ar fi devenit Teroarea „purificată“ după concepția lui Robespierre. Cei vizați în discursurile lui

nu puteau să aştepte, să-i urmărească demersul sinuos, să-i descopere ambiguităţile. Pentru ei, acest mesaj pierdea în subtilitate retorică ceea ce recupera, în schimb, printr-o limpezime orbitoare şi ameninţătoare: „mai puţină“ şi „mai multă“ Teroare nu se echilibrau, ci se adunau. Miza era tot mai mică; în joc nu se mai aflau nici Virtutea, nici Revoluţia, ci numai propriile lor capete. Desigur, Couthon îşi luase sarcina să-i lămurească pe iacobini că nu era vorba decât de epurarea Convenţiei de câţiva scelerați. Dar întrebarea era *câţi* şi, mai ales, *cine*? Limbajul aluziv al Virtuţii era limbajul suspiciunii. În felul acesta, el se întorcea împotriva celui care-l folosea şi-l înfăţişa de acum înainte drept un maestru al suspiciunii. În loc să-i strângă în jurul lui, el oferea o breşă pentru gruparea potrivnică, alcătuită din Fouché, Tallien, Vadier, Collot, toţi cei care *se simţeau* vizaţi de acest limbaj. În faţa Virtuţii neîntinate, rari erau aceia dintre membrii Convenţiei amestecaţi în Teroarea reală care să fi rămas în afara oricărei bănuieli. Primii complotişti vor exploata cu atât mai mult acest climat de suspiciune, cu cât erau tocmai *terorişti*. Nu numai în sensul politic sau moral al cuvântului, ci şi în sensul *tehnic* despre care am vorbit deja. Cunoşteau bine această „meserie“; dobândiseră experienţa Terorii, a mecanismelor şi rotiţelor ei. Îi mânuiseră chiar ei limbajul, ştiau să se servească de el şi să-l descifreze. Teroarea „epurată“ nu era altceva decât ghilotina „pură“, adică unsă şi curăţată cu grijă. Oricare ar fi vocabularul Terorii — fie că îi demască pe federalişti, pe pungaşi sau facţiunile — el nu se reînnoieşte deloc căci se termină într-un amalgam, iar rezultatul lui este întotdeauna acelaşi. Virtutea nu era decât un termen în plus, deosebit de tăios şi ascuţit. Din făuritori ai Terorii, aceşti terorişti se vedeau preschimbaţi în victimele ei. Întreaga lor pricepere tehnică, dobândită în timpul Terorii şi susţinută de o teamă foarte reală, a fost necesară pentru a forma o coaliţie şi a o consolida în vederea atingerii unui singur obiectiv, *doborârea tiranului*. Ca şi Robespierre, ei au descoperit în Mlaştină oameni curaţi, victime ale unei „tiranii“, cu care se simţeau acum solidari, după ce până mai ieri îi dispreţuiau. Misterioasele liste de deputaţi

proscrişi puse în circulaţie marchează o dublă lovitură; ele sudează legăturile de solidaritate cu montagnarzii care-şi găsesc numele pe ele; numărul mare de proscrişi cuprins în aceste liste transformă ceea ce putea să apară ca o răfuială între „terorişti" într-o afacere ce privea Adunarea în ansamblul ei. Amputată din nou, denunţându-şi încă o dată propriii membri, Adunarea nu se dădea oare pe mâinile celui care s-ar fi erijat astfel în stăpânul ei absolut? *Să-l doborâm pe tiran!* Era un slogan şi totodată un obiectiv precis care permitea să se rezolve în modul cel mai eficace ceea ce era mai urgent, escamotându-se toate divergenţele potenţiale între cei care nu ştiau că în curând vor deveni „termidorieni". Era, de asemenea, un mijloc de a eluda *problema politică centrală*, aceea a *ieşirii din Teroare* şi de a o lăsa neformulată, în implicitul strigăt unanim al Convenţiei, care proclama, în cursul şedinţei din dimineaţa lui 9 termidor, arestarea lui Robespierre şi a acoliţilor săi. Evoluţia evenimentelor, mai ales insurecţia improvizată a Comunei care nu-şi găsise loc în proiectul lui Robespierre, deplasează miza politică a zilei şi în acelaşi timp o clarifică. Într-adevăr, ea cerea să se aleagă între două legitimităţi: cea care izvora din suveranitatea directă a „poporului în picioare" şi cea a Convenţiei ce întruchipa sistemul reprezentativ. Dar chiar dacă termenii acestei alegeri erau acum mai limpezi ei nu puteau să asigure victoria. Soarta bătăliei părea să fie, în acest moment crucial, deosebit de nesigură. Abilitatea tehnică, politică şi poliţienească a sărit atunci ca să salveze victoria. Pentru a ajuta bravul popor în alegerea lui, pentru a-l lămuri care este cauza dreaptă, pentru a-l convinge să „nu se ridice", pentru a simplifica toată această afacere complicată, cu „un tiran" ce mai ieri întruchipa Revoluţia şi Virtutea, a fost inventat un complot, a fost născocită o poveste, a fost ascuns şi apoi descoperit un fals. Oricare ar fi fost autorii direcţi ai acestei diversiuni, ea era, aşa cum am constatat, rodul unei experienţe politice colective şi rezuma perfect un întreg imaginar şi o întreagă practică teroriste. Frica şi panica adăugau cinismului manevrei o notă de spontaneitate.

Mijloc de apărare împotriva unui pericol imediat, născocirea despre Robespierre-rege nu dădea evenimentului decât o semnificație de o zi. Ea nu rezolva nicidecum problema politică centrală a Terorii; dimpotrivă, o făcea și mai confuză. A doua zi după victorie, odată cu executarea deputaților scoși în afara legii și a membrilor Comunei, odată cu reforma Tribunalului Revoluționar și cu primele eliberări ale „suspecților", lucrurile se vor precipita. Sensul zilei de 9 termidor, această revoluție făcută de Convenție, și nu de popor, pentru a relua formula lui Barère, va depăși deci simpla răsturnare a unui tiran. De altfel, născocirea despre Robespierre-rege nu închidea oare deja în sine mai mult decât ceea ce dădea la iveală utilizarea ei directă? Dacă disociem termenii pe care îi amalgamează — Teroarea și Regele — ea pare să schițeze în linii mari calea de ieșire din Teroare pe care o va urma puterea republicană după 9 termidor. Cale îngustă și periculoasă, definită negativ: nici Robespierre, nici rege, nici Teroare, nici monarhie. Toate acestea nu vor împiedica — ba dimpotrivă — puterea termidoriană să recurgă din nou la amalgam pentru a-și combate adversarii. Dar, profitând de experiența câștigată, o va face cu mai puțină panică și mult mai mult cinism.

II

Sfârşitul anului II

În 24 fructidor anul II, patruzeci şi cinci de zile după 9 termidor şi zece zile înainte de sfârşitul anului II, în timpul unei dezbateri furtunoase în care se dezlănţuie neînţelegerile ce sfâşie Convenţia, Merlin (din Thionville), după ce îi atacase pe „terorişti", aceşti „cavaleri ai ghilotinei", formulează trei întrebări esenţiale pentru Republică la care Convenţia trebuie să răspundă fără echivoc: *„De unde venim?"*, *„Unde suntem?"*, *„Încotro ne îndreptăm?"* Aceste întrebări sunt de o importanţă capitală; ele străbat în adâncime întreaga dezbatere politică. Comitetul Salvării Publice reia şi el aceste întrebări, dându-le propriile lui răspunsuri. La o dată simbolică, ziua celei de a patra sanculotide[1], care încheie anul II, Robert Lindet prezintă într-un lung discurs, în numele Comitetului, un fel de raport asupra stării Naţiunii. Acest raport, acceptat de Convenţie, nu va pune totuşi capăt dezbinărilor sfâşietoare; răspunsurile sale, care ar trebui să fie „o punte de legătură" şi să restabilească unitatea pierdută, se vădesc provizorii; ele vor fi repede contestate şi depăşite.

Dramatizarea acestor întrebări scoate în evidenţă sentimentul că lucrurile se aflau la o cotitură unde trecutul, prezentul şi viitorul nu se mai disting limpede, ca şi cum Revoluţia şi-ar fi pierdut acea minunată transparenţă, glorificată în tot cursul anului II. La sfârşitul acestui an chiar şi trecutul a devenit opac. Se aşteaptă de la Comitetul Salvării Publice un îndoit bilanţ, al drumului parcurs de la „revoluţia din 9 termidor", dar şi al trecutului

---

[1] Termen care desemnează cele cinci zile complementare care încheiau anul în calendarul republican (*n. t.*).

mai îndepărtat în care domneau „teroarea“ şi „tirania“ de care această „fericită revoluţie“ a scăpat Republica. Prezentul este şi mai tulbure. Întrebările lui Merlin pun în evidenţă faptul că 9 termidor este un punct din care nu mai există întoarcere, dar şi că problema ieşirii din Teroare nu e rezolvată. În 10 termidor, Convenţia a anunţat cu surle şi tobe victoria „revoluţiei sale“; odată cu răsturnarea „tiranului“ şi a acoliţilor săi, Republica era salvată şi se pusese capăt opresiunii. La sfârşitul anului II, bilanţul este clar: *ieşirea din Teroare* nu este un *act*, ci un *proces* neliniştitor cu şanse de reuşită nesigure. Ieşirea din Teroare nu s-a încheiat cu înlăturarea lui Robespierre; ea este un drum care trebuie descoperit şi străbătut.

Experienţa era inedită. Se ştie că istoria politică a Revoluţiei prezintă acest interes deosebit de a oferi, într-o perioadă relativ scurtă, experienţa mai multor regimuri şi situaţii politice: monarhia constituţională, Teroarea, republica întemeiată pe un sistem reprezentativ şi cenzitar, dictatura plebiscitară etc.[2] Tot aşa stau lucrurile cu *ieşirea din Teroare*, experienţă deosebit de complexă. Începută la 9 termidor, această experienţă trebuia să se desfăşoare într-un cadru politic şi simbolic, instituţional şi social izvorât din Teroare şi modelat de ea. Tocmai de aceea, inevitabil, se ridicau mai multe întrebări. Ce era de făcut cu moştenirea lăsată de perioada Terorii? Ce anume trebuia reţinut, şi după ce criterii, din această moştenire care era în acelaşi timp a Terorii, dar şi a Republicii, a Revoluţiei chiar? Ce era de făcut cu nenumăratele sechele ale Terorii, începând cu temniţele care gem de „suspecţi“ ce-şi aşteaptă judecata? Cum se puteau înlătura instituţiile şi personalul politic şi administrativ, izvorât din Teroare şi format în scopul de a o servi şi de a-i asigura funcţionarea? Cum putea fi definit spaţiul politic de după Teroare? Întrebări complexe căci ieşirea din Teroare este efectuată de către o putere politică şi de un personal politic care fuseseră agenţii ei, care, prin activitatea lor, o instalaseră trainic. „Revoluţia

---

[2] Vezi F. Furet, *Marx et la Révolution française*, Paris, 1986, pp. 86 şi urm.

din 9 termidor" trebuia să apară în acelaşi timp ca o *ruptură* în istoria Revoluţiei, dar şi ca *garantul continuităţii ei*. Dincolo de Teroare, Revoluţia şi-ar afirma fidelitatea faţă de ea însăşi şi de principiile ei fondatoare. Relaţia între ruptură şi continuitate nu se situa numai pe plan politic şi colectiv; ea era trăită tensionat pe plan individual de către fiecare.

Este cu atât mai necesar să insistăm asupra caracterului inedit şi complex al acestei experienţe, prin excelenţă *politică*, cu cât particularităţile şi originalitatea perioadei termidoriene sunt prea adesea neglijate de istoriografie. Există o tradiţie „iacobină" a istoriografiei revoluţionare pentru care perioadei eroice a Revoluţiei, simbolizată de anul II, anul sanculoţilor, al iacobinilor, al montagnarzilor, al elanului revoluţionar pur şi dur, i se pune iremediabil capăt la 9 termidor. După aceea nu va avea să mai fie decât „reacţiunea" şi, pentru a încheia, zadarnica luptă eroică a sanculoţilor şi a ultimilor montagnarzi, care apărau, împotriva „reacţionarilor", moştenirea înălţătoare a anului II. Ca şi cum „ultimii montagnarzi" şi „ultimii iacobini" n-ar fi fost ei înşişi termidorieni: nu numai că aprobau şi proslăveau binefacerile „revoluţiei de la 9 termidor", ci participau, în felul lor, alături de ceilalţi „reacţionari", la experienţa comună *a ieşirii din Teroare*.

Căci anul II, în sensul simbolic al acestui cuvânt, nu se termină ca o tragedie antică, la 10 termidor, în Piaţa Revoluţiei, atunci când tăişul ghilotinei a despărţit de trup capul Incoruptibilului. Imaginarul social creat de anul II şi care îi dădea sensul simbolic cunoaşte un sfârşit mai puţin eroic şi teatral. În mod mult mai prozaic, noua experienţă a ieşirii din Teroare atrage dezintegrarea destul de rapidă a acestui imaginar. A trece peste originalitatea şi complexitatea ei înseamnă a ascunde sechelele politice, sociale şi morale ale Terorii şi, ca urmare, a o închide într-o legendă istorică ce nu putea decât s-o legitimeze *a posteriori*. A trece peste particularităţile acestei experienţe, înseamnă a asuma riscul unui alt anacronism: redusă la „o reacţiune", perioada termidoriană, dacă nu întreaga perioadă a Directoratului, devine oarecum o simplă tranziţie de la 9 termidor la

18 brumar. Legenda eroică a Terorii n-ar putea găsi un sfârşit demn de ea decât într-o altă legendă, aceea a lui Napoleon? Şi totuşi, nimic nu e mai fals din punct de vedere istoric. A înţelege problemele ridicate în perioada termidoriană înseamnă a pune în lumină caracterul relativ deschis al experienţei care începe la 9 termidor, anul II. Nici o logică a istoriei n-a acceptat ideea că germenii lui 18 brumar se găsesc în căderea lui Robespierre. A gândi perioada termidoriană înseamnă a pune mai întâi în discuţie *problemele* politice pe care protagoniştii politici erau chemaţi să le definească şi să le rezolve; înseamnă a analiza, apoi, conflictele şi mecanismele politice care au dus la alegerea, foarte empirică, a unui anumit fel de a ieşi din Teroare.

Doar *cincizeci şi şase de zile* despart cea de a cincea revoltă a sanculoţilor, care încheie anul II, de 9 termidor din acelaşi an. Perioadă foarte scurtă, dar deosebit de densă, de bogată în evenimente şi fenomene politice noi. A început o mutaţie politică, dar jocurile nu sunt nici pe departe făcute. Protagoniştii politici ocupă un spaţiu extrem de deschis. Am ales cu bună ştiinţă sfârşitul anului II pentru a încheia cronologia şi a încerca o analiză a drumului parcurs de la 9 termidor. Alegerea e, desigur, arbitrară. Această dată este simbolică: anul II, cel al calendarului revoluţionar, şi nu cel al legendei revoluţionare, se încheie cu greu în ceasul în care protagoniştii politici simt ei înşişi nevoia de a da un răspuns la întrebările: *de unde venim?*, *unde suntem?*, *încotro ne îndreptăm?* Ea îi oferă istoricului posibilitatea de a relua aceste întrebări, insistând asupra conceptelor şi valorilor, asupra reprezentărilor şi simbolurilor, asupra câmpului de experienţă şi a orizontului unor aşteptări, ale unui popor, ale reprezentanţilor săi, a zguduirilor istorice prin care a trecut.

„DE UNDE VENIM?“

În 9 termidor, revoluţia înfăptuită de Convenţie nu este contestată de nimeni. Nimeni nu-i apără pe Robespierre sau pe triumviri şi nici nu se îndoieşte de crimele şi proiectele lor

perfide. În acest sens, toate societăţile populare, toate autorităţile instituite, toate armatele, pe scurt, toată Franţa s-a trezit la 10 termidor anti-robespierristă, chiar „termidoriană". Această unanimitate i-a uimit pe istorici. Astfel, Michelet vorbeşte despre zilele imediat următoare lui 9 termidor ca despre nişte zile în care bucuria şi uşurarea erau împărtăşite de toţi; descrierea unanimităţii regăsite pare să reia relatarea sărbătorii Federaţiei din 1790, simbol al unităţii şi speranţei revoluţionare.[3] Însă dacă o examinăm mai îndeaproape, această frumoasă unanimitate care se instalează a doua zi după 9 termidor se vădeşte destul de tulburătoare: ea ascunde cu greu o realitate foarte complexă.

Aprobarea unanimă a lui 9 termidor nu-şi găseşte nicăieri o expresie mai clară ca în cele peste şapte sute de mesaje solemne de felicitare adresate Convenţiei, după „căderea tiranului", din toate colţurile ţării, de autorităţile instituite, de societăţile populare, de armate. (În timpul şedinţelor Adunării s-a citit numai o parte din aceste mesaje; cel mai adesea, ele erau rezumate, dându-li-se o „apreciere favorabilă" în *Buletin*[4].) Lectura acestor texte, caligrafiate cu grijă, de cele mai multe ori pe o hârtie bună, rezervată unor ocazii deosebite, este foarte instructivă, în ciuda monotoniei lor grandilocvente. Sau, mai degrabă, *tocmai din cauza* acestei monotonii.

Să luăm ca exemplu mesajul societăţii populare din Granville-la-Victoire, trimis Convenţiei la 15 termidor (el este citit la bara Convenţiei în 22 termidor şi primeşte o apreciere favorabilă):

> „Un nou Cromwell vrea să se ridice pe ruinele Convenţiei Naţionale; vigilenţa neadormită îi pătrunde intenţiile; înţelepciunea le descumpăneşte; o fermitate demnă de primii

[3] Vezi J. Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, în *Œuvres complètes*, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, pp. 80 şi urm.; vezi şi R. Levasseur, *Mémoires*, vol. II, Paris, 1829, pp. 3–5.

[4] AN C 314, C 325, C 316. Gabriel Monod a fost primul care a atras atenţia asupra interesului pe care-l reprezintă această serie de documente. Vezi G. Monod, „Mesaje trimise Convenţiei după 9 termidor", *Revue historique*, vol. XXXIII, 121.

romani face ca îndrăzneţul conspirator şi infamii lui complici să fie arestaţi; capetele lor robite josniciei cad în mod ruşinos sub paloşul răzbunător care loveşte fără îndurare pe vinovaţi; Republica este salvată. Fii binecuvântată, Fiinţă supremă care veghezi la destinele Franţei; iar pe voi, demni reprezentanţi ai unui popor suveran şi liber, oricât ar fi de grea munca pe care o înfăptuiţi, dragostea de patrie să vă ţină în posturile unde v-a pus încrederea şi pe care cu atâta cinste le îndepliniţi.

Acestea sunt urările societăţii populare din Granville, la care adaugă jurământul de a trăi liber sau de a muri, de a susţine Republica, una şi indivizibilă, de a-i combate pe tirani şi de a denunţa toţi trădătorii. Trăiască Republica! Trăiască Convenţia!"

Societatea populară reînnoită a sanculoţilor din municipalitatea din Montpellier trimite la 16 termidor mesajul ei, care va fi prezentat în Convenţie la 26 termidor:

„Cetăţeni reprezentanţi! De când poporul v-a ales şi v-a încredinţat admirabilul mandat pe care aţi ştiut să-l onoraţi, aţi înaintat neabătut spre cucerirea libertăţii şi egalităţii. V-aţi arătat măreţi şi demni de popor în toate evenimentele care au pus patria în pericol. Dar niciodată nu a existat vreo împrejurare asemănătoare cu aceea despre care vom lăsa să vorbească sentimentele noastre; un nou Catilina, asupritor îndrăzneţ al poporului şi reprezentanţilor săi, după ce multă vreme a reuşit să înşele opinia publică amăgită de minciunile lui meşteşugite, a cutezat să-şi arunce masca şi să vă propună să alegeţi între supunerea faţă de voinţa lui şi moarte. N-aţi şovăit nici o clipă. Înconjuraţi de sateliţii tiranului aţi pronunţat condamnarea lui, iar când aţi fost preveniţi despre pericolele care se strâng deasupra capetelor voastre, aţi răspuns prin aceste înălţătoare cuvinte, expresie a unui unanim devotament: vom muri toţi aici pentru libertate. Fiţi binecuvântaţi!..."

Societatea agricolă şi revoluţionară compusă din sanculoţii din 22 de comune ale cantonului Aurillac îşi exprimă astfel sentimentele în şedinţa din 17 termidor:

„Veştile importante aduse ieri de curier au prilejuit o şedinţă extraordinară. Unul dintre membri le-a dat citire; la aflarea cumplitei conspiraţii a lui Robespierre, toţi membrii Societăţii au fost cuprinşi de groază şi indignare; dar ce bucurie, ce linişte consolatoare a pus stăpânire pe toate sufletele când în continuare s-a anunţat că trădătorii suferiseră deja soarta pe care o meritau pentru fărădelegile lor; ce admiraţie pentru demnul popor al Parisului, pentru cele 48 de secţii care nu s-au lăsat amăgite de aceşti sceleraţi."

Societatea populară din Inzières trăieşte sentimente asemănătoare:

„La vestea despre intrigile perfide pe care infamul Robespierre şi complicii lui le urzeau pentru a-şi duce la îndeplinire himericele planuri de domnie, ne-am cutremurat de groază. Dar, imediat, aflând fermitatea şi înţelepciunea de care Convenţia a dat dovadă în acea clipă primejdioasă, când ea şi libertatea erau puse în pericol, am strigat: Trăiască Republica şi piară pentru totdeauna toţi duşmanii săi! Amintirea lor infamă să fie pe veci sortită urii universale a tuturor popoarelor din lume!"

Să cităm, pentru a încheia, mesajul societăţii populare din Montauban care este adresat iacobinilor (mesajul este citit la Societatea iacobinilor la 26 termidor):

„Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sânge, mai ales de sângele care curge pentru libertate, *iată-l că a pierit într-o clipă* chiar în locul unde acest scelerat venise să-şi potolească setea. S-a dus să-şi pună capul sub paloşul răzbunător al Republicii. Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice demascând pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători. Ah! binecuvântaţi fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori. Cei care au uneltit pentru a-l demasca şi nimici, aceia nu au trădat deloc

Republica; aceia... au ridicat pe cele mai înalte culmi recunoştinţa publică."

Aproape toate mesajele reiau aceleaşi clişee, combină aceleaşi elemente retorice; ele se aseamănă într-atât încât dau impresia că se inspiră dintr-un model comun. Se întrec în a-l denunţa pe Robespierre. „Un nou Catilina", „un Cromwell modern", aceste epitete revin fără încetare de-a lungul a sute de pagini. Uneori se adaugă şi altele: „monstru zămislit de crimă [care] voia un tron pentru a domina Republica şi a-i pune pe francezi în lanţuri" (societatea populară din Charolles); „un monstru, un viclean, protector ascuns al duşmanilor Republicii" (municipalitatea din Grave-Libre); „ipocritul, infamul, făţarnicul" (societatea populară din Segonzac); urmaş „al seminţiei hermafrodite din care s-a născut Cromwell" (secţia de la Panthéon); „monstru pentru care nici momentele cele mai cumplite ale istoriei nu ne furnizează un exemplu" (batalionul III din Nièvre); „pigmeu temerar" (sanculoţii din Ernée, departamentul Mayence). Se regăsesc din când în când, destul de sporadic, ecouri ale zvonului despre Robespierre-rege („Robespierre, acest scelerat... care plănuise să restabilească regalitatea în Franţa pentru a pune stăpânire pe tron", clamează societatea populară din Anse).

Mesajele se întrec, de asemenea, în proslăvirea Convenţiei, a minunatului său curaj, demn de vechii romani, în faţa pericolelor cumplite care o ameninţau. „Cetăţeni reprezentanţi! Ne exprimăm admiraţia faţă de energia, curajul vostru, îndrăzneala bărbătească de care daţi dovadă în mijlocul celor mai mari pericole. Mereu neclintiţi la postul vostru, înfruntaţi mai departe pumnalul agitatorilor, al trădătorilor, al ambiţioşilor" (societatea populară din Pont-sur-Rhône). „Rămâneţi la posturile voastre! Universul care vă priveşte să afle că poporul francez vă datorează şi libertatea, şi fericirea lui" (societatea populară, autorităţile constituite şi tot poporul din Charly-sur-Marne). „Convenţiei Naţionale ce-şi află sediul în vârful Muntelui sfânt: Munte minunat, Munte divin, Munte sfânt şi sublim, veghează

neîncetat la libertatea poporului şi trimite fulgere răzbunătoare asupra duşmanilor lui, primeşte felicitările noastre şi expresia entuziasmului nostru. Încă o dată, energia ta, curajul tău, înțelepciunea şi fermitatea ta au salvat Patria" (societatea apărătorilor Constituției republicane, Vic-la-Montagne).

Aparent, nici o îndoială, nici o rezervă nu tulbură entuziasmul care se revarsă din aceste mesaje, în încheierea cărora figurează uneori sute de iscălituri.

Totuşi, felicitările localităților din provincie, mai ales din comunele mici, sosesc în masă între 16 şi 20 termidor şi nu încetează în tot cursul lunii fructidor. Decalajul nu se datorează ezitărilor politice; am menționat că mai multe mesaje subliniază faptul că trimiterea lor a fost hotărâtă „pe loc", de îndată ce au sosit veştile de la Paris. Dar aceste veşti călătoresc greu, cel mult cu viteza calului; şi mai trebuie să fie convocată întrunirea, să fie scris textul iar apoi să fie caligrafiat şi trimis la Paris. Încetineala comunicațiilor explică şi faptul că în dosarele în care secretarii Convenției clasează corespondența se pot găsi, între două mesaje felicitându-i „pe părinții patriei" pentru zdrobirea „monstrului şi odiosului tiran", şi alte felicitări: „Rămâneți la postul vostru, montagnarzi neclintiți! Toate decretele voastre date în numele Justiției vestesc universul uimit că toate virtuțile la ordinea zilei stau la baza guvernării voastre. Inimile cetățenilor au fost zguduite de lovitura îndreptată împotriva lui Collot d'Herbois, de faptele *asasinilor trimişi de Pitt pentru a atenta la persoana sfântă a lui Robespierre*" (societatea populară din Caudecoste, districtul Valence). „Dacă societatea din Sollès (departamentul Var) nu şi-a făcut din nou auzit glasul, dacă nu v-a adus tributul de omagii pe care le meritați tot mai mult, aceasta se datorează faptului că, pătrunsă de groază şi de indignare la aflarea atentatului comis asupra a doi dintre dumneavoastră, Collot d'Herbois şi Robespierre, îi pierise glasul. Astăzi când paloşul legii a căzut asupra capetelor asasinilor, astăzi când Collot d'Herbois şi Robespierre sunt răzbunați şi infamii regicizi nu le mai pun viața în pericol, ea se grăbeşte

mai mult ca oricând să vă felicite pentru fermitatea voastră de neclintit."

Aceste mesaje, sosite spre sfârşitul lunii termidor au fost clasate cu grijă, dar nu au fost prezentate în Convenţie ca să le fie acordată aprecierea favorabilă cuvenită... Asasinatul asupra „persoanei sacre a lui Robespierre" la care fac aluzie nu este, desigur, 10 termidor, ci istoria încâlcită a unei tinere fete de douăzeci de ani, Cécile Renault, care încercase să se apropie de Robespierre şi asupra căreia se găsise un briceag. Acuzată că a vrut să atenteze la viaţa lui, ea a fost condamnată la moarte şi dusă la eşafod în 29 prerial, îmbrăcată cu cămaşa roşie a regicizilor. Mesajele, expresie a indignării şi entuziasmului unanim, au sosit la Paris cu o întârziere prea mare, dar clişeele utilizate puteau foarte bine să fie refolosite pentru a-l condamna pe „noul Catilina".

Utilizarea repetată a aceloraşi epitete: „noul Catilina", „noul Cromwell", în sute de mesaje nu încetează să ne uimească. Mesajele sunt, am mai spus-o, însoţite de sute de semnături. Multe dintre acestea sunt trasate cu greu şi stângaci de mâini care nu prea ştiu să folosească pana; uneori se întâlnesc cruci în locul iscăliturilor şi, la sfârşitul unor mesaje, lungi liste cu nume de cetăţeni care, „fiind neştiutori de carte, au cerut ca secretarii să semneze pentru ei" (societatea populară din Orange, la 18 termidor). Prezenţa acestor analfabeţi şi semianalfabeţi la întrunirile societăţilor populare este o mărturie a accesului unor noi pături sociale la politică în timpul Revoluţiei şi mai ales în anul II. Dar oare ei cunoşteau atât de bine istoria antică, ştiau toţi cine era „vechiul Catilina"? „Legenda întunecată" a lui Cromwell a cunoscut într-adevăr o răspândire atât de mare încât numele lui să vină spontan în mintea neştiutorilor de carte, pentru a-l condamna pe „noul tiran" doborât la Paris? Şi ce se poate crede despre aceşti adolescenţi de cincisprezece ani din compania Tinerilor Republicani a municipalităţii din Angoulême care, în mod foarte spontan, îşi exprimă astfel sentimentele: „Cât de măreţ era Muntele în acele clipe crâncene! Da, universul va afla că el se ridică deasupra tuturor conjuraţiilor! Părinţi ai

Patriei, sunteţi imortalizaţi, v-aţi pus în serviciul speciei omeneşti! Rămâneţi la locul vostru până când toţi sceleraţii, toţi tiranii de felul lui Catilina sau Cromwell, dictatorii, triumvirii vor fi nimiciţi."

Aceste mesaje nu sunt numai dovada sentimentelor spontane ale celor care le-au scris sau semnat. Chiar limbajul lor trimite la *condiţiile care fac posibilă* exprimarea frumoasei unanimităţi pe care o afişează. Clişeele şi şabloanele sugerează un model comun, reluat de toate aceste mesaje. El este, de altfel, destul de uşor de depistat; într-adevăr, apelurile Convenţiei şi dările de seamă asupra şedinţelor ei sunt acelea care vehiculează clişeele şi constituie, în mod evident, prima sursă de inspiraţie. *Mesajele se exprimă în „limba de lemn" a anului II*, aceeaşi, cu câteva epitete în plus, care fusese folosită pentru a celebra prezervarea integrităţii „persoanei sacre a lui Robespierre". Oricare ar fi partea de reală uşurare resimţită la „căderea tiranului", mesajele sunt o mărturie a uniformizării limbajului efectuate de Teroare, a unei unanimităţi comandate de sus, a conformismului şi oportunismului dobândite şi interiorizate ca un comportament politic în timpul Terorii. Cei care scriu şi semnează aceste mesaje sunt tot cei care au condamnat deja federalismul, „îngrozitoarele conspiraţii" ale lui Danton sau ale „josnicului Hébert". (Unele mesaje fac de altfel apropierea între „noua conjuraţie" şi celelalte, mai vechi...) Ei au înţeles într-adevăr că este foarte riscant să manifeşti îndoieli cu privire la „conspiraţiile" demascate la Paris; să treci de partea învingătorilor ţine de prudenţa cea mai elementară. Monopolul asupra informaţiei şi sechestrarea de către puterea centrală a opiniei publice nu-i lasă acesteia din urmă decât un singur spaţiu de manifestare, acela al supralicitării retorice, prin laude şi condamnări.

Este de altfel izbitor faptul că mesajele prezintă „teribila conjuraţie" ca pe o afacere îndepărtată care a avut loc la Paris. După executarea „triumvirilor", pericolul a trecut; poporul unanim se strânge în jurul Convenţiei, „centrul său de raliere"; Revoluţia a mai câştigat o victorie, cea mai mare (întotdeauna ultima victorie este cea mai mare iar ultima conspiraţie cea mai

„oribilă"); „părinții Națiunii" rămân neclintiți la locul lor. Locuitorii Parisului și-au servit încă o dată patria. Mesajele trec sub tăcere șovăielile secțiilor din Paris la care Barère a făcut totuși aluzie în raportul său. Mesajele care se aventurează să iasă din cadrele fixate de textele Convenției denunțând complicii locali ai lui Robespierre sunt foarte rare. Și nu este vorba, în acest caz, decât de membri ai Convenției care fuseseră deja „demascați", ca Lebon la Arras sau Couthon la Clermont-Ferrand. O singură dată, în Commune-Affranchie (fostă Lyon), societatea populară a anexat la mesajul ei (purtând vreo 700 de semnături) în care-și exprimă satisfacția că „norii noii furtuni liberticide" au fost împrăștiați, extrasul din procesul-verbal al întrunirii exprimând o oarecare îngrijorare: „Ceea ce trebuie să împiedicăm cu orice preț este ca aristocrația să profite de dezbinările dintre noi. Și astăzi (14 termidor) o seamă de indivizi ciudați se plimbau pe străzile noastre iar privirile lor erau sinistre... E adevărat! a strigat toată Adunarea."

Aceste mesaje de fidelitate aduc involuntar, indirect, printr-un clișeu, un omagiu lui Robespierre. Într-adevăr, ele evocă uneori enormul prestigiu de care s-a bucurat. Bineînțeles cu indignare față de acest „fățarnic" care a izbutit, cu o dibăcie de necrezut, să arboreze masca patriotului virtuos și incoruptibil, înșelând în felul acesta poporul care credea în el. „Dragostea noastră pentru acești oameni pe care-i socoteam stâlpii Republicii s-a preschimbat într-o groază profundă la vestea conjurației lor de o cutezanță fără margini" (societatea populară din Guéret, departamentul Creuse, 14 termidor). „Toți republicanii ar fi vărsat odinioară șuvoaie de lacrimi pe mormântul unui om care astăzi este socotit mai criminal decât Cromwell, Catilina sau Nero și care a întrecut prin crimele sale descoperite într-o clipă toți monștrii pe care i-a zămislit natura spre nenorocirea popoarelor" (cetățeni din Traignac-la-Montagne, departamentul Corrèze).

Ce au devenit, a doua zi după 9 termidor, „teroriștii", partizanii înfocați ai lui Robespierre? N-avem nici un motiv să credem că au tăcut; vocile lor se amestecă cu celelalte în

strigătele societăților populare şi ale administrațiilor locale, ale acestui personal politic care convoacă adunările şi redactează mesajele etc. Ar fi prea simplu să ne indignăm în fața oportunismului lor (de altfel, puțin după trimiterea mesajelor nu vor lipsi denunțurile la fața locului, în propriile municipalități). Acest oportunism şi această uniformitate a comportamentelor şi a limbajului sunt şi ele una din fețele Terorii. Mesajele de felicitare către Convenție scot în evidență o particularitate a epocii care începe cu 9 termidor, pe care am menționat-o deja: ieşirea din Teroare debutează cu un limbaj, cu nişte comportamente politice şi reprezentări sociale modelate de Teroare şi lăsate de ea moştenire. Dezintegrarea acestei unanimități comandate, dezvăluirea conflictelor şi disensiunilor acumulate sub Teroare, dar care continuau să fie înăbuşite de ea, constituiau o condiție a ieşirii din Teroare şi consecința ei inevitabilă.

La sfârşitul anului II, nimeni nu pune în cauză binefacerile aduse de „căderea tiranului" şi meritele „revoluției din 9 termidor"; aşa cum am mai spus, aceasta constituie o referință comună, fiind recunoscută ca un punct din care nu mai există cale de întoarcere. Chiar cei care încep să critice întorsătura luată de evenimente, îndeosebi „persecutarea patrioților", o fac *în numele lui 9 termidor şi împotriva „tiraniei lui Robespierre"*. Şi cum ar putea fi altfel? A-l apăra pe Robespierre ar însemna nu numai o sinucidere politică, ci o sinucidere pur şi simplu, o crimă contrarevoluționară. Pe acest fond de unanimitate atât de exemplară, o întrebare seamănă discordia: *cum de s-a întâmplat?* pentru a relua formula folosită de Edme Petit în discursul său în Convenție la 29 fructidor. Dezbaterea astfel deschisă este, prin excelență, politică: evoluția societății şi, mai ales, a puterii revoluționare constituie miza ei centrală, dar şi pasională: cum ar putea fi stabilită răspunderea pentru faptele săvârşite sub Teroare fără a nutri gânduri de răzbunare împotriva agenților ei. Este vorba aici, în ciuda tuturor argumentelor *ad hoc* şi *ad personam*, care au alunecat repede spre răfuieli, despre prima mare dezbatere istorică asupra Terorii. Mai multe teze formulate în timpul acestei dezbateri vor fi mai târziu, în special în

secolul al XIX-lea, reluate de istorici şi susţinute, mai solid, dar şi dezvoltate mai obiectiv. În argumentele invocate de o parte şi de alta se amestecau adesea atât mărturiile făuritorilor Terorii, cât şi cele ale victimelor ei. Spiritul Luminilor şi retorica revoluţionară având şi ele partea lor de contribuţie, argumentele politice de circumstanţă s-au încărcat de reflecţii „filozofice", de analize sub forma unor nesfârşite discursuri din care Convenţia îşi făcuse o adevărată specialitate. Dezbaterea nu s-a menţinut în cadrul Convenţiei, ci a invadat presa, care a devenit mai liberă; s-a extins la scara întregii ţări: care municipalitate nu-şi avusese „teroriştii" ei şi nu avea socoteli politice şi personale de încheiat cu ei? Discursurile cele mai numeroase despre Teroare au fost rostite în Convenţie, „centru de raliere şi de Lumini", locul privilegiat al luptei pentru putere. Studiindu-le, apar imediat câteva scheme privitoare la *cauzele* şi *natura* Terorii:

— Teroarea era opera şi s-a produs din vina lui Robespierre; originile tiraniei se află în caracterul monstruos al tiranului însuşi;

— Teroarea nu era decât un accident pe parcursul înaintării glorioase a Revoluţiei în lupta împotriva duşmanilor ei;

— Teroarea constituia un sistem de putere specific, ale cărui mecanisme şi origini urmează să fie descoperite.

Răspunsurile ar putea fi clasate în două categorii: cele care *relativizează* Teroarea legând-o de *circumstanţe* şi, prin aceasta, *depersonalizează* răspunderile; cele care nu văd în Teroare decât o crimă monstruoasă, căutând să stabilească răspunderile personale pentru actele criminale de neiertat săvârşite, oricare ar fi fost motivarea lor.

Această „tipologie" nu poate fi totuşi sistematizată. Dezbaterea nu este nicidecum academică; mizele ei sunt puterea, revanşa şi, pur şi simplu, *capetele* celor denunţaţi ca „terorişti". Răspunsurile pe care le-am menţionat nu se exclud deloc, ci se suprapun şi se combină. Nici o poziţie nu este fixă, totul este în mişcare şi îşi caută identitatea; *experienţa politică este inedită iar conjunctura politică este instabilă.*

„*Vina lui Robespierre.*" Ar trebui mai întâi să se întocmească un catalog al injuriilor care abundă în mesajele de felicitări adresate Convenției: „un nou Catilina", „un nou Cromwell", „un nou Nero", „monstru odios", „mizerabil scelerat" etc. Tot atâtea clişee ale limbajului politic termidorian; aşadar, a vorbi despre „ultimul tiran" nu poate însemna decât a-l numi pe Robespierre. Să nu subestimăm totuşi importanța acestor injurii, căci însăşi violența lor exprimă climatul politic al epocii. Folosirea acestor clişee este un fel de ritual, s-ar putea spune un fel de exorcism colectiv. „Noul Catilina", „monstrul", „fățarnicul" sunt tot atâtea epitete care descifrează misterul acestei figuri enigmatice, îi explică acțiunile şi influența nefastă ca pe un fel de calamitate istorică şi morală. Robespierre apare ca o figură cunoscută şi totodată extraordinară, iar 9 termidor este prezentat ca o dezvăluire şi o eliberare. Prin moartea lui, Republica este salvată; este un lucru repetat în nenumărate mesaje.[5]

---

[5] Să reținem totuşi mesajul secției Poissonière, din 13 termidor, care îmbracă forma unei disertații savante. Paralela între Robespierre şi Cromwell se prelungeşte printr-un comentariu: „Robespierre este comparat cu Cromwell. Dar acest Cromwell era foarte viteaz, mare general, om politic profund, nu vărsa sânge omenesc decât pentru a-şi consolida tirania; a făcut să înflorească comerțul şi navigația în țara lui. Robespierre, dimpotrivă, era laş şi fricos, intrigant şi lipsit de inteligență, ignorant în politică şi în administrație. El vărsa sânge numai din plăcere. Timpul ne va ajuta să-i aflăm victimele. Cromwell şi Robespierre nu au decât o trăsătură asemănătoare: fanatismul şi fățărnicia. Cromwell şi soldații lui purtau *Biblia* la oblâncul şeii; el o cita necontenit. Robespierre vorbea tot timpul de religie, virtute, justiție. Preocuparea lui pentru pretinsa Maică a Domnului şi pentru Dom Gerle (călugăr mistic, ales în 1789 în Adunarea Națională) dovedeşte înclinația pentru aceşti iluminați. Poate râvnea la onoarea de a fi şef al sectei pentru a-şi întări despotismul prin religie. Robespierre a avut satisfacția de a fi adorat de numeroşii lui discipoli. Nimic nu egalează respectul lor imbecil, devotamentul lor fără limite pentru acest stăpân detestabil, *Robespierre a spus-o*: când au fost pronunțate aceste cuvinte, toată lumea trebuia să tacă şi să-şi supună rațiunea. A te îndoi era o crimă demnă de supliciul ultim" (AN C 314; CII 12 158). Iacobinii s-au opus şi comparării lui Robespierre cu Cromwell sau Catilina, ar fi însemnat să i se facă o onoare prea mare: „Să nu mai

Personajul lui Robespierre fascinează şi nelinişteşte. De un enorm succes se bucură un text intitulat *Portretul lui Robespierre*; publicat sub formă de broşură, el este reprodus de mai multe ziare. Portretul fizic:

> „Era înalt cam de cinci picioare, două sau trei şchioape; trupul drept; mersul hotărât, vioi şi puţin smucit; mâinile i se crispau adesea ca într-un fel de contracţie nervoasă; aceeaşi contracţie la umeri şi la gât, pe care îl mişca de la dreapta la stânga, convulsiv; hainele îi erau curate şi elegante, părul pieptănat tot timpul cu grijă; tenul îi era palid şi bilios, ochii posaci şi stinşi, clipea întruna ca o prelungire parcă a agitaţiei convulsive de care am vorbit."

Portretul moral şi intelectual:

> „În ciuda cuvintelor mari de *virtute* şi de *patrie*, nu se gândea de fapt decât la el. Principala lui trăsătură de caracter era orgoliul, iar gloria literară unul din viciile lui; dar mai presus de orice dorea gloria politică... Cutezător şi laş totodată, îşi ascundea manevrele cu un văl de aparenţe, dar adesea îşi alegea victimele cu îndrăzneală... Slab şi răzbunător, cu un temperament cast, dar o imaginaţie libertină, puterea lui absolută era un punct de atracţie pentru privirile femeilor; îi plăcea să le atragă, ambiţia lui avea o notă de cochetărie; [...] se bucura de trecere mai ales la firile duioase [...] Calculase care era prestigiul pe care putea să-l câştige cu declamaţia lui şi, într-o oarecare măsură, o făcea cu talent, ceea ce se vedea mai ales când urca la tribună; în discursurile lui dominau antitezele şi se servea deseori de ironie; stilul lui nu era elevat; rostirea lui, când armonioasă şi nuanţată, când aspră, strălucitoare, uneori sau chiar adesea vulgară, era întotdeauna înţesată de locuri comune şi de divagaţii despre *virtute*, *crimă*, *conspiraţii*...

---

fie comparat acest scelerat cu Cromwell sau Catilina pentru că, din cauza laşităţii lui, nu ar merita să fie pus alături de aceşti doi faimoşi duşmani ai libertăţii" (intervenţia lui Mittié fiul, şedinţa din 1 fructidor an III); A. Aulard, *La Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, p. 356.

Logica lui era întotdeauna destul de pură, mânuia sofismele cu abilitate; dar, în general, inteligenţa lui era sterilă şi orizontul lui de gândire îngust, aşa cum se întâmplă întotdeauna cu cei care se ocupă prea mult de ei înşişi."

În sfârşit, portretul politic:

„Viclenia era, după orgoliu, trăsătura lui de caracter cea mai evidentă. Nu era înconjurat decât de oameni care aveau ceva pe conştiinţă. Cu un cuvânt putea să le pună capetele sub paloş. Proteja şi făcea să tremure o parte din Convenţie. Preschimba greşelile în crime şi crimele în greşeli. Ori de câte ori era atacat el, era atacată libertatea... se temea până şi de umbrele martirilor, căuta să le slăbească influenţa; i-ar fi trimis şi pe morţi la ghilotină. Ca să-l zugrăvim dintr-o trăsătură, vom spune că, lipsit de geniu, Robespierre nu ştia să creeze împrejurările, dar profita cu abilitate de ele. Ceea ce nu este de ajuns pentru un tiran, de aceea împrejurările l-au pierdut, pentru că l-au dat în vileag... şi iată-l trecut în clasa detestată a tiranilor omenirii care au vrut un timp să-i asuprească pe semenii lor şi care şi-au osândit amintirea la lungul blestem al secolelor."[6]

În fond, toţi tiranii şi toate tiraniile se aseamănă; ceea ce este dovedit şi de paralela *între Capet şi Robespierre*. Textul preia, ca să spunem aşa, zvonurile despre Robespierre-rege, lăsând la o parte unele elemente ale născocirii (pecetea cu floare de crin, căsătoria plănuită). Robespierre se erijase *de fapt* în rege şi în tiran (porecla insultătoare de *Maximilian I* revenea destul de des în discursurile rostite în Convenţie ca şi în presă).

„În 1789, exista în Franţa un rege învestit cu puteri limitate doar în aparenţă, dar în realitate nelimitate, susţinut de vechi

---

[6] *Portrait exécrable du traître Robespierre*, Paris, f.d. (1794), BN Lb[41] 3976, atribuit lui J.-J. Dussaulx. Se găsesc mai multe variante ale acestui text în ziarele epocii. Orgoliul, ambiţia şi mediocritatea lui Robespierre ar explica şi ura lui faţă de litere şi de savanţi.

prejudecăți și mai mult de posibilitatea de a dispune de toți banii și de toate funcțiile statului... În anul II, exista, de asemenea, în Franța un om a cărui putere era limitată doar în aparență, dar în realitate era absolută; acest om era susținut de o popularitate dobândită nu se știe prea bine cum și se bucura de o reputație falsă de om cinstit și competent, așa cum se întâmplă cu mulți principi. Acest om dispunea de toate posturile și de banii Republicii. În consecință, se sprijinea pe toți cei care voiau să primească bani fără să-i câștige și posturi fără să le merite."

„Tiranul din 1789" avea bastiliile lui unde îi închidea pe toți cei de știința cărora se temea.

„Tiranul anului II întemnița pe toți cei care nu-i dădeau ascultare, îi trata ca pe niște suspecți, nu le îngăduia nici să scrie, nici să vorbească... Amândoi se învăluiau în întuneric. *Secretul de stat* era cuvântul lor de ordine, iar *siguranța publică* un pretext obișnuit pentru toate nelegiuirile și crimele lor... Amândoi făceau să se pogoare din cer pedeapsa unei puteri care pustia pământul. Unul vorbea de Dumnezeu și de viața viitoare, celălalt de *Dumnezeul suprem și de nemurirea sufletului*... În 1789 era interzis să se vorbească rău de rege, de amanta lui sau de amantele slujbașilor lui. Oricine se îndoia de divinitatea regelui din anul II, de aceea a slujbașilor lui sau de a Corneliei Copeau era pedepsit cu moartea."[7]

Acumularea acestor acuzații, calomnii, injurii și epitete ne dă măsura urii împotriva lui Robespierre; este, de asemenea, un fel de revanșă pentru lunile în care domnea cultul lui Robespierre,

---

[7] *Capet et Robespierre* (*Capet și Robespierre*), Paris, f.d. (1794), BN Ib[41] 1155. Text semnat de Merlin (din Thionville), dar redactat probabil de Rœderer. „Cornélie Copeau" este, fără îndoială, fata lui Duplay, tâmplarul la care locuise Robespierre. Paralela între Robespierre și Ludovic al XVI-lea continuă cu asemănarea foștilor aristocrați cu „aristocrații anului II", robespierriștii care își apără atât „posturile", cât și Teroarea.

proslăvirea virtuţii şi a talentelor lui. Altfel spus, a-i atribui lui Robespierre responsabilitatea pentru Teroare şi a-l înfăţişa în acelaşi timp ca pe o mediocritate şi un „scelerat odios" era cel puţin contradictoriu. Cu cât Robespierre era mai înjosit, cu atât trecutul apropiat devenea mai indescifrabil; cum să explici popularitatea lui („dobândită nu se ştie cum", spunea, foarte încurcat, Merlin), ascensiunea lui la puterea nelimitată, dacă nu era decât un ambiţios oarecare lipsit de orice fel de talent? Şi ce să mai spunem atunci de toţi cei care s-au lăsat subjugaţi de acest mediocru?

„*O furtună revoluţionară*". Pentru Lindet, a răspunde la întrebarea „ce am fost noi" în anul II, dând astfel „seamă în faţa naţiunii", înseamnă mai întâi şi mai ales a pune în lumină opera măreaţă înfăptuită de Naţiune şi victoriile pe care le-a repurtat. Anul II era o perioadă eroică, marcată de eforturile tuturor cetăţenilor şi, mai ales, de curajul şi de sacrificiile armatelor, un an când Republica s-a înălţat pe „asemenea culmi de glorie şi de putere" încât nimeni, nici măcar cei mai înverşunaţi duşmani, nu poate „să-i mai răpească încrederea şi stima naţiunilor". Prin organizarea armatelor ei, prin victoriile repurtate, Republica a arătat întregii Europe nu numai că francezii doresc să fie liberi, ci şi că Naţiunea este destul de puternică pentru a-şi apăra libertatea împotriva tiranilor coalizaţi. Astfel, Franţa a dezminţit strigătele făţarnice şi defăimătoare ale duşmanilor că nu ştie să se guverneze şi că se prăbuşeşte în anarhie. „Aţi cucerit de partea voastră opinia popoarelor. Ele nu mai întreabă dacă aveţi un guvern; ştiu acum că a întreţine cele mai mari armate de pe pământ, a acoperi întinderile mărilor cu corăbiile sale, a lupta şi a învinge pe uscat şi pe mare, a atrage comerţul lumii înseamnă a şti să guvernezi."

Pe fundalul acestui bilanţ global şi în contextul acestor *împrejurări*, acelea ale unei naţiuni care luptă pentru libertatea ei, se înscriu greutăţile întâmpinate şi greşelile comise. „Reprezentanţii poporului nu trebuie să transmită posterităţii numai

acțiunile lor, faptele lor de glorie și succesele, ci trebuie să-i transmită cunoștințe despre pericole, nenorociri și erori; tot așa, primii navigatori au însemnat pe hărți recifurile pe care au reușit să le ocolească, învățându-i pe urmașii lor să urmeze un drum sigur printre recifuri pe care nici o artă din lume nu poate să le facă să dispară, dar de care experiența îți arată cum să te apropii sau să te îndepărtezi fără pericol." Teroarea nu era altceva decât un astfel de recif, un accident de parcurs. Împrejurărilor care cer măsuri excepționale de securitate și care au aprins pasiunile li s-au adăugat acțiunile trădătorilor și conspiratorilor.

> „Au încercat să-i dezbine pe francezi, să le insufle descurajarea, teroarea și deznădejdea, să atenueze sentimentele de recunoștință față de apărătorii patriei, să semene îndoiala cu privire la victoriile lor; se prevalau de reputația de talent, de energie și de civism... Măsurile de siguranță generală căpătaseră caracterul unor măsuri aspre, de represiune, care aduceau groaza în sufletele cetățenilor, lipsind Franța de brațe și de resurse; trădătorii pe care i-ați pedepsit le schimbaseră și obiectul, și direcția. Ați vrut să loviți în dușmanii Revoluției; se serviseră de armele și de măsurile voastre pentru a-l lovi pe omul slab și folositor; ei nu îi iertaseră pe plugar, pe meseriaș; nu puteau să vă distrugă sau să stârnească ura împotriva voastră, voiseră ca lumea să se teamă de voi."

În cele din urmă totuși „revoluția din 9 termidor" și consecințele ei pozitive și încurajatoare au mai multă importanță decât acest episod terorist. În analele Revoluției, 9 termidor își va avea locul în seria glorioasă a zilelor de 14 iulie, 10 august și 31 mai, ca și a victoriilor militare. Conjurația lui Robespierre era, poate, cea mai periculoasă și cea mai perfidă, dar chiar această perfidie, ca și sfârșitul care i-a fost hărăzit dovedesc progresele înregistrate de Națiune și de Revoluție. „Ziua de 9 termidor va spune posterității că în acea epocă națiunea franceză trecuse prin toate perioadele revoluției, că ajunsese la capăt și că nimeni nu mai putea s-o abată din drum decât prin strălucirea unui mare renume, prin plauzibilitatea civismului, probității și

virtuţii, pe care le adusese la ordinea zilei." Este deci de ajuns „să smulgi vălul", să previi poporul cu care Convenţia nu putea totuşi să comunice liber, să-i dai o pildă de curaj lovind în trădători şi s-a terminat cu conspiratorii. Purtarea „înţeleaptă, măreaţă, minunată a poporului a arătat că era cu neputinţă să-l duci pe o cale greşită". Cel mult câţiva cetăţeni s-au lăsat amăgiţi; demascaţi, conspiratorii s-au găsit complet izolaţi, iar „întreg poporul, fidel principiilor şi reprezentării naţionale, i-a condamnat pe Robespierre şi complicii lui". Tocmai de aceea, „acest ultim eveniment" a fost „folositor libertăţii".

Istoricul trebuie să ştie să deosebească ceea ce era just şi impus de împrejurări în trecut, de greşeli, abuzuri şi crime. Convenţia a pus în aplicaţie „un plan de supraveghere" a cărui realizare necesita, pentru formarea comitetelor revoluţionare, „un număr atât de mare de funcţionari încât întreaga Europă nu ar putea furniza destui oameni instruiţi pentru a acoperi toate posturile". Proiectul era pe deplin justificat; totuşi „duşmanii din interior" erau atât de numeroşi că se infiltrau peste tot, în administraţie şi în societăţile populare. În felul acesta, fiecare cetăţean a trebuit să se considere „o santinelă însărcinată cu supravegherea unui post". Nu trebuie aşadar condamnate în bloc instituţiile de care se abuzase, aşa cum s-a întâmplat cu comitetele de supraveghere. Mai ales nu trebuie reţinute abuzurile şi nenorocirile care aparţin deja trecutului. Desigur, „Revoluţia a avut petele ei", dar greşelile comise, dintre care unele erau inevitabile, nu trebuie exagerate.

„Să nu ne reproşăm nici nenorocirile, nici greşelile. Am fost oare întotdeauna, am putut fi ceea ce într-adevăr am fi vrut să fim? Cu toţii am fost împinşi pe acelaşi drum, unii s-au luptat cu vitejie, cu înţelepciune; alţii, în entuziasmul lor clocotitor, s-au repezit şi s-au izbit de toate obstacolele pe care voiau să le nimicească şi să le doboare... Cine să ne ceară socoteală pentru aceste întâmplări imposibil de prevăzut şi de controlat? Revoluţia s-a înfăptuit; ea este opera tuturor. Câţi generali şi câţi soldaţi au făcut în război numai ceea ce era necesar să facă şi au ştiut să se oprească acolo unde raţiunea

calmă şi rece le-ar fi cerut să se oprească? Nu eram oare în stare de război împotriva celor mai numeroşi şi mai de temut duşmani? Nu ne-au stârnit oare curajul şi aprins mânia câteva înfrângeri? Ni s-a întâmplat nouă altceva decât ceea ce li se întâmplă oamenilor aruncați la o depărtare infinită de cursul obişnuit al vieții? Nu trebuia oare ca unii să lupte pentru ca egalitatea să fie îndrăgită, iar alții să semene Teroarea şi spaima printre duşmani?"

În felul acesta, Teroarea este şi condamnată şi umbrită; evocarea amintirilor ei dureroase merge mână în mână cu apelul de a le uita. Ea nu constituie o adevărată „epocă" a istoriei revoluției şi nici un sistem de putere. Este o *serie*, disparată şi discontinuă, de evenimente particulare care ar trebui examinate, fiecare în parte, pentru a le afla originile şi pentru a cunoaşte împrejurările care le-au dat naştere. Atunci vor putea fi deosebite greşelile de crime, patimile dezlănțuite de intențiile criminale, iar totul ar putea fi adus la proporții juste. Totuşi, o astfel de analiză este utilă şi necesară pentru Revoluție? Nu cere ea oare să nu priveşti niciodată înapoi? Textul lui Lindet abundă în metafore, de fapt tot atâtea perifraze, atunci când atacă subiecte deosebit de spinoase, cum sunt Teroarea şi agenții ei. „Navigatorul surprins de furtună se lasă pe seama curajului şi ştiinței lui, pe care pericolul le face mai vii şi bogate în resurse, pentru a salva vasul care-i este încredințat. Când a ajuns cu bine în port, nu i se cere socoteală pentru manevrele pe care le-a făcut. Nu cercetează nimeni dacă a urmat instrucțiunile. Când trebuie să loveşti atât de des, poți oare să fii sigur că atingi întotdeauna adevărata țintă şi că nici o schijă nu va cădea alături?"[8]

„*Un sistem al Terorii*". Expresia „sistem al terorii" a fost folosită de Barère a doua zi după executarea lui Robespierre,

[8] Robert Lindet, raport prezentat, în numele Comitetului Salvării Publice, în ziua celei de a patra intervenții a sanculoților, anul II, *Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXII, pp. 18–25.

dar Tallien a fost acela care, o lună mai târziu, în discursul său din 11 fructidor, a propus ca Teroarea să fie privită în special ca un *sistem*. Trebuie să subliniem însă ambiguitatea acestui discurs; Tallien se lansa într-o analiză filozofică şi abstractă a Terorii, dar nimeni în Convenție nu s-a lăsat înşelat: toți au considerat-o doar o manevră politică. Nimeni nu l-a luat în serios pe Tallien „filozoful“ (când îşi va încheia discursul, i se va replica pe loc, cu ironie: „Trebuie, fără îndoială, să binecuvântăm filozofia al cărei studiu îi face pe oameni mai buni şi mai drepți, dar observ că cel care, în acest moment, se ridică de la această tribună împotriva sistemului Terorii, lăuda odinioară, tot de la această tribună, utilitatea acestui sistem“). Tallien, care fusese unul din făuritorii lui 9 termidor, era chiar tipul reprezentantului în misiune corupt; la Bordeaux, înconjurat de o întreagă curte, nu şovăise să trimită la ghilotină „conspiratori“, nici, mai ales, să facă trafic cu viața sau cu punerea în libertate a „suspecților“. Rechemat la Paris, încercase să reintre în grațiile lui Robespierre, fără nici un succes, de altfel: „Incoruptibilul“ nu-şi ascundea disprețul față de cel care, în ochii lui, înjosise Teroarea. După căderea „tiranului“, devenise exemplul tipic al omului care se orientează după cum bate vântul, un *transfug politic*, o figură caracteristică a peisajului politic termidorian. Se afla în primele rânduri ale acelora care cereau de acum înainte „dreptatea la ordinea zilei“, ca şi pedepsirea exemplară a „teroriştilor“. Salonul lui, unde domneşte Cabarrus (pe care o scosese din închisoare la 9 termidor), era un loc unde se urzeau fără încetare intrigi politice. Deşi discursul lui din 11 fructidor a fost interpretat de contemporani ca o manevră politică ascunsă în considerații filozofice, reflecțiile lui cu privire la Teroare merită o anumită atenție din partea noastră; uneori confuze, ele propun totuşi o schiță de analiză destul de prețioasă şi sunt o mărturie remarcabilă despre Teroare. Căci Tallien era foarte în măsură s-o cunoască: nu fusese el unul dintre făuritorii ei înainte de a deveni una din victimele ei potențiale?

Teroarea, după Tallien, constituie un *sistem de putere* — acel „sistem pe care Robespierre l-a pus în practică“ —, şi nu

o suită de acte monstruoase. A analiza acest sistem înseamnă a-l înţelege în relaţiile lui cu *guvernul revoluţionar*, cu *frica* pe care o secretă şi pe care se întemeiază, în fine cu *dinamica represiunii* pe care o generează.

Problema esenţială este de a delimita „ceea ce este revoluţionar fără a fi tiranic" şi a „determina cu precizie ce se înţelege prin *guvern revoluţionar*... Un guvern revoluţionar este un guvern *menit să desăvârşească Revoluţia* sau un guvern care *acţionează în spiritul Revoluţiei*?" A confunda aceste două sensuri înseamnă a risca denaturarea Revoluţiei înseşi. Revoluţia este „mişcarea prin care ceea ce era deasupra a ajuns dedesubt"; astfel, Revoluţia Franceză a reconstituit suveranitatea poporului, răsturnând monarhia. Dar aceasta însemna declanşarea unei acţiuni insurecţionale, un război deschis împotriva tiraniei, o luptă în care „armata era formată din toţi cetăţenii, iar câmpul de bătălie era tot statul". În pofida violenţei lui, un „act revoluţionar" nu este totuşi arbitrar, căci era vorba de o luptă deschisă, iar „poporul nu putea acţiona decât pentru libertate". Altfel stau lucrurile cu guvernul instalat pentru *a desăvârşi* Revoluţia; el nu poate, în nici un caz, „să continue să socotească Franţa un câmp de luptă".

> „Pentru ca un guvern să desăvârşească în mod sigur şi necesar revoluţia, trebuie ca el însuşi să nu poată fi un instrument contrarevoluţionar; o tiranie, chiar trecătoare, nu poate fi inclusă printre mijloacele de a instaura libertatea, deoarece pentru a o exercita în mod sigur şi fără riscuri timp de un an, de o lună, de o zi, ea trebuie să fie, cel puţin în acest interval, deasupra oricărei opoziţii... Va fi în stare să desăvârşească şi să garanteze revoluţia acel guvern care va şti s-o facă iubită şi totodată să se facă temut de cei care o trădează."

Guvernul Terorii nu se mulţumeşte să „supravegheze acţiunile duşmănoase, să le ameninţe, să le aplice pedepsele cuvenite; el *ameninţă persoanele, le ameninţă mereu şi pentru orice, le ameninţă cu tot ceea ce mintea omenească poate concepe mai crud*". Aluzia este mai mult decât transparentă; pentru Tallien,

Teroarea nu începe odată cu legea din 22 prerial, care fusese abolită, ci cu cea din 17 septembrie 1793, legea asupra suspecţilor, încă în vigoare. Or, conceptul de *suspect* era piatra unghiulară a Terorii ca sistem.

Teroarea ameninţă şi pedepseşte oamenii *pentru ceea ce sunt* şi nu pentru *ceea ce au făcut*; în felul acesta, introducând conceptul de „clase suspecte“, ea înlocuieşte *justiţia cu arbitrariul*. „Sistemul Terorii presupune exercitarea unei puteri arbitrare în [*sic*] cei care-şi iau sarcina s-o răspândească. El implică, de asemenea, puterea absolută, şi înţeleg prin putere absolută acea putere care nu dă socoteală şi nici ascultare nimănui, dar le cere, în schimb, de la toată lumea... Sistemul Terorii implică puterea cea mai concentrată, cea mai apropiată de unitate şi tinde în mod necesar spre regalitate.“ Franţa, sub acest sistem, a fost divizată în „două clase: *cea care inspiră teamă şi cea care se teme*, în persecutori şi persecutaţi“. Contrar declaraţiilor puterii, care era „un agent al Terorii“, aceasta nu se îndrepta numai împotriva „claselor suspecte“, căci „trebuie ca teroarea să fie pretutindeni ori să nu fie nicăieri“. Ea presupune teama generalizată şi împinsă la extreme. Ea aboleşte statul de drept.

Când Tallien schiţează în felul acesta un fel de fenomenologie a Terorii şi a mijloacelor ei politice, el se inspiră, fără îndoială, din îndoita experienţă a celui care „a inspirat teamă“ şi a celui „căruia i-a fost teamă“. Teroarea „degradează omul şi-l preschimbă în fiară; ea este degradarea tuturor forţelor fizice, comoţia tuturor facultăţilor morale, dereglarea tuturor ideilor, distrugerea tuturor afecţiunilor... fiind o afecţiune extremă, teroarea nu este susceptibilă nici de mai mult, nici de mai puţin“. Dar un guvern nu poate răspândi Teroarea şi nu reuşeşte „să-i facă pe toţi să tremure“ decât ameninţându-i cu o singură pedeapsă, pedeapsa capitală, „decât ameninţând fără încetare cu această pedeapsă, ameninţând pe toată lumea, ameninţând prin excese, mereu înnoite şi mereu mai mari; decât ameninţând pentru orice fel de acţiune şi chiar pentru inacţiune... decât ameninţând cu aspectul întotdeauna izbitor al unei puteri absolute şi al unei cruzimi nestăvilite“. Teroarea, ca sistem al fricii

generalizate, atrage după sine un altul, cel al suspiciunii, al delațiunii. „Trebuie să pui la fiecare pas o capcană, în fiecare casă un spion, în fiecare familie un trădător, pe [*sic*] tribunalul asasinilor."

Sistemul Terorii generează astfel o dinamică proprie: el tinde să se perpetueze. Desigur, a fost prezentat ca o putere trecătoare, ca o măsură de tranziție, indispensabilă pentru a asigura triumful definitiv al principiilor și valorilor Revoluției. Totuși Teroarea, odată instalată, are tendința de a se afirma nu numai ca putere arbitrară și absolută, ci și ca un sistem perpetuu. Cum ai putea să te aștepți ca toți cei care au exercitat-o „să reintre în mulțime după ce și-au făcut atâția dușmani? Cum să nu te temi de răzbunare după ce ai comis atâtea crime? Cum să nu profiți de Teroarea pe care ai răspândit-o prin tiranie ca să perpetuezi tirania?" Așa se face că „agenții Terorii ajung să tremure ei înșiși"; până la urmă nimeni nu scapă de frică. Dar, chiar presupunând că asuprirea și Teroarea n-ar urmări decât garantarea libertății, o astfel de putere are întotdeauna efecte diabolice, ea depravează și pe cei care o exercită, și pe cei care o îndură. Când această putere ar fi în măsură să redea Națiunii libertatea, s-ar putea ca aceasta să nu mai fie în stare s-o primească.

> „Când Teroarea este răspândită în numele libertății, ea te face mai mult decât indiferent la libertate; ea te face să urăști libertatea; și face din această ură nu numai o boală incurabilă, ci chiar o boală ereditară, iar părinții transmit copiilor lașitatea și servitutea sub numele de prudență."[9]

Scos din contextul său, discursul lui Tallien se prezintă ca un început de reflecție asupra Terorii, concepută ca *sistem de putere*, asupra mecanismelor ei politice, a resorturilor ei psihologice. Discursul izbește prin caracterul lui abstract: nici o referire la evenimentele precise ale Revoluției care ar explica

---

[9] Toate citatele sunt extrase din discursul lui Tallien în ședința din 11 fructidor, anul II, *Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXI, pp. 612–615.

instaurarea Terorii. Textul este totuşi presărat cu aluzii: este amintită legea asupra suspecţilor, fără însă a fi numită în mod expres; se vorbeşte despre „oameni sângeroşi“, fără a li se spune pe nume; problema răspunderii personale pentru faptele şi crimele săvârşite sub Teroare pare să fie ocolită. Accentele înduioşătoare (Teroarea a degradat „relaţiile reciproce între sexe... Arta de a-i face pe oameni să tremure este un mijloc infailibil de corupere şi înjosire a femeii“) mergeau mână în mână cu propuneri pozitive destul de vagi (să se confirme menţinerea guvernului revoluţionar până la încheierea păcii, dar să fie condamnată „teroarea care-i apasă pe toţi“ drept „arma cea mai puternică a tiraniei“ şi să fie proclamată „dreptatea la ordinea zilei“). Totuşi, în Convenţie, toţi au înţeles acest discurs în contextul său şi cu importanţa lui reală. Tallien, „un suflet sensibil“? Cum să crezi aşa ceva: nu era el cel care, doar cu câteva zile în urmă, chema Convenţia să organizeze un 10 fructidor împotriva „robespierriştilor“, după modelul „zilei“ pe care ştiuse s-o organizeze împotriva lui Robespierre însuşi? „Dreptatea la ordinea zilei“, nimeni nu contestă acest principiu; dar Tallien nu vizează oare abolirea legii asupra suspecţilor? Ce-ar mai rămâne atunci din acest guvern revoluţionar în numele căruia pretinde că vorbeşte? A lega crimele şi atrocităţile Terorii de această lege, încă în vigoare, nu înseamnă a sugera discret că „ceasul când tiranul a pierit pe eşafod“ nu a pus capăt Terorii? Nu e o manevră care permite redeschiderea dosarului Terorii şi de aici trecerea la procesul ei? Desigur, Tallien n-a numit pe nimeni; i-a amintit vag pe „robespierrişti“ şi a fost destul de precaut ca să sublinieze: „Convenţia a fost victima sistemului Terorii, niciodată complicea ei.“ Totuşi, Tallien a luat cuvântul imediat *după* o intervenţie a lui Lecointre care cerea să-i fie acordat cuvântul a doua zi ca să denunţe „şapte colegi de-ai noştri, dintre care trei membri ai Comitetului Salvării Publice şi patru din Comitetul Siguranţei Generale“. „Lovitura cea mare“ se pregătea a doua zi. Manipulator, intrigant, orientându-se după cum bate vântul, imaginea aceasta i se potrivea desigur mai bine lui Tallien decât aceea a filozofului şi analistului

politic. Și totuși discursul lui din 11 fructidor (deși nu e tocmai sigur că a fost scris de el) ridica probleme pe care nici o reflecție asupra Terorii nu le mai putea ocoli de aici înainte.

> „Coada lui Robespierre“. „Nu era cu putință ca Robespierre să fi făcut tot răul singur“, spunea pamfletul *Coada lui Robespierre*, al cărui titlu era inspirat de anecdota care circula la Paris, după care Robespierre ar fi spus, înainte de moarte: „Puteți să-mi tăiați capul, dar v-am lăsat coada“[10] ...Procesul lui Robespierre a fost judecat la 10 termidor, dar procesul *robespierrismului* de abia urma: „L-ați doborât pe Robespierre, dar n-ați făcut încă nimic pentru a distruge robespierrismul“, afirma, la rândul lui, Babeuf.[11]

Coada lui Robespierre, care a cunoscut tiraje enorme pentru epoca aceea, câteva zeci de mii de exemplare, cita zgomotos numele celor care formau „coada“ acelei reptile sanguinare: Barère, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, membri ai Comitetului Salvării Publice *înainte* de 9 termidor și care rămăseseră

---

[10] *La Queue de Robespierre* de Felhémési. Broșură publicată la 9 termidor, anul II. Autorul ei, Jean-Claude Méhée (anagrama era ușor de descifrat), era un personaj ciudat, unul din acei aventurieri ai politicii care au prosperat în timpul Revoluției. Născut pe la 1760, acest fiu al unui chirurg destul de cunoscut a devenit spion al poliției probabil în 1789. A spionat în cercurile primilor emigrați. Reîntors în Franța, el a fost secretar grefier adjunct al Comunei din Paris, unde, după cât se pare, a încurajat ucigașii din septembrie. Din acea vreme ar data contactele cu Tallien; a publicat, sub egida și pe socoteala lui, după 9 termidor, broșuri și pamflete violent antiteroriste. (Să fi scris el și discursul lui Tallien din 11 fructidor? Ipoteza nu trebuie exclusă.) Va ocupa apoi diferite posturi în serviciul lui Fouché și al lui Napoleon și se va infiltra în cercurile neoiacobine, babuviste și regaliste. Va fi, de asemenea, amestecat în asasinarea ducelui de Enghien. *Cf.* O. Lutaud, *Révolutions d'Angleterre et la Révolution française*, Haga, 1937, pp. 264 și urm.

[11] *Journal de la liberté de la presse*, nr. 10. Vom reveni asupra lui Babeuf „termidorian“ și a campaniei lui împotriva „teroriștilor“ și „băutorilor de sânge“. Primele apariții ale termenilor de *robespierrism* și *robespierriști* datează de la sfârșitul lunii termidor și începutul lui fructidor.

şi *după* „marea revoluţie“. Or, printr-o coincidenţă pe care nimeni nu se gândea s-o atribuie întâmplării, erau aproape aceleaşi nume pe care le cuprindea, două zile mai târziu, denunţul lui Lecointre.

Problema *răspunderii* agenţilor acestui „sistem“ nu putea fi ocolită: 9 termidor se înfăptuise „de sus“, printr-o scindare a echipei aflate la putere, care instalase şi organizase Teroarea; ea era, de asemenea, o problemă de justiţie şi de morală: stabilirea *răspunderilor* însemna numirea celor *vinovaţi* de execuţii, de întemniţări, de denunţuri etc.

În tot drumul ei sinuos şi, mai ales, la fiecare mare cotitură, Revoluţia dăduse naştere unor bănuieli şi, la rândul ei, se hrănise din ele. Teroarea a fost, fără îndoială, punctul culminant al acestei tendinţe care mergea paralel cu cererea de a-i pedepsi pe „vinovaţi“. Sub Teroare, „suspectul“ devine o categorie politică şi totodată juridică, definită vag prin legea din 17 septembrie, în timp ce „supravegherea“, chiar delaţiunea, sunt considerate drept spiritul revoluţionar însuşi, care îmbină virtutea cu vigilenţa. 9 termidor nu pune capăt „vremii bănuielilor“, ci îi deschide o nouă etapă. Suspiciunea se adapă de acum încolo din resentimente, din ură şi dorinţă de răzbunare, înăbuşite sub Teroare şi care acum îşi dau frâu liber.

Dezbaterea asupra răspunderilor personale şi colective din timpul Terorii este pe cât de încurcată, pe atât de confuză şi interminabilă. Cum să deosebeşti partea de răspundere *personală* de cea care revine, *anonim*, Terorii ca sistem de putere? După ce criterii legale şi morale putea fi stabilită răspunderea pentru actele care mai ieri erau legitimate de morala şi de justiţia revoluţionară? Cum să-i deosebeşti pe „şefi“ de simplii „executanţi“ şi unde să te opreşti în urmărirea şi pedepsirea „vinovaţilor“? Un sistem de putere nu definea şi, la nevoie, nu impunea oare comportări individuale? Deşi dezbaterea aluneca în mod inevitabil spre răzbunări personale, răfuieli şi găsirea de ţapi ispăşitori, ea ducea cu necesitate la problemele funcţionării Terorii, ale instituţiilor ei, ale mecanismelor şi personalului ei.

Toate aceste probleme se regăsesc, ca să spunem astfel, *in nuce* în denunțul lui Lecointre, ca și în dezbaterea deosebit de furtunoasă pe care avea s-o stârnească în următoarele două zile. Fără îndoială, Lecointre nu era ceea ce se numește „un cap politic“ (atunci când, în cursul dezbaterii, va fi acuzat că este un contrarevoluționar, Collot d'Herbois va spune ironic că „un contrarevoluționar n-ar fi fost atât de prost să-și ia sarcina unui asemenea denunț“). Întrebărilor inevitabil confuze cu privire la răspunderile individuale venea să li se adauge confuzia propriilor idei ale lui Lecointre. Denunțul cuprindea șapte persoane: Billaud-Varenne, Collot d'Herbois și Barère, toți membri ai Comitetului Salvării Publice; Vadier, Amar, Voulland și David, toți membri ai Comitetului Siguranței Generale. Lecointre era un om ușor influențabil și în spatele lui se ascundeau cu siguranță Tallien și Fréron. Denunțul lui Lecointre era încropit și nedocumentat; el amesteca acuzații foarte generale cu fapte precise. Pe scurt, aceste acuzații ar putea fi grupate în patru clase de plângeri:

a) Lecointre îi denunța pe cei șapte membri ai Comitetelor drept făuritori ai Terorii în ansamblul ei: îi „asupriseră prin teroare pe toți cetățenii Republicii, semnând și dispunând executarea unor ordine arbitrare de întemnițare, fără să fi existat, pentru un mare număr de persoane, nici un denunț, nici un motiv de suspiciune, nici o dovadă a delictelor prevăzute prin legea din 17 septembrie; [...] acoperiseră pământul Franței de închisori, de o mie de bastilii, [...] îndoliaseră toată Republica prin încarcerarea nedreaptă și chiar nejustificată a peste o sută de mii de cetățeni, unii infirmi, alții octogenari, alții, în sfârșit, tați de familie și chiar apărători ai patriei; se înconjuraseră de o mulțime de agenți, unii cu un renume foarte prost, alții cu mâinile pătate de sânge; le dăduseră mână liberă [și] nu pedepsiseră nici unul din abuzurile lor, ci, dimpotrivă, le susținuseră.“

b) Cei șapte erau acuzați de complicitate cu Robespierre în „tirania și oprimarea“ exercitate asupra Convenției și „de a fi extins sistemul de teroare și oprimare până la membrii Convenției Naționale, tolerând și chiar sprijinind printr-o tăcere

făţarnică zvonul că la Comitetul Salvării Publice exista o listă cu treizeci de membri ai Convenţiei Naţionale ce urmau să fie încarceraţi şi apoi *victimizaţi*; de a fi anihilat, în înţelegere cu Robespierre, libertatea de opinie chiar în sânul Convenţiei Naţionale, nepermiţând discutarea nici unei legi prezentate de Comitetul Salvării Publice"; în sfârşit, erau învinuiţi de a fi impus Convenţiei legea din 22 prerial, la elaborarea căreia contribuiseră.

c) Cei şapte ar fi vinovaţi de a fi întârziat eliberarea Convenţiei de tirania lui Robespierre prin *tăcerea* lor, deoarece ascunseseră absenţa lui, timp de două luni, de la Comitetul Salvării Publice ca şi „manevrele la care recursese acest conspirator pentru a dezorganiza totul, pentru a-şi face partizani şi pentru a distruge republica". Pe de altă parte, în 8 şi 9 termidor, nu luaseră măsurile necesare pentru a lovi în toţi conspiratorii şi mai ales în Comună.

d) Urma un lung şir de afaceri particulare în care fuseseră amestecaţi cei şapte: ordonaseră sau acoperiseră numeroase abuzuri în activitatea Tribunalului Revoluţionar (manipulările din timpul procesului lui Danton; inventarea „conspiraţiei închisorilor", mărturiile false ale „oilor"[12] etc.); salvaseră „vinovaţi", mai ales anumiţi hebertişti; se folosiseră de oameni cunoscuţi drept contrarevoluţionari (între alţii, Beaumarchais).

Dezbaterea care a urmat a fost şi mai haotică decât denunţul. La 12 fructidor, după câteva refutări globale, Convenţia a hotărât să treacă la ordinea de zi şi să neglijeze denunţul, pe care „să-l respingă cu indignare". Moţiune repede anulată, la cererea acuzaţilor înşişi, care cereau ca Lecointre să prezinte toate „dovezile" pe care se întemeia denunţul lui, precum şi dreptul de a se justifica ei singuri cu privire la fiecare punct. Astfel, a doua zi Lecointre şi-a reluat, punct cu punct, acuzaţiile şi s-a dezlănţuit o uriaşă dezbatere care a durat toată ziua. Au luat parte la ea persoanele importante din Convenţie, dar şi deputaţi obscuri, cu totul vreo cincizeci de oratori; unii au intervenit

[12] Sens figurat în lb. fr. — persoană credulă şi influenţabilă, care se lasă uşor condusă sau este uşor păcălită (*n. t.*).

de mai multe ori și „rumoarea" și întreruperile nu mai conteneau. Astfel, Adunarea „este în plină fierbere" când Cambon propune să se încheie dezbaterea și să se treacă la ordinea de zi; Vadier pune atunci stăpânire pe tribună, scoate un pistol și amenință că se va sinucide pe loc. Convenția este desigur obișnuită cu gesturile acestea „romane"; nu-l văzuse, la aceeași tribună, în 9 termidor, pe Tallien agitând un pumnal? Mai mulți membri îl înconjoară pe Vadier, îl dau jos de la tribună; un altul exclamă, patetic: „Apelul nominal sau moartea". Președintele își pune pălăria și ridică ședința, dar, în cele din urmă, „în zarvă și în cea mai mare dezordine", Convenția își reia dezbaterile, care, în mod inevitabil, intră în impas. Lecointre promisese să aducă „dovezi" în sprijinul fiecărei acuzații. Dar cu ce dovezi putea demonstra că „Franța este plină de bastilii"? A apreciat numărul prizonierilor la o sută de mii, apoi la cincizeci de mii. Dar, de altfel, cine cunoștea numărul exact al victimelor? Lecointre se inspira pe larg din dosarul lui Fouquier-Tinville care aștepta, în închisoare, să fie judecat. Dar cine îi pusese la dispoziție acest dosar? Și ce valoare avea mărturia unui Fouquier, el însuși un mare „vinovat" care nu se gândea decât să scape de orice răspundere pentru crimele comise în timpul Terorii?

În cursul dezbaterii, nimeni nu a pus la îndoială răspunderea lui Robespierre, a acoliților lui și a Comunei rebele. Dar Lecointre a fost atacat violent pentru că mersese prea departe cu acuzațiile lui, care, în realitate, depășeau cazul celor „șapte".[13] „Nu este deloc vorba aici de câțiva indivizi pe care trebuie să-i judecăm" (Mathieu). Dacă acești câțiva membri ai Comitetelor, care „nu

[13] Toate citatele sunt extrase din dările de seamă ale dezbaterilor din 12 și 13 fructidor, anul II; *cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 620–642. Indicăm în paranteze numele vorbitorului. Să reținem câteva dintre urmările imediate ale dezbaterilor. Două zile mai târziu, în momentul reînnoirii unei treimi din membrii Comitetului Salvării Publice (apropierea în timp a denunțului și a acestei scadențe nu este, fără nici o îndoială, o întâmplare), Billaud-Varenne și Collot d'Herbois și-au prezentat demisiile; Barère, „desemnat prin tragere la sorți", a fost și el înlocuit la 17 fructidor, Tallien, Fréron și Lecointre sunt excluși din Societatea iacobinilor.

există decât prin noi, care nu au fost învestiţi cu puteri decât de noi“ (Thuriot) ar fi recunoscuţi drept vinovaţi, atunci unde ar trebui să se oprească denunţurile? Ar fi angajată atunci răspunderea întregului guvern revoluţionar, a tuturor membrilor Comitetelor. Astfel, este limpede că „actul de acuzare nu se referă la cei şapte membri în cauză, ci îi atacă pe toţi cei care alcătuiesc cele două Comitete şi *ne* atacă“(Cambon). De vreme ce puterile acestor Comitete erau prelungite în fiecare lună, toată Convenţia este pusă sub acuzare: „sunteţi cu toţii vinovaţi“ (Cambon). Convenţia ar deveni „suspectă în ochii poporului“, care ar fi în drept atunci să se întrebe dacă „este demnă să-l reprezinte“ (Thibaudeau). A ataca Convenţia, a o acuza că-l tolerase pe tiran şi asuprirea lui nu înseamnă oare a ataca însuşi poporul? „De vreme ce Franţa a fost asuprită, ca şi Convenţia, înseamnă că trebuie acuzat şi poporul francez pentru că nu s-a „revoltat“ (deputat neidentificat în procesul-verbal). „Convenţia este cea acuzată, poporului francez i se face proces, pentru că a tolerat tirania infamului Robespierre“ (Goujon).

Li se face proces Convenţiei, Naţiunii şi, până la urmă, Revoluţiei. „Mă întorc cu privirea spre trecut şi văd că au fost comise greşeli şi nedreptăţi. Încerc să le descopăr originea şi o găsesc în evenimentele care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie“ (Goupilleau [din Fontenay]); „Revoluţia este cea inculpată“ (Féraud); „Vor să convingă poporul că tot ce s-a făcut a fost făcut de Teroare, de la numirea Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale“ (Cambon). „Măsurile ferme“ au slujit patriei, a le îngloba pe toate sub numele de Teroare ar însemna a nu ţine seama de împrejurări. „Să ne amintim că ceea ce este bine în anumite împrejurări este rău într-altele şi dacă facem procesul unui eveniment şase săptămâni, o lună după ce se va produce, putem să-i facem vinovaţi pe toţi patrioţii“ (Legendre). Ar trebui oare să-i încriminăm astăzi pe „cei care au dat foc castelelor în primele zile ale Revoluţiei sau să facem procesul zilei de 10 august“ (Legendre)? Ar trebui oare să fie extinsă acuzaţia la toţi reprezentanţii în misiune „căci nu există nici unul care să nu fi fost nevoit să ordone arestări“ (Cambon)?

Trebuiau deschise temnițele când „tâlharii din Vandeea“ amenințau toate departamentele vecine (Garnier [din Saintes])? O mare parte din arestări, şi „puțin mai lipsea până să se ajungă la o sută de mii“, au fost făcute de către comitetele revoluționare. A le imputa pe toate celor şapte membri ai Comitetelor este ridicol, a-i condamna în bloc ar fi contrarevoluționar (Boubon [din Oise]). În numele cărei justiții şi al cărei egalități se aduc acuzații care, dincolo de cutare sau cutare act, vizează o întreagă perioadă a Revoluției şi, ca atare, întreaga Revoluție? „La ce se referă capetele de acuzare? La tot atâtea lucruri care au fost înfăptuite în urma aplicării legilor; şi vă întreb, dacă s-ar fi îndepărtat puțin de la litera legii pentru a susține mişcarea revoluționară şi a salva patria, i-ați trimite la eşafod pe cei care au salvat libertatea?“ (Thuriot).

Acuzațiile îndreptate împotriva zilei de 9 termidor, acelea că se întârziase prea mult cu pregătirea „revoluției“ şi că apoi fusese înfăptuită cu prea multă şovăială, erau receptate ca foarte nedrepte, mai ales de către acuzați. Cei şapte nu erau oare cei care puseseră la cale „căderea tiranului“, nu au jucat ei rolul hoătrâtor în acea zi momorabilă? Intervențiile lor din timpul dezbaterii dau la iveală multe amănunte despre criza care dezbinase Comitetele în săptămânile dinaintea căderii lui Robespierre, despre desfăşurarea evenimentelor în zilele cruciale de 8 şi 9 termidor. În schimb, chestiunile de fond, lămurirea rațiunilor pentru care a fost posibilă „tirania“, ascensiunea lui Robespierre şi dominația lui asupra Convenției, sunt trecute sub tăcere, înecate oarecum în valul unor fapte mai mult sau mai puțin anecdotice. Mulți se mulțumesc să afirme că strategia aplicată în termidor era cea mai bună, că s-a folosit primul prilej pentru „a-l doborî pe tiran“. „Dacă Robespierre ar fi fost atacat cincisprezece zile mai devreme, toată Convenția şi libertatea ar fi fost sugrumate“ (Bourdon [din Oise]). Tăcerea şi aşteptarea erau acte dictate de prudență. „Nu atât Robespierre trebuia nimicit, cât tirania cu care împila poporul şi care ar fi putut continua şi după moartea lui“ (Goupilleau [din Fontenay]). Fără doar şi poate, sunt numeroşi cei care se laudă acum că au fost întotdeauna

antirobespierrişti înverşunaţi; Lecointre însuşi a susţinut că pregătise cu luni de zile în urmă un denunţ împotriva lui Robespierre; dar atunci de ce el şi toţi ceilalţi preferaseră să tacă? „După moartea lui Cezar, zece mii de romani puteau să spună că ei întocmiseră proiectul pe care-l îndeplinise Brutus“ (Goupilleau [din Fontenay]). A face procesul zilei de 9 termidor însemna a înjosi toată Convenţia, însemna a o acuza nu numai că l-a tolerat pe tiran, ci că a fost complicea lui prin frica şi tăcerea ei vinovată. Pentru a şterge aceste amintiri supărătoare şi a se dezvinovăţi de complicitatea ei cu „tiranul“, Convenţia trebuia să creeze despre ea însăşi o imagine eroică. Istoria măruntă a zilei de 9 termidor nu era de ajuns, trebuia făurită o legendă glorioasă: „Când aţi fost văzuţi doborându-l pe tiran, o întreagă artilerie de viclenii a fost desfăşurată în toate colţurile ţării; dar nimeni să nu se laude că a contribuit mai mult decât voi la răsturnarea lui; importanţa curajului vostru şi a virtuţii voastre, Convenţia şi tot poporul l-au zdrobit şi oricine s-ar lăuda că a făcut mai mult decât voi, oricine ar spune că aţi fi putut s-o faceţi mai devreme înşală istoria şi posteritatea“ (Collot d'Herbois).

Faptul că o asemenea dezbatere putea să aibă loc dovedeşte că ieşirea din Teroare începuse cu adevărat. Convenţia putea să se exprime mai liber. În acest spaţiu de libertate aveau să se înscrie şi să se adâncească şi clivajele politice. Lecointre nu a fost arestat; Tallien şi Fréron au fost excluşi din rândurile iacobinilor, dar acest lucru nu mai comporta nici un risc. Dimpotrivă, excluderea favoriza schimbările şi prin urmare cariera politică. Cu toate acestea, desfăşurarea dezbaterii arăta cât de apăsătoare era încă moştenirea trecutului. Deschisă printr-un denunţ, ea se cufunda în bănuielile pe care le stârnea problema esenţială a răspunderilor individuale. Vechile reflexe erau încă vii: Lecointre a fost acuzat că este un contrarevoluţionar, în slujba regaliştilor; s-a cerut chiar arestarea lui; nişte oratori s-au acuzat reciproc că „fac să atârne paloşul morţii deasupra capetelor reprezentanţilor poporului“ sau că vor să reînvie „sistemul lui Robespierre“ şi să instaleze o „nouă tiranie“. Convenţia

a fost comparată de Tallien cu *o arenă de gladiatori*. Dezbaterea s-a încheiat printr-o moţiune solemnă care declara că denunţul era calomnios, „moţiune supusă la vot şi aprobată *în unanimitate* şi în mijlocul celor mai vii aplauze“ (moţiunea lui Cambon). Unitatea pentru moment regăsită a Convenţiei ascundea cu greu nişte disensiuni care aveau să se accentueze pe măsură ce evolua raportul de forţe. Condamnând denunţul lui Lecointre, Convenţia nu-i absolvea numai pe cei şapte acuzaţi de orice răspundere în Teroare; ea refuza, de fapt, să deschidă dezbaterea, de teamă să nu fie nevoită să implice, rând pe rând, responsabilitatea tuturor membrilor Comitetelor şi a reprezentanţilor în misiune, a Convenţiei în ansamblul ei, a poporului, care nu se revoltase, a Revoluţiei, care legitimase Teroarea. Acest ultim argument era întărit mai puţin de logica lui decât de apelul la sentimentele de solidaritate şi, mai ales, de instinctul de autoapărare. Punând accentul pe sentimentul de culpabilitate colectivă, el scotea în evidenţă faptul că printre membrii Convenţiei nu era nimeni care să poată spune cu mâna pe inimă că nu este vinovat, că nu fusese amestecat în Teroare, dacă nu prin fapte, cel puţin prin tăcere. Răspunderea pentru Teroare avea să fie deci aruncată asupra „odiosului tiran“ şi asupra „evenimentelor care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie“, pe scurt, asupra unui „sistem de oprimare“, anonim şi depersonalizat. Dar a-i dezvinovăţi pe cei şapte membri denunţaţi implica, în realitate, o deplină solidaritate cu ei. Alternativa: sau toată lumea este vinovată, sau nimeni, dacă nu cumva un sistem anonim, nu putea fi apărată din punct de vedere moral şi juridic. Ea ignora gradele de răspundere într-un act, o decizie, un ordin. Ea n-ar rezista dinamicii evenimentelor politice. În toată ţara începuse vânătoarea de vinovaţi, de „terorişti“, de „băutori de sânge“. Convenţia trebuia oare să ia apărarea întregului personal politic al Terorii, a tuturor „asupritorilor“ mărunţi, a „delatorilor“ care erau ţinta răzbunărilor locale? Trebuia oprită procedura împotriva unui Fouquier-Tinville care, din închisoare, nu înceta să strige că acţionase întotdeauna în spiritul celei mai stricte lega-

lităţi, executând hotărârile Comitetelor şi Convenţiei? Trecuse vremea fidelităţii faţă de vechile solidarităţi, venise vremea dezbinărilor. Logica luptei politice cerea condamnarea Terorii ca „sistem de putere“ şi, *în acelaşi timp*, pedepsirea „cozii lui Robespierre“, a „vinovaţilor“ desemnaţi nominal.

În cursul dezbaterilor din 12 şi 13 fructidor, Teroarea fusese menţionată ca *sistem de putere*; se discutase despre legitimitatea Comitetelor şi a legilor. Or, la 22 fructidor, se deschidea în faţa Tribunalului Revoluţionar procesul celor 94 de notabilităţi din Nantes, urmat de procesul Comitetului Revoluţionar din acelaşi oraş. Franţa a descoperit cu acest prilej care fusese *realitatea* atrocităţilor săvârşite de Teroare la Nantes. Se va vedea că, după mai multe săptămâni de dezvăluiri, la 3 frimar, anul III, Convenţia a votat din nou *în unanimitate* (cu două voturi *pentru* ipotetice) punerea sub acuzaţie a lui Carrier, implicat direct în afacerile din Nantes. La 7 *nivôse*, ea instituia o comisie pentru a examina denunţul reînnoit al lui Lecointre şi pentru a se pronunţa cu privire la „comportarea reprezentanţilor poporului Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Barère. În raportul ei, prezentat de Saladin, comisia a tras concluzia că acuzaţii purtau o răspundere directă şi indirectă în exercitarea Terorii, în sistemul şi crimele ei.

„UNDE SUNTEM?“

„Dreptatea la ordinea zilei“

„Înţelepciunii publice îi revine sarcina să culeagă binefacerile aduse de vajnica voastră virtute; vouă vă revine să le consolidaţi mai mult, făcând să dispară toate rămăşiţele uzurpării autorităţii naţionale... redându-le patrioţilor libertatea şi încrederea care le fuseseră răpite prin manevre devenite sistem; înlocuind teroarea stupidă cu justiţia neînduplecată; chemând adevărata morală în locul făţărniciei, trimiţând în

mormintele maritirilor agenții corupți și sufletele ucigașe care sunt o povară pentru pământul liber."[14]

A doua zi după 9 termidor, puterea pretinde că vorbește în numele dreptății și promite solemn că *o va „pune la ordinea zilei"*. Nimeni nu putea să se înșele: în felul acesta era condamnată *Teroarea la ordinea zilei*, proclamată, tot atât de solemn, la 5 septembrie 1793. „Căderea tiranului" căpăta astfel semnificația unei cotituri decisive; ea trebuia să pună capăt epocii în care represiunea fusese ridicată la rang de sistem de putere.

Dreptatea la ordinea zilei, promisiune mai mult sau mai puțin vagă pentru vremurile viitoare, trebuia să se concretizeze în prezentul imediat prin măsuri politice care să înfrunte moștenirea Terorii, ceea ce s-ar putea rezuma la trei probleme:

— ce era de făcut cu dispozitivul juridic și instituțional moștenit de la Teroare?

— ce era de făcut cu mulțimea de deținuți care populau temnițele?

— ce era de făcut cu personalul politic compromis prin participarea la represiunea teroristă?

Distincția de mai sus este, fără îndoială, schematică: în realitate, cele trei probleme se reduceau la una singură. Moștenirea era cu atât mai greu de lichidat cu cât această sarcină îi revenea, așa cum am văzut, Convenției, care proclamase doar cu un an în urmă „Teroarea la ordinea zilei" iar apoi fusese de acord cu acțiunile cele mai extremiste ale reprezentanților în misiune. Inextricabilei probleme a responsabilității morale, politice și juridice a represiunii teroriste i se adăuga aceea, și mai delicată, de a deosebi legile și instituțiile „teroriste", care trebuiau condamnate și lichidate, de dispozitivul propriu-zis „revoluționar" care, tocmai de aceea, trebuia păstrat, chiar dacă „teroriștii" se serviseră de el în mod abuziv. Cum să tragi linia separatoare, adesea insesizabilă, între Teroarea „nedreaptă și condamnabilă" și justiția revoluționară ale cărei intenții erau pe cât de curate

---

[14] Barère, „Rapport au nom des Comités du salut public et de sûreté générale", *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 369.

pe atât de patriotice, în ciuda rătăcirilor datorate excesului de zel în aplicarea ei? Aceste întrebări politice cereau răspunsuri prin excelenţă politice. Amploarea şi rapiditatea demontării Terorii ca sistem de putere indisociabil de represiunea zilnică depindea în mare măsură de rapiditatea cu care avea să fie materializată promisiunea făcută: *dreptatea la ordinea zilei*. A doua zi după 9 termidor, sloganul a fost acceptat cu un entuziasm unanim, dar măsurile concrete, luate una câte una, au devenit repede obiectul unor înfruntări aprige care polarizau forţele politice. Pentru unii, spre sfârşitul anului II, politica *dreptăţii la ordinea zilei* mersese prea departe: susţinătorii ei îi eliberaseră în mod abuziv pe „aristocraţi" din închisori şi îi persecutau pe „patrioţi"; nu erau toţi decât „noi indulgenţi", „moderantişti", „noua latură dreaptă". Pentru alţii, denumiţi în curând *reacţionarii*, dar care se socoteau din ce în ce mai mult „adevăraţii" moştenitori ai lui 9 termidor, *dreptatea nu mersese încă destul de departe*, iar cei care se opuneau mersului ei rapid nu erau decât nişte *robespierrişti* mascaţi, *terorişti* sau *iacobini*. Pe măsură ce lupta avea să se înteţească, vocabularul avea să fie mai agresiv, dar nu şi mai clar. Protagoniştii politici nu izbuteau să se desprindă de ambiguităţile şi incertitudinile proprii unei noi situaţii politice[15], lucru dovedit şi de instituirea unui nou dispozitiv juridic în mare măsură improvizat.

---

[15] Ambiguităţile şi confuziile terminologice caracterizează, de altfel, literatura consacrată perioadei termidoriene. Astfel, se introduce deseori distincţia între „termidorieni" şi „montagnarzi", uitându-se că ultimii, un grup destul de greu de delimitat, erau şi „termidorieni", deoarece nu contestau deloc „revoluţia din 9 termidor" şi-l condamnau pe Robespierre şi „robespierrismul". Termenii de „termidorieni de *stânga*" şi „termidorieni de *dreapta*" par să fie mai adecvaţi; ei suferă însă de ambiguitatea bine-cunoscută, proprie opoziţiei stânga-dreapta, care trebuie precizată neîncetat în funcţie de configuraţiile instabile ale epocii. Pe deasupra, în acea vreme, era rareori utilizată. Spre sfârşitul anului II, clivajele politice se organizează în jurul opoziţiei iacobini/antiiacobini (sau terorişti/antiterorişti). Nu am găsit o terminologie uniformă şi satisfăcătoare; de aceea, vom utiliza în continuare mai ales terminologia epocii care exprimă cel mai bine atât incertitudinile, cât şi climatul pasional.

Convenția a anulat mai întâi, în unanimitate și „în mijlocul unor vii aplauze“, decretul pe care-l emisese și care autoriza cele două Comitete să-i aresteze pe reprezentanții poporului fără ca aceștia să fi fost ascultați în prealabil de Adunare; acest decret funest „*fusese impus pe neașteptate Convenției* de către niște oameni obișnuiți să înșele justiția. Abrogarea acestui decret, asigurarea unui minim de imunitate parlamentară pentru fiecare reprezentat, era o măsură de precauție elementară după experiența Terorii (Convenția va respecta acest nou angajament pe care-l făcuse față de ea însăși, timp de șapte luni, până la represiunea împotriva unora dintre membrii ei, declanșată după tulburările din 12 germinal)[16].

La 14 termidor, din nou „în mijlocul celor mai vii aplauze“, Convenția abrogă legea din 22 prerial, simbol și bază legală a „marii Terori“. Prin viile lor aplauze, deputații parcă ar vrea să exorcizeze până și amintirea propriului vot prin care fusese aprobată această „lege sângeroasă“ și care este de aici înainte considerată o dovadă zdrobitoare a „tiraniei“ la care fusese supusă Convenția. În acest elan se prăbușește și un alt simbol: Convenția hotărăște pe loc arestarea lui Fouquier-Tinville și trimiterea lui în fața Tribunalului Revoluționar. Și totuși Fouquier o slujise cu cel mai mare zel și cu eficacitatea lui obișnuită în zilele de 10 și 11 termidor, însărcinându-se cu aspectele juridice ale supliciului lui Robespierre și al complicilor săi. „Întreg Parisul cere supliciul binemeritat al lui Fouquier-Tinville. Cer ca el să se ducă să ispășească în infern sângele pe care l-a vărsat. Cer să fie emis un decret de arestare împotriva lui.“ Fréron, care strigă astfel, pare să uite că acest „sânge vărsat“ era și sângele lui Robespierre. Lui Fouquier i se va face un proces; el nu va pierde acest prilej pentru a demonstra că respectase întotdeauna cea mai strictă legalitate.

Tribunalul Revoluționar nu este reorganizat decât în 23 termidor, după câteva ezitări. Încă din 11 termidor se ridică glasuri care cer suspendarea acestui Tribunal pe care Robespierre îl împânzise cu oameni de-ai lui. „De îndată ce Prea Sfinția

---

[16] Ședința din 13 termidor, *cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 367.

Sa, căci aşa îi spuneau partizanii lui, acest rege catolic sau mai degrabă profanator indica pe cineva, juratul pronunța sentința şi judecata era gata“ (Thuriot). Suspendarea este decretată în entuziasmul general, dar este amânată câteva ore mai târziu. Într-adevăr, Billaud-Varenne, trimis în grabă de Comitetul Salvării Publice, foarte alarmat, convinge Adunarea că suspendarea Tribunalului pe care tocmai a votat-o nu poate decât să-i salveze... pe „conspiratori“. Tribunalul nu este oare în curs de a-i judeca pe membrii „Comunei rebele“ cu aceeaşi supuşenie cu care îşi îndeplinea munca înainte de 9 termidor?

Utilitatea instituției ca atare nu este deloc pusă în cauză. La 11 termidor, în numele Comitetului Salvării Publice, Barère a făcut elogiul „acestei instituții salutare care nimiceşte duşmanii Republicii şi curăță pământul libertății... Ea merită tot respectul; dar oamenii care o alcătuiesc au atras probabil nemulțumirile şi privirile Convenției Naționale. Era de datoria voastră să revizuiți formarea acestui tribunal, dar cu acea înțelepciune care perfecționează fără a slăbi şi răsplăteşte fără a distruge.“ Noua organizare a Tribunalului este întemeiată, în principiu, pe legile anterioare celor din 22 prerial, cu o diferență importantă: Tribunalul va trebui de aici înainte să se pronunțe în judecățile sale asupra „clauzei intenționale“, adică să nu condamne decât pe acei acuzați care au comis un delict cu *o intenție contrarevoluționară*, celelalte crime şi delicte depinzând de justiția penală obişnuită. Componența Tribunalului este redusă la doisprezece judecători şi treizeci de jurați, aleşi din toate regiunile Franței pe baza propunerilor reprezentanților, ei putând fi reînnoiți din trei în trei luni. Acuzatul se bucura de unele garanții legale: era interogat înainte de şedința publică, era asistat de un apărător, putea să recuze unul sau mai mulți dintre jurați; în timpul audierii avea dreptul să răspundă la depoziția fiecărui martor. De competența Tribunalului Revoluționar erau crimele împotriva siguranței statului, şi a Convenției Naționale, neglijențele şi delapidările de care se puteau face vinovați membrii comisiilor executive, ca şi judecătorii şi acuzatorii publici din tribunalele penale. Jurisdicțiile „revoluționare“ speciale în

departamente, care se remarcaseră în mod deosebit prin zelul lor în timpul Terorii, sunt toate suprimate; justiția este încredințată numai tribunalelor penale, care pot totuși să judece „în mod revoluționar“ anumite delicte.

În timpul dezbaterii acestui proiect de reformă s-au exprimat unele rezerve și îngrijorări. Oare, în felul acesta, nu este încurajat „moderantismul“? „Ce nevoie aveți de un cod voluminos care va furniza arme șicanelor avocaților iar vinovaților mijloacele de a se face scăpați? Să readucem Tribunalul la puritatea lui de început și este de ajuns; într-un cuvânt, să ne amintim efectele binefăcătoare pe care le-a avut și să nu-i slăbim vigoarea.“ Convenția trece peste aceste obiecții care propuneau, ca să spunem așa, întoarcerea la „originile pure“ ale Terorii. Convenția se instalează, în această reformă, într-o ambiguitate profundă; ea condamnă Tribunalul ca instrument al Terorii și simbol al arbitrarului, dar își limitează condamnarea, în principiu, la activitatea și componența lui de după legea din 22 prerial. Instituția însăși, una din principalele piese ale dispozitivului terorist, este menținută. Introducerea clauzei intenționale și voința declarată de a respecta regulile elementare ale procedurii, dintre care, în primul rând, drepturile acuzatului, permit totuși o practică mai puțin represivă.[17] Tribunalul reînnoit și reformat a fost instalat la 25 termidor; în discursul inaugural, Aumont, numit, după 9 termidor, în fruntea administrației civile, poliției și tribunalelor, subliniază că „nu a venit încă timpul să fie slăbit acest resort revoluționar, fără de care curajul supranatural al apărătorilor patriei nu le-ar fi adus decât victorii zadarnice“. Totuși el insistă cu putere asupra faptului că dispariția „oamenilor tiranului deschide o nouă pagină... Odată cu ei trebuia să dispară un tribunal pe care geniul lor sanguinar îl

---

[17] Asupra reformei Tribunalului Revoluționar, *cf.* ședințele Convenției din 11 și 25 termidor; *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 335 și urm., 448 și urm.; H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris*, Paris, 1881, vol. V, pp. 260–274. Obiecțiile au fost formulate de Duhem care, în Societatea iacobinilor, s-a opus cu vehemență „moderantismului“ și a propovăduit întărirea represiunii.

transformase într-un instrument al morţii; un tribunal care devenise, sub teribila lor influenţă, spaima nevinovăţiei mai mult decât a crimei." Tribunalul reînnoit nu va mai condamna nici o nouă „şarjă", dar, până la sfârşitul anului II, va mai pronunţa încă şaisprezece condamnări la moarte, dintre care unele pentru vorbe rostite împotriva revoluţiei, altele pentru complicitate cu vandeenii sau chiar pentru fapte săvârşite în timpul „rebeliunii federaliste". Dacă aceste sentinţe marchează, ca să spunem aşa, continuitatea instituţiei, altele traduc în fapt voinţa de ruptură faţă de Teroare, lărgind incontestabil spaţiul libertăţii şi al respectării dreptului. Procedura s-a schimbat efectiv, odată cu o anchetă preliminară audierii şi cu prezenţa unui avocat pentru acuzat. În aceeaşi perioadă au fost achitate 92 de persoane (dintre care 42 de militanţi ai secţiilor, mai mult sau mai puţin implicaţi în activităţile insurecţionale ale Comunei în 9 termidor). Interpretarea deosebit de largă şi de liberală a „clauzei intenţionale" este grăitoare pentru noua orientare a acestui „resort al justiţiei revoluţionare". Să citām numai câteva exemple. Astfel, la 24 fructidor publicul a asistat la procesul unei oarecare Catherine Breté, acuzată de a fi spus „că cei care-l trimiseseră la moarte pe tiran erau nişte... şi nişte... care meritau să piară şi ei". Martorii au întărit că cetăţeana Breté n-a rostit aceste cuvinte decât „la necaz" şi, având în vedere că acuzata şi-a exprimat părerea de rău, Tribunalul a achitat-o, din lipsa „unei intenţii contrarevoluţionare". La 30 fructidor, a fost adus în faţa judecăţii un ofiţer care avusese ideea nefericită să strige pe stradă *Trăiască regele, gamela şi fasolea!* N-a putut să invoce în apărarea lui decât o singură circumstanţă atenuantă: era beat criţă când a rostit „aceste cuvinte contrarevoluţionare". Drept urmare, Tribunalul l-a admonestat sever, atrăgându-i atenţia că „omul în vinele căruia curge sânge de patriot nu va rosti nici beat cuvinte aristocratice", dar l-a achitat, „dat fiind că nu a acţionat cu intenţii contrarevoluţionare". Însă toate aceste afaceri mărunte au trecut pe planul al doilea în faţa marelui proces care a marcat sfârşitul anului II, procesul celor nouăzeci şi patru de cetăţeni din Nantes şi care s-a prelungit

cu procesele Comitetului Revoluționar din Nantes și al lui Carrier. Dincolo de acești acuzați, Tribunalul avea să judece Teroarea ca sistem și partizanii ei. Câteva luni mai târziu va veni rândul lui Fouquier-Tinville, alt proces răsunător care a dezvăluit mecanismele Terorii.[18]

Totuși, nu Tribunalului revoluționar reformat îi este încredințată sarcina eliberării deținuților de care gem închisorile, măsura cea mai spectaculoasă care traduce în fapt dorința de „a pune dreptatea la ordinea zilei". Încă din 15 termidor, în timpul primelor ședințe ale adunărilor de secție de după căderea lui Robespierre, rudele și prietenii deținuților au cerut eliberarea acestora, acuzând comitetele de supraveghere că operaseră arestări arbitrare. Convenția cedează presiunilor și în 18 termidor votează un pachet de măsuri care marchează o cotitură. Ea însărcinează Comitetul Siguranței Generale „să pună în libertate pe toți cetățenii deținuți ca suspecți pentru motive care nu sunt prevăzute în legea din 17 septembrie 1793" (legea cu privire la suspecți). Ea comunică reprezentanților în misiune că „puterile nelimitate de care dispun" îi autorizează „să pună în libertate pe cetățenii care au fost puși în stare de arest de către alți reprezentanți ai poporului pentru motive neînsemnate". Ea hotărăște în cele din urmă ca motivele de arestare și de emitere a mandatelor de arestare să fie comunicate deținuților (sau rudelor și prietenilor) de către autoritățile respective (Comitetul Siguranței Generale, reprezentanții în misiune, comitetele de supraveghere). Această ultimă măsură iscă opoziția unor deputați iacobini. Fayau o găsește cu totul inutilă: deținuții sunt cei care trebuie să facă dovada civismului lor începând cu anul 1789, spălându-se astfel de „bănuielile" care i-au făcut „suspecți".

---

[18] *Cf.* AN W 447; W 450; *cf.* H. Wallon, *op. cit.*, vol. V, p. 321; vol. VI, p. 166. Wallon a stabilit lista completă a condamnărilor și a achitărilor pronunțate de Tribunal de la 1 *fructidor* anul II la 8 *nivôse* anul III (*idem*, vol. VI, p. 166). Tribunalul a fost definitiv suprimat la 12 prerial anul III, după terminarea procesului Fouquier-Tinville. Imediat după „zilele" din prerial, represiunea s-a exercitat nu prin intermediul Tribunalului, ci prin acela al Comisiei Militare sau al tribunalelor penale.

Obiecţia atrage o tiradă a lui Tallien: „Trebuie să le dăm patrioţilor care, în aceste clipe, gem în temniţe, posibilitatea de a-şi demonstra nevinovăţia şi poate că cei care se opun acestei măsuri vor ca poporul să nu afle că mai mulţi din apărătorii lui au fost arestaţi fără motiv." Tallien cere să fie menţinute „măsurile revoluţionare extraordinare", dar numai pentru a lovi în „rămăşiţele murdare ale facţiunii lui Robespierre".[19]

Convenţia se hotărăşte să deschidă porţile închisorilor. Sarcina este extrem de grea; sub Teroare, aproximativ 500 000 de persoane au fost închise în case de arest, mai mult sau mai puţin improvizate; în iulie 1794, la Paris erau cam 7 000 de deţinuţi. Totuşi, felul cum se face această deschidere trădează contradicţiile care, după 9 termidor, însoţesc demontarea Terorii. Nici o amnistie nu este decretată, legea asupra suspecţilor, piesă esenţială a dispozitivului juridic al Terorii, nu este abrogată şi, ca atare, categoria însăşi de *suspect* este menţinută. În acelaşi timp, clauzele acestei legi sunt atât de vagi încât se pretează la tot felul de interpretări, „drastice" sau „indulgente". Motivele arestării erau uneori tot atât de vagi ca şi denunţul care o provocase. A statua asupra conformităţii acestor motive cu legea însemna a deschide porţile arbitrarului. Astfel, Comitetul Siguranţei Generale dispune acum de o putere aproape discreţionară în ce priveşte *eliberarea* deţinuţilor, referindu-se la aceeaşi lege în virtutea căreia fuseseră întemniţaţi. În departamente, amploarea eliberărilor depinde în mare măsură de „moderantismul" mai mult sau mai puţin accentuat al reprezentantului în misiune.

Primele eliberări din închisorile pariziene provoacă imediat agitaţie. Ele dezlănţuie reacţii în lanţ, asemănătoare cu cele din Convenţie: inteţesc conflictele politice şi alimentează atât aşteptările, cât şi temerile. Speranţelor şi entuziasmului celor care

---

[19] *Cf.* F.-A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public avec la correspondance officielle des représentants en mission*, Paris, 1904, vol. XV, p. 678. Prin acelaşi decret Convenţia cerea, de asemenea, să fie comunicate Comitetului Salvării Publice hotărârile luate de reprezentanţii poporului care au fost sau sunt în misiune; era una dintre condiţiile prealabile ale anulării arestărilor arbitrare.

proslăvesc „dreptatea la ordinea zilei“ li se opun temerile și neîncrederea celor care condamnă „indulgența“ de care profită „aristocrații“ și alți dușmani ai Republicii.

> „Ce diferit este spectacolul pe care-l prezintă astăzi Parisul în comparație cu cel care a precedat căderea noului Tiberiu. Pretutindeni domnea o tăcere mohorâtă, vestitoare de moarte; prietenul nu avea încredere în prietenul lui, părintele în copii; astăzi, dimpotrivă, voioșia și bucuria sunt întipărite pe chipurile tuturor cetățenilor... *Glorie Convenției! Trăiască demnii noștri reprezentanți!* Aceste strigăte răsunau pe strada Tournon ieri, când Tallien s-a dus la Luxembourg să redea libertatea multor patrioți închiși acolo pe nedrept. Mulțimea alergase într-un suflet, îl copleșea cu binecuvântări, îl îmbrățișa și îi îmbrățișa și pe cei care tocmai își recâștigaseră libertatea. «Fiți pe pace, prieteni, spunea Tallien celor pe care nu putea să-i scoată încă din închisoare, nu veți mai tânji mult după libertate; numai vinovații nu se vor bucura de această binefacere. Mă voi întoarce azi, mă voi întoarce mâine [...] și nu vom înceta să lucrăm zi și noapte până când patrioții deținuți pe nedrept nu vor fi redați familiilor...» Și toți plângeau cu lacrimi de bucurie și de emoție, iar Convenția era binecuvântată de mii și mii de ori.“[20]

Imagini fără îndoială înduioșătoare, larg difuzate de acea parte din presă care nu vede în ele decât primele efecte ale noii politici. Dar care este amploarea reală a acestor măsuri de eliberare? Cine sunt acești „patrioți deținuți pe nedrept“ și după ce criterii sunt eliberați? Întrebări cu atât mai presante și mai stânjenitoare cu cât operațiunea a început în condiții care o condamnau la confuzie și o privau de transparență. Apelurile repetate ale Comitetelor Salvării Publice și Siguranței Generale stau mărturie despre atmosfera înfrigurată care domnește după decretul din 18 termidor: o mulțime de oameni se îngrămădesc în anticamera comitetelor pentru a smulge cât mai repede un mandat de eliberare pentru o rudă sau un prieten. „În curând,

---

[20] *Gazette historique et politique de la France et de l'Europe*, 23 termidor, anul II.

promitea Barère la 24 termidor, urmele răzbunărilor personale vor dispărea de pe pământul Republicii. Dar îmbulzeala cetățenilor de ambele sexe la porțile Comitetului Siguranței Generale nu face decât să întârzie lucrările atât de utile cetățenilor… Facem apel la cetățeni să se încreadă în zelul civic al reprezentanților poporului în ce priveşte judecarea deținuților şi eliberarea mandatelor de punere în libertate… Nu este vorba nici de amnistie, nici de îndurare; este vorba de justiție şi de o justiție egală pentru toți." „Comitetul [Siguranței Generale], afirma Vadier trei zile mai târziu, este permanent preocupat de a veni în ajutorul patrioților persecutați; dar este stânjenit în activitatea lui de aristocrații care îl asaltează; o mulțime de femei îi stau în cale; de asemenea, mulți dintre colegii noştri intervin în favoarea cetățenilor deținuți. Este cu neputință ca în această multitudine de operațiuni să nu se strecoare şi unele greşeli."[21]

„O multitudine de operațiuni", fără îndoială. Presiunile puternice exercitate asupra Comitetelor vin din cercuri politice şi sociale foarte diverse. Într-adevăr, sechelele Terorii sunt de aşa natură că în aceleaşi închisori stau alături victimele unor valuri de represiune succesive, amestecate unele cu altele ca suspecți sau făptaşi ai unor crime contrarevoluționare: foşti principi sau emigranți întorşi clandestin stau la un loc cu Kellermann, învingătorul de la Valmy şi pacificator al insurecției lioneze, sau cu Hoche, învingătorul de la Landau; actorii Teatrului Francez sunt vecini cu militanții secțiilor acuzați de complicitate cu „conspirația hebertistă"; cele nouăzeci şi patru de notabilități din Nantes îşi aşteaptă judecata împreună cu membrii Comitetului Revoluționar din Nantes care îi arestaseră şi îi trimiseseră la Paris, încarcerați pentru abuz de putere. În decurs de cinci zile, de la 18 la 23 termidor, Comitetul Siguranței Generale pune în libertate 478 de persoane; cu toate acestea, nici numărul, nici lista deținuților eliberați nu sunt date publicității; ziarele nu citează decât rare cazuri şi se răspândesc zvonuri dintre cele

---

[21] *Cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 439 şi 489.

mai contradictorii. Dorința de a face totul foarte repede, presiunile exercitate chiar de membrii Convenției (ei sunt primii care cer eliberarea membrilor de familie, a prietenilor sau protejaților originari din departamentele lor), o procedură destul de sumară, concentrarea puterii de a dispune punerea în libertate numai în mâinile Comitetului Siguranței Generale despre care se presupune că examinează fiecare caz după criterii nu prea bine definite, explică „multitudinea de operațiuni“ dezordonate. De aici abuzurile și greșelile care stârnesc scandaluri — cum ar fi eliberarea, denunțată de Vadier, a ex-ducelui d'Aumont, care, ca rezultat al aplicării decretului Convenției care dispunea punerea în libertate a tuturor agricultorilor, se dăduse drept Gui, plugar din Aumont.[22]

Dincolo de aceste greșeli, mai mult sau mai puțin inevitabile, toată politica de eliberare din închisori practicată de Comitete stârnește repede îndoieli și opoziții. La 23 termidor, când se discută proiectul de reorganizare a Tribunalului Revoluționar, Convenția adoptă propunerea lui Mallarmé, deputat iacobin, de a obliga Comitetele Salvării Publice și Siguranței Generale „să publice la fiecare semidecadă lista cetățenilor puși în libertate“. Votarea se face fără dezbatere, în continuarea altor amendamente, ca și cum Adunarea nu și-ar fi dat seama de consecințele deciziei sale. Furtuna se dezlănțuie trei zile mai târziu, la 26 termidor. Atmosfera este foarte încărcată, deoarece în ajun adunările

---

[22] Laurent Lecointre, în broșura sa, *Les Crimes des sept membres des anciens Comités*, Paris, anul III, pp. 154 și urm., apreciază că în decurs de o lună numărul deținuților din închisorile pariziene a trecut de la 8 500 la 3 500. Totuși, statistica închisorilor, la 13 fructidor, stabilește numărul de 5 480 de deținuți; o lună mai târziu, la 14 vandemiar, acest număr a scăzut cu mai bine de o mie de prizonieri (4 445). *Cf.* Saladin, *Rapport, au nom de la Commission des vingt-et-un*, Paris, an III, p. 105; AN AF II, 73; H. Wallon, *op. cit.*, vol. V, p. 450. Citām datele globale asupra numărului de deținuți după estimările lui D. Greer, *The Incidence of Terror. A Statistical Interpretation*, Cambridge, Mass, 1935; și ale lui G. Lefebvre, *La Révolution française*, Paris, 1968, pp. 417 și urm. La numărul deținuților se adaugă cel al suspecților, cu domiciliu supravegheat, cam 300 000.

de secţii fuseseră foarte furtunoase; din nou sunt denunţate aici comitetele revoluţionare, „politica lor sângeroasă“ de dinainte de 9 termidor, se cere reînnoirea lor; dar, pe de altă parte, se aduc critici vehemente „aristocraţiei şi moderantismului“ care încep să se manifeste. Dezbaterea din Convenţie, destul de haotică, aşa cum se întâmpla adesea, se desfăşoară în doi timpi. Există mai întâi atacurile câtorva deputaţi iacobini (în primul rând Mallarmé, Duhem, Chasles, Levasseur [din Sarthe]) împotriva „aristocraţiei“, singura care profită de pe urma politicii de punere în libertate. Cele două cazuri exemplare — al ducelui d'Aumont şi al ducelui de Valentinois care apar în public, mândri că sunt liberi — sunt denunţate cu violenţă. Comitetul Siguranţei Generale a recunoscut chiar el că erau greşeli evidente, care „scăpaseră vigilenţei“, şi cazuri izolate a căror importanţă nu trebuia exagerată. Scoţând în evidenţă aceste eliberări abuzive, iacobinii nu se mulţumesc să ceară aplicarea riguroasă a decretului privitor la publicarea listelor cu persoanele puse în libertate, ci revendică arestarea imediată a tuturor celor care au solicitat asemenea eliberări abuzive. Printre acestea este citat încă o dată cazul lui Kellermann care se afla printre primii deţinuţi puşi în libertate. Dar această punere în libertate, spre deosebire de cele precedente, nu mai întruneşte unanimitatea. Este izbitor faptul că toată dezbaterea, ca şi cele care vor urma, în lipsa datelor precise privitoare la punerile în libertate, oscilează între două extreme: se avansează generalizări pe cât de pripite, pe atât de sumare („sunt puşi în libertate aristocraţii“) sau, dimpotrivă, se evidenţiază cazuri individuale, ceea ce nu ducea cel mai adesea decât la discuţii şi mai pătimaşe. Carnot, avertizat de atacurile împotriva lui Kellermann, vine în fugă din sala Comitetului Salvării Publice pentru a justifica punerea lui în libertate. Susţinut de mai mulţi reprezentanţi, el nu ezită să-i aducă elogii. Este un bun patriot şi republican, excelent cetăţean şi soldat, victimă a invidiei lui Robespierre şi nicidecum un „trădător“. Afacerea este supusă Comitetului Salvării Publice şi aşa dezbaterea intră în cea de a doua fază a ei: repunerea în cauză a decretului, votat cu trei

zile mai înainte, prin care se cerea publicarea listelor cu persoanele puse în libertate. Se ridică voci care spun că au fost luați prin surprindere atunci când s-a votat decretul și că proclamarea lui „a semănat groaza în suflete" (Merlin [din Thionville]). Tallien, care, în acest timp, face demersuri ca să fie eliberată „Cabarrus" (demersuri încununate cu succes o săptămână mai târziu), critică violent decretul. Desigur, se poate ca „unii patrioți să se fi înșelat cu privire la unii indivizi" și să fi cerut eliberarea lor. Esențialul nu este însă acesta; eliberările trebuie continuate cu hotărâre. „Mai bine să văd astăzi douăzeci de aristocrați în libertate decât un singur patriot în lanțuri. Se teme, Republica, cu cei un milion două sute de mii de cetățeni înarmați, de câțiva aristocrați!" În închisori zac nevinovați, răpiți din sânul familiilor lor fără nici un motiv serios, numai pe baza unor infame denunțuri. A publica lista persoanelor puse în libertate n-ar însemna oare întocmirea unei alte liste de proscriși care ar putea fi folosită de cei care nu visează decât să ia locul lui Robespierre, rămas liber? „Continuatori ai lui Robespierre, să nu sperați că veți mai avea vreun succes, Convenția, în întregimea ei, este ferm hotărâtă ori să piară aici ori să-i nimicească pe toți tiranii, sub orice mască s-ar ascunde." Tirada aceasta este primită cu entuziasm („Da! da! exclamă membrii ridicându-se toți deodată în picioare"); totuși, Convenția ezită și confirmă chiar decretul contestat. Tallien ripostează atunci printr-o contrapropunere: „Dacă vreți să fie publicată lista celor puși în libertate, cer să se publice și numele celor care i-au băgat în închisoare; poporul trebuie să-și cunoască adevărații dușmani, cei care au denunțat patrioți și i-au aruncat în temnițe." Moțiune vădit demagogică, adoptată însă și ea pe loc, ceea ce pune paie pe foc. În confuzia generală se aud mai multe voci: *„Ăsta e un adevărat război civil!"* În toată acea zăpăceală, „pentru a ieși din convulsia politică ce ar putea nimici libertatea și egalitatea", Convenția anulează în cele din urmă *ambele* decrete pe care tocmai le adoptase. Dezbatere și ezitări cât se poate de revelatoare atât pentru instabilitatea situației politice, cât și pentru polarizarea pozițiilor

politice, care va sfârşi prin a fi dominantă. Convenţia este prinsă în laţul propriilor ei contradicţii: „a smulge vălul care există probabil asupra anumitor operaţiuni ale guvernului" înseamnă a risca să compromiţi pe toată lumea, pe cei care au ieşit acum din închisori, ca şi pe cei care mai zac încă acolo; pe cei care cer punerea în libertate a deţinuţilor, ca şi pe cei care semnaseră scrisori de denunţ şi mandate de arestare (uneori, de altfel, sunt aceleaşi persoane). Cerinţa de a asigura mai multă transparenţă politicii de punere în libertate s-a dovedit, până la urmă, o armă cu două tăişuri; aplicarea ei atrăgea riscul de a declanşa un proces cu urmări incontrolabile, „războiul civil". Listele cu deţinuţii eliberaţi şi cu persoanele care au solicitat eliberarea lor, în special membri ai Convenţiei, n-au fost niciodată publicate; dar în iarna anului III, emigranţii publică la Lausanne o listă cu numele „băutorilor de sânge" din Lyon, pentru a face din ei ţinta răzbunării şi a linşajului.[23]

Ştirile care veneau din departamente nu puteau decât să aţâţe şi mai mult conflictele şi pasiunile. Încă de la sfârşitul lui termidor încep să curgă la Paris, la Convenţie şi mai ales la iacobini, scrisori şi plângeri alarmante; nu numai că aristocraţia prinde curaj, nobilii şi preoţii sunt puşi în libertate, în adunările societăţilor populare năvălesc muscadinii şi contrarevoluţionarii, ci, pe deasupra, „patrioţii cei mai puri" sunt asupriţi, persecutaţi: ei sunt încarceraţi în timp ce suspecţii ies din închisori. „Zilnic, membrii Convenţiei primesc veşti întristătoare despre ceea ce se petrece în marile municipalităţi de la 10 termidor încoace... Toţi patrioţii sunt acuzaţi că sunt susţinătorii lui

---

[23] Şedinţa Convenţiei, din 23 termidor, *Moniteur*, *op. cit.*, p. 448; şedinţa din 26 termidor, idem, pp. 484–487. Broşura *Liste générale des Dénonciateurs et des Dénoncés de Lyon et de diverses autres communes* a fost publicată de emigranţi la Lausanne, în 1795. Era un adevărat repertoriu al oamenilor care trebuiau ucişi. *Cf.* R. Fuoc, *La réaction thermidorienne à Lyon (1795)*, Lyon, 1957, p. 83. La Paris este publicat *Tableau des noms, âges, qualités et demeures des principaux membres des Jacobins* (de Francastelle, anul III), un fel de ghid pentru „vânătoarea de iacobini".

Robespierre şi sunt asupriţi cu tot atâta sălbăticie ca în 1791 şi 1792."[24] Pe la jumătatea lui prerial aceste plângeri devin zilnice; delegaţii ale societăţilor populare, ale comitetelor revoluţionare se prezintă la Convenţie şi la iacobini; familiile şi prietenii „patrioţilor asupriţi" caută sprijin, unii la deputaţii departamentului lor, alţii la foştii reprezentanţi în misiune. Iacobinii nu se mărginesc să-i asculte pe petiţionari; ei reiau cererea de eliberare a „patrioţilor asupriţi", şi numesc adesea „apărători din oficiu", însărcinaţi să intervină, în cazuri precise, pe lângă Comitetul Siguranţei Generale. În ultima decadă a lunii fructidor şi la începutul lunii vandemiar, acestor mesaje şi petiţii le răspund contramesaje care provin adesea din aceleaşi localităţi: ele protestează pe lângă Convenţie împotriva defăimărilor şi declară cu hotărâre că plângerile nu proveneau decât de la câţiva terorişti şi partizani ai lui Robespierre sau, pur şi simplu, din partea hoţilor şi a delapidatorilor demascaţi. Arestarea acestora nu era doar un act de dreptate de care se bucură toţi cetăţenii cinstiţi, dar şi o măsură de protecţie pentru „revoluţia din 9 termidor", care nu putea să tolereze ca aceştia „băutori de sânge" să fie liberi, să urzească intrigi şi să uneltească. Existase atunci riscul unei întoarceri la Teroare. Provenienţa plângerilor şi mesajelor — asupra cărora vom reveni — împotriva „asupririi patrioţilor" dovedeşte că pe la jumătatea lui fructidor noul curs al lucrurilor şi, în special, epurarea personalului politic a început cu adevărat în ţară, mai ales în departamentele unde Teroarea a făcut ravagii şi unde sechelele erau cu atât mai grave şi mai greu de lichidat.

Pentru ce acest „război al petiţiilor"?

Primele plângeri împotriva „asupririi patrioţilor" încep să vină la Convenţie în vreme ce valul de felicitări pentru acţiunea ei eroică împotriva „tiranului" şi a „Comunei rebele" nu se potolise încă. Sunt totuşi primele fisuri în frumoasa unanimitate, semn paradoxal al faptului că doborârea acestui „Catilina modern"

---

[24] Intervenţiile lui Chasles şi Réal la iacobini, în 26 termidor. *Cf.* F.A. Aulard, *La Société des Jacobins*, 1897, vol. VI, pp. 336–337.

începea cu adevărat să se înscrie în realitățile politice locale. Entuziasmul general cu care personalul politic instalat la putere sub Teroare primise vestea căderii lui Robespierre nu era, cel puțin într-o primă perioadă, decât expresia oportunismului generat tot de Teroare. Era ceva ce sporise şi mai mult confuzia. Aşa cum am mai menționat, a doua zi după 9 termidor, țara se trezeşte antirobespierristă cu înverşunare: nici o rezistență, nici măcar o îndoială cu privire la „odioasa conspirație". Desigur, la Paris, de îndată ce Convenția iese învingătoare la 10 termidor, nu se mai găsesc „robespierrişti". Totuşi, în capitală, vreo şaizeci dintre cei care erau de partea lui Robespierre şi a „Comunei rebele" au fost scoşi în afara legii şi executați în „şarjele" din 10 şi 11 termidor; în zilele următoare, zeci de militanți bănuiți că au susținut Comuna au fost arestați şi îşi aşteptau judecata. Altfel spus, la Paris, încă din a doua zi după 9 termidor, adversarul politic fusese indicat şi nu era limitat la „triumviri". În schimb, în departamente (cu câteva excepții, mai ales în Pas-de-Calais, unde Lebon a fost denunțat înainte de 9 termidor), „conspirația" nu avea decât chipul îndepărtat al lui Robespierre. Condamnarea lui unanimă exprima, de asemenea, voința celor care ocupau „posturile" (sau, cel puțin, a unei părți din personalul terorist) de a o lua înainte şi de a preîntâmpina astfel orice bănuială privitoare la cârdăşia lor cu „tiranul". Nici un reprezentant în misiune nu a şovăit o clipă aflând veştile de la Paris. Cel mult, o oarecare surpriză sau chiar uimire, repede înfrânată: „Curierul nici nu adusese bine vestea neaşteptată a conspirației celor doi Robespierre şi a complicilor lor că toți au rămas uluiți: «Ei bine! se spunea, şi ăştia erau nişte trădători! Cum o să-i mai cunoaştem de aici înainte pe patrioți, pe adevărații prieteni ai Republicii?»... Nu am ezitat nici o clipă, cetățene preşedinte, să-i luăm partea. Societatea populară, autoritățile constituite ale acestei municipalități au scos imediat un strigăt de groază la auzul faptelor acestor indivizi vicleni; ele şi-au exprimat admirația pentru fermitatea şi energia Convenției Naționale... Să piară impostorii, tiranii care asupresc

opinia şi libertatea."[25] De aici înainte, fiecare departament, fiecare oraş, pentru a ieşi din Teroare şi „a pune dreptatea la ordinea zilei", trebuia să-şi organizeze propriul său termidor, să-i lovească pe propriii săi agenţi ai Terorii şi să-i denunţe ca tot atâţia „robespierrişti". În felul acesta, nu numai că recuperau întârzierea faţă de Paris, dar chiar o luau înaintea capitalei. Căci, condamnând denunţul lui Lecointre îndreptat împotriva celor şapte membri ai Comitetelor, Convenţia părea să-şi arate intenţia de a nu-i urmări pe responsabilii Terorii în afara „nucleului" demascat la început, în 9 termidor. Dar deja primele „epurări" în departamente lărgeau în mod necesar aria acestor răspunderi dincolo de grupul restrâns din Paris; ele nu loveau în complicii *direcţi* ai „conspiraţiei din 9 termidor", inexistenţi în afara Parisului, ci în personalul terorist local şi, ca atare, în protectorii lor din capitală, în primul rând iacobinii. Ca o repercusiune, ele relansau acuzaţiile împotriva Terorii ca sistem global al puterii ce nu poate fi disociat de toţi agenţii ei, care profitaseră de pe urma ei şi care nu mai puteau scăpa de rigorile justiţiei.

Convenţia şi Comitetele ei dădeau adesea primul impuls în declanşarea epurărilor şi a arestărilor (aşa, de pildă, Comitetul Salvării Publice a cerut arestarea membrilor tribunalului din Orange[26]), dar acţionau mai ales prin intermediul reprezentanţilor

---

[25] Forestier, reprezentant în misiune în Allier în cadrul Convenţiei Naţionale, Cusset, la 16 termidor: AN C 311; *cf.* A. Aulard, *Recueil des actes... op. cit.*, vol. XV, pp. 644 şi urm.

[26] „Ştiţi că mai mulţi membri [ai tribunalului din Orange] erau denunţaţi pentru că avuseseră legături speciale cu odiosul triumvirat pe care Convenţia Naţională tocmai l-a răsturnat şi nimicit, ca şi pentru faptul că au primit de la el instrucţiuni speciale. Probabil că dispuneţi acum de date sigure cu privire la comportarea acestor membri şi desigur că aţi luat toate măsurile necesare dictate de siguranţa generală şi de interesele patriei" (Comitetul Salvării Publice către Perrin şi Goupilleau, reprezentanţi în departamentele Gard, Hérault şi Vaucluse, 8 fructidor, anul II, AN AF II, 37; *cf.* A. Aulard, *Recueil...*, *op. cit.*, vol. XVI, p. 344). Societatea populară din Orange felicitase totuşi Convenţia pentru victoria ei asupra lui „Catilina-Robespierre" („Fie ca această cumplită lecţie să semene teroarea şi groaza în sufletele celor care ar îndrăzni să le urmeze

în misiune. Începând cu 18 termidor, când Convenţia a decretat că misiunile în departamente nu trebuiau să depăşească trei luni, reprezentanţii erau sistematic înlocuiţi de membri moderaţi ai Convenţiei, cărora Comitetele le încredinţaseră eliberarea deţinuţilor, precum şi epurarea autorităţilor constituite, a societăţilor populare şi a comitetelor revoluţionare. Hotărând, la 7 fructidor, să treacă la o reformă fundamentală a acestora, Convenţia a indicat de altfel ea însăşi marile direcţii ale epurării ce trebuia efectuată. Dezbaterea care precedă votarea acestui decret este revelatoare atât pentru dorinţa de a scăpa mai repede de partea cea mai compromisă din personalul Terorii, cât şi pentru şovăielile şi contradicţiile caracteristice împrejurărilor politice de la sfârşitul anului II.

Importanţa Comitetelor revoluţionare (sau comitete de supraveghere), care au apărut spontan după 10 august 1792 din iniţiativa societăţilor populare şi a municipalităţilor, a crescut în 1793 în aşa măsură încât au devenit un instrument de temut al Terorii. Legea cu privire la suspecţi însărcina comitetele revoluţionare să întocmească, fiecare în arondismentul său, lista suspecţilor, să lanseze mandate de arestare împotriva lor şi să pună sigiliu pe hârtiile lor. În iarna anului 1793 (la 14 frimar, anul II), atribuţiile acestor comitete au fost din nou lărgite: ele au fost însărcinate, împreună cu municipalităţile respective, cu aplicarea legilor revoluţionare şi a măsurilor de siguranţă generală (în special cu eliberarea certificatelor de civism), *toţi* membrii lor erau de aici înainte numiţi de reprezentanţii în misiune. Puterile exagerate ale acestor comitete, abuzurile lor, precum şi frecventele

---

exemplul"), exprimându-şi în acelaşi timp recunoştinţa pentru... instituirea Tribunalului Revoluţionar: „Cetăţeni reprezentanţi, am dat glas recunoştinţei noastre pentru că aţi instituit în oraşul nostru o comisie populară... Nimicirea oricărui suport al tiraniei, urmărirea şi pedepsirea crimei oriunde ar exista, îndreptarea celor slabi care s-au lăsat amăgiţi, ocrotirea nevinovăţiei rătăcite, redarea republicanilor persecutaţi patriei, iată temelia tuturor judecăţilor ei" (AN C 316; CII 1269). Comisia din Orange, după cum se ştie, fusese un model de represiune teroristă, procedura pe care o urmase inspirase legea din 22 prerial.

lor conflicte cu reprezentanții în misiune au impus reorganizarea lor după 9 termidor. Convenția a hotărât să nu se lipsească total de serviciile lor suprimând instituția însăşi. Ea s-a mulțumit să le restrângă aria de acțiune, să le impună un cadru juridic mai riguros pentru a pune capăt caracterului lor arbitrar şi, în final, a hotărât să le reînnoiască în ceea ce priveşte componența. Măsurile cele mai importante au fost cuprinse în legea din 7 fructidor: suprimarea comitetelor revoluționare din comunele care, având mai puțin de 8 000 de locuitori, nu erau capitale de district; comitetele îşi păstrau dreptul de a lansa mandate de arestare, dar trebuiau să ia interogatoriul inculpaților în primele douăzeci şi patru de ore şi să le aducă la cunoştință, în decurs de trei zile, motivele arestării lor; comitetele erau compuse din doisprezece membri, numiți de reprezentanții în misiune, jumătate dintre ei putând fi schimbați la trei luni. În cursul dezbaterilor referitoare la această lege, care au durat trei zile, au fost propuse mai multe amendamente. Ele stau mărturie despre neîncrederea şi resentimentele acumulate împotriva acestor comitete, cu atât mai mult cu cât această mărturie ne vine de la foşti reprezentanți în misiune şi este rodul experienței lor într-o colaborare, adesea conflictuală, cu aceste comitete. Printre amendamente, să reținem: în comitete nu va mai trebui să fie admişi cetățeni care nu ştiu nici să scrie, nici să citească, deoarece ei vor trebui să întocmească rapoarte şi să conducă interogatorii; „nici un falit“ nu ar putea să fie membru al comitetului, căci prea adesea au fost văzuți „indivizi imorali arestându-şi creditorii“; se interzice ca „tatăl şi fiul sau două rude până la gradul al patrulea să fie membri ai aceluiaşi comitet“ pentru ca acesta să nu poată fi dominat de o clică; comitetele ar trebui, în mod obligatoriu, să țină un registru cu operațiunile efectuate, căci mai multe dintre ele n-au putut „preciza motivele arestării cetățenilor încarcerați“; avea să le fie interzis să dispună eliberarea din închisori, deoarece „există unii care au dispus arestarea unor cetățeni şi apoi s-au tocmit cu ei asupra prețului pe care-l cereau pentru a le reda libertatea“. Propunerea cea mai revelatoare poate — ea a fost de altfel respinsă — urmărea

acordarea protecţiei juridice membrilor comitetelor care urmau să nu mai fie menţinuţi în funcţiile lor:

> „Prin noua organizare a comitetelor revoluţionare veţi priva de slujbele lor mai bine de cinci sute de mii de indivizi. Printre aceşti funcţionari publici există fără îndoială unii care nu sunt fără reproş, dar nu putem să nu recunoaştem că cea mai mare parte din ei a contribuit la salvarea Republicii. Ei bine, cetăţeni, membrii care vor ieşi din comitetele revoluţionare trebuie să fie puşi sub protecţia specială a naţiunii. Dacă nu veţi adopta această măsură, aceşti cetăţeni vor deveni ţinta *resentimentelor particulare, a răzbunărilor şi a urii*. Trebuie să cunoşti prea puţin sufletul omenesc ca să crezi că cel care a avut tatăl, sau o rudă, sau un prieten aruncat în temniţă ori dus la eşafod pe baza denunţului unui comitet revoluţionar nu va nutri un sentiment de ură împotriva membrilor acestor comitete şi nu va căuta să se răzbune cu vârf şi îndesat, dacă nu puneţi o stavilă acestor resentimente. Cetăţeni, patimile se vor dezlănţui cu şi mai multă furie în oraşele mici şi vor putea aprinde acolo flacăra războiului civil. Propun, ca să preîntâmpinăm această nenorocire, să decretăm că noile comitete revoluţionare nu vor putea emite mandate de arestare împotriva membrilor fostelor comitete pentru motive anterioare încetării funcţiei lor."

Acest text al lui Ruelle era deosebit de pertinent şi de clarvăzător, el anticipa consecinţele previzibile ale reorganizării comitetelor revoluţionare şi ale epurării autorităţilor constituite şi a societăţilor populare. Convenţia a scăpat de o mare parte din acest personal fără prea mari regrete, fiind mai mult sau mai puţin conştientă de faptul că deschidea astfel o perioadă în care conflictele politice şi răzbunările personale, atât individuale, cât şi familiale, aveau să se amestece unele cu altele, până la contopirea lor.[27]

---

[27] Asupra reorganizării comitetelor revoluţionare, *cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 547–549, 581–583; şedinţele din 3 şi 7 fructidor. Am evocat numai unele aspecte ale reformei; să semnalăm şi alte măsuri; reorganizarea comitetelor de secţie pariziene (12 comitete în loc de 48,

Epurările din departamente, așa cum am văzut, au fost încredințate reprezentanților în misiune și puse sub răspunderea lor. Ei aveau deci ca misiune să vegheze într-o oarecare măsură asupra unui material exploziv, să-l controleze și să mânuiască detonatorul la momentul considerat a fi cel mai potrivit. Căci, dacă puterea centrală încuraja epurările, inițiativa ei venea în întâmpinarea dorințelor elitelor moderate locale, adesea îndepărtate de la putere, dacă nu persecutate, în timpul Terorii și care aveau din ce în ce mai clar conștiința șanselor oferite de noua conjunctură politică. Teroarea, desigur, exacerbase pasiunile politice și se alimenta din ele; ea nu se afirma totuși ca sistem al puterii decât în măsura în care reușise să *politizeze* niște clivaje sociale și culturale *tradiționale*, niște antagonisme și conflicte locale, întreținând astfel *violența lor politică*. De aici derivă cele două aspecte ale Terorii: pe de o parte, ea înăbușă și nivelează prin violență diversitățile, deosebirile, clivajele moștenite din trecut, în numele proiectului său politic care era UNUL, unificator și centralizator; pe de altă parte, ea continuă, până la ultima comună, prin politica, limbajul, instituțiile și

---

adică un comitet pe arondisment compus din patru secții), reformă care slăbea puterea secțiilor; respingerea propunerii lui Chasles de a trece la alegeri de noi comitete (ar fi contrar „principiilor guvernului revoluționar“ și ar introduce pe ascuns „apelul la popor“, proslăvit odinioară de girondini). Numărul de 500 000 de persoane care ar fi fost atinse de reformă era exagerat. De fapt, erau numeroase comunele unde comitetele revoluționare nu funcționaseră niciodată sau erau incomplete. Barère aprecia la aproximativ 21 500 numărul total al comitetelor din țară (*cf.* B. Barère, *Mémoires*, *op. cit.*, vol. II, p. 324). În cursul dezbaterilor, cifra de „500 000 de funcționari“ nu a fost contestată. Cum am mai remarcat, Convenția, în timpul dezbaterilor despre Teroare, nu dispune adesea de date precise; ea se oprește asupra unor cazuri particulare sau trece la generalizări mai mult sau mai puțin vagi și pripite. Comitetele revoluționare reformate și „epurate“ — care au menținut o parte din personalul de sub Teroare — au servit destul de fidel și de eficace puterea în secțiile „antiteroriste“ și „antiiacobine“. *Cf.* M. Bouloiseau, „Les comités de surveillance de Paris sous la réaction thermidorienne“ (*Annales historiques de la Révolution française*), 1973, vol. X.

violența ei, conflicte regionale și locale, care atunci se confundau cu cabale și intrigi foarte vechi. Această structură specifică a Terorii, aceste două registre fac din ea un spațiu și un moment privilegiate pentru analiza relațiilor complexe între aria politică revoluționară, modernă și unificatoare, și mentalitățile tradiționale cu rădăcini înfipte în particularitățile regionale și locale.[28]

Activitatea reprezentanților în misiune nu putea decât să se suprapună acestor configurații ale Terorii. Puterile nelimitate de care dispuneau erau, bineînțeles, însăși expresia voinței de centralizare a guvernului revoluționar. Totuși, reprezentanții soseau în departamente pe care nu le cunoșteau bine; erau nevoiți să se înconjoare de militanți politici locali și să sufere în felul acesta influența lor; pentru a realiza proiectul național ei trebuiau să taie în carne vie, să intervină în mod brutal și uneori arbitrar în conflictele și antagonismele locale. Și în felul acesta se găsesc implicați nu numai în conflictele care sfâșiau autoritățile și societățile populare locale, ci și în cabalele și intrigile pe care adesea nu le descopereau decât după aceea. Puterile fiind nelimitate, în exercitarea lor se trădau în mod necesar opțiunile politice și ideologice ale fiecărui reprezentant în parte și destul de des personalitatea, pasiunile, fantasmele și fobiile lui (uneori Comitetele Salvării Publice și Siguranței Generale au intervenit, de altfel, în cazurile cele mai flagrante de abuz de putere sau de extremism politic). „Domnia“ fiecărui reprezentant punea asupra Terorii o amprentă specifică și dădea naștere unei întregi clientele ahtiate după „posturi“. Ieșirea din Teroare în departamente va cunoaște, la rândul ei, căi foarte diverse; ea va depinde, pe de o parte, de amploarea pe care o luase Teroarea, de situația astfel creată și de politica dusă de reprezentantul

---

[28] Colin Lucas ne oferă o remarcabilă analiză a raporturilor de continuitate și de ruptură între violența și conflictele din Vechiul Regim și sub Revoluție. *Cf.* „Themes in Southern Violence after 9 thermidor“, în G. Lewis și C. Lucas (ed.); *Beyond the Terror*, Cambridge, 1983, pp. 152–194. *Cf.* și G. Lewis, *The Second Vendée. The Continuity of the Counter-revolution in the Departement of the Gard. 1789–1815*, Oxford, 1978.

în misiune însărcinat a „pune dreptatea la ordinea zilei“. De vreme ce instituțiile rămâneau aproape neschimbate, noua politică se manifesta prin eliberarea unor deținuți, prin destituirea şi, cel mai adesea, prin arestarea celor ce dăduseră dovadă de un zel deosebit în exercitarea puterii teroriste, chiar a celor care erau ținta urii şi a resentimentelor. Măsurile acestea aveau în mod necesar repercusiuni la Paris: persoanele arestate nu întârziau, prin intermediul familiilor şi al prietenilor politici, să-i prevină pe foştii lor protectori, reprezentanți ai departamentului respectiv sau iacobini. Și astfel se va revărsa asupra capitalei un puhoi de delegații şi de petiții care aduc veşti pe cât de alarmante, pe atât de confuze: patrioții sunt persecutați, aristocrația şi moderantismul prind curaj, spun unii; aceşti aşa-zişi patrioți nu sunt decât nişte intriganți, nişte delapidatori, băutori de sânge, robespierrişti, care vor să scape de o pedeapsă binemeritată, răspund ceilalți. Astfel, aşa cum am mai spus, evenimentele din departamente, printr-o întreagă rețea de afinități politice, dar şi de prietenii, de influențe şi de relații, contribuiau la bipolarizarea pozițiilor politice la Paris, mai ales în Convenție şi printre iacobini.

Numai un studiu al situațiilor locale, care ar depăşi mult observațiile noastre, ar permite să se dea măsura exactă a acestui prim val de arestări de „terorişti“ şi să se stabilească repartizarea lor pe departamente. De altfel, nimeni, la drept vorbind, nu se sinchisea în acea vreme să adune asemenea date. Nu era timpul nici al cifrelor exacte, nici al nuanțelor, era timpul stereotipurilor contrastante. Acestea corespundeau cel mult cazurilor extreme; or, realitatea complexă a Terorii cotidiene, trăită la scara unui oraş sau a unui târguşor, era alcătuită din situații tulburi în care era greu, dacă nu imposibil, să faci deosebirea *a posteriori* între excesul de zel şi abuzul de putere, între aplicarea „drastică“ a justiției revoluționare şi violența arbitrară ce putea fi identificată cu un delict de drept comun.

Cine erau aşadar cei închişi spre sfârşitul anului II? La vremea aceea întrebarea a fost aprig dezbătută în Convenție şi la

Societatea iacobinilor, în presă şi în „grupuri“, la Paris şi în departamente. Nici un răspuns global nu putea cuprinde mulțimea de cazuri concrete. Chiar termenii în care era formulată întrebarea — „mari patrioți asupriți“, „băutori de sânge“, „intriganți“, „spoliatori“ — implicau deja un răspuns. Aceşti termeni traduceau una dintre mizele înfruntării politice care avea loc: să impui în opinia publică şi în imaginarul colectiv unul sau altul dintre clişee şi prin aceasta să reduci realitățile complexe la o simplă materializare a acestor idei-imagini. Spre sfârşitul anului II începe să triumfe ideea-imagine a „teroristului“ şi „băutorului de sânge“, evoluție care va cunoaşte o rapidă accelerare în primele luni ale anului III sub impactul mai multor factori cu efecte convergente: răscoala iacobină de la Marsilia, la începutul lunii vandemiar, denunțarea „vandalilor“ şi a „vandalismului“ şi, mai ales, dezvăluirile cu privire la Teroarea la Nantes, făcute cu prilejul proceselor Comitetului revoluționar din Nantes şi al lui Carrier. Cerința de a pune „dreptatea la ordinea zilei“ se îmbină din ce în ce mai strâns cu o alegere politică precisă; personalul politic al Terorii era *socotit vinovat* pentru simplul fapt de *a fi participat la o putere ea însăși vinovată* şi „scelerată“. Reprezentarea „băutorului de sânge“ legitimează astfel *politica de revanșă* ca singurul mijloc eficace de a demonta Teroarea. Revanşă politică, bineînțeles; dar şi revanşă culturală şi socială, îndreptată împotriva unor oameni ignoranți, ieşiți din „gloată“, pe care mersul evenimentelor i-a propulsat, pentru o clipă, în politică şi i-a ridicat chiar la putere.

Ceea ce a scris Michelet despre valul de ură care i-a acoperit pe iacobini s-ar putea aplica foarte bine resentimentului stârnit de tot personalul terorist: „Erau nişte contabili care nu puteau să dea socoteală... Această cumplită capacitate de a aresta pe cine voiau te ducea cu gândul (chiar când era vorba despre cei mai puri) la lucruri josnice, odioase. Văzând laşitatea, supuşenia plină de teamă a celor pe care nu-i arestau, puteai presupune înțelegeri ruşinoase... Ura şi imaginația fără nici un temei învi-

novăţeau de orice... Brutalităţilor de odinioară, trufiei şi furiilor lor li s-a răspuns prin ocară; li s-a spus: «Întoarceţi-vă buzunarele pe dos.»“[29]

„Libertatea presei sau moartea“

„Unde este aşadar Convenţia?... Ziua de 9 termidor a scutit Franţa de un stăpân recunoscut, în realitate ea avea unul de mai bine de un an; dar ziua aceasta nu a fost o adevărată revoluţie. Aţi fi putut sau, mai degrabă, ar fi trebuit să o continuaţi; dar unde sunt legile pe care le-aţi dat ca să restituiţi naţiunii drepturile ei uzurpate? Unde sunt decretele menite să desfiinţeze instituţiile ruşinoase, instituţiile mai mult decât monarhice întemeiate sub tirani? Ce folos că aţi nimicit omul dacă rămâne tot ce a făptuit el? *Presa a fost recucerită, dar noi am fost aceia care am luat-o cu asalt cu arma raţiunii în mâini.* Am fost nevoiţi să aducem această insultă raţiunii publice căci a trebuit să-i demonstrăm că libertatea de a-ţi exprima gândurile este un drept legitim. Problema a fost pusă chiar în adunările dumneavoastră. De abia aţi dat semnalul unei aprobări tacite a acestei libertăţi şi la primele rezistenţe pe care le-aţi întâmpinat împotriva acestui drept veşnic şi imprescriptibil a rămas nehotărât în judecata multora, dacă toleranţa voastră în această privinţă nu a fost dictată de forţa voinţei generale care pare să decreteze în ciuda refuzului vostru garantarea libertăţii scrisului.“[30]

Publicarea acestor „adevăruri crude adresate Convenţiei“ într-un ziar al cărui titlu însuşi evocă libertatea presei constituie o demonstraţie a restabilirii ei efective spre sfârşitul anului II. Desigur, relatarea lui Babeuf despre această recucerire este prea

[29] J. Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, în *Œuvres complètes*, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, p. 97.

[30] Babeuf, *Journal de la liberté de la presse*, nr. 10, sărbătoarea Virtuţilor, prima zi a sanculotidelor, anul II.

eroică, dar este incontestabil faptul că după 9 termidor schimbările intervenite în acest domeniu sunt dintre cele mai spectaculoase. Contrastul cu presa încătuşată sub Teroare, pe cât de mohorâtă pe atât de unanimă în manifestarea entuziasmului ei, mulţumindu-se să reia şi să parafrazeze discursul oficial, este izbitor. Publicaţiile se înmulţesc, ziarele şi broşurile se diversifică în ce priveşte opiniile politice şi polemicile. Tirania de ieri este înfierată şi, după exemplul dreptăţii, libertatea de expresie „este adusă la ordinea zilei“. Revendicarea libertăţii presei şi de opinie face obiectul unei dezbateri înverşunate, relevante pentru dificultăţile şi contradicţiile inerente procesului de ieşire din Teroare. Dezbaterea, care are loc în Convenţie, la iacobini şi chiar în presă, contribuie la accelerarea procesului, iar presa se afirmă, la rândul ei, ca un factor important în această accelerare.

Cam zece zile după 9 termidor, revendicarea de a restabili deplina libertate a presei se face auzită în Convenţie; de la începutul lui fructidor problema îi preocupă neîncetat pe iacobini. Libertatea este cerută în primul rând pentru victimele nevinovate ale Terorii. Lor le revine sarcina de a dezvălui în public nenorocirile pe care le-au trăit şi ororile la care au asistat. A spune adevărul despre un trecut foarte recent este mijlocul principal de a împiedica întoarcerea lui.

> „Este de ajuns să-ţi arunci ochii spre ceea ce se întâmplă de un an încoace pentru ca să-ţi dai seama că libertatea presei a fost nimicită. Nu este suficient să ai legi de vreme ce ele sunt în permanenţă violate; trebuie să existe o garanţie sigură şi indestructibilă şi să nu-ţi mai fie teamă că o să fii ghilotinat pentru că ai scris cutare lucru în cutare epocă. Cred că este necesar, pentru a stârni ura împotriva regimului care a trecut, să arăţi consecinţele lui respingătoare. Cetăţenii cinstiţi trebuie să găsească în zugrăvirea chinurilor din închisori izvorul indignării lor.“[31]

---

[31] Réal, intervenţie în Societatea iacobinilor, şedinţa din 28 termidor, anul II; *cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, p. 342.

Libertatea de expresie a fost înăbuşită în toată țara şi numai cu această condiție a putut „tirania" lui Robespierre să se instăpânească şi să acționeze. „Tiranul" era mai presus de orice critică; a-l critica însemna să-ți pui viața în pericol, ca şi a-i critica pe acoliții săi şi nenumăratele încălcări ale legii. Restabilirea libertății de expresie şi, în primul rând, a libertății presei este o garanție fundamentală a instituțiilor republicane. Condamnarea unanimă a tiraniei lui Robespierre îşi găseşte astfel o prelungire logică în cerința libertății de opinie şi a libertății presei: restabilirea ca şi exercitarea lor plenară sunt tot atâtea condiții pentru restabilirea dreptății pe care Convenția „a adus-o la ordinea zilei". A goli temnițele de victimele Terorii, a-i denunța tocmai prin presă pe vinovați, pe „aceşti cavaleri ai ghilotinei", a-i proteja pe cetățeni prin cuvântul eliberat de abuzuri şi de arbitrar, iată cele trei componente ale unei unice şi aceeaşi cauze nobile.

> „Fără adoptarea devizei *Libertatea presei sau moartea*, fără aplicarea ei deplină, nu suntem altceva decât sclavii abjecți ai toanelor şi pornirilor tiranice ale primului om care, învestit cu autoritate, va putea nepedepsit s-o întoarcă împotriva noastră şi să se servească de ea pentru a ne zdrobi. Nu, nu, niciodată libertatea n-a avut o existență reală într-o țară unde poți închide toate gurile, sfărâma toate condeiele, pune în lanțuri până şi gândirea. Facultatea naturală a oricărui individ de a-şi împărtăşi liber gândurile nu mai există astăzi în Franța... Ah! fără îndoială a venit vremea ca regimul odios al violenței, al opresiunii, al tiraniei să se prăbuşească şi să fie nimicit pentru totdeauna; a venit vremea ca omul, egal cu orice alt om, să se bucure în linişte, fără teamă şi fără a putea fi învinuit de dreptul de a-şi exprima dorințele, de a-şi spune părerea, de a respinge calomnia şi de a spune deschis ce gândeşte despre oameni şi lucruri. Numai prin garantarea acestei prețioase libertăți veți putea găsi un adăpost sigur care să vă apere de toate loviturile puterii arbitrare."[32]

---

[32] Tallien, intervenție la iacobini, şedința din 1 fructidor, A. Aulard, *ibid.*, pp. 354–355.

„Libertatea presei sau moartea!“, sloganul nu era, desigur, nou. Tallien nu făcea altceva decât să reia cuvintele lui Danton rostite în apărarea lui Marat, atacat de girondini în februarie 1793... Supralicitarea retorică mergea, de altfel, mână în mână cu declaraţiile care rămâneau destul de vagi şi de abstracte. „Libertatea presei sau moartea“, desigur, dar nimeni nu-i ameninţa cu moartea sau cu închisoarea pe cei care, *după* 9 termidor, îl denunţau pe „Catilina zilelor noastre“ şi „tirania“ lui, şi nici un glas nu se ridicase în apărarea lui Robespierre. Eventualii adversari ai libertăţii presei nu erau desemnaţi decât aluziv; la sfârşitul lui termidor, Tallien îi mai îndemna încă pe iacobini să facă din această libertate principalul obiectiv al activităţii lor, consolidând astfel unitatea tuturor duşmanilor tiraniei.

Foarte rapid totuşi, în a doua şi a treia decadă a lui fructidor, libertatea presei se găseşte în centrul dezbaterilor şi conflictelor. Sloganul patetic „Libertatea presei sau moartea“ dezbină tot mai mult opinia publică. Într-adevăr, sunt dezbătute rolul care ar trebui să revină opiniei publice şi mai ales presei în spaţiul politic de după Teroare şi utilizarea libertăţii redobândite de către presă ca urmare a slăbirii controlului guvernamental. S-a dat foc butoiului cu pulbere — cum s-a văzut — prin pamfletul *Coada lui Robespierre*, publicat la 9 fructidor, chiar în ziua când Fréron rostea discursul-fluviu asupra libertăţii presei. Ce se spunea în *Coada lui Robespierre*?

„*Să vină libertatea presei* şi atunci vor fi puse public şi cu glas tare toate întrebările care se pun peste tot, dar pe şoptite: «Era cu putinţă ca Robespierre să fi făcut tot acest rău singur?» Nu era de mirare că cei ca Barère, Billaud şi Collot care sunt *Coada lui Robespierre* se agită de îndată ce se cere libertatea presei: «Ah, cetăţeni, feriţi-vă de mania de a raţiona, şi aşa se raţionează prea mult în toată Republica.» După exemplul tuturor tiranilor din trecut, ei fac apel să se ia de urgenţă măsuri împotriva «flecărelilor presei» şi a consecinţelor lor periculoase. Şi aşa «nu se va mai raţiona» cu privire la victimele nevinovate, împuşcate la Lyon la ordinul lui Collot; nici o limbă ascuţită nu va mai contesta «blândeţea şi clemenţa» lui.

Billaud-Varenne și nimeni nu-și va mai aduce aminte că Barère era, rând pe rând și după cum bătea vântul, aristocrat, membru în *Société des Feuillants*[33], iacobin și aliat al lui Robespierre, pentru ca astăzi să fie dușmanul lui de moarte."[34]

Succesul pamfletului a fost fulgerător. El îmbina, într-adevăr, apărarea libertății presei cu lupta împotriva „cozii" lăsate de Robespierre, „continuatorii ultimului tiran"; exercitarea acestei libertăți ar consta, înainte de toate, în denunțarea crimelor comise ieri și a tendinței de a le ascunde astăzi; atacurile personale, directe și violente, răspundeau cel mai bine așteptării colective, dorinței de revanșă și de răzbunare. Un pamfletar putea deci găsi foarte ușor și public, și protectori politici. *Coada lui Robespierre* va da naștere, la rândul ei, multor pamflete de același soi: *Apără-ți coada*; *Dați-mi coada înapoi, dacă tot mi-ați luat capul*; *Să-i tăiem coada.* Toate aceste titluri sunt strigate de vânzători de ziare și cunosc „vânzări uimitoare" iar publicul „se repede să le cumpere". Numărul lor tot mai mare, ca și libera lor circulație vădesc noul climat politic și un nou raport de forțe. Revelatoare în acest sens este anecdota care face deliciile presei: o vânzătoare striga cât o ținea gura: „Iată *Iacobinii demascați*" în grădina Tuileries și a fost arestată de un iacobin și dusă la Comitetul Siguranței Generale; Comitetul a adus cu acest prilej „*un omagiu solemn libertății presei*, dând femeii arestate pe nedrept un *bon* ca să se despăgubească și reținând pe cel care o arestase."[35]

Pe la sfârșitul lui fructidor, această evoluție politică este întărită prin publicarea a trei ziare noi care, ca să spunem așa, pun stăpânire pe terenul rămas liber pentru presă. Unul după

---

[33] Aripă moderată a Societății iacobinilor, apărători ai Constituției și ai unei monarhii limitate, care s-au reunit, la 7 iulie 1791, la Monastère des Feuillants, pentru a se desprinde de societatea-mamă (*n. t.*).

[34] Felhémési, *La Queue de Robespierre ou les dangers de la liberté de la presse*, 9 fructidor, anul II.

[35] *Gazette française*, 30 fructidor, anul II: aceeași anecdotă într-o versiune ușor diferită, în *Courrier républicain*, 30 fructidor, anul II.

altul apar (sau reapar) *Ziarul libertății presei* al lui Babeuf (în 17 fructidor), *Prietenul cetățeanului* al lui Tallien (reapariție la 23 fructidor); *Oratorul poporului* al lui Fréron reapare la 25 termidor. Dincolo de particularitățile fiecăreia dintre aceste foi, se afirmă convergența şi afinitățile lor, orientarea lor politică comună. Ele intervin activ în dezbaterile politice, iau repede şi ferm poziție în problemele de actualitate. Subiectele preferate şi liniile de forță sunt aceleaşi cu cele din discursurile lui Tallien şi Fréron din Convenție: denunțarea ororilor din timpul Terorii şi proslăvirea binefacerilor „revoluției din 9 termidor"; opera acesteia trebuie să fie continuată cu „măsuri energice" care vor aduce „dreptatea la ordinea zilei"; nu poate fi de ajuns doborârea „tiranului", trebuie nimicit „robespierrismul", sistemul şi agenții lui. Aceste atacuri politice sunt convergente, dar mânia este ațâțată mai ales de un ton nou, plin de violență verbală şi alimentat de vechile temeri şi de spiritul de răzbunare.[36]

[36] Sunt câteva observații sumare care n-au deloc pretenția să analizeze aceste foi, conținutul, rolul lor în viața politică şi nici evoluția lor. O asemenea analiză rămâne să fie făcută, ca şi un studiu aprofundat al presei termidoriene. Ar trebui în primul rând examinate îndeaproape particularitățile fiecăreia din aceste trei foi şi mai ales ziarul lui Babeuf. După cum se ştie, ajuns la numărul 23 (14 vandemiar anul III), el îşi va schimba titlul, devenind *Le Tribun du peuple, ou le défenseur des droits de l'homme en continuation du Journal de la liberté de la presse.* Citind *Le Journal de la liberté de la presse* din perspectiva viitoarei evoluții a redactorului său, istoricii babuvismului s-au aplecat cu precădere asupra semnelor precursoare ale acestei evoluții. Totuşi, spre sfârşitul anului II, se constată o preponderență a afinităților sale cu ziarele lui Tallien sau Fréron față de diferențe. Babeuf îşi exprimă de altfel admirația pentru Tallien şi Fréron, „atleții revoluției", „campionii fracțiunii apărătorilor drepturilor omului"; Tallien, la rândul lui, face elogiul lui Babeuf, „unul dintre scriitorii care, de la 10 termidor încoace, a dat dovadă de cea mai mare energie" (*L'Ami des citoyens*, nr. 4, 14 brumar, anul III). La sfârşitul anului II, gândirea lui Babeuf este confuză: din scrierile lui răzbate ura împotriva „regelui Maximilian", a „robespierrismului" şi a „robespierriştilor"; ea hrăneşte speranțele cu privire la urmările probabile ale „revoluției din 9 termidor". Elemente care îl apropie în mod firesc de ceilalți „atleți" ai acestei revoluții. Contrar lui Fréron sau Tallien, obişnuiți cu politica revoluționară,

Schimbarea se face simțită peste tot în ziare, de n-ar fi decât prin publicarea dezbaterilor, însuflețite și contradictorii, din Convenție. Chiar *Buletinul Convenției* și oficiosul *Monitor* încep să semene cu niște vase incendiare când publică, de pildă, dările de seamă privitoare la denunțul lui Lecointre. La sfârșitul anului II asistăm, de altfel, la un început de contraofensivă iacobină în presă; astfel, la 29 fructidor, Chasles, membru montagnard al Convenției, lansează, împreună cu tipograful Lebois, *Amicul poporului*, ca un omagiu adus foii lui Marat. Or, de la început, noul ziar angajează o polemică foarte stângace care se va întinde pe mai multe săptămâni și care merită să ne rețină atenția. Mărturisire a propriei slăbiciuni, ea este în același timp și dovada derutei provocate de schimbarea radicală a opiniei publice. Într-adevăr, audiența de care se bucură pamfletele și ziarele antiteroriste care, în numele libertății presei, atacă „băutorii de sânge“ și „robespierriștii“ determină *Amicul poporului* să facă o deosebire subtilă și paradoxală, grație căreia publicistul încearcă să explice rațional o evoluție al cărei sens îi scapă.

> „Opinia este regina lumii. Adevăr banal și loc comun, dar la ordinea zilei și care oferă un prilej pentru reflecții utile. Prea mult timp *opinia publică* a fost confundată cu *opinia poporului*. *Publicul* nu este *poporul*, și rareori poporul gândește ca publicul. Acest gen de paradox va deveni în curând un adevăr verificat. *Începând cu 10 termidor, opinia publică se află în contrarevoluție*. De ce contrarevoluția nu s-a înfăptuit încă? Pentru că opinia poporului este prezentă și pentru că ea stăvilește opinia publică. În timp ce aristocrația se agită și face mult zgomot, poporul, calm și pasiv, observă, reflectează și tace. Tăcerea poporului, după cum se știe, nu este lipsită de elocință iar inacțiunea lui nu este fără efect.“[37]

---

jucându-și cu abilitate rolul de transfugi din tabăra „cavalerilor ghilotinei“, Babeuf se remarcă printr-o destul de mare naivitate politică. Scrierile sale despre masacrele din Nantes și afacerea Carrier vor aduce o mărturie zguduitoare despre fantasmele și contradicțiile prin care se constituie evoluția lui politică.

[37] *L'Ami du peuple*, nr. 5, 12 vandemiar anul III; nr. 19, 6 brumar anul III.

Nu este decât unul din efectele paradoxale ale lui 9 termidor care „oferă contraste şi rezultate foarte ciudate". Pe de o parte, „el a salvat Republica prin reinstaurarea libertății, a redat demnitate reprezentanței naționale şi opiniei publice energie"; dar, pe de altă parte, „a infestat Republica cu miasmele impure ale aristocrației emanate de cloaca închisorilor; a incitat defăimările şi răzbunările împotriva patrioților; a neutralizat spiritul şi acțiunea revoluționare". În felul acesta, ziarul se face interpretul şi purtătorul de cuvânt al acestei „tăceri a poporului" şi încă pe un ton foarte amenințător. Şi continuă în aceeaşi zi: „Nu prin manifestări fățarnice de linguşiri şi de minciuni, prin felicitări şi mesaje îşi exprimă poporul opinia. Adevăratul lui limbaj este cel care s-a făcut auzit în 31 mai, după desăvârşirea constituției din 1793 şi în marile perioade ale revoluției." Lui Tallien îi va fi uşor să respingă „aceste sofisme" şi să „denunțe distincția" între *opinia publică* şi *opinia poporului*: „Pretindeți că *de la 10 termidor opinia publică este în contrarevoluție*. Cum! numiți contrarevoluție această ură neîmpăcată împotriva tiraniei pe care o resimt toate sufletele, acest strigăt unanim care se ridică împotriva sanguinarilor, a pungaşilor şi a delapidatorilor. Cum! A fi deci contrarevoluționar înseamnă a dori domnia dreptății şi a te alătura Convenției Naționale; în acest caz, au existat în Franța 24 de milioane de *contrarevoluționari*". A respinge *opinia publică* şi a invoca *opinia poporului* nu este altceva decât încă o „distincție *iezuită*" (Chasles era un canonic răspopit), formulată de cei care nu pot să se mai ascundă şi împotriva cărora se pronunță poporul. „Poporul vrea dreptate, nu arbitrar. Poporul vrea pedepsirea crimei oriunde se întâlneşte ea. Poporul respinge cu groază barbaria, nedreptatea şi imoralitatea. Duceți-vă în ateliere, în foburguri, în piețele publice, în fine, pretutindeni unde se adună poporul, întrebați-l ce crede despre Carrier sau despre Lebon şi peste tot veți auzi un singur glas care vă va convinge: *opinia publică* este *opinia poporului*."[38] A te erija în mod arbitrar drept interpretul *poporului* şi a-l opune

[38] *L'Ami des citoyens*, nr. 14, 14 brumar anul III (articol semnat de Tallien). La 1 brumar anul III jurnalul devine cotidian şi renunță la

publicului înseamnă a întemeia pe această aşa-zisă distincție o „nouă aristocrație“, care vrea să confişte în folosul ei exprimarea opiniei publice.

Polemicile şi atacurile din presă sunt foarte simptomatice pentru climatul politic pasional care se instaurează odată cu ieşirea din Teroare. Presa, departe de a se sustrage acestui climat, contribuie la ațâțarea spiritelor. Ea devine îndeosebi o armă politică de temut, continuând şi întărâtând pasiunile politice care dezbină Convenția şi opinia publică. Oricare ar fi calitatea intelectuală a presei politice care alunecă prea uşor spre invectivă, delațiune şi răfuială, libertatea câştigată, în comparație cu epoca Terorii, nu poate fi contestată.

Situația *de fapt* este nouă, ca rezultat al schimbării conjuncturii politice, dar ea nu este o situație *de drept*.[39] Convenția, aşa cum am mai menționat, a luat în săptămânile de după 9 termidor o serie de măsuri care modificau dispozitivul juridic instituit în timpul Terorii. Dar ea nu a făcut nimic asemănător în domeniul presei şi al statutului legal al acesteia, care era deosebit de ambiguu. Teroarea este o epocă foarte sumbră în istoria învolburată a libertății presei sub Revoluție. Constituția din 1793 confirma solemn, ca pe un lucru de la sine înțeles, libertatea presei: „Dreptul de a-şi exprima gândurile şi părerile fie prin presă, fie prin orice alt mijloc, dreptul de a se întruni paşnic, libertatea cultelor nu pot să fie interzise. Necesitatea de a afirma aceste drepturi presupune ori prezența, ori amintirea recentă a despotismului.“[40] Totuşi, Constituția din 1793

---

subtitlul său *Journal patriotique*, înlocuindu-l cu: *Journal du commerce et des arts par Tallien et une société des patriotes*. Redacția era asigurată de Méhée fiul. *Cf.* E. Hatin, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, Slatkin reprints, Geneva, 1967; vol. VI, pp. 237 şi urm.

[39] Pentru starea opiniei publice este destul de simptomatic faptul că apare, începând cu luna floreal a anului III, *L'Accusateur public* de Richier-Sérizy, ziar care abia îşi ascundea opiniile regaliste. Totuşi nici un ziar n-a îndrăznit să-i ia apărarea „noului Catilina“ sau „sistemului“ său.

[40] Articolul 7, *Les Constitutions de la France depuis 1789*, prezentare de J. Godechot, Paris, 1979, p. 80.

a fost, imediat după proclamarea ei, închisă într-un „chivot“, iar aplicarea ei amânată până la sfârşitul războiului. Ea nu schimbă nimic din situaţia de fapt care se înrăutăţea necontenit pe măsură ce se afirma dictatura iacobină. Deja la 9 martie 1793 Convenţia vota, sub presiunea Muntelui, o lege prin care deputaţii ziarişti erau somaţi să opteze între mandatul lor şi ziar. Era o măsură discriminatorie împotriva girondinilor şi în special împotriva lui Brissot şi a lui Gorsas ale căror ziare se bucurau de o mare popularitate. „Drepturile omului nu mai există, toate legile naturale sunt călcate în picioare; o noapte a zădărnicit o muncă de patru ani: libertatea individuală, libertatea presei… O facţiune care vrea să domnească în întuneric a interzis unor deputaţi filozofi să-i lumineze pe cetăţenii lor“, declara a doua zi Brissot în *Patriotul francez* (nr. 1306), anunţând că se vede obligat să renunţe la conducerea ziarului său. La 29 martie 1793, Convenţia a decretat că vor fi pedepsiţi cu moartea cei care vor cere revenirea la monarhie sau vor ataca proprietatea privată. După lovitura de forţă din 31 mai, presa girondină dispare; legea privitoare la suspecţi stipulează că „sunt consideraţi suspecţi toţi cei… care fie prin comportarea lor, fie prin relaţiile lor, fie prin *vorbele sau scrierile lor* s-au dovedit artizani ai tiraniei şi ai federalismului, duşmani ai libertăţii“. La 17 octombrie, o altă lege prevedea că editorii sunt personal răspunzători de orice scriere care cuprinde critici la adresa Convenţiei sau a Comitetelor. Condamnarea la moarte a mai multor girondini se întemeia pe opiniile lor de ziarişti, exprimate în presă. Puţinul care mai rămânea din libertatea presei dispare odată cu represiunea care s-a abătut asupra ziarului *Bătrânul Cordelier*, care apăra cu mult curaj libertatea de expresie, ca şi asupra hebertiştilor, şi odată cu ei cade ziarul *Moş Duchesne*. Nu au mai rămas din întreaga presă decât titlurile controlate îndeaproape de puterea iacobină care, de altfel, subvenţiona o parte dintre ele. Această presă nu vorbea decât într-un singur glas şi se mulţumea să repete discursul dominant din Convenţie şi din Societatea iacobinilor. În ciuda acestui zel, neîncrederea faţă de ziarişti

şi presă persistă şi nu încetează să se manifeste de la tribuna iacobinilor şi în Convenţie.[41]

Deşi, după 9 termidor, Comitetele nu au luat deloc iniţiativa de a desfiinţa legile privitoare la delictele de presă şi nici de a propune garanţii noi pentru libertatea de expresie, puterea şi-a slăbit totuşi dominaţia. Era, de altfel, incapabilă s-o menţină. „Căderea tiranului“ dărâmase barierele, după cum o dovedesc dezbaterile vii şi contradictorii din Convenţie şi de la iacobini; câştigând în vigoare şi libertate, presa făcea noi breşe. Libertatea fusese recucerită, dar rămânea foarte fragilă; de unde şi importanţa iniţiativei care propunea consolidarea ei şi protejarea împotriva oricărei dominaţii a puterii prin garanţii legale şi constituţionale.

Discursul lui Fréron, din 9 termidor, despre libertatea nelimitată a presei este remarcabil atât prin ideile pe care le exprimă, cât şi prin tăcerile lui. Tocmai acestea explică în mare măsură rezistenţa de care se va izbi. Ca multe alte texte din acea perioadă, acest discurs are valoarea unei încercări de a analiza la cald mecanismele Terorii şi învăţămintele care se pot trage de aici pentru a preîntâmpina revenirea ei. Ca multe alte discursuri, acest text este şi una dintre armele unei ofensive politice pregătite cu multă grijă. Simpla apropiere a datelor dă deja la iveală o tactică, ba chiar o manevră politică, de care am mai vorbit: Fréron îşi rosteşte discursul la 9 fructidor, deci tocmai în ziua când este publicat pamfletul *Coada lui Robespierre*; la 11 fructidor, Tallien îşi ţine discursul despre „sistemul Terorii“ şi despre dreptatea la ordinea zilei; la 12 fructidor, Lecointre îşi prezintă rechizitoriul împotriva celor şapte membri ai Comitetelor.

Fréron începe printr-o reflecţie generală asupra locului ce revine zilei de 9 termidor în „marele lanţ de evenimente care au avut loc în Franţa“. Or, în acest „scurt spaţiu de cinci ani care de-a lungul secolelor va fi cunoscut sub denumirea generală de *Revoluţia Franceză*“, ziua de 9 termidor se înscrie ca a patra

[41] Se poate găsi o expunere recentă asupra istoriei presei sub Teroare şi, mai ales, asupra represiunii îndreptate împotriva ziariştilor, în H. Gough, *The Newspaper Press in the French Revolution*, Londra, 1987.

revoluţie, după cele care au atacat pe rând nobilimea şi clerul, monarhia şi, în sfârşit, federalismul. Această a patra revoluţie era, poate, cel mai greu de realizat, deoarece duşmanul era atunci mai perfid şi mai ascuns ca oricând. Comparaţia cu Revoluţia engleză (Fréron preia astfel paradigma reflecţiei franceze care s-a impus de la 1789 încoace) dovedeşte totodată repetarea acestui fel de experienţă în orice revoluţie şi superioritatea Revoluţiei Franceze. Mai fericită decât Anglia pentru că avea mai multe Lumini, pentru că era mai demnă de a fi fericită, Franţa trebuia să dea lumii o mare lecţie: „ea trebuia să aibă un Cromwell, dar nu trebuia să aibă un stăpân".

Căci Robespierre era desigur un nou Cromwell, mai periculos şi mai ambiţios. Îi revine istoriei să scrie „viaţa tiranului Robespierre, să-i zugrăvească portretul complet", dar mecanismele sistemului său de tiranie trebuie dezvăluite de pe acum. În acest sistem, „gradat cu măiestrie, el se străduise, sub pretextul guvernului revoluţionar, să pună Convenţia deasupra principiilor, cele două Comitete deasupra Convenţiei, Comitetul Salvării Publice deasupra Comitetului Siguranţei Generale şi pe el singur deasupra Comitetului Salvării Publice". În felul acesta, a suprimat libertatea de expresie, până şi în adunările Convenţiei, „unde ar fi trebuit să se refugieze libertatea de opinie chiar atunci când avea să fie alungată de pe tot pământul" şi unde „trebuia să plăteşti cu viaţa dreptul de a avea o părere potrivnică lui Robespierre". Toată maşinăria Terorii: sistemul „celui mai odios spionaj"; temniţele gemând de prizonieri nevinovaţi; „comploturile" născocite; în sfârşit „un tribunal de ucigaşi" impunea o tăcere de moarte Convenţiei şi în întreaga ţară.

A zugrăvi acest tablou al „sistemului de teroare şi de sânge" nu însemna oare „să te temi că ai acuzat Convenţia Naţională în ochii Franţei şi Franţa în ochii Europei şi ai omenirii... Nu trebuie oare să ne fie ruşine şi să gemem din pricina atâtor excese şi nelegiuiri pe care le-am îndurat?" Dar numai nişte oameni perfizi, complici şi continuatori ai „tiranului" ponegresc Convenţia, pe motiv că denunţă o răspundere colectivă. Regăsim în discursul lui Fréron un laitmotiv al discursului termidorian:

disculparea Convenţiei de orice răspundere în Teroare; redarea încrederii în ea însăşi şi ridicarea prestigiului ei. „Tiranul, care-şi oprima colegii mai mult chiar decât naţiunea, se învăluia în aparenţa virtuţilor celor mai populare; respectul şi încrederea poporului, pe care le uzurpase prin cei cinci ani ai unei făţărnicii desăvârşite, alcătuiau în jurul lui un zid atât de puternic încât am fi pus naţiunea şi chiar libertatea însăşi în pericol dacă ne-am fi lăsat pradă nerăbdării noastre şi l-am fi dobândit mai devreme pe tiran.“ (Convenţia a primit cu aplauze prelungite aceste cuvinte de îmbărbătare morală de care avea atâta nevoie...)

Părerile Convenţiei erau împărţite în ce priveşte moartea lui Capet şi aceste disensiuni au atârnat greu în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor; Convenţia şi-a manifestat unanimitatea votând moartea noului tiran. Această unitate în faţa pericolului comun a inspirat deja primele „acţiuni sublime“ care „au pus capăt tiraniei şi au îndreptat unele din cumplitele ei fărădelegi... Să ne grăbim să ne folosim de această reînnoire a sentimentelor şi a sufletelor noastre pentru a desăvârşi lucrările legislative pe care Republica le-a cerut Convenţiei.“

A restabili libertatea presei înseamnă a contribui la realizarea a două obiective importante: a îndrepta în viitorul apropiat abuzurile provocate de Teroare şi, pe termen mai lung, *a desăvârşi Revoluţia* cu ajutorul lucrărilor Convenţiei. Epoca sângeroasă care aparţine trecutului ne-a lăsat învăţăminte fundamentale.

> „Tiranul înăbuşise libertatea discuţiilor prin care Convenţia ar fi putut să-l denunţe în faţa naţiunii şi, în acelaşi timp, libertatea presei, prin care naţiunea l-ar fi denunţat în faţa Convenţiei. Acest exemplu cumplit ne arată cât de necesară este libertatea presei pentru a speria, a dezvălui şi a stăvili comploturile ambiţioşilor.“

Dar nici chiar Robespierre nu îndrăznise să spună pe faţă că nu mai era permis să publici. Aşa că nu fusese smulsă Convenţiei nici o lege prin care să se suprime libertatea presei şi să se răpească poporului posibilitatea de a se bucura de „primul

dintre drepturile omului“, acela al „libertăţii neîngrădite de a gândi orice, de a spune orice, de a scrie orice, de a tipări orice“. Convenţia n-a uitat niciodată că Revoluţia a început „prin ştiinţa pe care presa o răspândise chiar sub ochii despoţilor“. Totuşi, „ultimul tiran… pe cât de fals, pe atât de crud“ a acţionat în aşa fel încât „securea atârna deasupra tuturor celor care s-ar fi servit de această libertate… Şi câtă dreptate avea să creadă că această fărădelege îi era necesară pentru a putea săvârşi toate celelalte fărădelegi ale sale; pentru a diminua libertatea trebuia să determine regresul ştiinţei care era la sorgintea ei.“ Aşa se face că, deşi nu fusese niciodată desfiinţată formal, libertatea presei nu mai exista. De aici şi urgenţa cu care trebuia confirmată solemn şi restabilită efectiv.

Fréron ajunge atunci să discute rolul unei prese libere în perfecţionarea viitoare a instituţiilor republicane. Din 1789, una din problemele esenţiale din miezul dezbaterilor constituţionale era găsirea mijloacelor capabile să asigure avantajele unei democraţii directe în folosul unui popor *modern*, care nu are acces, de n-ar fi decât din cauza mărimii sale şi a marelui număr de cetăţeni ai săi, la practica democraţiei reprezentantive.[42] Îi revine lui Fréron sarcina de a pune în relaţie acest subiect clasic, ca să spunem aşa, al gândirii despre instituţiile democratice cu libertatea presei. Democraţia presupune, pe de o parte, că legea este expresia voinţei generale, dar sistemul reprezentativ atrage după sine, ca o consecinţă inevitabilă, necesitatea de a face din legi expresia reală a raţiunii şi a voinţei câtorva sute de membri ai adunării naţionale. Or, graţie unei prese libere, „acest neajuns al reprezentării se elimină sau, cel puţin, se corectează“. Prin presă, Naţiunea întreagă, deşi nu contribuie la exprimarea sufragiilor adunării, poate să contribuie efectiv la deliberările pregătitoare.

---

[42] Asupra importanţei acestei problematici în dezbaterile constituţionale, în special pentru definirea însăşi a ariei politice democratice, *cf.* B. Baczko: „Le contrat social des Français: Sieyès et Rousseau“, în K.M. Baker (ed.), *The Political Culture of the Old Regime*, Oxford, 1987, pp. 493–512.

„Prin ea, reprezentanții și reprezentații tind necontenit să se identifice, iar democrația există într-o națiune de douăzeci și cinci de milioane de oameni, deși nu are decât opt sute de legiuitori.“

Astfel, Revoluția ar realiza o operă inedită în istorie, considerată până atunci „himerică“ chiar de către oamenii de geniu și anume „de a da guvernului reprezentativ caracterele esențiale ale celei mai autentice democrații“.

Numai revenind la principiile ei fondatoare și permanente ar putea Convenția să tragă toate învățămintele care se impun din experiența nefastă a Terorii și să construiască, în același timp, un nou spațiu politic pentru viitor. Or, în materie de libertate a presei, acest principiu fundamental nu poate fi pus la îndoială și nu permite vreun regim de provizorat:

„*Libertatea presei nu există dacă nu este nelimitată: orice îngrădire înseamnă nimicirea ei.* Fie ca de astăzi acest izvor de lumini care țâșnește fără încetare din libertatea presei să fie redeschis și în acest sfânt lăcaș al legilor ca și pe toată întinderea țării și în limpezimea lui, de care ne simțim înconjurați, să dezbatem toate marile probleme de organizare care nu sunt încă soluționate sau a căror rezolvare nu a mulțumit patrioții, cei mai luminați din Franța, și înțelepții lumii.“

Desigur, această libertate neîngrădită a presei comportă unele riscuri; această „făclie a speciei umane“ ar putea deveni un instrument periculos în „mâinile unor incendiatori“. Riscuri minime dacă le compari cu avantajele oferite de libertatea presei. Decretul, propus de Fréron ca o concluzie la toată expunerea, era destul de vag; este o declarație solemnă care confirma principiul libertății nelimitate a presei și condamna orice tentativă de revenire la practicile Terorii.

„Presa este liberă; niciodată, sub nici un motiv și sub nici un pretext, nu va suferi vreo atingere și nici vreun efect

> retroactiv. Orice corp legislativ, orice comitet care guvernează, orice putere executivă care, prin decret, prin hotărâre sau prin violență va reduce sau stânjeni libertatea presei, se va face vinovat prin acest simplu fapt de conspirație împotriva drepturilor omului, împotriva poporului şi a Republicii."[43]

Discursul lui Fréron mai mult anunță decât formulează explicit şi în acest fel a şi fost receptat. Dincolo de proslăvirea marilor principii, de reflecțiile cu privire la viitorul democrației, de elanurile oratorice, publicul a văzut în el declarații de actualitate politică. O lună după 9 termidor începe *vremea suspiciunii generalizate*; se adulmecă intrigile, loviturile perfide, maşinațiile suspecte. Discursul lui Fréron nu putea să scape nici el de aceste bănuieli, şi pe bună dreptate. Fréron slăveşte libertatea presei şi vrea să ademenească promițând îmbunătățirea instituțiilor republicane; totuşi nu spune nici un cuvânt despre guvernul revoluționar în exercițiu „până la încheierea păcii" şi deci nici despre regimul excepțional care suspendă drepturile constituționale. A confirma libertatea presei, a o declara nelimitată, în afara oricărei supravegheri a „oricărui Comitet" nu însemna oare să repui în cauză însuşi temeiul acestui guvern? Fréron vorbea despre importanța presei pentru buna funcționare a guvernului reprezentativ; totuşi el nici măcar nu a menționat societățile populare. Dacă presa trebuia să fie, într-o oarecare măsură, substitutul unei democrații directe, societățile populare nu-şi pierdeau dintr-odată tocmai rațiunea de a fi? A atribui presei un rol excepțional în funcționarea instituțiilor republicane nu era oare o viclenie menită să contrapună o altă putere Adunării şi, în felul acesta, a face din ziarişti, aceşti „gazetăraşi", făuritorii opiniei publice care egalau sau chiar îi întreceau în importanță pe reprezentanții poporului? Fréron ridica în slăvi principiul sublim al libertății de opinie şi a cuvântului; dar nimeni n-a uitat cum se folosise de ea în *Oratorul poporului*

---

[43] Toate citatele sunt extrase din discursul lui Fréron despre libertatea nelimitată a presei, *cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 601–605.

şi nici pana lui muiată în venin, demagogia lui neruşinată, atacurile personale cele mai josnice pe care le justifica referindu-se tocmai la libertatea presei. Fréron proslăvea unitatea Convenției, regăsită şi confirmată în 9 termidor, dar pe culoarele Convenției se zvonea că Tallien şi Fréron pregăteau „o lovitură", un 9 fructidor care avea să-i urmeze lui 9 termidor. A glorifica unitatea nu era oare cel mai bun mijloc, de atâtea ori verificat, de a ascunde o cabală politică? În discursul său, Fréron a făcut, de altfel, aluzie la necesitatea de a-i pedepsi pe vinovați. A cere libertatea nelimitată a presei, chiar în clipa când vânzătorii de ziare „strigă" pe străzile Parisului *Coada lui Robespierre*, nu înseamnă a face dintr-un principiu prezentat ca sacrosanct un simplu pretext pentru a pregăti mai bine revanşa politică?

Convenția nu-şi precupeţeşte aplauzele, „repetate şi unanime" cu care primeşte discursul lui Fréron, dar refuză să voteze proiectul lui de lege, lăsându-l în seama Comitetului legislativ, cel mai bun mijloc de a-l îngropa. Obiecțiile şi rezervele exprimate în timpul dezbaterilor erau nenumărate. Desigur, nimeni nu contesta principiul însuşi al libertății presei. Dimpotrivă, cei care se împotrivesc cel mai ferm la acceptarea proiectului de lege nu încetează să sublinieze caracterul „sacru" al acestui principiu. Unii deputați, în principal montagnarzi, formulează mai multe rezerve. Rezerve de ordin formal, mai întâi: deoarece principiul fusese proclamat în mod solemn în „codul drepturilor omului", cod niciodată negat de Convenție, nici măcar în momentele cele mai crude ale „tiraniei", confirmarea lui devine inutilă. Rezerve şi cu privire la caracterul prea vag al proiectului de lege: nu era de ajuns să proclami libertatea presei; toată experiența Revoluției demonstrează că o astfel de proclamare trebuie însoțită de unele restricții referitoare în special la abuzuri şi calomnii, care se cer pedepsite. Dar cum să se aducă asemenea restricții fără a se pune în cauză libertatea *nelimitată* a presei? Pe de altă parte, această libertate, cu dreptul la polemică, n-ar reprezenta oare cea mai bună protecție împotriva tuturor abuzurilor? Argumente şi controverse clasice, ca să spunem aşa; într-adevăr, ele apăreau ori de câte ori adunările succesive

discutau proiecte de lege asupra presei. Convenția trebuia deci în același timp să recunoască libertatea presei — ceea ce făcuse deja prin Constituție — și să o restrângă, precizând *pentru cine* exista și fixând *în fapt* îngrădiri nerecunoscute de Constituție. La toate acestea se adăugau argumente legate în mod mai specific de situația politică: țara nu trăiește „vremuri obișnuite". Dacă ar fi urmat întocmai textul Declarației drepturilor omului, Convenția n-ar fi decretat niciodată înființarea Comitetelor de supraveghere și totuși, în unanimitate, le-a considerat necesare (Cambon). Pe de altă parte, din definirea *libertății* ca *nelimitată* decurgea oare că regaliștii și vandeenii puteau să-și formuleze și să-și facă publice ideile politice și, mai ales, să atace „oameni curați și cinstiți pentru acțiunile lor politice"? (Amar)[44]

După dezbaterea privitoare la denunțul lui Lecointre și noianul de noi pamflete antiiacobine, bănuielile și temerile care căpătau forme de condițional în timpul dezbaterii proiectului lui Fréron devin certitudini la iacobini. Fréron și Tallien *voiau* libertatea presei pentru a-și camufla intrigile și pentru a da cuvântul aristocraților, regaliștilor și vandeenilor. Libertatea neîngrădită a presei nu poate decât să ducă Republica la pierzanie, deoarece este incompatibilă cu guvernul revoluționar. Expulzându-i din rândurile ei pe Fréron, Tallien și Lecointre, Societatea iacobinilor i-a demascat pe calomniatori; legile revoluționare au impus limite libertății, cerute chiar de protejarea aceleiași libertăți: „Mă aștept ca unii să vină și să spună că iacobinii nu vor libertatea presei; nu este adevărat. Iacobinii resping numai libertatea neîngrădită, care nu poate fi conciliată cu guvernul revoluționar."[45]

Totuși, anul II s-a încheiat fără ca vreo restricție să fie impusă presei, iar atacurile împotriva „teroriștilor" se ințețeau necontenit. Procesele Comitetului revoluționar din Nantes și cel al

---

[44] *Ibid.*, pp. 605–606.

[45] *Cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 407 și urm. (ședința din 7 fructidor), pp. 417 și urm. (ședința din 19 fructidor), pp. 517 și urm. (ședința din 5 vandemiar anul III).

lui Carrier, ca şi atacurile împotriva iacobinilor, ating punctul culminant. Montagnarzii şi iacobinii, scoşi din fire de ziarele şi nenumăratele broşuri care se înverşunau împotriva lor, acuzându-i că au vrut să-i scape pe „ucigaşi“, s-au hotărât să contraatace. Episodul, minor în sine şi fără consecințe importante, nu vădeşte numai dezlănțuirea de pasiuni pe care o stârneşte libertatea presei, ci aruncă o lumină şi asupra unor trăsături ale culturii politice a Revoluției.

La 18 brumar anul III, la sfârşitul unei şedințe furtunoase a Convenției, Cambon a mers până la a-l acuza pe Tallien că este un „călău“, răspunzător pentru masacrele din septembrie, şi un hoț care furase fără ruşine banii publici, pe când în ziarul său se erija în cenzor moral. În urma acestui schimb de amabilități, Goupilleau [din Fontenay] a propus să fie revăzută de Comitete „*chestiunea de atâtea ori dezbătută, și anume dacă un reprezentant al poporului poate fi în același timp și ziarist*“. În sprijinul propunerii a adus următoarele argumente:

> „Cu ce drept un individ vine să se erijeze aici în tribunal universal? Cum! Cineva va putea să calomnieze şi să scape numai zicând: am greşit! Declar că orice autor de pamflete, orice ziarist, care este în acelaşi timp reprezentant al poporului, este, în ochii mei, omul cel mai demn de dispreț. Un reprezentant trebuie să fie prezent la Comitet şi la Convenție şi, în ceasurile în care nu poate fi nici într-o parte nici într-alta, el trebuie să se gândească la problemele care vor fi discutate în Convenție. El nu trebuie să facă un trafic josnic cu calomnia şi nici să calculeze că, dacă va zice de rău despre cutare sau cutare individ, va vinde cu şase mii de foi mai mult decât dacă ar tăcea.“

Fréron şi Tallien erau desigur primii vizați. Propunerea, care găseşte susținători pe băncile Muntelui, reia, în mod ciudat, legea din 9 martie 1793, pe care am menționat-o deja şi care a prevăzut tocmai incompatibilitatea celor două funcții: a fi ziarist şi a fi reprezentant al poporului. Imaginea reprezentantului

care-şi consacră tot timpul şi toate gândurile misiunii sale era, desigur, demagogică şi toată lumea era de acord asupra acestui lucru. Demagogia aceasta exploata totuşi un fond de idei şi de reprezentări acceptate de toţi referitoare la delimitarea a două spaţii care trebuiau respectate: spaţiul activităţilor prin excelenţă politice şi publice, adică Adunarea reprezentativă unde se exprimă voinţa generală, şi spaţiul opiniilor şi intereselor particulare, unde, prin forţa lucrurilor, se formează cabale şi facţiuni, spaţiu căruia îi aparţine presa. În martie 1793, iacobinii invocau împotriva girondinilor argumentul că ei atacau în presa lor Convenţia, situându-se în afara ei şi formând în felul acesta o „facţiune". Or, în mod curios, în brumar, anul III, aceleaşi argumente se vor întoarce împotriva iacobinilor. Dându-i-se replica lui Goupilleau, i se va aminti nu numai că acest decret din martie a fost anulat de Convenţie în mod obligatoriu, deoarece simţise că era nedrept şi periculos; dar el a fost şi întrebat dacă un reprezentant al poporului trebuie într-adevăr să-şi consacre tot timpul şi toate gândurile Convenţiei pentru a contribui în mai mare măsură la cunoaşterea voinţei generale, asupra apartenenţei acestui reprezentant la o societate *particulară, chiar exclusivă*: Cum se poate să fii în acelaşi timp reprezentant şi să critici Convenţia *din afară*? Altfel spus, cum se poate *în acelaşi timp să recunoşti Convenţia ca unic centru de raliere şi să fii iacobin*?[46]

Cum poţi fi iacobin?

La 9 termidor, Convenţia şi-a făcut *propria* revoluţie şi a făcut-o *unanimă*. Această unanimitate a fost exprimată de strigătul *Jos tiranul!*, ca şi de scoaterea în afara legii a lui Robespierre, a acoliţilor lui şi a Comunei, declaraţi rebeli împotriva

[46] *Cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXII, pp. 459–460. Şedinţa s-a terminat într-o mare învălmăşeală, huiduieli şi insulte. Goupilleau însuşi şi-a retras propunerea.

reprezentării naționale, singura autoritate legitimă. Victoria și noua epocă deschisă de „fericita revoluție“ erau astfel așezate sub semnul Convenției, ca unic „punct de raliere“. Acest lucru presupunea totuși o Convenție ea însăși unită, care n-ar mai cunoaște nici învrăjbiri, nici disensiuni după eliminarea „conspiratorilor“. Acest lucru presupunea, de asemenea, că nu va mai exista decât *un singur centru al puterii*.

În zilele și săptămânile de după 9 termidor, Convenția adoptă un pachet de măsuri care era menit să-i sporească rolul efectiv în exercitarea puterii. Convenția asigură propriilor ei membri un minimum de securitate prin adoptarea dispozițiilor legale care previn arestarea lor arbitrară (ele vor fi completate din nou în brumar anul III, cu prilejul afacerii Carrier). Convenția se apără și împotriva eventualei reapariții a unei contrapuneri sub forma unei noi Comune din Paris. Astfel, ea trage învățăminte atât din 9 termidor, cât și din „zilele“ anterioare, mai ales din cea de 31 mai, când fusese asediată și amenințată de tunurile îndreptate împotriva ei. Lipsit de o municipalitate aleasă sau emanând din secțiile sale, Parisul trebuia de acum înainte să fie administrat direct de puterea centrală sau de organele numite de ea. Un alt decret reduce numărul comitetelor revoluționare pariziene de la 48 la 12, câte unul de fiecare arondisment, compus din patru secții, controlul lor devenind în felul acesta mai ușor. În fine, Convenția dă dispoziții care confirmă puterea ei reală asupra propriilor comitete, adică asupra Comitetelor Salvării Publice și Siguranței Generale. Într-o primă acțiune, la 11 termidor, ea hotărăște reînnoirea Comitetelor prin schimbarea unui sfert din efectiv în fiecare lună, fiecare membru schimbat trebuind să aștepte o lună până când să se poată întoarce. Refacerea mai profundă a organizării Comitetelor și a competențelor lor respective are loc mai târziu, la capătul unei ample dezbateri. Cambacérès a scos cel mai bine în evidență, poate, care era miza. Convenția navighează între două recifuri: abuzul de putere și slăbirea ei. Este vorba să se preîntâmpine „revenirea la starea de oprimare din care tocmai am ieșit“, păstrând în același timp principiile guvernului revoluționar,

acest „scut al Republicii... de care depind salvarea patriei şi existenţa noastră individuală". Să reorganizezi Comitetele înseamnă deci să dai Convenţiei însăşi „o constituţie revoluţionară". Temelia ei de nezdruncinat, chezăşia împotriva reinstaurării oricărei forme de tiranie, constă în confirmarea principiului sistemului reprezentativ însuşi: „Convenţia şi *numai ea este centrul guvernului; ...numai* ea a meritat încrederea poporului... *Numai* Convenţia trebuie să deţină puterea legislativă; este un drept pe care poporul suveran nu i l-a încredinţat decât ei şi pe care ea nu are libertatea să-l delege." Comitetele nu urmau deci să aibă facultatea de a interpreta legile, iar hotărârile lor aveau să se limiteze la simpla executare. Acţiunea guvernului trebuie să fie rapidă şi uniformă, de unde necesitatea de a încredinţa exerciţiul guvernamental unor membri aleşi, acordându-le întreaga putere necesară în vederea atingerii scopurilor lor, dar înscriind această putere în limite precise. Noua organizare a Comitetelor a marcat efectiv şi continuitatea, şi ruptura faţă de perioada dinainte de 9 termidor. Comitetul Salvării Publice este menţinut, dar atribuţiile lui sunt limitate. „Comisiile executive", un fel de ministere, nu depind de el şi sunt subordonate Comitetelor respective alese de Convenţie; Comitetul Salvării Publice pierde, de asemenea, dreptul de a prezenta în Convenţie lista membrilor propuşi pentru celelalte Comitete. La fel, Comitetul Salvării Publice se vede lipsit de o mare parte din atribuţiile lui relative la administraţia publică şi la justiţie, în favoarea Comitetelor Siguranţei Generale şi Legislaţiei. Puterea conducerii este în felul acesta descentralizată în folosul Convenţiei şi al diverselor ei Comitete. Comitetul Salvării Publice păstrează totuşi conducerea operaţiunilor militare, a diplomaţiei, dreptul de a rechiziţiona persoane şi bunuri, de a aresta funcţionari şi agenţi civili. Această descentralizare rămâne relativă: pe de o parte, Comitetul Salvării Publice îşi va depăşi adesea atribuţiile; pe de alta, Comitetul Siguranţei Generale dobândeşte o importanţă foarte mare; lui îi va reveni sarcina de „a aduce dreptatea la ordinea zilei", de a pune în libertate persoanele arestate înainte de 9 termidor şi a duce la bun sfârşit represiunea

împotriva fostului personal terorist. De asemenea, ponderea Comitetului Legislației va crește în exercitarea puterii centrale.[47]

Reechilibrând exercitarea puterii între Adunare și Comitete, Convenția nu ia deloc în considerație, nici măcar pentru o clipă, repunerea în cauză a caracterului nelimitat al propriei sale puteri. De asemenea, nimeni în Convenție nu crede că „revoluția din 9 termidor" ar oferi prilejul de a pune în aplicare Constituția care, din august 1793, se găsea închisă solemn în „chivotul" ei, așteptând vremuri mai bune. Atunci când, patru săptămâni după 9 termidor, clubul Episcopatului, unde se agită Babeuf, cere „întărirea și continuarea" revoluției împotriva „tiranului" prin proclamarea libertății nelimitate a presei și prin alegerea comitetelor revoluționare cu prilejul viitoarelor adunări ale decadelor, această cerere este respinsă cu indignare de Convenție. Refuzul și condamnarea tocmai a ideii de „a recurge la popor" sunt unanime și se bucură de sprijinul total și „energic" al iacobinilor. Aceștia din urmă decid chiar să-și trimită membrii la adunările de secții care pot să sprijine moțiunea (susținută, de altfel, de secția de la Muséum). Moțiunea lor este denunțată ca un atac deghizat împotriva Convenției și conducerii revoluționare, sub pretextul demagogic și contrarevoluționar de a reda poporului drepturile sale electorale.[48] În schimb, exemplul bun de urmat

---

[47] *Cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 473–474 (discursul lui Cambacérès din 24 termidor) și pp. 458 și urm. *Cf.* A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public…*, *loc. cit.*, vol. XVI, pp. 310–320 (text din decretul referitor la Comitetul Salvării Publice și la celelalte Comitete ale Convenției Naționale, din 7 fructidor anul II). *Cf.* și comentariul din J. Godechot, *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1951, pp. 279–281.

[48] *Cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 694 (ședința din 20 fructidor). *În unanimitate*, Convenția trece, la ordinea de zi, peste petiția Clubului care cere „libertatea neîngrădită a presei și eligibilitatea funcționarilor publici de către adunările poporului". Billaud-Varenne care, de la denunțarea sa de către Lecointre, ia destul de rar cuvântul în Convenție, consideră util să atace Clubul și să propună încredințarea acestei afaceri Comitetului Siguranței Generale; „Clubul electoral a fost întotdeauna un focar de contrarevoluție. A luat parte la conspirația lui Hébert; astăzi,

este dat de nenumăratele mesaje care felicitau Convenția pentru „revoluția“ ei şi care făceau apel la „înțelepții legislatori“, „părinții Națiunii“, să rămână şi să-şi continue opera, confirmând astfel legitimitatea necontestată şi de necontestat a reprezentării naționale, ca şi unitatea ei de nezdruncinat cu poporul.

Astfel, 9 termidor pare să confirme şi să împrospăteze imaginea unui popor *unul* şi *unit*, care nu cunoaşte decât un singur *centru*, „punctul său de raliere“ — Convenția. Tot acest ansamblu de reprezentări este cultivat cu grijă şi exploatat de putere. Or, la sfârşitul anului II, inevitabil, totul se dislocă. „Centrul de raliere“ — Convenția — este din ce în ce mai dezbinat şi nu izbuteşte nici să se împace cu dezbinările, nici să le înfrângă. Să fi fost ea, de altfel, „singurul centru“? Nimic mai puțin sigur. A ieşi din Teroare însemna a rezolva neapărat problema strict politică ridicată de rolul ce le revenea iacobinilor în structurile de putere lăsate de Teroare, ca şi în viața publică în ansamblul ei.

„Nu trebuie să alcătuim decât o familie. Cel care nu va vrea să fie liber va fi alungat din sânul ei; căci suntem cu toții frați. Iacobinii sunt Convenția! Convenția este poporul! Iar Societatea este eternă, ca şi Libertatea!“[49] Adresându-se astfel iacobinilor, la 11 termidor, Collot d'Herbois ascunde cu greu sub această formulă de incantație admonestarea cea mai severă. Într-adevăr, a doua zi după 9 termidor, iacobinii se găsesc într-o situație foarte proastă: în noaptea de 9 spre 10 termidor, Societatea adoptase, am mai spus-o, o poziție cât se poate de ambiguă. Mai întâi

---

când se pare că o nouă conjurație este pusă la cale, el iese din nou în față; căci trebuie să remarcăm că *oratorul nu știa să citească* (*sic*!).“ Astfel, pentru Billaud, Babeuf nu era decât un complice „al noii conspirații“ uneltite de Fréron şi Tallien; propunerea Clubului nu încerca decât să submineze autoritatea guvernului revoluționar. Iacobinii îi îndemnau, de altfel, pe membrii lor să se ducă la adunările secțiilor pentru a combate petiția Clubului electoral (*cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 386–387). Clubul iacobinilor a fost definitiv închis în luna brumar anul III, sub pretextul că desfăşoară activități sedițioase.

[49] A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 305, 335 şi urm.

adunarea susținuse Comuna; dar, pe măsură ce evenimentele evoluau în detrimentul acesteia, adunarea Societății devine din ce în ce mai șovăielnică și, mai ales, asistența e din ce în ce mai puțin numeroasă. În cele din urmă, în zori, Legendre în fruntea unui mic detașament al gărzii naționale, evacuează sala, încuie ușa și înmânează solemn cheile președintelui Convenției. Cât de simbolic era acest gest! El completa, oarecum, scoaterea în afara legii a lui Robespierre și a acoliților lui. Într-adevăr, puterea excepțională pe care o deținuse Robespierre în sistemul dictaturii montagnarde, și îndeosebi în timpul Terorii, depindea în mare măsură de poziția strategică pe care o ocupa: autoritatea lui politică și morală se exercita *în același timp* în Convenție și la iacobini. Poziție care era deci un punct de articulare; ocupând-o, Robespierre părea să întruchipeze și să îmbine cele două principii de legitimitate de care se prevala conducerea revoluționară — sistemul reprezentativ și democrația directă. Talentul politic al lui Robespierre consta, între altele, în remarcabila lui pricepere de a mânui simultan cele două pârghii ale puterii de care dispunea datorită poziției-cheie în Comitetul Salvării Publice și în grupul de conducere al iacobinilor. Robespierre asigura subordonarea iacobinilor, a Societății-mame și a societăților afiliate față de hotărârile Comitetului Salvării Publice, dar el supunea mai întâi iacobinilor, spre discutare și aprobare, hotărârile și proiectele de lege pe care Convenția se mulțumea apoi să le confirme. Astfel, reprezentanții pe care îi denunța în fața iacobinilor nu mai nutreau nici o speranță cu privire la viitorul lor politic și chiar asupra viitorului lor pur și simplu. La 8 termidor, Robespierre mai credea că poate să joace cu eficacitate pe aceste două registre, repetând seara, în fața iacobinilor, rechizitoriul pe care-l făcuse dimineața în Convenție. Sprijinul entuziast al Clubului trebuia să-i servească a doua zi, la 9 termidor, ca un puternic instrument de presiune asupra Convenției. Dar, pentru prima și ultima dată, mecanismul puterii s-a gripat și apoi s-a stricat.

Învingătorii de la 9 termidor aveau deci numeroase motive să nu se încreadă în iacobini. Motivele pentru care au dat cheile

şi au redeschis sala n-au fost niciodată lămurite, dar pot fi ghicite. Ele ţineau de autoritatea şi prestigiul Societăţii, ca şi de funcţiile pe care le dobândise ca mecanism esenţial al puterii. Imediat după 9 termidor era greu de imaginat continuitatea conducerii revoluţionare fără sprijinul iacobinilor şi, ca atare, al societăţilor afiliate. Pe de altă parte, experienţa politică şi tehnică totodată, acumulată sub Teroare, mai ales aceea a reprezentanţilor în misiune, demonstra că a mânui societăţile populare era uneori o problemă delicată, dar că ele se mulţumeau până la urmă, datorită în primul rând epurărilor, să urmeze docil politica puterii centrale, oricât ar fi fost de brutale schimbările.

> „Acest exemplu [al lui Robespierre], spunea Billaud-Varenne în prima şedinţă a iacobinilor după 9 termidor, să vă fie de învăţătură că nu trebuie să vă mai închinaţi la idoli. Aţi fost victimele lui La Fayette, ale lui Brissot, ale multor alţi conspiratori... Strângeţi-vă în jurul Convenţiei, care, în aceste vremuri de furtuni, a dovedit cea mai mare fermitate. Ea nu va ierta nici un conspirator şi activitatea sa se va întemeia întotdeauna pe virtute."[50]

Totuşi, acest proiect de raliere a iacobinilor „regeneraţi" la Convenţie va fi repede compromis de o evoluţie pe care nici unul dintre protagonişti n-o prevăzuse.

După 9 termidor, totul părea să se aranjeze de minune. Desigur, iacobinii care s-au întrunit la 11 termidor, în sala lor redeschisă, erau puţini la număr şi zdruncinaţi de evenimentele recente. Totuşi, membri ai Comitetului Salvării Publice, chiar cei care au pus la cale „căderea tiranului", sunt aceia care îi îndeamnă să se „regenereze" şi îi încurajează să-şi reia activitatea. Astfel, Societatea nu-şi precupeţeşte declaraţiile de fidelitate faţă de Convenţia victorioasă, îi condamnă pe învinşi şi îndeosebi pe aceia dintre membrii ei care aleseseră tabăra

---

[50] A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, p. 300. Asupra dublei legitimităţi sistem reprezentativ-democraţie directă, *cf.* F. Furet, *Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze*, *op. cit.*, pp. 71 şi urm.

„tiranului“ şi a „Comunei rebele“. Ea nu ezită să le refuze *a posteriori* calitatea de iacobini pe care şi-o revendicau. „Adevărații“ iacobini sunt cei care *nu se găseau* în sala din strada Saint-Honoré în acea noapte memorabilă (sau care, să adăugăm noi, s-au hotărât la timp să părăsească clubul). În unanimitate, iacobinii, întruniți la 11 termidor, decid „să se ducă în masă“ la Convenție, unde delegația lor prezintă următorul mesaj:

> „Cetățeni, îi aveți în fața voastră pe adevărații iacobini, care au meritat un loc în stima națiunii franceze şi în ura tiranilor; îi aveți în fața voastră pe cei care au luat armele pentru a-i combate pe magistrații perfizi, uzurpatori ai autorității naționale. Adevărații iacobini, la vreme de primejdie, nu au un loc de întrunire special; acest loc este pretutindeni unde se află forța şi puterea necesare pentru a-i combate pe conspiratori. Adunătura monstruoasă de conspiratori care au pângărit pământul patriei era alcătuită din oameni care nu aveau cărți de membru şi care se găseau în slujba şefilor lor odioşi; dar noi, noi ne-am dus cu secțiile noastre să-l doborâm pe noul tiran.“[51]

Societatea trece la reintegrarea membrilor săi, care fuseseră excluşi în timpul „tiraniei“ lui Robespierre şi care au jucat apoi un rol de prim ordin în timpul „revoluției din 9 termidor“: Fouché, Tallien, Dubois-Crancé. Şi nu mai conteneşte să-l invectiveze pe Robespierre: „Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sânge, de sângele care curge pentru libertate, iată-l că a pierit într-o clipă chiar din locul unde venise să-şi potolească setea... Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice demascând

[51] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 358; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, p. 361. Tallien, care prezidează şedința, lasă să se creadă că este de acord cu această distincție între „adevărații“ şi „falşii“ iacobini. El face elogiul „acestei societăți celebre... ale cărei servicii aduse Revoluției se vor regăsi pe fiecare pagină a istoriei noastre“. Nu ezită să lanseze o săgeată amintind că această Societate se lăsase „înşelată uneori de scelerați“ (*Idem*).

pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători. Ah, binecuvântaţi fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori." Adevăraţii iacobini au fost tot atâtea victime care au suferit de pe urma tiraniei lui. Atitudinea celor care „au tăcut timp de şase luni când tiranul încălca pe faţă drepturile omului" chiar în sediul iacobinilor nu era conformistă ci, dimpotrivă, constituia un act eroic: „De la această tribună eram trataţi de sceleraţi şi de trădători pentru că aveam curajul să stăm liniştiţi şi să nu cedăm pornirilor acestei gloate ignorante care acoperea cu strigăte puternice declamaţiile ipocrite ale tiranului... De îndată ce momentul ne-a fost prielnic, am vorbit, mai mult chiar, am acţionat."[52] O comisie specială era însărcinată să verifice maşinaţiile foştilor membri ai Societăţii şi să nu reînnoiască decât cărţile de membru ale acelora care puteau dovedi că avuseseră o comportare ireproşabilă în noaptea de 9 spre 10 termidor. O lună după aceste evenimente, când epurarea părea terminată, Societatea se mândreşte într-un mesaj că întruneşte 600 de membri „care nu fuseseră deloc mânjiţi: toţi se găseau la posturile lor de cetăţeni în noaptea de 9 spre 10 termidor... Cei care, în noaptea aceea, pe veci memorabilă, dezonorau locurile noastre din această incintă, erau falşi iacobini pe care despotul îi infiltrase, sclavi nemernici ale căror victime am fost adesea, fără însă a le fi niciodată complici."[53] Or, iacobinii n-au publicat niciodată date nici despre numărul „falşilor membri" care au fost excluşi, nici despre cei care au rămas membri. Se ştie totuşi că, la apogeul ei, înainte de 9 termidor, Societatea număra mai bine de 1 200 de membri. În ciuda acestei scăderi, care de altfel va continua, Societatea îşi reia treptat lucrările: şedinţe ţinute cu regularitate, corespondenţă cu societăţile afiliate, mesaje către Convenţie. Dările de seamă ale şedinţelor iacobinilor sunt

[52] A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 305 şi urm., 335.

[53] *Adresse de la Société des Amis de la Liberté et de l'Égalité, séante aux Jacobins, à toutes les Sociétés qui lui sont affiliées*, Paris, f.d. (fructidor, anul II); BN L° 40/786.

din nou publicate în *Monitor* şi în alte ziare, *paralel* cu cele ale şedinţelor Convenţiei. Totul se petrece ca şi cum aceste dări de seamă s-ar completa reciproc, ca şi cum, după 9 termidor, poziţia ocupată de iacobini în spaţiul public, mai ales în raport cu Convenţia, nu se schimbase cu nimic. Acestea erau aparenţele. Ele ascundeau cu greu conflictul care se manifesta deja după patru săptămâni de la „noaptea pe veci memorabilă“ şi se agrava întruna.

Într-adevăr, la iacobini încep să sosească nenumărate plângeri ale personalului terorist împotriva „persecutării patrioţilor“; aşa cum am văzut, numeroase petiţii ajung la Societatea-mamă din partea societăţilor afiliate şi delegaţii se prezintă la bară. Societatea, după ce discută plângerea, numeşte, în funcţie de caz şi practica ei obişnuită, „apărători din oficiu“ care să pledeze cauza dreaptă a victimelor pe lângă Comitetul Siguranţei Generale. După 13 fructidor şi respingerea de către Convenţie a denunţului lui Lecointre, Societatea devine mai viguroasă şi mai combativă. Unii dintre membrii ei, denunţaţi şi apoi reabilitaţi, în special Billaud-Varenne şi Collot d'Herbois, continuă să joace un rol important în activităţile iacobinilor; activi în şedinţe, ei iau adesea cuvântul şi participă la lucrările comisiilor. Pe de altă parte, pamfletele care însoţeau toată această campanie de denunţare, mai ales *Coada lui Robespierre*, îi atacă violent pe iacobini ca pe nişte instigatori ai Terorii. La 17 fructidor, după încheierea unei şedinţe deosebit de furtunoase, Societatea hotărăşte să-i excludă pe Lecointre, pe Tallien şi pe Fréron. Carrier, care desfăşoară o activitate tot mai intensă, afirmă că Societatea vrea, prin aceste radieri, să dea mai multă vigoare criticilor pe care le-a exprimat deja cu privire la „fărădelegile care au întristat Republica după căderea tiranului“. Într-adevăr, în şedinţele lor, ca şi într-un mesaj special, prezentat în Convenţie (la 8 fructidor), iacobinii au chemat la combaterea „moderantismului care încearcă să-şi ridice capul“ sub pretextul restabilirii dreptăţii; au susţinut moţiunea prin care se cerea publicarea, în acest scop, a listei persoanelor eliberate din închisori; au criticat pe toţi cei care, urmând exemplul lui Tallien

şi Fréron, cereau libertatea nelimitată a presei, încurajând în acest fel ponegrirea „patrioţilor dârji“. La 14 fructidor se produce o explozie accidentală la pulberăria de la Grenelle care face mai multe victime. Societatea nu ezită să facă apropierea între această catastrofă, „persecutarea patrioţilor“, „eliberarea suspecţilor“ şi pamfletele antiiacobine; ea vede în toate acestea verigile unei vaste conspiraţii împotriva guvernului revoluţionar. Unii membri ai Convenţiei şi ai Societăţii, care continuau să-şi ocupe locurile din *Munte* (ale cărui bănci se goleau totuşi pe zi ce trecea), au apărat în dezbateri poziţiile iacobinilor şi Societatea însăşi. Totuşi, de cele mai multe ori iau cuvântul personaje secundare, un Duhem, un Chasles; marile figuri ale Societăţii, mai ales membrii Comitetelor, păstrează adesea tăcerea.

Toate aceste luări de poziţie ale iacobinilor — fiecare voia să fie mai „energică“ decât precedenta şi toate la un loc trebuiau să dovedească fermitatea şi forţa Societăţii — se întorceau împotriva lor şi se preschimbau în demonstraţii ale neputinţei lor. Excluderea lui Fréron şi Tallien a fost o dovadă grăitoare în acest sens. Timpurile se schimbaseră după 9 termidor: cei doi excluşi au ieşit râzând din sală; Tallien l-a îmbrăţişat pe Fréron în aplauzele unei părţi a tribunelor de unde se striga: „Puţin le pasă!“. A fi denunţat la Societate sau a fi exclus din ea nu mai comporta nici un risc, nu atrăgea nici excluderea din viaţa publică, nici proscrierea. Dimpotrivă, acest lucru alimenta atacurile împotriva iacobinilor, ca şi noi trădări. Lista membrilor Convenţiei care, a doua zi după 9 termidor, frecventau încă Societatea şi care de atunci s-au întors împotriva ei devenea tot mai lungă: Legendre, Dubois-Crancé, Léquinio, Thirion, Bentabole, Merlin [din Thionville]... Mesajele iacobine prezentate în Convenţie, departe de a se bucura ca altădată de aprobarea imediată, sunt întâmpinate cu neîncredere şi ostilitate de o mare parte a deputaţilor şi de tribune. Cu prilejul unuia dintre aceste mesaje „energice“, preşedintele însuşi, Merlin [din Thionville], fost iacobin, n-a stat pe gânduri şi a amintit delegaţiei Societăţii că răsturnarea „tiranului“ la 9 termidor fusese înfăptuită de Convenţie, în timp ce „oameni depravaţi“

continuau să-l apere la tribuna iacobinilor. Altădată, intervenția „apărătorilor din oficiu“ numiți de Societate era suficientă pentru a-l scoate din încurcătură sau chiar pentru a-l elibera din închisoare pe cel care beneficia de protecția iacobinilor; de acum încolo „apărătorii“ puteau să-și păstreze argumentele pentru ei, căci membrii Comitetului Siguranței Generale nici măcar nu-și găseau timp să-i primească. La denunțarea „comploturilor aristocratice“ o întreagă presă răspundea acum prin contradenunțuri ale „conspirațiilor iacobine“; până și explozia de la Grenelle era pusă pe seama lor; presa antiiacobină o prezenta ca pe un rezultat al mașinațiilor lor sinistre, menite să reînvie Teroarea. Când Tallien a fost „asasinat“ (la 21 fructidor, un necunoscut l-a rănit ușor la braț cu un cuțit; timp de mai multe zile în Convenție s-au citit buletine de sănătate), în presă, ca și în Convenție, s-a exprimat pe față bănuiala că iacobinii au fost aceia care inspiraseră, ba chiar puseseră la cale acest atentat. De asemenea, ei au fost ținta permanentă a ziarelor și pamfletelor care îi acuzau că în timpul Terorii fuseseră „băutori de sânge“ și delatori care căutau, la rândul lor, să scape de paloșul legii sub pretextul unei „politici de regenerare“ a Convenției. Un episod, ales printre multe altele, ilustrează bine situația. În ziua celei de a patra sanculotide, la Maison-Égalité (fostă Palais-Royal) izbucnește o încăierare între două „grupuri“: unii strigă *Trăiască iacobinii!*, ceilalți îi atacă strigând *Trăiască Convenția! Jos iacobinii!* Deși avertizat, după cum se cuvine, Comitetul Siguranței Generale nu intervine pentru a-i apăra pe iacobinii insultați; unul dintre membri a declarat că toată această poveste era lipsită de interes[54]...

Astfel, iacobinii trăiesc în fiecare zi o experiență amară: ceea ce ei credeau că este *puterea cuvântului lor* nu era decât efectul secundar al faptului că, sub Teroare, ei exprimau *cuvântul puterii*. Din clipa în care nu mai dețineau monopolul acestui

---

[54] *Cf. Courrier républicain*, 30 fructidor și a treia sanculotidă, anul II; *Messager du soir*, a treia sanculotidă, anul II; *Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXII, p. 4; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *loc. cit.*, vol. VI, pp. 489–491. Am amintit mai sus un episod asemănător.

cuvânt şi puterea nu mai venea în sprijinul cuvântului lor, el era sortit să devină tot mai slab, slăbiciune cu atât mai evidentă cu cât Societatea nu va putea niciodată s-o recunoască şi va încerca s-o compenseze prin acumularea declaraţiilor şi protestelor mereu mai „energice", printr-o retorică ameninţătoare, dar din ce în ce mai găunoasă, despre trecutul eroic al iacobinilor, despre meritele lor şi serviciile aduse Revoluţiei, despre fidelitatea lor neclintită faţă de marile principii revoluţionare. Efectele combinate ale acestei slăbiciuni şi ale acestor ameninţări se întorceau împotriva Societăţii. Violenţa verbală, în contrast tot mai evident cu opţiunile politice ale puterii, a făcut din iacobini „centrul de raliere" al tuturor celor care erau nemulţumiţi de aceste opţiuni. Destul de repede, iacobinii şi-au asumat funcţiile *instanţei ideologice* destinate să legitimeze singura rezistenţă la desfiinţarea instituţiilor izvorâte din Teroare, să-şi asume apărarea personalului terorist faţă de represiunea care se abătea asupra lui. Prin aceasta, discursul iacobin nu putea decât să sporească frica şi ura moştenite de la Teroare, în timp ce semnele evidente ale slăbiciunii Societăţii polarizau împotriva ei dorinţa de revanşă. Iacobinii sunt atacaţi ca simbol al Terorii, ca responsabili pentru excesele din trecut şi ca partizani ai revenirii ei; la rândul lor, ei intervin direct în „războiul mesajelor", făcând pe faţă apel la combaterea „moderantismului" şi a aristocraţiei care-i persecută pe „patrioţi".[55]

Astfel, conflictul dintre iacobini şi majoritatea Convenţiei devenea inevitabil. Atmosfera înfierbântată din Convenţie nu este deloc mai prejos de cea care însoţeşte încăierările din Tuileries sau de la Maison-Égalité. „Poporul nu mai vrea *două autorităţi*, strigă Merlin [din Thionville], el vrea ca domnia *asasinilor* să înceteze... Eu îi denunţ aici pe asasinii ţării mele, pe cei care, în Adunarea legislativă, au votat alături de mine pentru principii şi care astăzi, lângă mine, votează în sens contrar. Denunţ pe aceşti oameni, care au avut neruşinarea de a spune,

---

[55] Societatea a difuzat mai ales mesajul societăţii populare din Dijon, un adevărat apel la întoarcerea Terorii, asupra căruia vom reveni.

într-o Societate care a ajutat mult la răsturnarea tronului, dar care, nemaiavând un tron de răsturnat, vrea să răstoarne Convenția... (*Da! Da!* Aplauze) [...] Popor, dacă vrei să-ți păstrezi libertatea, dacă vrei să păstrezi Convenția, *singurul centru în jurul căruia poți să-ți strângi rândurile* [...], înarmează-te cu toată forța ta și, cu legea în mână, năpustește-te asupra acestei *vizuini de bandiți*." „O societate populară, afirmă Bentabole, n-are dreptul de a trimite ceva armatelor înainte ca să-și fi spus Convenția cuvântul... Trebuie să știm dacă o societate care ține, ca să spunem așa, în stăpânire opinia publică, dacă această Societate nu face un act ce pune în pericol patria atunci când începe să-i prigonească pe reprezentanții poporului. Întreb dacă, atunci când poporul m-a trimis aici, a vrut să fiu cenzurat de *o corporație particulară* pentru părerea pe care mi-aș fi spus-o în Adunarea reprezentanților națiunii." „În timpul lui Robespierre, se dezlănțuie Legendre, reprezentanții poporului erau alungați din rândurile iacobinilor pentru opiniile pe care le exprimaseră în Convenție; astăzi deputații sunt iarăși alungați din rândul iacobinilor din cauza opiniilor lor în Convenție... (Către iacobini) măscăriciul este pe scenă iar Robespierre în cușca sufleorului..."[56]

Așa cum se întâmplă adesea în dezbaterile revoluționare, dincolo de pasiunile dezlănțuite și chestiunile de o arzătoare actualitate se năștea o întrebare cu privire la caracteristicile esențiale ale instituțiilor și ale puterii revoluționare. La sfârșitul anului II, această dezbatere vădește conștiința faptului că spațiul politic, modificat de 9 termidor, dar provenit totuși din Teroare, nu era decât provizoriu și cerea să fie confruntat cu principiile fundamentale și cu sistemul reprezentativ. Atacurile împotriva iacobinilor se înscriau cu necesitate într-un context mai larg: cum trebuia gândit și organizat spațiul politic care avea să urmeze Terorii? Ieșirea din Teroare trebuia să se facă *împreună* cu iacobinii și, mai pe larg, cu societățile populare, sau mai degrabă *împotriva* lor? Aceste întrebări atrăgeau totuși după ele altele

---

[56] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 724–725 și 727; vol. XXII, pp. 58–59.

totodată mai generale şi mai vechi: ce rol le revenea societăţilor populare în funcţionarea puterii? Aceste societăţi sunt oare o simplă reuniune a membrilor sau au o existenţă, o activitate şi o autoritate proprii? Poporul îşi exercită suveranitatea, sursă a oricărei autorităţi legitime, numai prin instituţiile sale reprezentative sau şi prin forme de democraţie directă, deci prin intermediul multiplelor societăţi populare?

Întrebări noi, întrebări vechi. Noi în măsura în care exprimă preocupări născute din practicile politice foarte recente ale Terorii, în măsura în care societăţile populare şi mai ales cele afiliate iacobinilor deveniseră un adevărat corp statal, scăpând de sub controlul Adunării. Întrebări vechi în măsura în care Convenţia, în conflictul ce o opune iacobinilor, pare să preia unele argumente pe care Constituanta le opusese încă din 1791 Societăţii Prietenilor Constituţiei: Societatea abuzează de libertatea de asociere formând „o corporaţie politică", potrivnică tocmai principiilor guvernului reprezentativ; membrii ei îşi arogă „privilegiul patriotismului exclusiv" şi se erijează în acest fel într-o adevărată contraputere; ei aspiră la o adevărată dictatură, ascunzând-o sub diverse forme de democraţie directă. Intervenţia, la 24 fructidor anul II, a lui Durand Maillane, purtător de cuvânt al Câmpiei şi unul dintre fondatorii, în 1789, ai „Iacobinilor istorici", Societatea Prietenilor Constituţiei, vădeşte cu claritate persistenţa unei întregi problematici politice şi instituţionale şi chiar a unui întreg vocabular. El nu ezită să conteste însăşi legalitatea existenţei iacobinilor, asimilându-i cu un fel de corporaţie contrară spiritului instituţiilor republicane.

> „Aţi suprimat toate corporaţiile pentru că se opuneau chiar prin natura lor instituţiilor republicane; n-aţi iertat nici măcar breasla farmaciştilor şi altele de felul acesta... Cer să se analizeze dacă nu este un pericol pentru libertate să îngăduim existenţa *corporaţiei societăţii populare din Paris cu cele patruzeci şi patru de mii de societăţi afiliate* şi care se află în legătură cu ea."

Asimilarea iacobinilor cu o corporație de spițeri este desigur o figură de stil destinată să provoace râsul. Dar atacarea *iacobinilor* prin etichetarea lor drept o *corporație politică* întorcea împotriva lor principiile din 1789 şi, mai general, opunea aceste principii fondatoare practicilor politice din anul II. Era, în sfârşit, o aluzie transparentă la Legea Le Chapelier, votată în septembrie 1791, la sfârşitul Constituantei, care urmărea oarecum să reglementeze în mod riguros drepturile şi activitățile societăților populare în virtutea aceloraşi principii care stăteau la baza suprimării corporațiilor.[57]

Textul din septembrie a fost adesea trecut cu vederea de istorici care s-au oprit cu precădere asupra altei legi a lui Le Chapelier, cea din 14 iunie 1791, care interzicea „asociațiile de muncitori" pentru a demonstra caracterul „burghez" al Revoluției Franceze. Or, aceste două texte erau strâns legate; în concepția lui Le Chapelier, ele aplicau, şi unul, şi celălalt, la viața de asociație în ansamblul ei, aceleaşi principii liberale pe care se întemeia noua Constituție.

Aluzia lui Durand-Maillane nu era o simplă figură de stil. Există într-adevăr o *analogie structurală* între problemele ridicate de Constituantă la sfârşitul lucrărilor ei şi cele pe care începea să le ridice Convenția la sfârşitul anului II. Pe scurt, problema ar putea fi definită astfel: societățile populare au jucat un rol important în epoca de instabilitate şi de violență revoluționară, dar funcțiile lor trebuie să fie redefinite după *desăvârşirea* Revoluției într-un nou spațiu politic, cu instituții stabile. După 9 termidor, parafrazând formula lui Tallien, deja citată, trebuia făcută distincția între *guvernul care face revoluția* şi cel *care vrea să desăvârşească revoluția*.

Or, raportul lui Le Chapelier rămâne un document de mare importanță; el propune, în special, una dintre primele analize

---

[57] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 728; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, vol. VII, pp. 441 şi urm. Numărul de „patruzeci şi patru de mii de societăți afiliate", citat de Durand-Maillane, este, desigur, exagerat şi demagogic; era numai un fel de a spune că iacobinii voiau să-şi întindă tentaculele în fiecare comună, înființând acolo o societate populară.

ale fenomenului iacobin şi a relaţiilor lui cu puterea reprezentativă, aşa cum era văzută aceasta din urmă în 1791.

Le Chapelier îşi prezentase raportul, în numele Comitetului Constituţiei, la 29 şi 30 septembrie 1791, în ajunul încheierii lucrărilor Constituantei. În mod evident, acest demers urmărea un obiectiv politic imediat: să elimine din jocul politic societăţile populare, în primul rând pe iacobini, aceşti „extremişti" dornici să continue şi să radicalizeze Revoluţia. Acceptarea Constituţiei şi „criza legată de Société des Feuillants", prin care treceau iacobinii, păreau să ofere un prilej deosebit de prielnic pentru realizarea acestui proiect. Dar preocupările lui Le Chapelier mergeau mai departe decât aceste năzuinţe imediate; ele vizau să *încheie*, în sfârşit, Revoluţia înfiinţând instituţii noi, punând în funcţiune *sistemul reprezentativ* sub forma unei monarhii constituţionale. Dar instaurarea acestui principiu şi deci realizarea principiilor din '89 cereau o legislaţie care să reglementeze activitatea societăţilor populare, punct rămas vag în Constituţie. Le Chapelier nu ascunde complexitatea sarcinii, insistând cu precădere pe două puncte. Pe de o parte, originalitatea schimbării revoluţionare din Franţa provine din faptul că instaurarea şi triumful principiilor din '89 nu puteau să fie asigurate decât prin mijloace extraparlamentare (dacă nu cumva extralegale) şi, în primul rând, prin activitatea tot mai intensă a multiplelor societăţi patriotice. Pe de altă parte, activitatea şi modul de funcţionare ale acestor societăţi, şi în special ale iacobinilor, au luat o asemenea amploare şi întorsătură încât ajunseseră să conţină cele mai mari pericole care puteau exista pentru sistemul reprezentativ. Activitatea *politică* şi totodată *extraparlamentară* a societăţilor patriotice şi populare era, în ochii lui Le Chapelier, contrară recunoaşterii Adunării alese ca unică întruchipare a suveranităţii Naţiunii. Continuarea acestei activităţi nu putea să ducă decât la anarhie, sub pretextul dorinţei de a prelungi revoluţia. *Liberal şi conservator*, Le Chapelier formula în felul următor dilema politică şi instituţională: sau Adunarea reprezentanţilor Naţiunii suverane îşi exercită puterea în cadrul riguros şi stabil al instituţiilor

reprezentantive, sau activităţile diferitelor asociaţii extraparlamentare, care sunt tot atâtea facţiuni, subminează sistemul reprezentativ înlocuindu-l cu un fel de democraţie directă care, printr-o supralicitare demagogică, scufundă ţara într-o revoluţie fără sfârşit.

„Societăţile populare şi patriotice, insistă Le Chapelier, erau «instituţii spontane»... născute din entuziasmul libertăţii; în vremuri de furtună, ele au avut rolul binevenit de a uni spiritele, de a forma centre comune de opinii şi de a face cunoscută minorităţii opozante enorma majoritate care voia şi înlăturarea abuzurilor, şi răsturnarea prejudecăţilor, şi instaurarea drepturilor omului... Când o naţiune îşi schimbă forma de conducere, fiecare cetăţean al ei devine magistrat; toţi deliberează şi trebuie să delibereze despre republică şi e necesar să fie folosit tot ceea ce grăbeşte, asigură, accelerează o revoluţie; este o frământare momentană care trebuie susţinută şi chiar sporită, pentru ca revoluţia, nemailăsând nici o urmă de îndoială, să întâlnească mai puţine obstacole şi să ajungă mai repede la capăt; dar când revoluţia *s-a terminat*, când constituţia teritoriului aflat sub autoritatea statului este realizată, când a delegat toate puterile publice, a instituit toate autorităţile, atunci, pentru salvarea acestei constituţii, trebuie ca totul să reintre în ordinea cea mai desăvârşită pentru ca *nimic să nu stăvilească activitatea puterilor constituite*."

Desigur, Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, ca şi Constituţia consfinţesc solemn libera exprimare a gândurilor şi opiniilor, ca şi libertatea cetăţenilor de a se aduna paşnic şi de a adresa autorităţilor constituite petiţii semnate individual. Libera folosinţă a acestor drepturi nu se poate înfăptui decât în acord cu *principiile conducerii reprezentative*, consfinţite şi ele de către Constituţie. Or, aceste principii sunt categorice: „însăşi natura guvernului pe care l-am adoptat" are drept consecinţă excluderea existenţei, fie ea şi provizorie, a oricărui corp intermediar între cetăţeni şi reprezentanţii lor (şi orice autoritate delegată), căci membrii unui asemenea corp îşi arogă inevitabil

privilegii şi drepturi exclusive, potrivnice principiilor libertăţii şi egalităţii. Aceste maxime sunt valabile în toate domeniile vieţii sociale, îndeosebi în comerţ şi industrie; cu atât mai mult, ele trebuie să fie respectate foarte strict în politică:

> „Nu există alte puteri în afara celor constituite prin voinţa poporului, exprimată prin reprezentanţii săi; nu există altă autoritate în afara celei delegate; nu există acţiune în afară de cea a mandatarilor săi însărcinaţi cu funcţii publice. Pentru a păstra acest principiu în toată puritatea lui, de la un capăt al teritoriului la celălalt, constituţia a eliminat toate corporaţiile, nerecunoscând decât un corp social şi nişte indivizi."

Să confruntăm aceste principii cu practicile adoptate de Societăţile Prietenilor Constituţiei, adică iacobinii, şi ne vom convinge că ele se ridică împotriva Constituţiei şi o distrug, în loc s-o apere, „şi că *se identifică cu o corporaţie... mult mai periculoasă decât cele anterioare*". Aceasta se datorează atât programului lor, cât şi modalităţilor lor de funcţionare. „A avea o existenţă publică", a-i accepta pe unii cetăţeni ca membri şi a-i refuza pe alţii, a acorda diplome şi certificate — toate în numele patriotismului şi al voinţei generale — înseamnă a-şi acorda sieşi „un *soi de privilegiu exclusiv al patriotismului* care ar da naştere la acuzaţii împotriva indivizilor nesectari şi la ură împotriva societăţilor neafiliate", împărţiri pe care orice bun cetăţean trebuie să încerce să le înlăture şi care „renasc în fiecare clipă cu ajutorul unor *ciudate şi corporative asociaţii*". Pe baza „patriotismului exclusivist" se formează *o reţea de asociaţii* care „îşi întinde ramificaţiile în *tot teritoriul*" printr-un sistem de afilieri, de legături politice şi „un fel de metropolă", un sistem cu consecinţe funeste şi contrare Constituţiei. Într-adevăr, stă în natura acestor societăţi „să încerce să dobândească o influenţă externă", atribuindu-şi monopolul patriotismului, vorbind în numele Naţiunii şi al intereselor ei generale; în acest fel ele tind „să capete o oarecare influenţă asupra actelor administrative şi judiciare". De aceea i-au însărcinat pe funcţionarii publici „să dea

seamă de comportarea lor“, i-au trimis pe deputații lor să se amestece în cercetări de cazuri judiciare, au trimis comisari cu misiuni care nu puteau fi încredințate decât autorităților constituite. Altfel spus, societățile iacobine își arogă dreptul de a înlocui instituțiile reprezentative şi legitime cu propriile lor practici politice, care revendică un fel de *democrație directă*. Or, oamenii strânşi laolaltă vor avea întotdeauna o forță mai mare decât cetățenii izolați, iar adunările lor riscă să subjuge națiunea. „Dacă societățile ar câştiga influență, dacă ar putea să dispună de reputația unui om, dacă, după formarea corporațiilor, ar avea ramificații şi agenți ai puterii lor de la un capăt la altul al țării, atunci *societățile ar fi singurii oameni liberi*.“ Trebuie deci interzisă afilierea de societăți; trebuie să le împiedicăm „să uzurpe o parte din puterea publică“, exercitarea vreunei „*influențe sau vreunui control* asupra puterii constituite şi asupra autorităților legale“. Acest lucru presupune ca societățile să nu aibă dreptul la *petiții colective*. Dreptul de petiții este „un drept natural“ şi, prin urmare, el nu poate fi delegat. Or, practica de a-l delega preşedinților, secretarilor şi altor membri ai societăților nu este decât o formă de abuz de pe urma căreia profită unii trăgători de sfori. Aceste societăți nu pot avea alt statut decât acela al unor:

> „întruniri amicale... pentru a se instrui, a discuta, a-şi comunica cunoştințe... dar conferințele lor, actele lor interne nu trebuie niciodată să depăşească incinta adunărilor lor; nici un caracter public, nici un demers colectiv nu trebuie să atragă atenția asupra lor... Toată lumea vrea ca *revoluția să se încheie*. Vremea distrugerilor a trecut; nu mai trebuie înlăturate abuzurile, combătute prejudecățile; de acum înainte trebuie să înfrumusețăm acest edificiu ale cărui pietre unghiulare sunt libertatea şi egalitatea.“[58]

---

[58] Toate citatele sunt extrase din raportul lui Le Chapelier din 29–30 septembrie 1791, *cf. Moniteur*, *op. cit.*, vol. X, pp. 7–11. Decretul acceptat de Constituantă nu suprima societățile populare, dar le interzicea „orice existență politică“, afilierile, publicarea proceselor-verbale ale dezbaterilor,

Critica adusă de Le Chapelier iacobinismului dă la iveală ceea ce îl desparte, ca şi pe alţi liberali, mai mult sau mai puţin conservatori, de iacobini, dar ascunde un anumit fond de reprezentări politice comun şi unora, şi altora. Poziţia lui Le Chapelier este riguros liberală: societatea este compusă din indivizi liberi şi egali în drepturi; conducerea are sarcina de a proteja şi de a impune respectarea drepturilor lor naturale şi civile. Sistemul reprezentativ asigură în mod eficace coerenţa şi unitatea corpului social în măsura în care asigură suveranitatea Naţiunii şi permite să se precizeze interesul general, respectând în acelaşi timp jocul liber al intereselor individuale. Or, pretenţia la un „patriotism exclusiv“ face din iacobini „o corporaţie politică“ şi viciază sistemul reprezentantiv, pentru că serveşte de paravan pentru particularismele pe care le consolidează; justifică apelul la formele de acţiune extraparlamentară, contrare legii; contribuie la dezmembrarea corpului social, accentuând dezbinările şi conflictele. Orice împărţire a corpului social în grupuri de interese sau asociaţii exclusiviste este, pentru Le Chapelier, fundamental dăunătoare, căci ea reproduce, în alt mod, vechile stări, privilegii şi corporaţii. Prin urmare, este contrarie principiilor din '89, libertăţii şi egalităţii cetăţenilor,

---

petiţiile colective, efectuarea vreunei inspecţii sau exercitarea vreunei influenţe asupra actelor puterilor constituite. S-ar spune că legea îşi propune să reducă societăţile patriotice la originile lor istorice, să le închidă între limitele unor „societăţi spirituale“. Robespierre, opunându-se acestui proiect de lege, insista asupra dreptului de asociere, recunoscut de Constituţie; n-ar exista deci nimic anticonstituţional în afilierea mai multor societăţi legale. Pentru Robespierre, *revoluţia nu s-a terminat* încă, iar societăţile populare slujesc *revoluţia în mersul ei înainte*. Ele îi reunesc pe patrioţii cei mai curaţi şi mai cinstiţi care-i *supraveghează* pe oamenii corupţi şi intriganţi, dintre care unii fac parte din Adunare (*ibid.*). Mai multe precizări în legătură cu formarea iacobinismului se regăsesc în M.L. Kennedy, *The Jacobins Clubs in the French Revolution. The First Years*, Princeton, 1982. Reflecţiile despre raportul lui Le Chapelier şi spaţiul politic revoluţionar au fost stimulate de articolul lui B. Manin, „Montesquieu et la politique moderne“, *Cahiers de philosophie politique*, nr. 2–3, 1985.

ca și suveranității Națiunii a cărei unitate se realizează și se exprimă prin conducerea reprezentativă. Liberal și individualist, denunțând alterarea sistemului reprezentativ prin recursul la democrația directă, Le Chapelier refuză, din aceleași motive, orice *pluralism politic*. De aici și neîncrederea sa față de *asociațiile politice*: o asociație politică *unică* ar aspira, din cauza „exclusivismului“ ei, la monopolizarea puterii; existența *mai multor asociații*, sortite să se înfrunte, ar duce la anarhie. Toată argumentația lui este îndreptată evident împotriva iacobinilor, a organizației lor, a formelor de acțiune și a aspirațiilor lor. Dar el se întâlnește cu iacobinismul, ca doctrină și practică politică, în puternica lui ostilitate împotriva *oricărui pluralism politic* și în proslăvirea ideii de *câmp politic unitar*. În 1791, iacobinii se impun deja ca forța politică cea mai capabilă, datorită ideologiei și organizării lor, să utilizeze cât mai eficace în lupta pentru putere *concepția unitară asupra spațiului politic*. Spre deosebire de Le Chapelier și de liberalii conservatori, iacobinii apărau libertatea cuvântului, dreptul de a se asocia și de a forma o rețea națională de societăți afiliate. Ei cereau acest drept numai pentru „patrioții buni“, pentru cei care *unesc* Națiunea, și nu pentru cel care o *dezbină*. Până la urmă, acest drept n-ar fi decât *dreptul lor exclusiv* în măsura în care ei reunesc toți patrioții „puri“. „Puritatea“ politică și morală, acest concept-cheie al iacobinismului, este un criteriu de excludere a oricărei idei de pluralism. Într-adevăr, „patriotismul pur“ nu cunoaște diversitatea, ci numai supralicitarea, el condamnă *a priori* existența unor *patriotisme diverse*. „Patriotismul pur“ implică *multiplicitatea patrioților*, dar nu pe aceea a patriotismelor; el condamnă existența mai multor programe și a diverselor grupări politice și sociale, ce nu ar fi, în viziunea lui, decât o sursă de conflicte și de facțiuni care amenință să sfărâme unitatea Națiunii și prin aceasta să-i nimicească suveranitatea. Dorința de a face să triumfe în același timp unitatea Națiunii și „patriotismul pur“ implică *excluderea* ca mecanism regulator al vieții publice și al acțiunii politice. Această ostilitate față de pluralism s-a accentuat în timpul luptei împotriva girondinilor și sub Teroare.

Iacobinii au apărat dreptul la asociere ca principiu, dar cu condiția să fie exercitat într-un spațiu politic din care să fie excluse dezbinările şi unde n-ar putea exista deci decât o singură asociație a cărei legitimitate ar consta tocmai în „puritatea“ ei patriotică şi în virtutea membrilor săi. Iacobinii se erijau astfel în *instanță de cenzură* politică şi morală, în apărători ai purității, ai fidelității față de principiile fondatoare ale Revoluției. Relațiile lor cu puterea reprezentativă erau, în mod necesar, ambigue, iar această ambiguitate se afla la originea atât a forței, cât şi a slăbiciunii lor politice. Iacobinismul nu recunoştea decât o singură sursă de legitimitate: voința suverană şi nelimitată a poporului, suveranitate care consta în reprezentarea națională. De aici derivă legalismul iacobinismului şi respectul lui pentru sistemul reprezentativ asupra căruia Robespierre insista în mod deosebit. Dar poporul, unul şi indivizibil, învestea cu *legitimitate* şi de asemenea *direct* societățile populare în afara şi deasupra formelor reprezentative ale vieții publice. Nu în calitate de instituții guvernamentale, ci ca autoritate politică şi morală chemată, pe loc, *să sfătuiască* şi *să supravegheze* autoritățile constituite. Legislația din 1791 cu privire la societățile populare, votată la propunerea lui Le Chapelier, n-a fost aplicată niciodată. Dinamica Revoluției a acționat în favoarea iacobinilor care, până la urmă, au controlat efectiv puterea, mai ales Convenția, deşi nu s-au identificat cu autoritățile constituite.

Or, 9 termidor răstoarnă raportul de forțe între Convenție şi iacobini. La sfârşitul anului II, conflictul care izbucneşte între Societate şi Adunare dă la iveală *o problemă politică structurală* într-o conjunctură cu totul defavorabilă iacobinilor. Compromişi prin complicitatea lor cu sistemul Terorii, chiar identificați cu puterea teroristă, iacobinii pot din ce în ce mai greu să se prevaleze de puritatea morală şi de patriotismul mai presus de orice bănuială. Pe deasupra, propriul lor ideal al unui câmp politic unitar le este foarte abil opus. Este acum rândul membrilor antiiacobini ai Convenției să-i condamne pe iacobini ca pe nişte învrăjbitori, ca pe „o corporație exclusivistă“, să ceară pentru reprezentarea națională exercitarea plenară a suveranității. Fără

nici o îndoială, iacobinii de la sfârşitul anului II nu sunt cei din 1791; mizele şi actorii politici s-au schimbat radical. Faptul că în ciuda acestor schimbări, esenţialul din argumentaţia lui Le Chapelier (care fusese ghilotinat în aprilie 1794) a fost reluat, dovedeşte în ce măsură unele caracteristici ale culturii politice a Revoluţiei şi ale mentalităţilor politice revoluţionare se menţin în afara tuturor prefacerilor spectaculoase. Într-adevăr, descoperirea spaţiului democratic în 1789 nu a declanşat în nici un fel, în tot cursul Revoluţiei, *elaborarea unui sistem politic pluralist*; în acest sens, iacobinismul era expresia şi, în acelaşi timp, denaturarea reprezentării spaţiului politic ca spaţiu unitar. Revoluţia inventează o democraţie care, printr-un paradox aparent, îmbină individualismul cu un adevărat cult al unanimităţii, conducerea reprezentativă cu refuzul de a acorda un drept de reprezentare oricărui interes care nu este „interesul general", recunoaşterea libertăţii de opinie cu neîncrederea faţă de clivajele care divizează opinia publică, dorinţa unei vieţi politice transparente cu goana obsesivă după „comploturi", pe scurt, îmbină, în politică, modernitatea cu arhaismul. Protagoniştii politici împărtăşesc adesea această reprezentare, la urma urmei destul de rudimentară, a democraţiei, şi o fac până şi în conflictele care îi dezbină. Ei nu izbutesc, în nici o etapă a Revoluţiei, *să cadă de acord pentru a fi în dezacord*, pentru a accepta că la sorgintea funcţionării societăţii se află caracterul ei conflictual, şi nu un viciu ce se cere eradicat. Avem de-a face cu un caz foarte izbitor de *amestec de tradiţional şi modern* în reprezentările, instituţiile şi mecanismele politice ale Revoluţiei, amestec care şi-a pus pecetea pe întreaga ei experienţă. În consecinţă, *excluderea* a devenit repede mecanismul care reglementează jocul politic: adversarul era exclus chiar în numele unităţii fundamentale a Naţiunii, a Poporului sau a Republicii. Acest principiu este, de altfel, propriu funcţionării şi prezervării comunităţilor tradiţionale, în care unitatea şi solidaritatea tind să se confunde cu unanimitatea. Reprezentările dominante ale imaginarului revoluţionar, mai ales cele despre comploturi şi duşmani ascunşi, nu puteau decât să întreţină, prin ură şi suspiciune, ideea-imagine

a excluderii salutare. Ieşirea din Teroare nu era, desigur, o epocă ce favoriza evoluția spre pluralismul politic. Dorința de a restabili principiile sistemului reprezentativ nu numai că mergea mână în mână cu ideea excluderii adversarilor politici: ea se îmbina cu *furia revanşardă.* Astfel, iacobinii vedeau cu uimire cum mecanismul politic ai cărui stăpâni se crezuseră se întorcea acum cu violență împotriva lor.

Cele mai violente rechizitorii împotriva iacobinilor au fost făcute în dezbaterile Convenției şi la Societate, suscitate de decretul din 25 vandemiar anul III (16 octombrie 1794), care urmărea demontarea rețelei iacobine şi anihilarea Societății-mamă. (Un membru iacobin al Convenției, Lejeune, va face, de altfel, apropierea între proiectul noului decret şi predicile pe care „Le Chapelier şi partizanii săi" voiau să le pună în calea societăților populare „în zilele de înjosire şi de infamie".) Discursurile au fost deosebit de agresive şi de violente, bogat alimentate de o cunoaştere reală şi de o experiență trăită a iacobinismului, ca mod de gândire şi acțiune politică. Într-adevăr, figurile ilustre au fost transfugi politici, foşti iacobini care ştiau despre ce vorbesc atunci când se întorceau împotriva Societății.

Şi ce le reproşau ei iacobinilor? Dincolo de orice părtinire, apare o acuzație repetată: Societatea-mamă şi rețeaua ei de societăți afiliate s-au erijat în *putere paralelă*, chiar în *contraputere* față de Convenție şi de autoritățile constituite. Iacobinii au contribuit la căderea monarhiei, dar apoi s-au opus conducerii libere. Teroarea nu era posibilă fără dominația iacobinilor, iar experiența din 9 termidor îi acuză în mod evident. „Cu prilejul fericitei revoluții din 9 termidor, când poporul a văzut că voi [Convenția] ați pus mâna pe frâie, că vreți să restabiliți dreptatea, el vi s-a alăturat, v-a întins mâinile, a simțit că, fără ajutorul iacobinilor, Robespierre şi complicii lui n-ar fi reuşit niciodată să vă domine. Or, de vreme ce societățile au putut să vă smulgă conducerea şi s-o predea în mâinile unui om pe care l-au aşezat deasupra Convenției şi deasupra poporului, trebuie să credeți că nu pot fi supravegheate destul de îndeaproape. Trebuie să supravegheați cu grijă o instituție care răstoarnă cu acelaşi succes şi

despotismul şi libertatea" (orator neidentificat în procesul-verbal). A supraveghea societățile populare, în special a interzice afilierile, înseamnă a pune capăt unei situații în care s-a ridicat, pe lângă Convenție, „*un alt centru* ce induce în eroare opinia publică, răpeşte reprezentanților încrederea şi respectul ce li se cuvin" (Bentabole). Sistemul de legături care unesc societățile populare în jurul iacobinilor a denaturat chiar principiile conducerii reprezentative. Astfel, nu se mai ştie nici unde este „centrul de raliere", nici unde este poporul suveran. „Eu nu văd poporul decât în adunările primare; *dar văd un suveran ridicându-se alături de conducerea reprezentativă*, suveran al cărui tron se găseşte aici la iacobini, când văd grupuri de oameni asemănători întreținând legături... voi spune poporului: alege între oamenii pe care i-ai numit să te reprezinte şi oamenii care s-au ridicat lângă ei" (Bourdon [din Oise]). Iacobinii prezintă societățile populare drept expresia însăşi a voinței poporului şi, prin aceasta, drept o garanție a instituțiilor republicane. Acest lucru ar însemna totuşi înlocuirea unui sistem reprezentativ cu o pseudodemocrație directă şi deci înlocuirea suveranității Națiunii întregi cu puterea uzurpatoare exercitată de o facțiune *în numele poporului*. „Poporul nu se află în societățile populare. Suveranitatea constă în universalitatea Națiunii; societatea nu se bazează, aşa cum s-a spus, pe societățile populare; garanția libertății se bazează pe noblețea şi pe forța sentimentelor de universalitate ale francezilor" (Thuriot). Declarația drepturilor omului şi cetățeanului, ca şi Constituția din 1793, cuprind dreptul de asociere, ca şi dreptul de petiționare. Atunci când iacobinii se ridică împotriva violării acestor drepturi în noua legislație, nu trebuie să vedem în aceasta decât o înşelătorie. Cei care cunosc funcționarea internă a societăților şi îndeosebi reprezentanții care au avut misiuni în departamente ştiu prea bine că a cere dreptul de a întreține legături şi de a adresa mesaje colective nu este decât un pretext pentru a apăra poziția dominantă şi privilegiile politice dobândite de o mică fracțiune în detrimentul majorității cetățenilor. „De cinci ani dorim o republică reprezentativă. Ce sunt societățile populare? O adunare de oameni care, asemenea călugărilor,

se aleg între ei... Aristocrația începe acolo unde o grupare de oameni, prin legăturile ei cu alte grupări, impune alte păreri decât cea a reprezentării naționale“ (Bourdon [din Oise]).

„Aristocrație“ sau „corporație“, iată o inegalitate de fapt pe care au întronat-o iacobinii. „Popor, cu ce ochi poți să priveşti nişte oameni care vor să se aşeze deasupra legilor, oameni care comunică între ei ca cetățeni, vor să fie mai presus decât ceilalți cetățeni şi vor să comunice şi în calitate de corporație“ (Reubell). Mesajele colective nu servesc decât la disimularea a ceea ce se petrece cu adevărat în sânul societăților. Se spune că prin aceste mesaje vorbeşte poporul, dar „cinci sau şase cetățeni nu reprezintă poporul“ şi totuşi în multe societăți populare numai comitetele, preşedintele şi câțiva membri iau hotărârile şi semnează petițiile şi aceasta în numele întregii societăți şi deci al poporului (Bentabole). Reprezentanții în misiune s-au izbit de nenumărate ori de aceşti trăgători de sfori şi au simțit necesitatea de a trece la epurarea societăților populare. A venit vremea să se pună ordine peste tot. Sarcină cu atât mai urgentă cu cât nimeni nu se lasă înşelat: mai multe societăți populare sunt dominate de agenți ai Terorii care ar vrea ca ea să revină pentru ca să scape de justiție. „Cetățeni, duşmanii voştri au otrăvit societățile voastre populare şi secțiile voastre infiltrând oameni pe care cei care au început revoluția din 1789 nu-i cunosc, oameni care nu vor decât jaf, dezordine, nelegiuiri, crime; pe aceşti oameni trebuie să-i distrugem, iată ce vi se cere“ (Bourdon [din Oise]).[59]

Înmulțind citatele, avem adevărata măsură a rolului care revine ex-iacobinilor şi teroriştilor pocăiți în ofensiva împotriva Societății, în „dezvăluirea“ mecanismelor ei de funcționare şi a puterii pe care o dobândise. A-i acuza pe iacobini de toate relele, a-i prezenta drept principalii sprijinitori de ieri ai lui

---

[59] Toate citatele din acest paragraf sunt extrase din dările de seamă ale dezbaterilor privitoare la decretul din 25 vandemiar. *Cf. Moniteur*, *op. cit.*, pp. 225 şi urm.; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 571 şi urm.

Robespierre și ca „o vizuină de bandiți“ astăzi însemna a disculpa Convenția de orice răspundere pentru propriile ei activități sub Teroare. Ea nu mai era, la rândul ei, decât o victimă a „tiranului“ pe care tocmai îl doborâse, ca și a iacobinilor, pe care avea să-i doboare.

În fața acestei campanii care contesta legitimitatea activității lor politice și săpa temelia existenței lor, iacobinii erau prizonierii unei dileme.

Ca orice discurs politic după 9 termidor, cel al iacobinilor se referă în mod obligatoriu la „căderea tiranului“ și la „fericita revoluție“. De aceea, iacobinii nu pot să revendice pe de-a-ntregul rolul pe care l-au jucat în trecut, mai ales în exercitarea puterii în cursul anului II. Ar însemna acceptarea responsabilității pentru Teroare și a justeții atacurilor adversarilor. Dar iacobinii nu puteau nici să-și renege trecutul; ei ridicau în slăvi neîncetat devotamentul lor neprecupețit față de Revoluție, vigilența lor, luptele și sacrificiile lor. Fidelitatea față de această tradiție le asigura tocmai identitatea colectivă și conferea un fel de legitimitate pretenției de a vorbi în numele poporului și, ca urmare, de a-și asuma un rol politic autonom față de Convenție. Iacobinii nu puteau să se definească drept o forță de opoziție în conflict cu noua politică a Convenției în timp ce propriul lor sistem de reprezentare excludea posibilitatea constituirii unui *partid* de opoziție. Toată retorica lor despre unitate, care se dovedise atât de eficace în trecut, îi acuzase pe *ceilalți* — adversarii lor politici — că formează astfel de asociații, *facțiuni* care se făceau vinovate de distrugerea unității poporului și a voinței sale indivizibile. A te afirma ca forță de opoziție însemna a da imediat dreptate campaniei antiiacobine care denunța tocmai Societatea ca pe „o corporație politică“ ridicată sub Teroare la rangul de al doilea „centru de raliere“ ilegitim. Ca să nu se expună unor astfel de atacuri, iacobinii au insistat deci mult asupra legalismului lor republican, asupra respectului tot necondiționat față de Convenție și de lege. Ei au negat faptul că ar avea cea mai mică intenție „de a ridica un nou tron politic“, de a-și însuși cea mai mică părticică din puterea ce revenea

de drept Convenţiei şi reprezentanţilor poporului suveran. Ei nu făceau, declarau ei, decât să lumineze şi *să instruiască* poporul, punând la dispoziţia Convenţiei şi a conducerii revoluţionare ştiinţa lor, dezbătând marile probleme politice şi hotărârile ce trebuiau luate. Aceasta era datoria sfântă pe care şi-o îndeplineau în virtutea drepturilor legitime ale tuturor cetăţenilor — libera asociere, libertatea cuvântului şi de petiţionare, garantate de Constituţie. Ceea ce se transpunea în realitate în dorinţa de *a supraveghea* în permanenţă Convenţia printr-o serie de măsuri şi chiar de ameninţări formulate în petiţiile adresate Convenţiei sau în mesajele difuzate în ţară prin reţeaua de societăţi populare afiliate. Totul se petrecea ca şi cum iacobinii aveau intenţia să reia tactica politică ce le asigurase victoria asupra girondinilor în primăvara lui 1793. Dar în vandemiar anul III această repetare scotea în evidenţă slăbiciunea iacobinilor: raportul de forţe nu era deloc în avantajul lor şi nici nu se gândeau măcar să dea proclamaţiilor lor o continuare efectivă atunci când lansau apelul „poporul în picioare". Ei nu aveau nici ideea, nici mijloacele necesare unei astfel de politici care ar fi determinat o rebeliune pe faţă împotriva Convenţiei şi a guvernului revoluţionar. La sfârşitul anului II, iacobinii nu mai păstrau monopolul propriilor metode de acţiune politică. Astfel, ca să reducă la tăcere societăţile populare locale legate de iacobini, Convenţia a trecut la „epurarea" lor cu ajutorul reprezentanţilor în misiune, metodă bine pusă la punct în timpul dictaturii montagnarde. În Convenţie, duşmanii cei mai înverşunaţi ai iacobinilor erau transfugii din ajun care ştiau foarte bine ce miză politică formidabilă era revendicarea de a exprima voinţa „poporului"; de aici înainte ei rezervau cu mare grijă acest drept Convenţiei, denunţând cu asprime ca pe o impostură „teroristă" încercările iacobinilor de a-l revendica.

Nimic nu este, poate, mai revelator pentru impasul în care se găseau iacobinii ca atitudinea lor faţă de amintirea şi moştenirea lui Robespierre. Puterea lui Robespierre avea, după cum am văzut, ca temelie poziţia-cheie pe care o ocupa el în Convenţie şi în Societatea iacobinilor în acelaşi timp. În Societate,

Robespierre exercita, mai ales în primăvara anului II, o adevărată autoritate morală, politică și intelectuală în aproape toate ședințele pe care le transformase într-un fel de școală permanentă a virtuții republicane și spiritului revoluționar, fiind el însuși interpretul și întruchiparea acestei virtuți. Această autoritate a permis iacobinilor să se afirme ca o instanță superioară în morală și în politică. Or, după căderea lui Robespierre, Societatea n-a ezitat deloc să-l hulească, să pozeze în victimă a „tiraniei" lui, să respingă cu indignare acuzația că era „coada" lui. Și totuși, la sfârșitul anului II, în aceste momente grele care au urmat lui 9 termidor, Societatea avea mai mult ca niciodată nevoie de un „șef" cu autoritate. Locul pe care-l ocupa odinioară Robespierre rămânea gol; nimeni n-a vrut și nici n-a putut să-l ocupe, căci era tocmai „tronul" unui tiran.

Iată un episod revelator. Când decretul din 25 vandemiar cu privire la societățile populare a fost comunicat într-o ședință a Societății, „o tăcere mohorâtă s-a așternut peste sală și lacrimile au început să curgă". Lejeune, un deputat care criticase curajos decretul și apărase Societatea, a lansat un apel dramatic la adresa lui Billaud-Varenne și a lui Collot d'Herbois, acești conducători istorici care simbolizau grandoarea și forța Societății înainte de 9 termidor și care, în afară de aceasta, jucaseră un rol hotărâtor în „ultima revoluție". El le-a reproșat acestor „oameni de merit", pe care natura îi hărăzise cu „darul vorbirii", că păstraseră o tăcere vinovată în timpul dezbaterilor din Convenție: „Mă uimește tăcerea pe care o păstrează de două luni aceiași oameni, care, acum câtva timp, vorbeau în fiecare zi de la tribuna Convenției și a iacobinilor. Vorbeați atunci de drepturile poporului, Billaud și Collot; de ce tăceți astăzi, când se pune problema să le apărați?" Cei interpelați au răspuns foarte stânjeniți că, „ținând seama de starea Convenției", intervențiile lor nu puteau decât să dăuneze cauzei poporului și Societății. Tăcerea lor nu este deloc un semn de slăbiciune; ei amintesc faptul că au tăcut în timpul celor trei decade care au precedat denunțarea lui Robespierre de către ei și căderea

„tiranului“.[60] Această tăcere contrasta în mod ciudat cu ardoarea şi prolixitatea celui care, după 9 termidor şi până la procesul Comitetului Revoluționar din Nantes, se agita mult pe avanscena iacobinilor, condamnând „moderantismul“ şi „prigonirea patrioților“: Jean-Baptiste Carrier.

„ÎNCOTRO NE ÎNDREPTĂM?“

„Noi dăm seamă în fața Națiunii. Ne aducem aminte nouă înşine ce am fost, ce suntem; şi ne spunem cuvântul asupra a ceea ce trebuie să fim. Franța ne aude şi ne judecă.“ În raportul prezentat în numele Comitetului Salvării Publice în ziua celei de a patra sanculotide, anul II, Lindet formulează răspunsurile la cele trei întrebări pe care Convenția şi le pune în mod dramatic la sfârşitul anului II: de unde venim? unde suntem? încotro ne îndreptăm?

Raportul lui Lindet îşi propunea să încheie în mod solemn anul II, să facă un bilanț şi să formuleze o politică de viitor. El a fost adoptat în unanimitate de Convenție, într-un mare entuziasm. Această unanimitate marchează o pauză în luptele politice, într-un moment simbolic: celebrarea sfârşitului anului republican. După cinci decade de la 9 termidor, Lindet urmărea să întrunească cel mai larg consens al Convenției şi deci şi al Națiunii cu privire la planul politic formulat în raport. Lindet face un vast inventar al problemelor care se ridică în fața țării; analizează experiența politicii începute la 9 termidor, scrutează orizontul aşteptărilor şi speranțelor care însoțesc această experiență, schițează, în încheiere, o imagine a viitorului, un fel de utopie cu care trebuia să înceapă „noua epocă“ a Revoluției. Textul, izvorât dintr-un concurs de împrejurări trecător, nu este decât un fel de „instantaneu“; totuşi, prin

[60] *Cf.* dările de seamă ale şedințelor din 25 şi 27 vandemiar, A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 588 şi urm.

amploarea problemelor ridicate, prin luciditatea, dar și prin iluziile sale, acest raport aruncă o lumină asupra politicii termidoriene în ansamblul ei. Ne vom mulțumi să reținem doar câteva puncte esențiale din acest raport.

„Un spirit distrugător plutea deasupra Franței": problema cea mai urgentă, dar și cea mai complexă care se punea la scara întregii țări, ca și în fiecare târg sau sat în parte este *lichidarea moștenirii lăsate de Teroare*, repararea distrugerilor făcute de ea. Este o moștenire deosebit de grea care apasă asupra tuturor domeniilor vieții colective. Convenția trebuie să-și continue opera începută la 9 termidor, când a adus „dreptatea la ordinea zilei": să elibereze pe nevinovați, să ajute la renașterea încrederii publice și a securității; să stingă „făclia urii și a învrăjbirii", să spulbere bănuielile care prea mult timp au tulburat sufletele, să restabilească drepturile omului și ale cetățeanului, îndeosebi libertatea de opinie și a presei. Lindet insistă cu precădere asupra daunelor și persecuțiilor suferite de arte, litere și știință. El reia discursul asupra vandalismului și, mai ales, așa cum vom vedea, atacurile împotriva lui *Robespierre-vandalul*, lansate de abatele Grégoire. În ciuda acestor prejudicii, artele au contribuit în mod substanțial la victoriile armatelor și la înflorirea economică a țării. „Dacă au făcut aceste progrese rapide în ciuda acceselor de furie ale lui Robespierre, ce vor face atunci când se vor bucura de avantajele libertății și egalității! Ele au proclamat primele drepturile omului, oare să nu poată acum să le invoce?" Lindet se oprește îndelung asupra problemelor economice de care, de altfel, se ocupa în mod special în cadrul Comitetului Salvării Publice robespierrist înainte de 9 termidor. Comerțul era ruinat, agricultura a făcut, fără îndoială, „progrese uimitoare: niciodată nu fusese arată și însămânțată o atât de mare întindere de pământ"; dar și ea este în criză. Vina nu este numai a neglijenței și a ignoranței; ea îi revine, încă o dată, lui Robespierre, „spiritului său distrugător", planului său premeditat de a subjuga Franța prin Teroare. („Comerțul este astăzi numai paragină și rămășițe... Robespierre voia să-l distrugă... Trebuiau distruse fabricile de mătase, trebuia să se renunțe la cultivarea

dudului, una dintre principalele resurse ale departamentelor din sud; el punea să fie trimis uleiul în țări străine ca să distrugă fabricile voastre de săpun.“) Marile oraşe comerciale şi portuare sunt pustiite; ele au căzut victimă în acelaşi timp unei politici dezastruoase care voia să reglementeze totul şi unei represiuni pe cât de crude, pe atât de sistematice. S-a pus la cale planul barbar de a distruge oraşul Lyon; sub pretextul contrarevoluției, au fost aruncați în închisoare negustori, au fost închise manufacturi, au fost alungați meseriaşi. („Aruncați-vă privirile asupra Comunei Libere; puneți capăt demolării edificiilor şi caselor; aduceți-i înapoi în atelierele lor pe cetățeni; ei sunt făcuți să creeze, nu să distrugă. Nu regulamente vi se cer acum; asigurați libertatea exportului... Şi oraşul Lyon se va ridica din ruine... Marsilia să-şi aducă aminte de mijloacele prin care şi-a câştigat renumele şi prosperitatea; patimile dezlănțuite au făcut-o să uite de avantajele situației pe care o deține, să-şi uite interesele şi necesitățile. Această comună, cu un comerț atât de înfloritor şi de folositor, nu mai subzistă decât prin ajutoarele pe care i le trimite guvernul... La Sette au fost socotiți contrarevoluționari negustori care şi-au sacrificat averea ca să se conformeze unei hotărâri a Comitetului Salvării Publice ce-i obliga să facă export pentru a achita o parte din obligațiile Republicii... Răsună până aici vaietele nenorocirilor care s-au abătut asupra Comunei din Nantes. Cum putea să se dezvolte comerțul în mijlocul atâtor calamități şi persecuții... Fidelitatea, nenorocirile [din Nantes] cer îmbărbătare.“) Pentru a întoarce pentru totdeauna pagina Terorii, sistem potrivnic principiilor fondatoare ale Republicii, trebuie „să proclamăm solemn că orice cetățean care-şi petrece cu folos zilele lucrând în agricultură sau în ştiință, în artă, în comerț, care ridică sau sprijină fabrici, manufacturi, nu poate să fie *urmărit sau tratat ca suspect*“. În sfârşit, trebuie să se pună capăt războiului din Vandeea, să se instaureze pacea şi ordinea în departamentele din vest. Desigur, se va recurge, la nevoie, la forță şi la arme. Totuşi, numai măsurile militare nu ar fi de-ajuns pentru a termina acest război pustiitor. Victoria definitivă a Republicii trece în cele din urmă pe la Paris, prin

înfăptuirea unei politici noi, total rupte de Teroare. „Exemplul de curaj, de cinste, de unitate pe care-l veţi da aici va trebui să aibă o influenţă hotărâtoare asupra departamentelor din vest. Vor fi date uitării fastul, luxul, nelegiuirile unor generali; armata va răspunde aşteptărilor voastre, iar poporul nu va mai vedea în soldaţii libertăţii doar nişte răzbunători. Liniştea pe care o veţi instaura aici, marile principii pe care le veţi consfinţi şi de care reprezentanţii şi generalii vor fi pătrunşi, vor pune capăt acestor crunte tulburări care pustiesc o atât de frumoasă regiune; va trebui să o recuceriţi prin ştiinţa voastră, prin forţa principiilor, prin raţiune, printr-o armată neîndurătoare faţă de rebeli, protectoare a cetăţenilor cinstiţi.“

Restabilirea libertăţii, a încrederii şi a dreptăţii sunt probleme politice prin esenţa lor; ele vor trebui să primească soluţii politice. De asemenea, problemele economice aşteaptă mai întâi şi mai ales rezolvări politice: trebuie recucerite pentru Republică încrederea şi sprijinul tuturor celor care se îndeletnicesc cu comerţul şi manufacturile. Sub Teroare erau prea adesea consideraţi suspecţi numai pentru că erau bogaţi. Viitorul nu poate fi gândit decât cu condiţia de a prelungi şi de a amplifica măsurile luate după 9 termidor. În acest sens, raportul lui Lindet este un text „termidorian“; el consfinţeşte ziua de 9 termidor ca o cotitură, un punct de la care nu mai există întoarcere în istoria anului II şi deci a Revoluţiei. Dar Lindet n-a contribuit numai la elaborarea acestor măsuri; în raportul său, el reia aproape toate problemele care, de la 9 termidor, făceau obiectul disensiunilor continue dintre Convenţie şi Comitetele sale; se pare că, în felul acesta, a câştigat un pariu: să prezinte politica, o! cât de sinuoasă şi şovăitoare, a Convenţiei în timpul ultimelor cinci decade, ca pe o realizare a unui proiect politic coerent şi consecvent. Noile măsuri pe care le anunţa în raportul său mergeau tot în sensul demontării Terorii în domeniile vieţii sociale şi deci al liberalizării lor: o procedură de eliberare a certificatelor de civism mai suplă, eliminarea actelor arbitrare în acest domeniu prin obligarea municipalităţilor şi a comitetelor de secţie să comunice motivele, în caz de refuz,

şi prin instituirea unei proceduri de apel; examinarea cât mai rapidă a tuturor plângerilor referitoare la arestările arbitrare şi, după caz, eliberarea pe loc a nevinovaţilor; încurajarea comerţului, mai ales a exporturilor; în sfârşit, o serie de măsuri relative la învăţământul public, asupra cărora vom reveni.

Neocolind greutăţile pe care le întâmpină o asemenea acţiune inedită, de a demonta Teroarea, Lindet vrea să se arate încurajator. Opera ce trebuie dusă la îndeplinire va putea fi înfăptuită dacă Republica nu va cădea sub influenţa extremiştilor, evitând astfel cel mai mare pericol care ameninţa ieşirea din Teroare. Trebuie mai întâi evitată *revanşa*. Desigur, au fost comise „erori, greşeli, abuzuri de putere, samavolnicii", dar nu sunt acestea oare „neajunsuri inerente unei mari revoluţii"? Ele nu trebuie confundate cu crimele. Se cuvine să-i liniştim pe membrii comitetelor revoluţionare dizolvate ca şi pe funcţionarii care se întorc la slujbele lor, arătându-le că Naţiunea îi va proteja împotriva oricărei tentative de răzbunare, chiar dacă au comis cu bună-credinţă patriotică unele erori: „Ei au apărat cauza sfântă a libertăţii şi, în vremuri de restrişte, s-au folosit de marea putere pe care necesitatea o crease. Naţiunea nu doreşte ca cei care au îndreptat şi trimis fulgerele asupra duşmanilor ei să fie atinşi şi arşi de ele." În schimb, cei care au comis *crime* trebuie să fie aspru pedepsiţi, aşa cum o cer legea şi dreptatea. Lindet denunţă, de asemenea, extremismul celor care „nu au îmbrăţişat cauza revoluţiei decât pentru fărădelegile pe care puteau să le comită", aceşti „monştri... care au uzurpat şi titlul, şi renumele de patriot". Demascaţi, în sfârşit, ei caută acum să se prezinte ca „patrioţi prigoniţi", să pună în alertă societăţile populare, să aţâţe pasiunile şi suspiciunile. Ei caută să prezinte pedeapsa binemeritată care îi aşteaptă ca pe o ameninţare îndreptată împotriva tuturor patrioţilor. Lindet face aluzie la neliniştea care se manifestă în sânul societăţilor populare, ca şi în rândurile personalului politic al Terorii, şi în această privinţă atitudinea lui este fermă: „Dacă există crime, dacă există fărădelegi care cer o ispăşire grabnică, nu veţi putea impune tribunalelor să tacă... Cetăţenii pe care i-am văzut împărtăşind temerile vinovaţilor

nu se vor despărţi oare de ei? Nu vor abandona oare cauza acestor criminali impostori? Franţa va vedea în curând crima şi impostura izolate, cerşind un sprijin şi negăsindu-l." Naţiunea va şti „să reprime şi să stăpânească prin puterea ei" pe toţi cei care s-ar strădui să işte noi tulburări în ţară.

Trebuie mai ales împiedicată reapariţia fostelor facţiuni şi formarea altora noi. Pentru aceasta trebuie să înmormântăm trecutul, amintirile oricât de dureroase ar fi, vechile neînţelegeri: „Să-i facem pe cetăţenii noştri să uite nenorocirile inerente unei mari revoluţii, *să le spunem că trecutul nu mai este al nostru, că el aparţine posterităţii.*" Ieşirea din Teroare nu ar trebui, în nici un caz, să degenereze într-o răfuială, într-o vânătoare de vinovaţi; este transparentă aluzia la recentul denunţ al lui Lecointre împotriva membrilor fostelor Comitete.

Singura strategie valabilă pentru viitor constă în cea mai largă *unire* a francezilor. Lindet insistă mai ales asupra factorilor care sunt simboluri ale *unităţii naţionale*. Mai întâi, armata victorioasă. „Un milion două sute de mii de cetăţeni sub arme, avangarda apărătorilor libertăţii, împing frontierele noastre în Spania, în Palatinat, în Belgia. Nimic nu rezistă în faţa curajului lor, duşmanii noştri, cuprinşi de groază, se reped în ascunzişuri, îi acuză pe şefii lor, tiranii, şi se roagă, în secret, pentru învingătorii lor. Popoarele jertfite de trufia regilor îndură singure calamităţile războiului şi nu văd în francezi decât pe răzbunătorii drepturilor omului." Apoi, poporul; poporul liber şi suveran, desigur, părtaş la treburile publice; dar, mai întâi de toate, *poporul la lucru*, care nu se dă înapoi de la nici un sacrificiu pentru patria aflată în război, pentru a asigura victoria armatelor sale. „Francezii au găsit resurse în activitatea lor. O muncă susţinută ne-a ferit de nenorocirile de care ne temeam pe bună dreptate... Ce tablou putem să oferim posterităţii decât tabloul unui popor care-şi sacrifică pentru patrie rodul muncii, hainele şi hrana, care se uită pe sine pentru ea şi o ia zilnic de la început prin jertfe ce depăşesc puterea omenească." Poporul sub arme şi poporul la lucru asigură, împreună, *măreţia naţională*: „Duşmanii voştri nu mai pot nici să întunece, nici să acopere gloria

voastră. Ei nu mai pot să vă răpească încrederea şi stima națiunilor... Voi ați adus aminte oamenilor că sunt toți egali, că sunt toți frați. Au alergat unii în ajutorul celorlalți, sunt priviți ca o singură familie, iar Franța *strâns unită a devenit prima și cea mai puternică dintre națiuni*." Această unitate nu este concepută ca exclusivă; dimpotrivă, Republica trebuie să-şi deschidă porțile tuturor celor care s-au înşelat şi au rătăcit pe drumurile întortocheate ale Revoluției. „Nu numai pentru voi singuri ați întemeiat o Republică, ci pentru orice francez care vrea să trăiască liber; nu vă este îngăduit să respingeți decât pe cetățeanul necinstit... Sunteți prea bine lămuriți cu privire la situația voastră ca să nu ştiți câți cetățeni s-au rătăcit pe drumurile revoluției... Oare nu acelaşi sânge curge prin vinele acestui viguros şi viteaz tineret care aşteaptă de la voi libertatea părinților lui, ca pe cel mai meritat preț al muncii şi victoriilor lui?" Imaginea măreției naționale a „Franței active şi harnice" asigură astfel o unitate anului II, dincolo de vicisitutidinile Terorii, de înfruntări şi de dezbinări.[61]

---

[61] Lindet se străduieşte să utilizeze în raportul său o retorică şi un vocabular de uniune națională. El elimină termeni ca *Muntele*, *iacobinii*, *sanculoții* etc. Reprezentările sociale şi lexicul anului II pentru a exprima şi a proslăvi „forța revoluționară" sunt în felul acesta condamnate, chiar exorcizate, iar această schimbare de limbaj spune multe despre drumul parcurs de la 9 termidor. În raportul său, Lindet îşi propunea să circumscrie principalele probleme ridicate în dezbaterile Convenției după 9 termidor. În recurgerea la o retorică a unității, Lindet pare să se inspire din observațiile lui Edme Petit asupra alterării limbajului revoluționar în timpul Terorii. Reprezentant al departamentului Aisne, Edme Petit, de formație chirurg, era apropiat de pozițiile girondinilor, dar scăpase de represiunea care urmase „zilei" de 31 mai. În 28 fructidor, anul II, Edme Petit a rostit în Convenție un lung discurs în care examina factorii care favorizaseră „tirania lui Robespierre" şi, ca atare, regimul Terorii. „Cum s-a întâmplat? care sunt cauzele acestui fenomen înspăimântător pentru libertate? Da, Cetățeni, acestea sunt problemele pe care interesele poporului cer să le rezolvăm chiar în prezența poporului." Originalitatea analizei lui Edme Petit consta în primul rând în importanța pe care o atribuia deturnării principiilor revoluționare prin intermediul unui limbaj el însuși denaturat. „Desigur, Robespierre a vorbit despre libertate, despre egalitate;

Apelurile la unirea totodată națională și republicană își găsesc continuarea și, într-o oarecare măsură, justificarea ultimă în *utopia pedagogică* schițată de Lindet la sfârșitul raportului său. Mijlocul cel mai eficace de „a lega poporul de Revoluție" este *să-l luminezi*. Mijloc prea multă vreme nesocotit, din nefericire; răspunderea îi revine încă o dată lui Robespierre: ca orice tiran, el considera ignoranța și prejudecățile drept aliații lui naturali. Cum s-ar explica altfel faptul că „întunericul ignoranței"

---

dar o făcea în așa fel încât totul să fie supus lui Robespierre, în așa fel încât Robespierre să nu aibă egal; fără îndoială, el a vorbit despre patriotism, dar acest sentiment nu era altceva, pentru el, decât dragostea care îi era datorată și respectul pentru agenții lui; fără îndoială, Robespierre a vorbit despre Republică, dar această Republică era Robespierre însuși, era Couthon, era Saint-Just. El a vorbit despre adevăr; dar el s-a folosit aproape fără încetare de minciună pentru a face rău și n-a spus niciodată adevărul decât atunci când era dăunător... Să ne amintim că, începând cu cuvântul revoluție, ei *au lipsit toate cuvintele limbii franceze de adevăratul lor sens*. Să ne amintim că, după ce au semănat dezbinarea, nesiguranța și ignoranța, *ei au introdus în limbaj o mulțime de cuvinte noi*, de denumiri cu care desemnau după bunul lor plac oamenii și lucrurile, pe care îi destinau urii sau dragostei poporului înșelat... Să ne amintim că aceste discursuri erau recitite și repetate cu emfază în toate societățile populare afiliate, adică supuse acestei faimoase Societăți, care era supusă lui Robespierre; și vom avea o imagine corectă a felului în care a fost propagată morala nefastă a lui Robespierre." De aici și propunerea lui Edme Petit să se interzică tuturor membrilor Convenției, sub amenințarea pedepsei cu închisoarea, până la încheierea păcii, de a folosi în rapoartele lor sau în discursuri „cuvintele inventate pentru a stârni în Convenție și în Republică tulburări și învrăjbiri". Începând cu termenii de *Munte*, *Câmpie*, *Mlaștină*, *Moderați*, *Feuillanți* etc. De unde și această altă propunere complementară cu precedenta: să fie însărcinat Comitetul Instrucțiunii Publice să dea cuvintelor care alcătuiesc limba franceză adevăratul lor sens și, pe această cale, „să redea moralei republicane adevărata ei forță". Discursul lui Edme Petit, deși face observații pertinente asupra funcțiilor limbii în mecanismul Terorii, dezvoltă în mod paradoxal ideea credinței iluzorii în posibilitățile aproape nelimitate ale puterii revoluționare de a guverna și de a modifica limbajul, de a reda cuvintelor și simbolurilor unificatoare „adevăratul lor sens". În avântul său, Petit propune, de asemenea, să se voteze un decret care să-i oblige pe toți deputații să publice conturile averii și beneficiile lor, începând cu anul

nu este încă risipit de „lumini şi de învăţătură"? De ce oare francezii nu au încă, în fiecare bordei „lucrările atât de dorite din care ar învăţa despre drepturile şi datoriile lor"? Republica este lipsită de „un plan de instrucţiune" demn de ea şi îi revine Comitetului Instrucţiunii Publice sarcina de a-l elabora cât mai repede. Dar, încă de pe acum, se impun măsuri de urgenţă. După modelul furnizat de *École de Mars*[62], trebuie creată o şcoală specială în care să se formeze, în cel mai scurt timp, după metode inedite, o armată de învăţători, de care ţara are atâta nevoie. Prin înfiinţarea viitoarei Şcoli Normale s-ar da un răspuns pe cât de original, pe atât de eficace la problema crucială a oricărei reforme a instrucţiunii publice: cum să formezi cât mai repede formatorii unui popor nou? Trebuie, de asemenea, „umplut golul lăsat de serbările decadare", redactând pentru fiecare decadă „caiete" cu „repertoriul lucrărilor [Convenţiei] şi al principalelor evenimente. Să se găsească în ele sfaturi, reguli de bună purtare; să răzbată din ele dragostea de muncă, moravurile şi cinstea publică; să fie o expunere simplă şi accesibilă care să atragă şi să intereseze". În felul acesta puterea revoluţionară şi-ar îndeplini misiunea pedagogică, ar fi în permanent contact cu cetăţenii, ar însufleţi chiar ea serbările, nu „prin fastul unui spectacol frivol, ci prin instruire". Franţa s-ar popula atunci de „oameni noi", s-ar apropia de modelul oferit de Valais şi glorificat de Rousseau, poporul îmbinând armonios, într-o viaţă liniştită, dragostea de libertate, munca şi înţelepciunea. „În Valais, orice locuitor ştie să-şi cultive ogorul, artele şi ştiinţele, în orice casă se găseşte o colecţie din cele mai bune cărţi, se găsesc unelte bine meşteşugite din diferite domenii ale artelor şi meseriilor şi unelte agricole pe care posesorul le foloseşte cu pricepere."

1789. Convenţia nu l-a urmat pe Edme Petit nici în speranţele, nici în bănuielile lui şi a trecut la ordinea de zi (*cf. Moniteur*, vol. XXI, pp. 750–759; şedinţa din 25 fructidor). Textul lui Petit invită la reflecţii asupra limbajului specific al Terorii (continuate, între alţii de Laharpe) şi aduce o mărturie ciudată asupra culturii politice la sfârşitul anului II.

[62] Şcoala militară creată de Convenţie în 1794 şi desfiinţată puţin după aceea (*n. t.*).

Într-o țară care abia a început să iasă din Teroare şi care se află în plin război, care cetățean nu s-ar recunoaşte în această imagine a unei Franțe noi, împăcată cu ea însăşi, luminată şi paşnică, muncitoare şi liberă? Recurgerea la utopie (sau, dacă vreți, refugierea în utopie) permitea, aşadar, ca prezentul, criza şi conflictele politice de la sfârşitul anului II să fie privite ca un moment trecător. A revigora misiunea pedagogică a Revoluției înseamnă a reveni la sursele ei, umplând prin educație prăpastia care s-a creat între principiile fondatoare ale Revoluției şi istoria ei, care ar trebui să fie însăşi realizarea acesteia.[63]

---

[63] Este evident că Lindet reia preocupările şi speranțele pedagogice care marchează întreaga dezbatere politică după 9 termidor. Identificarea Terorii cu „vandalismul“ îndemna la împrospătarea vocației şi operei pedagogice a puterii revoluționare. Retorica revoluționară găseşte un domeniu privilegiat în proslăvirea binefacerilor pe care speră să le aducă educația, singurul remediu eficace împotriva eventualei reveniri a Terorii. Cititorul ne va înțelege dacă vom mai da câteva exemple în acest sens: „Ce am auzit, Senatori ai Republicii? Patrioții de la sate cer, doresc o nouă victorie; îndepărtați de pe acest nou pământ al făgăduinței de o mână nevăzută şi nelegiuită, ei ard de nerăbdare, ei tânjesc, cu strigăte de disperare, cu lacrimi de emoție, cu înduioşarea recunoştinței, după instruirea publică. Lucrul nu suferă amânare; ieşim din vremuri tulburi... să potolim îngrijorarea, să alinăm suferințele cetățenilor şi *cu o mână părintească, să revărsăm în coliba plugarului, în bordeiul sărăciei, roua binefăcătoare a învățăturii*. Agitatorii, alarmiştii, supărați pe succesele noastre strălucite, încearcă să înjosească, să defăimeze reprezentarea națională; ei ştiu prea bine, aceşti oameni perfizi, că libertatea hrănită cu instrucțiunea publică, îmbinată cu moravuri sănătoase, strălucitoare ca soarele de pe cer, se va înfățişa popoarelor de pe pământ în toată măreția ei, împodobită cu laurii victoriei şi ai nemuririi“ (Giraud, în şedința din 22 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 708). Comparată cu asemenea culmi de retorică, imaginea Franței transformată într-o țară de *Montagnons*, aşa cum o visa Lindet, ni se pare foarte modestă. La sfârşitul anului II şi începutul anului III, se vor face într-adevăr eforturi enorme în vederea formării de noi elite republicane: crearea Şcolii Normale, anunțată de Lindet, şi întemeierea Şcolii Centrale de Lucrări Publice (numită mai târziu Şcoala Politehnică); *cf.* B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l'époque révolutionnaire*, Paris, 1982.

Astfel, pentru Lindet, odată cu 9 termidor, „naţiunea franceză parcursese toate etapele Revoluţiei sale“ şi a încheiat, ca să spunem aşa, un ciclu complet al istoriei sale. Îndreptarea abuzurilor din timpul Terorii însemna „întoarcerea la reguli şi la principii“, la valorile sale de început. Drumul acesta nu era totuşi inutil: poporul iese îmbogăţit cu noi experienţe, fără îndoială foarte dureroase, dar călit, întărit şi viguros, capabil să deosebească adevăratele virtuţi de aparenţele înşelătoare. Lindet ştie foarte bine că epoca de după Teroare, deschisă de 9 termidor, nu poate să fie „o restauraţie“, o simplă întoarcere la o situaţie anterioară, la un model politic şi instituţional format în trecut. Evident, este exclus să se revină la o monarhie constituţională; dar este exclusă şi întoarcerea la situaţia de dinainte de 31 mai 1793 (această dată serveşte încă drept punct de referinţă; „reabilitarea“ girondinilor şi, ca urmare, întoarcerea deputaţilor din închisori nu sunt încă luate în consideraţie). Întoarcerea deci la origini, dar în sensul valorilor fundamentale şi al principiilor fondatoare din ’89. Restabilirea lor ar trebui totuşi să meargă mână în mână cu păstrarea instituţiilor din ’93: guvern revoluţionar până la încheierea păcii, menţinerea societăţilor populare care au ca misiune luminarea poporului. Altfel spus, Lindet propune *revenirea* la principiile din ’89 şi, în acelaşi timp, *salvgardarea*, ca pe o cucerire durabilă a experienţei revoluţionare, a instituţiilor şi elanului din anul II, fără practicile teroriste. Conştient de greutăţile şi piedicile ce trebuiau învinse, el crede totuşi că acest program este realist. Ca şi când n-ar fi existat nici o contradicţie între principiile din ’89 şi instituţiile şi valorile din ’93; ca şi cum înseşi valorile din ’89 n-ar fi fost atinse de încercările teroriste din anul II, ca şi cum puterea ar dispune de criterii infailibile şi unanim recunoscute pentru a deosebi „abuzurile“ de „crime“, ca şi cum, în sfârşit, „Poporul Suveran“ şi deci puterea revoluţionară s-ar sustrage de la distincţia dificilă între „pur“ şi „impur“, între virtute şi viciu, în istoria Revoluţiei, în trecutul şi viitorul ei.[64]

---

[64] Toate citatele din raportul lui Lindet sunt extrase din textul publicat în *Moniteur*, vol. XXII, pp. 19–27.

Convenţia a primit raportul lui Lindet cu entuziasm şi l-a aprobat în unanimitate. Încă din a doua zi se pare că a uitat această frumoasă unanimitate pentru a cădea iar pradă neînţelegerilor. Raportul lui Lindet este un document remarcabil atât prin luciditatea, cât şi prin iluziile lui. El se distinge prin simţul răspunderii faţă de stat, prin dorinţa de a stăpâni pasiunile dezlănţuite. Unanimitatea cu care a fost adoptat a dat impresia, timp de o clipă, că se înfăptuieşte imposibila unitate a Convenţiei termidoriene. Proiectul lui Lindet propunea, pentru a asigura viitorul Republicii, cea mai deplină unire a francezilor, care s-ar realiza prin eliminarea tuturor extremismelor ce ar dori revenirea la Teroare sau ar ataca cuceririle anului II şi ale guvernului revoluţionar. Din acest punct de vedere, raportul lui Lindet trasează *un program centrist*, dar nu deschide nici o etapă politică nouă; cel mult marchează o pauză. Centrismul lui reprezintă *un punct de vedere*, şi nu *o forţă politică*; nu este momentul unirii imposibile, ci, dimpotrivă, al agravării conflictelor şi contradicţiilor politice. Faptul că acest punct de vedere a fost prezentat în numele Comitetului Salvării Publice nu este decât rezultatul unui concurs de împrejurări şi al unui raport de forţe trecător. Într-adevăr, procedura de reînnoire lunară a Comitetului Salvării Publice, aplicată prima dată la 15 fructidor, a creat în sânul acestui comitet un echilibru foarte fragil. Unanimitatea cu care a fost acceptat raportul era deci un semn de slăbiciune, şi nu de forţă.[65]

Raportul a fost prezentat în ultima zi a anului II. Solemnitatea şedinţei a favorizat, desigur, adoptarea lui ca bilanţ şi ca program. Momentele simbolice dau naştere propriilor lor

---

[65] La 15 fructidor se trece la prima reînnoire a Comitetului Salvării Publice; un joc destul de complex (tragere la sorţi şi retrageri, mai ales a lui Billaud-Varenne şi a lui Collot d'Herbois şi a lui Tallien) are drept urmare menţinerea unor membri ai vechiului comitet (între alţii, Robert Lindet, Carnot şi Prieur [din departamentul Côte d'Or] şi intrarea unor noi personalităţi (Merlin [din Douai], Delmas, Cochon şi Fourcroy). *Cf.* J. Guillaume, „Le personnel du Comité du salut public", *La Révolution française*, vol. XXXVIII, pp. 297–309.

iluzii: clipa trecătoare este trăită ca un moment durabil, speranțele par certitudini, ceea ce este efemer devine stabil şi solid. Lindet speră şi crede că experiențele dureroase ale Terorii vor crea o dinamică unitară. Adoptând acest raport, Convenția pare să-i dea dreptate şi să opteze pentru o ieşire din Teroare care s-ar face „decretând uitarea“, pentru a relua expresia lui Quinet.[66] Nu era însă decât unul din rarele momente în care simbolismul şi utopia unității păreau să o ia înaintea dezbinărilor şi denunțurilor, a defăimării şi a violenței.[67] Căci nu mai este, în realitate,

---

[66] *Cf.* E. Quinet, *La Révolution* (editată şi prefațată de C. Lefort), Paris, 1987, p. 604. Mona Ozouf a analizat magistral această „imposibilă uitare“ care nu se lasă decretată şi a cărei contradicție marchează istoria Convenției termidoriene, în „Thermidor ou le travail de l'oubli“, în *L'École de la France*, Paris, 1984.

[67] Încă din a doua zi, în ziua celei de a cincea sanculotide, sărbătoarea „panteonizării“ lui Marat dă la iveală ambiguitățile şi contradicțiile în care intră Convenția termidoriană. Nu mai există nici un simbol care să nu dezbine, Pentru Fréron, care se socotea urmaşul lui Marat, acesta era simbolul ziaristului persecutat, deci al libertății presei. Fréron imita, de altfel, aşa cum am mai spus, violența verbală a lui Marat, îndreptând-o împotriva iacobinilor şi a teroriştilor. Dar Marat era, de asemenea, dacă nu mai ales, simbolul violenței, instigatorul Terorii, omul amestecat în masacrele din Septembrie, care ceruse „o sută de mii de capete“ pentru a salva Revoluția. Ceremonia „panteonizării“ lui Marat este marcată de o evidentă nelinişte (*cf.* analizele foarte subtile ale Monei Ozouf, *ibid.*). Două decade mai târziu, la 20 vandemiar, Convenția trece la strămutarea în Pantheon a rămăşițelor lui Rousseau; sărbătoarea este pusă sub semnul păcii, al reîntoarcerii la Natură şi al omagiului adus Luminilor. Dar a aşeza rămăşițele pământeşti ale lui Rousseau alături de cele ale lui Marat nu era oare o blasfemie, o ofensă adusă autorului lui *Emile* şi al *Noii Eloize*? La 19 *nivôse*, anul III, la o sută de zile după „panteonizare“, bustul lui Marat este scos din sala Convenției; trei săptămâni mai târziu, un bust al lui Marat este dat jos la teatrul Feydeau de „tineretul aurit“, ceea ce declanşează distrugerea busturilor în toate locurile publice, la Paris şi în departamente. La 7 *ventôse* anul III, rămăşițele pământeşti ale lui Marat sunt scoase din Pantheon şi duse la cimitirul Sainte-Geneviève, după ce bustul lui fusese aruncat, în mod simbolic, tot de „tineretul aurit“, în haznaua Montmartre. Despre legenda neagră a lui Marat în perioada termidoriană, *cf.* J.-Cl. Bonnet (sub direcția lui), *La Mort de Marat*, Paris, 1986, pp. 170 şi urm.

vremea unirii, ci *a polarizării* şi *a înfruntării*. Moştenirea politică şi simbolică a anului II, chiar redusă la ceea ce Lindet voia să mai salveze, nu mai uneşte, ci desparte; principiile de la '89, în raport cu problemele puse de ieşirea din Teroare, nu mai strâng laolaltă spiritele, ci ațâță conflictele. Sfârşitul anului II scoate în evidență faptul că *moştenirea Revoluției nu mai este unică, ci multiplă*. Ea devine obiectul conflictelor politice.

„Trebuie să se pună capăt bănuielilor... pentru a însănătoşi Franța“, insista Lindet în raportul său. El propunea să se înfăptuiască ieşirea din Teroare fără spirit de răzbunare. Această originalitate era semnul celei mai mari slăbiciuni a lui şi sortea propunerea eşecului. Raportul lui Lindet încerca zadarnic să exorcizeze ura şi bănuielile, să oprească angrenajul pasiunilor şi al resentimentelor. Proiectul politic al lui Lindet, adică pariul lui, se referea la unitatea realizată de Convenție şi de Națiune la 9 termidor, Epoca de după Teroare nu avea altceva de făcut decât să reînnoiască unitatea simbolizată de strigătul unanim: „Jos tiranul!“ Teroarea îi învrăjbise pe cetățeni pentru ca „tiranul“ şi acoliții lui să poată domni. Redobândindu-şi libertatea, revenind la valorile şi principiile de început, nerecunoscând decât existența „unui singur centru de raliere“, Națiunea trebuia să-şi cimenteze unitatea în uitarea „tiraniei“ şi în dragostea pentru libertate.

Lindet credea că inaugurează o eră nouă când, încă o dată, Revoluția întreținea mitul unității fundamentale a Națiunii, a poporului şi deci a ei însăşi. Ea reproducea în acelaşi timp *mecanismul regulator* al funcționării ei, adică *excluderea* adversarilor politici învinşi, considerați răzvrătiți, duşmani ai Republicii. 9 termidor avea să trateze dezlănțuirea pasiunilor prin singurul remediu potrivit cu momentul acela din viața colectivă: revanşa.

Într-adevăr, limbajul suspiciunii exprima cel mai bine frica şi ura lăsate moştenire de Teroare. Ura era îndreptată împotriva „teroriştilor“, a agenților şi a personalului politic al Terorii, a tuturor celor pe care opinia publică îi condamna dinainte pentru că *participaseră la exercitarea unei puteri odioase*. Teama agita spectrul revenirii la Teroare, la noi masacre; presa, pamfletele

antiiacobine, primele dezvăluiri despre înecurile de la Nantes, relatările deţinuţilor eliberaţi, nenumăratele zvonuri aţâţau această teamă. Revanşa devine personală şi colectivă, socială şi culturală şi îi vizează pe toţi aceşti „nelegiuţi“ şi „spintecători“, „cavaleri ai ghilotinei“ şi „călăi“, jefuitori şi hoţi, ignoranţi şi insolenţi care puseseră mâna pe toate „posturile“ şi care i-au stăpânit o vreme pe „oamenii cinstiţi“. Aceste temeri şi această ură îşi aveau reversul în îngrijorarea iacobinilor de a fi persecutaţi: schimbarea bruscă a conjuncturii politice, din ce în ce mai confuză, primele atacuri împotriva „patrioţilor“ au generat un climat de teamă şi de nesiguranţă printre iacobini. În ambele tabere, teama a fost aţâţată prin supralicitarea verbală proprie Revoluţiei, dar mai ales acestor prime săptămâni de după 9 termidor. Ieşirea din Teroare mărea spaţiul libertăţii, în primul rând al libertăţii cuvântului şi a presei. Amplificarea temerilor ca nu cumva Teroarea să revină îl uimeşte pe istoricul care, retrospectiv, ştie în ce stare de slăbiciune se găseau atunci iacobinii. Este adevărat, contemporanii erau sensibili în primul rând la violenţa, de acum retorică, a discursurilor rostite în Societate. Astfel, în şedinţa din 21 fructidor, nu propunea oare Duhem, pentru „a elibera în sfârşit Republica de toţi aristocraţii şi contrarevoluţionarii“, să se înlocuiască pur şi simplu „valurile de sânge şi… supliciile, mereu mai numeroase, cu deportarea masivă a tuturor nobililor şi preoţilor, aceste rămăşiţe murdare ale unor fiinţe putrede…, aceşti leproşi şi ciumaţi“?[68] Să nu uităm că, de abia ieşiţi din Teroare, protagoniştii politici mai ştiau încă în ce măsură limbajul violenţei putea să premeargă violenţa, să o anunţe şi să o pregătească, dacă împrejurările o permiteau. Neîncrederea reciprocă este cu atât mai mare cu cât relativa

---

[68] Şedinţa din 21 fructidor anul II; *cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 423–425. Carrier a sprijinit pe deplin această moţiune: „Da, cetăţeni, da, a trecut vremea unei false compasiuni, a indulgenţei; este drept ca salvarea poporului, care este legea supremă a patriotului, să impună tăcere odiosului moderantism, *care până la urmă ne-ar sugruma fără milă dacă am avea slăbiciunea să-l mai ascultăm*.“

liberalizare politică favorizează difuzarea şi circulaţia zvonurilor şi a temerilor. Parisul mişună de „patrioţi persecutaţi“ şi de rudele lor care vin să ceară ajutor şi protecţie pe lângă iacobini, aducând veşti alarmante despre ceea ce se întâmplă în departamente; pe de altă parte, zvonuri despre „o nouă conspiraţie“ iacobină provoacă accese de panică, aşa cum ne-o va dovedi povestea răzmeriţei iacobine de la Marsilia, în 5 vandemiar anul III.

Perioada de după 9 termidor nu putea deci să fie o epocă de elaborare a unor noi mecanisme de reglare a vieţii politice. Convenţia a luat, desigur, unele măsuri de precauţie împotriva unei eventuale reveniri la „tiranie“, reorganizând în primul rând structura puterii centrale, dar momentul, în schimb, nu favoriza nici pluralismul politic, nici toleranţa. Apelurile la unitate naţională, oricare ar fi fost intenţiile şi provenienţa lor, departe de a aduce liniştea, sporeau neîncrederea şi bănuielile. Într-adevăr, simbolismul şi imaginea *unităţii* Naţiunii şi poporului fuseseră folosite, din 1789, ca o armă de temut în luptele politice, vestind întotdeauna epurări adesea sângeroase. Alunecarea spre dictatura iacobină şi montagnardă se făcuse prin excluderea diferitelor opoziţii succesive în numele suveranităţii nelimitate a poporului, *unul şi indivizibil*. De asemenea, ieşirea din Teroare se va înfăptui prin excluderea „teroriştilor“, iar represiunea va fi legitimată prin „dreptatea la ordinea zilei“, în numele poporului unit împotriva tiraniei. Majoritatea Convenţiei întoarce împotriva iacobinilor cel mult o retorică şi o ideologie pe care tocmai aceştia o elaboraseră. Nu era o manevră de politicieni, ci recuperarea de către „termidorieni“, proveniţi în mare parte din rândurile Muntelui, a unei părţi din legatul iacobin.

Din cauza acestei lipse de inovare politică se poate spune că, dacă raportul lui Lindet încheie anul II, *el nu inaugurează anul III*. Acest an, hotărâtor pentru experienţa politică termidoriană, începe în realitate sub auspiciile *apelului solemn* lansat de Convenţie la 18 vandemiar, la numai douăzeci de zile după adoptarea raportului Lindet.

„Duşmanii voştri cei mai periculoşi nu sunt sateliţii despotismului pe care v-aţi obişnuit să-i învingeţi... Moştenitorii lui Robespierre şi ai tuturor conspiratorilor pe care i-aţi doborât se agită în toate sensurile pentru a zdruncina Republica şi, sub diferite măşti, încearcă să vă ducă la contrarevoluţie prin dezordine şi anarhie. Francezi, înarmaţi cu experienţa dobândită, nu mai puteţi să vă lăsaţi înşelaţi. Boala v-a învăţat care este leacul... Nici o autoritate populară, nici o întrunire nu se identifică cu poporul, nici una dintre ele nu trebuie să vorbească, să acţioneze în numele lui... Toate acţiunile conducerii vor sta sub semnul dreptăţii; dar această dreptate nu se va mai înfăţişa Franţei ieşind din temniţă plină de sânge, aşa cum o prezentau nişte conspiratori abjecţi şi făţarnici... Francezi, evitaţi-i pe cei care vorbesc necontenit despre sânge şi eşafod, aceşti patrioţi exclusivişti, aceşti oameni extremişti, aceşti oameni îmbogăţiţi de revoluţie, care se tem de justiţie şi speră să-şi găsească salvarea în confuzie şi anarhie."[69]

Textul ar merita să fie citat în întregime; este un adevărat apel la răzbunare şi revanşă împotriva iacobinilor şi a fostului personal terorist. Atacurile împotriva „patrioţilor exclusivişti" anunţă intenţia de a reduce la tăcere societăţile populare începând cu Societatea-mamă, iacobinii din Paris. Apelul conţine toate elementele politicii pe care le va adopta în cele din urmă puterea termidoriană. Revanşa este mai întâi concepută ca legală şi menţinută strict în limitele legii. Violenţa verbală a apelurilor lasă totuşi să se întrevadă fragilitatea acestor limite.

Este deosebit de pasionant să urmăreşti cum, din zi în zi, se petrece acea schimbare care va duce la o opţiune politică opusă radical proiectului politic unanimist produs de Lindet. Într-adevăr, opţiunea politică anunţată de apelul din 18 vandemiar nu este nicidecum rodul unui plan politic global, elaborat în prealabil: majoritatea termidoriană nu face decât să dea, rând pe rând, răspunsuri punctuale la problemele concrete ridicate

---

[69] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 201–202; apelul din 18 vandemiar, *La Convention nationale au peuple français*. Acest apel a fost şi el aprobat în unanimitate...

de evoluția situației politice. Totuşi, *reacționând* astfel la evenimente, ea trece la o escaladare a represiunii şi violenței, a suspiciunii şi resentimentelor. Efectele acestor zguduiri şi ale relațiilor politice pătimaşe se îmbină şi se completează unele pe altele în aşa fel încât par să formeze un fenomen politic nou. Contururile lui rămân încă vagi, dar ansamblul este deja destul de clar pentru ca să se simtă nevoia de a-l denumi cu un cuvânt nou: *reacția* antiiacobină şi antiteroristă. Nu stă în intenția noastră să reconstituim o astfel de cronică politică; ne mulțumim cu evocarea câtorva evenimente importante care țes urzeala apelului din 18 vandemiar, luminând în felul acesta calea pe care păşeşte puterea la începutul anului II.

Prin apelul său, Convenția voia să intervină în mod „energic" într-un soi de „război al mesajelor"; ea însăşi a devenit de o lună câmpul lor de luptă. Am citat mesajele către Convenție care, după 9 termidor, felicită „părinții patriei" pentru că au dejucat cumplita conspirație a „noului Catilina". Mesaje unanime în sprijinul şi entuziasmul lor (nu are importanță faptul că această frumoasă unanimitate este în întregime rodul unui reflex al unității impuse de Teroare sau al unei reale uşurări aduse de căderea dictaturii). Am văzut de asemenea că, pe la mijlocul lui fructidor, ultimele mesaje de felicitare pentru 9 termidor sosesc la Comitetul pentru corespondență al Adunării în acelaşi timp cu primele petiții care denunță revenirea „moderantismului ce-şi înalță capul", a „prigonirii patrioților". Astfel, societatea populară din Dijon, care-şi exprimase aprobarea față de 9 termidor, propune Convenției, încă din 7 fructidor, să organizeze cât mai grabnic, pentru a combate moderantismul „care invocă dreptatea aşa cum Robespierre invoca virtutea", comitetele revoluționare de district, să le autorizeze să „reînceapă arestările de persoane suspecte, în conformitate cu legea din 17 septembrie", să cheme pe toți cetățenii „să comunice motivele de suspiciune care apasă asupra cutărui sau cutărui individ", să reexamineze legea care prevede ca „judecata să se desfăşoare conform clauzei intenționale". Acelaşi text, care suna ca un apel la restaurarea Terorii, fusese trimis şi iacobinilor, tuturor

societăţilor afiliate, ca şi secţiilor din Paris.[70] Or, acest apel n-a găsit numai sprijin favorabil în anumite secţii din Paris, dintre cele mai radicale. Iacobinii l-au primit cu entuziasm, l-au tipărit şi i-au asigurat o difuzare foarte largă (el este trimis la armate şi la toate societăţile afiliate). De atunci, aproape în fiecare zi, Convenţia primeşte petiţii şi plângeri destul de asemănătoare, care, de obicei, au fost trimise în acelaşi timp la Societatea-mamă. Convenţia, după cum s-a văzut, a ripostat acuzând Societatea că se erijează într-un „centru paralel" al puterii, alcătuind chiar ea mesajele şi trimiţându-le apoi în departamente, unde complicii lor „terorişti" le impuneau societăţilor, deci îşi arogau dreptul de a semna „o petiţie colectivă". La rândul lor, reprezentanţii în misiune au instigat autorităţile constituite ale societăţilor populare, ale locuitorilor comunei să ducă un fel de contracampanie de mesaje care făceau apel la Convenţie să menţină „dreptatea la ordinea zilei", să pedepsească pe „hoţi", pe „scelerați" şi alţi partizani ai lui Robespierre. S-au văzut chiar contramesaje provenind de la societăţile care în două-trei decade se retractaseră, îşi schimbaseră radical poziţia şi acum îi denunţau pe cei care le „înşelaseră" (este în special cazul societăţilor din Bourg-en-Bresse, Auxerre, Sedan, Marsilia). Se poate ghici uşor munca de „epurare" la care a fost supusă o asemenea localitate în perioada dintre trimiterile celor două mesaje. Societatea din Dijon, ea însăşi „epurată" de reprezentantul Callès, a retractat până la urmă, la 3 şi 4 brumar, mesajul ei calificat, „în mijlocul aplauzelor celor mai unanime", drept „oribil" şi „odios".[71]

---

[70] Asupra societăţii populare din Dijon şi puterii ei excesive care „îi făcea pe toţi să tremure" în timpul Terorii şi despre mesajul ei din 7 fructidor, anul II, *cf.* L. Huguenay, *Les Clubs dijonnais sous la Révolution*, [Dijon, 1905], reeditare: Geneva, 1978, pp. 153 şi urm.

[71] *Ibid.*, pp. 206–207. S-a cerut chiar ca cetăţenii să fie convocaţi cu trâmbiţele ca să semneze retractarea. Reprobarea „odiosului mesaj" a fost propusă de un oarecare Sauvageot, şeful iacobinilor din Dijon; el fusese instigatorul primului mesaj şi era supranumit, în timpul Terorii, „micul rege din Dijon". Totuşi, retractarea aceasta târzie nu-l va salva: în germinal anul III este arestat şi trimis la judecată pentru abuz de autoritate şi arestări arbitrare (*ibid.*, p. 218). *Le Messager du Soir* din

Această explozie de unanimitate-reflex este un incontestabil câştig al libertății de expresie, dobândit într-un timp relativ scurt. Dar aceste polemici şi controversele arătau şi că noua libertate dădea la iveală clivajele şi conflictele proprii „adevăratei țări" care se desprindea de Teroare. Un episod al acestui „război al mesajelor", din 11 vandemiar, este revelator pentru duritatea înfruntărilor provocate aproape în fiecare zi de citirea corespondenței. El va servi, de altfel, ca pretext la elaborarea apelului solemn al Convenției care chema să se pună capăt acestui „război". În acea zi, Thibaudeau a denunțat manipularea şi manipulatorii care se ascundeau în spatele mesajelor ce condamnau „moderantismul" şi „prigonirea" patrioților. El s-a bazat pe un exemplu concret. În ajun, Convenția luase cunoştință de mesajul societății populare din Poitiers în care „vi se spunea că aristocrația şi moderantismul ridică din nou capul şi că patrioții sunt persecutați". Or, Thibaudeau, el însuşi deputat de Vienne, se dusese să verifice mesajul (să adăugăm că mai mulți membri din familia sa fuseseră arestați în timpul Terorii şi chiar el se temea pentru libertatea lui; gurile rele nu aveau să se dea înapoi de la a insinua mai târziu că, pentru a-şi dovedi lealitatea, el venea la Convenție, în timpul Terorii, îmbrăcat cu o „carmaniolă" cam soioasă şi cu o bonetă roşie pe cap…). A constatat că mesajul fusese redactat deja cu câteva săptămâni în urmă şi că nu era „semnat decât de şapte indivizi; dintre aceşti şapte indivizi, unul chiar murise de mai mult de cinci săptămâni. De altfel, aceşti indivizi sunt nişte scelerați care au fost destituiți de reprezentanții poporului şi care au furat efectele deținuților". Iar Thibaudeau conchide: „Comitetul pentru corespondență se pretează la manevre şi manipulări (un alt reprezentant nu va pierde prilejul să-i denunțe, cu aceeaşi ocazie, pe „robespierriştii" care se infiltraseră în Comitet); dar ceea ce era şi mai

---

6 frimar consemnează, cu mare satisfacție, retractarea de către cluburile epurate din Dijon a apelului lor anterior, „semn de raliere a tuturor teroriştilor". Apelul societății populare din Dijon a inspirat o piesă „antivandală" şi „antiteroristă", *L'Intérieur du Comité révolutionnaire*, asupra căreia vom reveni.

grav era faptul că voiau astfel „să imprime nesiguranță opiniei publice". Era deci necesar ca „opinia publică să fie lămurită", cu atât mai mult cu cât raportul adoptat de Convenție în vederea „determinării liniei sale de conduită" (raportul lui Lindet) nu clarificase îndeajuns situația: „principiile" acestuia fuseseră obnubilate de „considerații prea generale". „Dați sarcină celor trei Comitete ale dumneavoastră să scrie un apel către francezi în care aceste principii să fie expuse într-un fel simplu, clar şi pozitiv. Dacă cineva va îndrăzni să exprime în societățile populare sau în altă parte principii contrare celor pe care le-ați proclamat, să fie alungat... Dacă niște nemernici se ceartă în pamflete pentru influența pe care ar vrea s-o exercite, dacă vor să se sustragă de la pedeapsa pe care au meritat-o, majorității Convenției — pe care ei ar vrea s-o convingă, făcând-o să le împărtășească pasiunile — îi revine sarcina de a se arăta fermă, de a pune capăt tuturor exceselor."[72] Convenția va da un exemplu

---

[72] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 132–133. Thibaudeau lămurește chiar el acest episod ca și contextul local în care se înscriau atacurile împotriva „teroriştilor" și „nelegiuiților" din Poitiers, în broşura sa *Histoire du terrorisme dans la Vienne*, Paris, f.d. (anul III). Pentru a caracteriza domnia Terorii la Poitiers, Thibaudeau evocă o imagine care capătă o valoare de simbol: „Ghilotina era instalată de multă vreme la Poitiers, ea se mai găsea încă acolo câteva zile după 9 termidor. Teroriştii săpaseră o groapă sub eşafod, la rădăcina arborelui libertății; rădăcinile lui, spuneau ei, trebuiau să crească și să se întindă în sângele victimelor" (*ibid.*, pp. 52–53). Apelul propus de Thibaudeau trebuia să fie în primul rând „o replică hotărâtă" la *Rapport du Comité de correspondance de la Société des Jacobins* din 5 vandemiar, care fusese „tipărit, afișat, distribuit, trimis tuturor societăților afiliate, armatelor și celor patruzeci și opt de secții din Paris". Acest raport, deşi nu îndrăznea să condamne pe față politica Convenției, formula totuși unele critici foarte aspre. Aşa, de pildă, se constata că, după 9 termidor, *s-a făcut simțită* o reacție sălbatică, după cum o dovedesc mesajele tot mai numeroase trimise de societățile afiliate din toate colțurile țării. Raportul îi denunță clar pe cei care afirmă că un milion de oameni hrăneau în Franța pe ceilalți douăzeci și patru de milioane. Era o aluzie transparentă la un discurs al lui Dubois-Crancé, rostit în timpul celei de a treia sanculotide, care, pentru a denunța efectele nefaste ale Terorii asupra economiei, vorbise de „un milion" de persoane

al acestei „fermități“ încă de a doua zi; după un violent atac al lui Legendre împotriva lui Collot, Barrère și Billaud-Varenne, calificați drept „conspiratori“, ea a hotărât să revină la studierea responsabilității lor în timpul Terorii și mai ales a complicității lor cu Robespierre. Redeschidea în acest fel dezbaterea pe care hotărâse, abia cu o lună în urmă, s-o încheie definitiv...

Se vădea astfel încă o dată că cele două întrebări *de unde venim?* și *încotro ne îndreptăm?* se întrepătrundeau inextricabil și că demontarea Terorii fără răzbunări și răfuieli nu era decât o posibilitate abstractă și teoretică. Dar mai ales „veștile de la Marsilia“, prezentate foarte potrivit în Convenție chiar în aceeași zi de către cele trei Comitete (al Salvării Publice, al Siguranței Generale și al Legislației), au constituit demonstrația, dacă mai era nevoie, că ieșirea din Teroare nu se putea face decât prin confruntări deschise, cu prețul unei „reacții“ antiiacobine.

Afacerea de la Marsilia din a doua decadă a lunii fructidor merită să fie amintită cu atât mai succint cu cât ne este imposibil să evocăm istoria, deosebit de complexă, a Terorii în sudul Franței, această afacere nefiind decât unul dintre episoade. Prin mai multe aspecte, ea este revelatoare pentru evoluția globală a situației politice a țării, dar și pentru relațiile dintre situația de la Paris și problemele specifice din departamente, ridicate de ieșirea din Teroare. La 20 fructidor, doi noi reprezentanți în misiune, Anguis și Serres, sosesc în sudul Franței, hotărâți, așa cum se afirmă într-un raport adresat Comitetului Salvării Publice, să se scape regiunea „de monștrii care-o guvernau și care o țineau sub stăpânirea Terorii și a crimei nerușinate“. În consecință, devine inevitabil conflictul cu iacobinii din Marsilia, membri ai faimosului „club din strada Thubaneau“. Desigur, ei au felicitat cu entuziasm Convenția pentru „căderea tiranului“ la

---

ce hrăneau „douăzeci și patru de alte milioane“. Aluzia va fi exploatată din plin de iacobini; susțineau că fac parte din cei „douăzeci și patru de milioane“ pe care îi apărau împotriva „milionului“. De altfel, ei prezentau conflictele esențialmente politice ca pe niște antagonisme sociale, opunând poporul, sărac și muncitor, milionului de bogați și de profitori de pe urma Revoluției.

9 termidor, dar, foarte curând după aceea, nu-şi ascund îngrijorarea față de întorsătura pe care o ia situația politică. Astfel, denunță în întrunirile lor „moderantismul“, punerea în libertate a „aristocraților“ şi „suspecților“. Ei trimit o delegație la Paris pentru a-şi face cunoscută poziția în Convenție şi la iacobini. O altă „delegație“ („zece deputați, înarmat fiecare cu o sabie şi un pistol“) era trimisă în grabă în întâmpinarea noilor reprezentanți în misiune. Aceştia trec rapid la eliberarea deținuților (aproximativ cinci sute în decurs de o săptămână) şi îi denunță ca terorişti, în fața Comitetelor Convenției, pe iacobinii din Marsilia, ca şi autoritățile constituite pe care aceştia le stăpânesc. La 26 fructidor, ei dispun arestarea unui oarecare Reynier — unul din capii iacobinismului local, un preot răspopit care cumula funcțiile de institutor şi de secretar al Comisiei revoluționare din Marsilia; a fost interceptată o scrisoare a acestuia care chema la „un nou 2 septembrie“. Iacobinii văd în această arestare o agresiune directă împotriva Societății în ansamblul ei, un nou episod al opoziției puterii centrale față de iacobinii din Marsilia. Îi primesc pe Auguis şi Serres cu huiduieli şi cheamă la o „ridicare în masă“. La 28 fructidor, Reynier, care urma să fie condus la Paris, este răpit de sub escortă, la ieşirea din oraş, de vreo sută de iacobini. Reprezentanții denunță acest incident drept o adevărată revoltă şi o sfidare la adresa Convenției şi a conducerii revoluționare. Ei trec la „epurarea“ autorităților locale şi informează Convenția cu privire la această „afacere“ în termenii cei mai alarmanți. Or, la Paris, în ultimele zile ale anului II, veştile de la Marsilia nu puteau decât să tulbure spiritele. În plin „război al mesajelor“, după intervențiile foarte drastice ale delegației iacobinilor marsiliezi în Convenție şi la Societatea-mamă, se zvoneşte că un batalion înarmat, alcătuit din iacobini din Marsilia, se îndreaptă spre Paris cu intenția de a înfăptui un nou 10 august, dar de această dată împotriva Comitetelor Convenției. În ziarul său, *Jurnalul libertății presei*, Babeuf alarmează opinia publică, afirmând că tulburările de la Marsilia au fost provocate de iacobini ca să distrugă Convenția. În fața acestor zvonuri şi a sosirii în masă la Paris a personalului

terorist din mai multe departamente, care se simte amenințat și vine aici să caute adăpost împreună cu familiile și prietenii, Convenția hotărăște în ședința celei de a treia sanculotide (deci în ajunul adoptării raportului Lindet) să treacă la expulzarea din capitală a tuturor persoanelor care nu locuiau aici înainte de 1 mesidor (această măsură prefigurează legea „marii ordini", care va fi adoptată la 1 germinal anul III și care a decretat că toți „teroriștii" vor fi trimiși la domiciliul lor). În ședința celei de a cincea sanculotide, deci a doua zi după aprobarea raportului lui Lindet, Convenția hotărăște să intervină ea însăși în evenimentele de la Marsilia. Scoate în afara legii pe Reynier, cere reprezentanților ei să treacă la arestarea instigatorilor rebeliunii, să pună sigiliu pe hârtiile Societății iacobine și să înceapă „epurarea" ei. Ordinul de a închide clubul sosește la Marsilia în 4 vandemiar, iar reprezentanții în misiune lansează mandate de arestare împotriva unui număr de 35 de iacobini bănuiți de a fi luat parte la răpirea lui Reynier. La 5 vandemiar, la ora unu noaptea, se trece la primele arestări (președintele iacobinilor, Carle, se urcă pe acoperișul casei, înconjurată de soldați, și se aruncă în gol). În oraș izbucnește o răzmeriță. O mulțime de aproximativ patru sute de persoane înconjoară casa unde se află reprezentanții; unul dintre „clubiști", un oarecare Marion, pătrunde în clădire și cere „în numele poporului suveran" eliberarea imediată a tuturor iacobinilor arestați. Reprezentanții încearcă mai întâi să risipească mulțimea adunată, apoi cheamă trupa care împresoară cartierul și arestează 96 de persoane (dintre care 13 jandarmi). La 7 vandemiar, Marion și patru jandarmi sunt condamnați la moarte de o comisie militară; înainte de execuția publică, ei cântă *La Marseillaise*. Vor fi inculpate cam 250 de persoane (procedura va fi tergiversată până la sfârșitul anului III), iar autoritățile locale, ca și clubul, vor fi radical epurate.

În ședința din 12 vandemiar, Convenția este informată în legătură cu aceste evenimente; ia cunoștință de rapoartele celor doi reprezentanți în misiune, precum și de apelurile triumfaliste și răzbunătoare lansate de noile autorități ale orașului. „Război

tuturor trădătorilor!“ proclama comitetul de supraveghere din Marsilia; „Reprezentanţi, este de datoria noastră să vă ţinem la curent cu frământările care au tulburat liniştea municipalităţii noastre în ziua de 5 a acestei luni... Facem cercetările cele mai scrupuloase pentru a-i descoperi pe autorii şi instigatorii acestei rebeliuni liberticide... Am izbutit în sfârşit să le smulgem masca patriotismului la adăpostul căruia îi insultau pe reprezentanţii naţiunii, induceau în eroare poporul cu privire la adevăratele principii ale acestora şi îl înjoseau pentru a ajunge cât mai sigur la contrarevoluţia pe care o unelteau şi pe care cu siguranţă ar fi înfăptuit-o, dacă ochii supravegherii n-ar fi fost deschişi şi nu le-ar fi sesizat intenţiile perfide. Să tremure, trădătorii! justiţia naţională îi va urmări, iar paloşul îi va pedepsi pe vinovaţi şi ne va răzbuna.“ Funcţionarii municipali din Marsilia, nou-numiţi, sunt şi mai categorici, şi mai violenţi: „Reprezentanţi, aceşti asupritori înverşunaţi, continuatori ai sistemului lui Robespierre, nu mai sunt. Fiţi pe veci binecuvântaţi, reprezentanţi, numai voi puteaţi să doborâţi acest colos înspăimântător; numai voi puteaţi să scăpaţi Marsilia, întreaga Republică de această castă sângeroasă care voia să sacrifice totul pentru ambiţiile ei. Bizuiţi-vă, reprezentanţi, pe aceşti oameni plini de virtute care au ştiut să se apere de otrava revoltei; bici care loveşte în duşmanii poporului, ei şi-au luat angajamentul solemn să-i zdrobească şi nu vor folosi decât mijloace izvorâte din lege şi inspirate din lucrările Convenţiei, pe care nu vor înceta niciodată s-o recunoască drept centru al autorităţii supreme, al ralierii la care totul trebuie să ajungă.“ Convenţia dă un decret care aprobă măsurile luate de reprezentanţi şi declară că trupele care au zdrobit revolta au servit patria.[73]

---

[73] Cu privire la răscoala iacobină din 5 vandemiar şi contextul ei, *cf.* Martinet, „Les débuts de la réaction thermidorienne à Marseille. L’émeute du 5 vendémiaire“, în *Actes du quatre-vingt-dixième Congrès national des sociétés savantes*, Nisa, 1965, Secţia de istorie modernă şi contemporană, t. II, pp. 150–166; M.L. Kennedy, *The Jacobin Club of Marseille, 1790–1794*, Ithaca, pp. 128 şi urm.; M. Vovelle, *La Révolution*, în E. Baratier, *Histoire de Marseille* (ed.), Toulouse, 1975, pp. 275

S-a văzut uneori în răscoala de la Marsilia o prefigurare a „zilelor“ de 12 germinal şi 1 prerial de la Paris. Analogia nu pare totuşi deloc valabilă. Mulţimea la Marsilia este mai degrabă zgomotoasă decât violentă. Nu este atât de disperată ca mulţimea din Paris; foametea, acest puternic factor de mobilizare în primăvara anului III, nu bântuie la Marsilia. Mulţimea din Marsilia este alcătuită aproape numai din bărbaţi; spre deosebire de situaţia din Paris, femeile, însoţite de copii, nu participă la întrunire. În acest sens, mulţimea din Marsilia îşi afişează mai clar culoarea politică; iacobinii constituie nucleul ei şi nu-şi ascund deloc neîncrederea, foarte „federalistă“, faţă de reprezentanţii puterii centrale care se amestecă în treburile lor. Oricum ar sta lucrurile, revolta iacobină de la Marsilia, accident de parcurs, la urma urmei, minor, a jucat un rol important în precizarea politicii Convenţiei. Într-adevăr, ea a întărit hotărârea de a se acţiona ferm împotriva iacobinilor chiar de a-i distruge o dată pentru totdeauna. Cu siguranţă, ea a influenţat dacă nu conţinutul, cel puţin limbajul, deosebit de virulent al apelului solemn către poporul francez, din 18 vandemiar.[74] O săptămână mai târziu, la 25 vandemiar, Convenţia va vota un decret referitor la societăţile populare interzicând orice „afiliere, federaţie, ca şi orice corespondenţă purtată în nume colectiv între societăţi, sub orice denumire ar exista ele“.

Într-o perioadă de o lună, cotitura s-a produs iar răspunsul la întrebarea: *încotro ne îndreptăm?* a fost formulat în termeni de revanşă. Hotărârea Convenţiei, luată în aceeaşi perioadă, la 22 vandemiar, de a grăbi procesul Comitetului revoluţionar

---

şi urm. A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public…*, *op. cit.*, vol. XVI–XVIII.

[74] Limbajul deosebit de violent al acestui apel este „o reacţie“ în „războiul mesajelor“ şi la răscoala de la Marsilia, dar el trădează şi un nou raport de forţe în sânul conducerii: la 15 vandemiar, Lindet şi Carnot părăsiseră, din motive de vechime, Comitetul Salvării Publice; Comitetul Legislaţiei, unde precumpăneau partizanii declaraţi ai unei politici de revanşă, participase la elaborarea apelului.

de la Nantes, va întări această opţiune politică şi va da şi mai multă vigoare voinţei de a desfiinţa Teroarea. Căci, dincolo de dezvăluirile despre masacrele de la Nantes, acest proces va alimenta imaginea globală, chiar simbolurile *Terorii* şi *Teroristului*. Influenţa procesului asupra dezagregării imaginarului social triumfător din anul II, asupra decăderii şi sfârşitului iacobinilor, ca şi asupra represiunii accentuate împotriva personalului politic al Terorii a fost imensă.

Apelul către poporul francez din 18 vandemiar a impus tăcere acelor voci discordante din mesajele care soseau la Convenţie. Nu a diminuat numărul acestora, ci, dimpotrivă, a provocat un nou val. (Între 1 şi 15 brumar, Convenţia primeşte mai bine de cinci sute de mesaje care o proslăveau la unison într-o minunată unanimitate regăsită. „O clipă ne-am putut teme de propagarea principiilor incendiare pe care instigatorii de la Marsilia voiau să le declanşeze, o clipă ne-am putut teme că domnia sângeroasă a lui Robespierre va continua. Am auzit proclamaţia Convenţiei. Am aprobat sentimentele de dreptate care o animă şi din acest moment am jurat din nou să trăim pentru Republică şi să respectăm cu sfinţenie principiile Convenţiei... Centrul nostru este Convenţia, să piară trădătorii, intriganţii, asupritorii, escrocii (Societatea populară şi regenerată din Rodez, mesaj sosit la 14 brumar). „Apelul către poporul francez a ajuns până la noi: a fost citit de trei ori de la tribună, de trei ori a fost însoţit şi urmat de cele mai vii şi îndelungate aplauze. Blestemaţi fie cei care îl vor citi fără să fie emoţionaţi, blestemaţi fie cei cu suflet hain şi depravat cărora le place să se adape cu lacrimi şi cu sânge; ei sunt, fără îndoială, continuatori sau complici ai triumvirilor... Continuaţi, cetăţeni reprezentanţi, să vă faceţi demni de onorabila misiune ce v-a fost încredinţată de către un mare popor. Loviţi-i fără preget pe duşmanii patriei, fiţi neîndurători faţă de agitatori, anarhişti şi escroci“ (Societatea populară şi regenerată a municipalităţii din Beaune, departamentul Doubs, mesaj primit la 12 brumar). „Ce frumoasă este ziua când poporul francez, plin de admiraţie, cântă în toiul bucuriei celei mai intense triumful virtuţii... Legiuitori, fericirea noastră ar fi fost fără

margini dacă, martori ai entuziasmului nostru, ați fi auzit laudele și aplauzele care încununau citirea apelului vostru către francezi. Principiile pe care le expuneți acolo sunt și ale noastre. Îi detestăm pe teroriști și le purtăm o ură neîmpăcată... Părinți ai patriei, primiți omagiile noastre, rămâneți la posturile voastre!" (locuitorii comunei Villefranche d'Aveyton, mesaj purtând data de 30 vandemiar). „Apelul vostru către poporul francez nimicește pentru totdeauna domnia Terorii, acea domnie care legitima jalea din familii și uciderea francezilor; în sfârșit, patrioții respiră; dacă răuvoitorii au putut să creadă că ziua de 9 termidor le-a fost prielnică, să citească apelul vostru: o să vadă astfel că patrioții sunt ocrotiți și că dușmanii patriei vor fi doborâți în mod sigur dacă nu se vor alătura cu bună-credință marii noastre familii. Tremurați tirani! în zadar veți încerca să ne dezbinați! Francezii nu vor fi decât un singur popor de frați și de prieteni" (Societatea populară și regenerată din Port-Malo, mesaj sosit la 14 brumar).[75]

Exprimă oare aceste discursuri și acest limbaj spontaneitatea sentimentelor antiteroriste? Sunt o prelungire a conformismului politic de dinainte și de după 9 termidor? În realitate, cele două fenomene se confundă. Convenția se recunoaște cu atât mai mult în mesajele de fidelitate și de felicitări pe care le primește cu cât acestea parafrazează „în mijlocul entuziasmului și aplauzelor" propriul său mesaj și îi retrimit propriul său discurs.

---

[75] *Cf.* AN C, 323 CII, 1404; 1410, 1411. În discursul său din brumar, anul III, cu privire la denunțarea foștilor membri ai Comitetelor, Lindet bănuiește o manipulare și se ridică împotriva „acestor mesaje, a acestor petiții pe care vor să le prezinte drept o manifestare a opiniei publice". *Cf.* R. Lindet, *Discours prononcé sur les dénonciations portées contre l'ancien Comité du salut public et le rapport de la commission des 21*, Paris, f.d. (germinal anul III), p. 117.

III

„Groaza la ordinea zilei“

PROCESE ÎN LANȚ

> „Tăcerea asupra unor acte cumplite nu este trăsătura cea mai neobișnuită din această ciudată epocă. Franța a putut suferi de Teroare, dar se poate spune că nu a cunoscut-o și Termidor a însemnat la început o eliberare; dar a fost apoi o descoperire: în lunile următoare, surprizele aveau să se țină lanț.“[1]

Cochin pare foarte mirat de această „necunoaștere“, adevărată sau simulată, a realităților Terorii de către o țară care le retrăia totuși zi de zi. Cu o intensitate diferită, în funcție de împrejurările locale, Teroarea fusese peste tot prezentă. Dacă nu întotdeauna sub forma unor „acte cumplite“ de represiune în masă, cel puțin sub forma unui șir nesfârșit de constrângeri și oprimări: listele de „suspecți“, vizitele la domiciliu, taxele extraordinare, șicanele care însoțeau eliberarea „unui certificat de civism“, aroganța și stăpânirea brutală, în mii de orășele, a celor care până mai ieri de abia îndrăzneau să ridice capul. Tăcerea asupra realităților Terorii era unul din elementele „sistemului“ însuși. Mai precis, sub Teroare, se vorbea neîncetat despre ea, dar *cuvântul era monopolizat de discursul terorist*, de retorica, de simbolurile și de ideologia lui. De la tribuna Convenției, în ziare, în întrunirile societăților populare, erau înfierați cu înfocare „dușmanii poporului“, „conspiratorii“ și „moderantismul“. *Buletinul Tribunalului Revoluționar* publica regulat dări de seamă, uneori ale proceselor, adesea ale unor proceduri mai expeditive; listele

---

[1] A. Cochin, *Les Sociétés de pensée et la démocratie*, Paris, 1921, p. 118.

de condamnați la moarte constituiau o rubrică zilnică a *Monitorului*, ca supliment la dările de seamă ale ședințelor Convenției sau ale iacobinilor. La Paris și în multe alte orașe ghilotina funcționa în piața publică (cel mult fusese mutată din Piața Revoluției mai la periferie), iar spectacolul oferit de eșafod îi atrăgea tot timpul pe obișnuiții lui. Discursul iacobin despre Teroare avea ca funcție tocmai legitimarea obiectului ei, sublimându-l prin simbolismul și prin strigătele de slavă menite să ascundă realitatea hidoasă: huruitul căruțelor care-i duceau pe condamnați; loviturile surde ale cuțitului ghilotinei; murdăria, promiscuitatea și epidemiile din temnițele ticsite; dar și, la fiecare, înăbușirea temerilor și obsesiilor ce frământau profund spiritele, care nu puteau, nici nu îndrăzneau, să le dea frâu liber, deși erau tot timpul întreținute de zvonurile pe care le isca represiunea zilnică. 9 termidor n-a însemnat imediat „ziua eliberării". Primele puneri în libertate masive de deținuți, suprimarea legii teroriste din 22 prerial și reorganizarea Tribunalului Revoluționar au urmat îndeaproape cele mai mari „căruțe" ale Terorii din Paris când, la 11 și 12 termidor, „robespierriștii" au fost duși la eșafod. Adevărata eliberare nu putea veni decât de la eliberarea cuvântului: atunci, prin „dezvăluiri", se va da glas temerilor și urii, se va vorbi despre suferințele trăite. Primele dintre aceste dezvăluiri, mai ales cele despre „conspirația închisorilor", s-au făcut de la tribuna iacobinilor „regenerați". Astfel, Réal, care tocmai ieșise din închisoarea Luxembourg, și-a relatat propriile experiențe și a cerut să se spună tot adevărul despre Teroare.

> „Ca să urâm cu adevărat regimul care tocmai s-a prăbușit, cred că trebuie să facem cunoscute efectele lui respingătoare. Indignarea cetățenilor cinstiți trebuie să-și găsească izvorul în zugrăvirea chinurilor îndurate în închisori. Las în seama cetățenilor pe care prigoana i-a aruncat în diferitele case de arest să povestească despre grozăviile ai căror martori au fost; în ce mă privește, vă voi spune ce se petrecea în închisoarea Luxembourg. Nu cred, așa cum s-a afirmat în unele rapoarte,

> că *Revoluția ar fi o fecioară al cărei văl nu trebuie să-l smulgi.* Un regim de fier, domnia morții, neîncrederea întunecată întipărită pe toate chipurile și adânc imprimată în sufletele deținuților din pricina spionilor răspândiți printre ei și care aveau ca sarcină să întocmească liste și să dea de lucru Tribunalului Revoluționar; situația fizică și morală, totul arăta că închisoarea Luxembourg nu era decât un mormânt săpat pentru a primi oameni vii."[2]

Prin aceste „dezvăluiri" discursul ideologic care legitima Teroarea, ca și sistemul simbolic pe care-l susținea se găseau confruntate cu realități deosebit de brutale. Aceste „dezvăluiri" dau naștere la o defulare colectivă și creează *un contra-imaginar* foarte puternic. „Surprizele", relatările despre grozăviile petrecute, amintirile care se revarsă asupra țării a doua zi după căderea lui Robespierre devin un factor adesea hotărâtor în marile opțiuni politice care se impun la sfârșitul anului II; căci ele nu numai că adăugau alte grozăvii la cele deja cunoscute; nu se mulțumeau cu condamnarea, devenită oarecum rituală, a „ultimului tiran". Fiecare nouă relatare ridica problema Terorii și pe aceea a *teroriștilor*, precum și a *răspunderii* lor. „Dezvăluirile" nu exorcizau numai teama de ieri; ele ațâțau ura de astăzi. Dorința de răzbunare depășea cazurile personale al lui Robespierre și ale acoliților lui, executați a doua zi după 9 termidor, și cuprindea un întreg personal politic administrativ și juridic, implicat — direct sau indirect — în exercitarea Terorii.

---

[2] În continuarea relatării sale, Réal dă câteva exemple de atrocități; or, „această descriere cumplită stârnește strigăte și gesturi îngrozite; câțiva cetățeni își *manifestă dorința ca oratorul să nu mai continue aceste descrieri revoltătoare*". Aceste proteste și dezbaterile pe care le-au prilejuit ne vorbesc despre miza politică și ideologică pe care o reprezenta, chiar în ochii iacobinilor, dezvăluirea feței ascunse a Terorii. Réal își va continua povestirea, până la urmă. *Cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 343–345. Să reținem că Réal va juca un rol important în procesul celor 94 de notabili din Nantes și, mai pe urmă, în acela al membrilor Comitetului revoluționar din Nantes, însărcinându-se cu apărarea.

Acuzațiie se îndreptau adesea împotriva unui anumit temnicer, deosebit de ticălos, sau împotriva unui membru al vreunui comitet de supraveghere, deosebit de zelos sau de sălbatic. Dar oare toți aceștia nu acționează în conformitate cu niște legi excepționale? De ce atunci să plătească doar ei pentru un întreg „sistem de putere“, ei care nu erau decât niște rotițe? Și se ivea iar întrebarea obsedantă: cum să limitezi răspunderea *personală* în nelegiuirile provocate de Teroare fără ca treptele puterii, de la cea mai de jos la cea mai de sus, de la temnicer până la membrul Convenției, să nu fie atinse?

Procesele Comitetului revoluționar din Nantes și al lui Carrier au fost primele procese politice ale „teroriștilor“. La 10 termidor, Robespierre și acoliții lui fuseseră executați fără nici un proces; procedura împotriva rebelilor scoși în afara legii se reducea la simpla constatare a identității. Comitetul revoluționar din Nantes a avut însă parte de un proces după toate regulile, cu un acuzator public și o apărare. Nu a fost de fapt un *proces*, ci *o serie de procese* care alcătuiesc un tot.

Prefacerile din istoria revoluționară avuseseră drept urmare, în mod cu totul paradoxal, faptul că după 9 termidor a fost salvată atât viața victimelor Terorii de la Nantes, cât și aceea a călăilor lor, atât a notabilităților din Nantes, deferiți justiției de la Paris ca să fie judecați de Tribunalul Revoluționar pentru conspirație și trădare, cât și a teroriștilor din Nantes, care-i aruncaseră în închisoare pe acești notabili și apoi s-au pomenit ei înșiși acuzați de uneltire contrarevoluționară și închiși în temnițele din Paris.

Totul începuse în epoca misiunii lui Jean-Baptiste Carrier. La 21 octombrie 1793 (11 brumar anul II), Carrier sosea la Nantes ca reprezentant al poporului, în misiune pe lângă armata din vest. Era învestit, ca toți ceilalți reprezentanți în misiune, cu puteri nelimitate, pentru a salva Republica, a-i învinge pe dușmanii ei, a asigura ordinea republicană, a-i pedepsi pe trădători, a mobiliza toate resursele cerute de armată. Sarcini deosebit de grele într-o regiune unde bântuia războiul din Vandeea. Două zile mai târziu, în societatea populară Vincent-la-Montagne se

răspândea cu iuţeala fulgerului următorul zvon: la Nantes se pregătea „un complot federalist", care urmărea să pună mâna pe reprezentantul în misiune, iar apoi să predea oraşul în mâinile vandeenilor. În acest „complot" ar fi amestecaţi nobilii şi cei mai de seamă negustori din Nantes. La 24 brumar, Comitetul revoluţionar, care născocise şi răspândise zvonul, întocmea o listă de 132 de „complotişti"; două zile mai târziu, Carrier contrasemna ordinul de arestare a lor şi de transfer la Tribunalul Revoluţionar de la Paris. La 7 frimar (27 noiembrie 1793), convoiul celor 132 de notabili din Nantes sosea la Paris, după patruzeci de zile de mers pe jos. Nu mai erau în viaţă decât 97 persoane. Condiţiile călătoriei fuseseră deosebit de grele, ne aflam în plină iarnă. La Paris, încă de la sosire, au fost repartizaţi în diferite închisori şi case de sănătate. Au mai murit încă trei prizonieri.

În acest timp, la Nantes, represiunea teroristă era în toi şi căpătase forme sălbatice: execuţii prin împuşcare în masă, înecuri, întemniţări samavolnice. Oraşul trăia vremuri dramatice: după înfrângerea rămăşiţelor armatei vandeene la Savenay, mii de prizonieri erau trimişi la Nantes, închişi în antrepozite şi spital transformate în închisori, aşteptând să fie judecaţi de o comisie militară; mii de refugiaţi, mai ales femei şi copii, au căutat adăpost la Nantes, sperând să scape astfel de represiunea care se abătea ca un tăvălug asupra regiunii. Curând după aceea izbucneşte o criză de aprovizionare resimţită foarte aspru în închisori, unde condiţiile de viaţă erau înfiorătoare. A izbucnit apoi şi o epidemie de dizenterie şi de tifos (oraşul, în prada unei panici colective, a vorbit chiar de ciumă). Represiunea nu-i lovea numai pe vandeeni: în oraş, vânătoarea de suspecţi şi de contrarevoluţionari a fost permanentă. Peste tot se găseau colaboratori ai vandeenilor; erau urmărite familiile bănuite că ar avea rude printre emigraţi sau relaţii cu ei. Erau percepute „taxe revoluţionare", un fel de contribuţii, iar plata lor era cerută de pe o zi pe alta; ele îi afectau mai ales pe cei „bogaţi", „acaparatorii", învinuiţi de foametea din oraş. Atmosfera de suspiciune, de delaţiune şi de arbitrar era şi mai apăsătoare din cauza

conflictelor dintre diferitele autorități cu atribuții prost definite și care își disputau puterea: autoritățile constituite, ale căror puteri slăbeau pe zi ce trecea; comandantul militar (Nantes era garnizoană militară); societatea populară Vincent-la-Montagne cu tendințe iacobine extremiste, care practica un fel de democrație directă și-și ațintea „ochii vigilenți“ asupra unor autorități considerate „laxiste“ și complice ale „suspecților“; Comitetul revoluționar, care se identifica prea mult cu șefii societăților populare și care avea ca sarcină „supravegherea revoluționară“ a orașului în ansamblu; „compania Marat“, un fel de poliție, specială, în slujba Comitetului revoluționar, recrutată printre membrii cei mai „siguri“; și, pentru a încheia, pe deasupra tuturor acestor instanțe, exercitându-și puterea absolută și nelimitată, Carrier.

Reprezentantul în misiune avea propriile sale inițiative, hotăra în conflictele legate de competențe, orienta și călăuzea chiar el represiunea și, deoarece nu se încredea în ultimă instanță decât în el însuși, se înconjura de propria lui rețea de agenți, spioni și informatori. Această situație, agravată de războiul din Vandeea, care, în ciuda tuturor victoriilor repurtate, nu se mai sfârșea, și de criza economică ce paraliza portul, nu putea decât să favorizeze actele arbitrare și abuzurile de putere, delațiunile, conflictele, nesiguranța generală. Într-un oraș de circa 80 000 de locuitori, aceste sentimente erau în mod foarte felurit împărtășite și nicidecum după „o linie de clasă“. Dacă elitele la putere, cele vechi ca și cele noi, erau în mod deosebit expuse primejdiilor pe care le implica această situație instabilă, tot orașul auzea salvele plutonului de execuție, respira miasmele grețoase care veneau din Entrepôt unde se îngrămădeau prizonierii și din carierele din vecinătatea orașului unde erau aruncați grămadă cei împușcați, și vedea trupurile purtate de Loara.[3]

---

[3] Este clar că nu am pretenția să rezum în aceste câteva rânduri situația foarte complexă de la Nantes, din iarna anului II. Excelente contribuții, care-și propun să deosebească adevărul de legende, sarcină deosebit de spinoasă în cazul Terorii la Nantes, pot fi găsite în două lucrări de sinteză:

Misiunea lui Carrier la Nantes a durat mai bine de patru luni; a fost revocat la 14 *pluviôse* anul II (8 februarie 1794) de Comitetul Salvării Publice care, felicitându-l pentru activitatea depusă, i-a recomandat să-şi ia un timp de odihnă înainte să-i fie încredinţate alte însărcinări. Rechemarea lui Carrier fusese motivată, în realitate, de raportul „tânărului Julien“, comisar special al Comitetului Salvării Publice şi om de încredere al lui Robespierre. Raport cu atât mai incriminator cu cât, în urma unei neînţelegeri, Carrier îl primise foarte rău pe emisarul lui Robespierre: crezuse că are de-a face cu un personaj minor (Marc-Antoine Julien nu avea decât nouăsprezece ani) şi care era complice cu societatea Vincent-la-Montagne (relaţiile furtunoase ale reprezentantului cu această societate tocmai treceau printr-o fază destul de critică).

„Îmbinarea a trei calamităţi, a foametei, a ciumei ameninţă oraşul Nantes. Au fost împuşcaţi, nu departe de oraş, *nenumăraţi* soldaţi regali şi acest morman de cadavre, îngrămădite, împreună cu emanaţiile pestilenţiale ale Loarei, mânjite de sânge, au viciat aerul... În Nantes se află o armată nedisciplinată, care nu respectă nici un ordin, în timp ce corpuri de armată răzleţe sunt trimise să fie măcelărite. Într-o parte se jefuieşte, într-alta este ucisă Republica. O grămadă de generali, mândri de epoleţii lor, cu fireturi de aur la guler, îmbogăţiţi de soldele pe care le fură, îi împroaşcă cu noroi, din goana trăsurii, pe sanculoţii care merg pe jos, sunt mereu la picioarele femeilor, sau la spectacole, serbări ori în ospeţe, care sunt o adevărată jignire pentru mizeria publică... Carrier este nevăzut în corpurile constituite, printre membrii clubului sau printre patrioţi. Transmite că este bolnav şi se duce la ţară ca să se sustragă de la ocupaţiile pe care i le impun împrejurările, dar nimeni nu se lasă înşelat de minciunile lui. Se ştie bine că este sănătos şi că se află în oraş, că-şi petrece vremea într-un serai înconjurat de cadâne neruşinate şi de ofiţeri care-i servesc de eunuci: se ştie că nu-i primeşte decât pe oamenii din statul major, care-l linguşesc fără încetare, şi îi ponegresc în faţa

---

P. Bois, (sub direcţia lui) *Histoire de Nantes*, Toulouse, pp. 260–281; J.-Cl. Martin, *La Vendée et la France*, Paris, 1987, pp. 206–247.

lui pe patrioți. Se știe că are peste tot spioni care-i raportează ce se vorbește în comitetele particulare și în adunările publice. Discursurile sunt ascultate, corespondența interceptată. Nimeni nu îndrăznește nici să vorbească, nici să scrie, nici măcar să gândească. Spiritul civic a murit, libertatea nu mai există. Am văzut la Nantes vechiul regim."[4]

Plecarea lui Carrier și sosirea noilor reprezentanți, Bô și Bourbotte, sunt suficiente pentru ca la Nantes să se instaureze o atmosferă de răfuieli. Comitetul Revoluționar denunță doi colaboratori direcți și complici ai lui Carrier, Fouquet și Lamberty, care-i serveau ca spioni. Amândoi erau răspunzători pentru înecuri; ei vor fi însă judecați și condamnați la moarte pentru că încercaseră să elibereze ilegal niște femei vandeene... Pe de altă parte, noii reprezentanți se hotărăsc să acționeze drastic împotriva Comitetului revoluționar, învinuit de furturi și de acte arbitrare de violență. Arestați la 24 prerial (12 iunie), membrii lui sunt trimiși la 5 termidor în fața Tribunalului Revoluționar din Paris (și, împreună cu ei, Phelippes-Tronjolly, fost președinte al tribunalului penal revoluționar din Nantes). Aproape simultan, cei 94 de notabili din Nantes sunt strânși la Plessis ca și cum Fouquier-Tinville se pregătea să-i judece.

Nu există deloc explicații pentru faptul că procesul celor 94 de notabili din Nantes nu a avut loc mai devreme și nu se știe de ce au putrezit luni de zile în închisoare. În timpul procesului, Carrier își va atribui meritul de a fi întârziat procesul,

[4] E.B. Courtois, *Rapport sur les papiers trouvés chez Robespierre*, *op. cit.*, pp. 358-359; *cf.* și A. Lallié, *J.-B. Carrier, représentant du Cantal à la Convention*, Paris, 1901, pp. 247 și urm. În continuarea raportului său, M.-A. Julien este mai nuanțat: îi recunoaște unele merite lui Carrier, mai ales pe acela de a fi zdrobit „într-o vreme traficul și de a fi tunat și fulgerat împotriva spiritului mercantil, aristocratic și federalist". Mărturia lui Julien este fără îndoială incompletă și părtinitoare: „robespierristul pur" care era în acea vreme acest băiat de nouăsprezece ani are despre Teroare aceeași imagine contradictorie care-i era proprie și lui Robespierre. Arestat după 9 termidor, Julien va fi martor al acuzării în procesul lui Carrier.

intervenind pe lângă Fouquier-Tinville, ceea ce este evident fals. Între rechemarea sa la Paris şi 9 termidor, Carrier avea alte griji: el se temea pentru capul lui, şi nu pentru capetele notabililor din Nantes pe care-i socotea o adunătură de federalişti şi contrarevoluţionari. Întors la Paris, Carrier este mai mult sau mai puţin implicat în „complotul hebertist"; dar, deşi nu este denunţat atunci, se simte totuşi foarte ameninţat. În ochii lui Robespierre, care are deplină încredere în tânărul Julien, Carrier, ca şi Barras, Fréron sau Fouché, sunt tot atâtea exemple de reprezentanţi în misiune care întinaseră Teroarea prin purtarea lor pe teren: lux, furturi, delapidări, tiranie, violenţă arbitrară etc. Or, în ajun de 9 termidor, Robespierre se mai gândeşte încă să „epureze Teroarea", să pună de acord realităţile ei cu principiile. Referinţele hebertiste ale lui Carrier îl fac, în ochii lui, şi mai suspect. Pentru a preîntâmpina pericolul, Carrier s-ar fi amestecat, se pare, în pregătirea complotului antirobespierrist. Legenda (dar există mai multe legende care-l aureolează pe Carrier) ar vrea ca el să fie în primele rânduri ale acelora care, la 10 termidor, urmau căruţa care-l ducea pe Robespierre la eşafod şi susţine că l-ar fi blestemat.

Întârzierea procesului notabililor din Nantes ar putea să se datoreze unor probleme pur „tehnice", supraaglomerarea Tribunalului Revoluţionar (un număr de 94 de persoane era totuşi o foarte mare „încărcătură"; mai târziu, şi Fouquier-Tinville îşi va atribui meritul de a fi întârziat acest proces, din cauză că n-ar fi avut probe). 9 termidor va salva şi capetele celor 94 de notabili din Nantes, şi capul lui Carrier. Cei 94 nu sunt eliberaţi în zilele imediat următoare lui 9 termidor. Procesul lor (le este alăturat şi Phelippes-Tronjolly în calitate de coacuzat) se deschide abia în ultimele zile ale anului II, la 22 fructidor (8 septembrie 1794). Actul de acuzare reia învinuirile iniţiale: conspiraţie împotriva Republicii, aderare la federalism sau sprijin dat federalismului, sentimente regaliste, înţelegere cu emigraţii, maşinaţii menite să discrediteze asignatele şi să provoace foametea. Goulin, Chaux, Grandmaison şi Bachelier, foşti membri ai Comitetului revoluţionar din Nantes, sunt scoşi din

închisorile unde zăceau în aşteptarea propriului lor proces ca să depună mărturie de partea acuzării. Carrier depune şi el mărturie.

La sfârşitul anului II, atunci când *dreptatea este adusă la ordinea zilei*, procesul se înscrie în cu totul alt context decât acela în care fuseseră formulate învinuirile în iarnă. El ia o întorsătură surprinzătoare. Încă din primele ceasuri, el se transformă într-un proces al Comitetului revoluţionar din Nantes, în cursul căruia sunt denunţate practicile teroriste; ancheta este făcută împotriva Terorii în general, împotriva lui Carrier în special, deoarece el întruchipează Teroarea şi puterea nelimitată cu care Convenţia îl învestise. Acuzaţii, în special Phelippes-Tronjolly, se preschimbă în acuzatori; îi interoghează pe martori cu privire la uneltirile făptuite în numele Comitetului revoluţionar: înecurile, furturile, răzbunările personale, răscumpărările nevinovaţilor... Martorii acuzaţi se apără rău: ei neagă anumite acţiuni, recunosc altele, dar fiecare caută mai ales să scape de orice răspundere şi să-i compromită pe ceilalţi. Carrier însuşi nu declară oare cu indignare că nu ştia nimic despre înecuri şi execuţii? Nici „nu avea habar de toate aceste grozăvii şi barbarii". La capătul a cinci zile de audienţe, când dezvăluirile privitoare la Teroarea din Nantes urmau celor despre supliciul îndurat de acuzaţi în timpul transferului lor de la Nantes la Paris, apărătorii îşi schimbă rolul: pledoariile lor devin tot atâtea rechizitorii. Nu încape îndoială, spunea Tronçon-Découdray, unul dintre apărători, trebuie „doborâtă aristocraţia şi nimicit moderantismul, dar nu trebuie pierduţi din vedere *aceşti machiavelişti moderni*... Unii dintre acuzaţi au avut momente de rătăcire, cei mai mulţi au luptat pentru patrie şi sunt acoperiţi de cicatrice care le fac cinste. Crime odioase au profanat libertatea: tribunalul trebuie să dea un exemplu Europei; trebuie să-i învăţaţi pe tiranii coalizaţi ce este acela un adevărat patriot şi cum îl ocroteşte justiţia. În octombrie trecut, un comitet revoluţionar a fost instituit la Nantes: el a făcut trafic cu viaţa şi onoarea cetăţenilor. Este alcătuit din oameni josnici şi depravaţi... Cetăţenii au fost daţi pe mâna acestor oameni conduşi de maximele

lui Robespierre; aceştia au vărsat valuri de sânge; în fiecare clipă inventau alte conspiraţii pentru a-i acuza pe cetăţeni şi a-i distruge; spuneau că prizonierii trebuiau ucişi în masă." Verdictul tribunalului, pronunţat la 28 fructidor, nu ne miră. Dacă opt acuzaţi sunt dovediţi complici „într-o conspiraţie împotriva Republicii", ca Phelippes-Tronjolly, „recunoscut drept autor şi complice al unor acţiuni şi hotărâri federaliste", Tribunalul recurge totuşi la faimoasa clauză intenţională, introdusă după 9 termidor: nimeni nu a comis aceste acte condamnabile „cu răutate, cu intenţii contrarevoluţionare". Împotriva celorlalţi acuzaţi, Tribunalul n-a putut să reţină nici o dovadă de delict. Toţi acuzaţii sunt aşadar achitaţi. Verdictul este primit cu entuziasm: „De abia încetase să vorbească preşedintele, că sala Tribunalului răsună de strigătele generale: *Trăiască Republica!*; toate inimile tresaltă, toţi ochii sunt aţintiţi asupra nefericiţilor din Nantes, redaţi patriei şi libertăţii după atât de îndelungate suferinţe.[5]

Aşa se termină primul proces; desfăşurarea şi verdictul lui prevestesc consecinţe inevitabile. Presa a făcut o largă publicitate procesului notabililor din Nantes, insistând cu precădere asupra crimelor Comitetului revoluţionar şi, îndeosebi, asupra înecurilor. Numele lui Carrier a fost tipărit şi rostit de sute de ori. La 8 vandemiar anul III (29 septembrie 1794), cazul Carrier, care este deputat al Muntelui şi desfăşoară o activitate destul de susţinută la iacobini, este menţionat prima dată în Convenţie în legătură cu atrocităţile comise în timpul Terorii la Nantes. Carrier răspunde, publicând câteva zile mai târziu, un *Raport asupra diferitelor misiuni care i-au fost încredinţate*[6]. Între timp, Tribunalul Revoluţionar anchetează, cu o oarecare încetineală, în procesul membrilor Comitetului Revoluţionar din Nantes; la 17 vandemiar, actul de acuzare este întocmit de Leblois, acuzator public. Totuşi, impulsul hotărâtor vine de la Convenţie.

---

[5] *Cf.* AN W 449, nr. 105, docum. 90, *Bulletin du Tribunal révolutionnaire*, p. 86; *Moniteur*, vol. XXII, pp. 48–50; H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris*, Paris, 1881, vol. V, pp. 345 şi urm.

[6] Tipărit la ordinul Convenţiei Naţionale, Paris, anul III; BN Le 3982.

La 22 vandemiar, deci patru zile după proclamarea *Apelului către poporul francez*, apel la revanşă pe care l-am amintit, Merlin [din Thionville] transmite Convenției noi documente referitoare la femeile şi copiii înecați în Loara şi exclamă: „Convenția ar trebui, dacă ar fi posibil, să inventeze noi torturi pentru aceşti canibali.“ Imediat, Adunarea votează moțiunea prin care se cere Tribunalului Revoluționar „să urmărească pe cale judiciară, fără întârziere, afacerea Comitetului revoluționar din Nantes, *ca și pe toți cei implicați în aceeași afacere*“. Aluzia la Carrier este transparentă, după cum este evidentă voința politică de a face din acest proces un avertisment, chiar un caz exemplar al represiunii împotriva tuturor „teroriştilor“ şi a „băutorilor de sânge“.

> „Tribunalul Revoluționar trebuie să-i acționeze în justiție pe toți aceşti asasini, fără nici o excepție; poporul trebuie să vadă cum sunt pedepsiți vinovații, oriunde s-ar afla ei; trebuie ca Tribunalul Revoluționar să ancheteze fără întârziere în procesul Comitetului revoluționar din Nantes şi să facă dreptate pedepsindu-i pe toți monştrii care au ordonat crimele comise în această regiune. Nu trebuie să ne-o mai ascundem, cetățeni: dacă o autoritate superioară n-ar fi ordonat aceste fărădelegi, ele nu ar fi fost înfăptuite. Să nu tolerăm ca sistemul instituit de aceşti oameni să mai dureze mult timp, căci ar însemna să-i lăsăm nepedepsiți pe aceşti monştri şi băutori de sânge.“[7]

Actul de acuzare se remarcă prin violența lui:

> „Tot ce are cruzimea mai barbar; tot ce are crima mai viclean, tot ce are autoritatea mai arbitrar; tot ce are delapidarea mai odios şi imoralitatea mai revoltător poate fi regăsit în actul de acuzare împotriva membrilor şi comisarilor Comitetului revoluționar din Nantes. În analele din cele mai îndepărtate

---

[7] *Cf. Moniteur*, vol. XXII, pp. 226-228; intervențiile lui Merlin [din Thionville] şi André Dumont. Amândoi par să cunoască actul de acuzare, gata, după cum am mai spus, de câteva zile. *Cf.* AN W 493 nr. 479, placheta 3.

colțuri ale lumii, în toate paginile istoriei, chiar în veacurile barbare cu greu am putea întâlni ceva asemănător cu atrocitățile comise de acuzați... Aceste ființe fără morală sacrificau cinstea și onoarea pentru pasiunile lor; ei vorbeau despre patriotism și înăbușeau vlăstarele lui cele mai frumoase; teroarea le deschidea drum, iar tirania sălășluia printre ei... Apele Loarei vor curge de-a pururi însângerate, iar marinarul străin nu va coborî decât înfiorându-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate de barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncate la țărm... Victimele nevinovate, copii de abia ieșiți din sânul naturii, erau condamnate de acești Caligula... SCALDA, căci așa numeau ei o crimă de care Nero s-a rușinat când a comis-o o singură dată împotriva unei singure ființe, și pe care ei, mai cruzi și mai scelerați, au comis-o de mai multe ori și împotriva a mii de nevinovați.“[8]

Tonul, violența verbală continuau perfect tradiția instituției, amintind în mod ciudat retorica lui Fouquier-Tinville, care, la rândul lui, își aștepta actul de acuzare. (Istoria, prin urmele pe care le lasă în arhive, îmbracă uneori forma unui simbolism ciudat de explicit; Leblois, acuzatorul public, redactează actele de acuzare împotriva unora dintre membrii Comitetului revoluționar din Nantes pe hârtie, cu antetul... „Antoine Quentin Fouquier, acuzator public al Tribunalului Revoluționar, numit la Paris prin decret al Convenției Naționale“. Noul acuzator public se mulțumește numai să bareze numele de Tinville și să înscrie cu mâna numele lui. Se știe că acest lucru se explică prin penuria de hârtie și derularea prea rapidă a evenimentelor. Și totuși, ce frumos simbol al continuității unei instituții care a servit succesiv la instaurarea Terorii și apoi la „judecarea revoluționară“ a teroriștilor... Aceasta din urmă schimbă de altfel mai curând acuzații decât limbajul.[9])

---

[8] *Cf.* AN W 493 nr. 479, „Acte d'accusation fait au cabinet de l'accusateur public, ce 17 vendémiaire, l'an III de la République française, signé Leblois.“

[9] *Cf.* de exemplu, AN W 493, nr. 479, placheta 3, nr. 17; act de acuzare împotriva lui Louis Naud.

Autoritățile au făcut cea mai mare publicitate acestui act de acuzare; el a fost nu numai reluat de mai multe ziare, ci și editat sub formă de broșură și afișat în orașe, în mai multe mii de exemplare. La 23 vandemiar se deschide, într-o atmosferă înfierbântată, cel de-al doilea proces, cel al Comitetului revoluționar din Nantes. Încă din prima zi, acuzații adoptă o strategie mai mult sau mai puțin concertată; ei resping în bloc anumite acuzații și aruncă răspunderea actelor criminale pe umerii lui Fouquet și Lamberty, acoliții lui Carrier, care, s-o amintim, au fost condamnați și executați la Nantes; ei minimalizează importanța altor acțiuni, invocând condițiile de război civil în care au fost înfăptuite. Dar argumentul major la care recurg pentru a se apăra îl vizează pe Carrier: cu toții nu făceau altceva decât să execute ordinele lui Carrier care dispunea de puteri nelimitate. La 1 brumar, unul dintre acuzați, Goulin, exclamă patetic: acuzațiile se prăvălesc asupra capetelor noastre; autorul neliniștilor noastre, „omul care ne-a înfierbântat mințile, care ne-a condus mișcările și ne-a stăpânit părerile ca un despot, este liber... Carrier trebuie neapărat să apară în fața tribunalului, în acest proces. Să fie întrebat tot orașul Nantes: toți vă vor spune că numai Carrier a provocat, a recomandat și a ordonat toate măsurile revoluționare.“ Tribunele, înțesate de lume la fiecare audiere, nu rămân indiferente; publicul strigă întruna: „Carrier! Carrier!“ De asemenea, după depozițiile care dezvăluie atrocități revoltătoare, publicul strigă: „Răzbunare! Răzbunare!“ Președintele, pentru a liniști tribunele, dă asigurări că informațiile privitoare la desfășurarea procesului sunt transmise zilnic Comitetului Siguranței Generale. (Încă o dată, Tribunalul se arată credincios tradiției stabilite sub Teroare de a colabora foarte strâns cu Comitetul, care influențează din culise soarta procesului.)

Ca orice membru al Convenției, Carrier se bucură, începând cu 9 termidor, de un fel de imunitate parlamentară, care nu putea fi ridicată decât de Convenție. La 9 brumar (30 octombrie), ea deschide o procedură, destul de complexă, referitoare la eventuala

punere sub acuzare a unui deputat. A doua zi este numită, prin tragere la sorți, o comisie de douăzeci şi unu de membri pentru a hotărî asupra cazului Carrier. Și atunci începe cel de al treilea act al afacerii din Nantes: la 21 brumar, comisia îşi depune raportul cu concluzia: „Este cazul să fie pus sub acuzare reprezentantul poporului Carrier.“ El putea să-şi prezinte apărarea; totuşi Convenția decide arestarea lui provizorie, în aşteptarea unor informații suplimentare şi, bineînțeles, a adunării de probe ale acuzării. În aceste zile, tensiunea creşte; un mare număr de broşuri îi atacă în acelaşi timp pe Carrier şi pe iacobini, învinuiți de a voi să scape de justiție; în oraş au loc încăierări, mai ales în fața sediului iacobinilor. În seara zilei de 21 brumar, sala iacobinilor din strada Saint-Honoré este atacată de „tineretul aurit“, iar a doua zi Convenția hotărăşte să suspende şedințele Societății. La 29 brumar, Convenția ia cunoştință de mesajul cetățenilor din Nantes şi al societății populare care, prevalându-se de lozinca „dreptatea adusă la ordinea zilei“, cer deferirea neîntârziată a lui Carrier în fața Tribunalului Revoluționar. Este un rechizitoriu lung şi vehement. Convenția decide să-l tipărească:

„Reprezentanți ai poporului francez, voi care sunteți deja convinşi că nu prin teroare, a cărei domnie odioasă se ridică pe fărădelegi şi delațiuni, se poate consolida o conducere binecuvântată... inimile noastre, deschizându-se la pieptul vostru părintesc, se umplu de speranță şi de bucurie... Dar ce mai vor aceşti oameni cruzi, gata oricând să învinuiască un nevinovat, să acuze pe cei care-i demască... Cetățeni reprezentanți, credincioşi ca şi voi jurămintelor noastre, vi-l denunțăm pe odiosul Carrier; fărădelegile lui îl împresoară din toate părțile; totul aici ne vorbeşte de ele; îl denunțăm în fața reprezentării naționale pe care a vrut s-o înjosească, îl denunțăm în fața întregului popor a cărui încredere a trădat-o... Dar, Cetățeni reprezentanți, nu puteți să n-o recunoaşteți, Carrier nu este decât locotenentul unei facțiuni pentru care fericirea poporului pare a fi o nenorocire şi care urmăreşte să îngroape libertatea

sub mormane de cadavre, să ucidă virtutea, să insulte geniul nimicind monumentele artelor, să jignească natura pângărind cele mai frumoase produse ale ei, voind să degradeze specia umană, această facțiune neîndurătoare care urăște tot ce este măreț și frumos și pentru care omenirea însăși este o crimă. Ah, reprezentanți ai poporului francez, aveți grijă ca această facțiune să nu pună totul în mișcare pentru a evita supliciul lui Carrier, pentru a-i nimici pe martorii care ar putea să-l demaște sau pentru a scăpa de dreapta judecată un criminal de ale cărui dezvăluiri se teme."[10]

La 1 frimar, Carrier începe în sfârșit să răspundă pe larg, în fața Convenției, la acuzațiile comisiei celor douăzeci și unu; la 3 frimar, Convenția se pronunță, prin apel nominal, pentru punerea sub acuzare a lui Carrier, aproape în unanimitate (din 500 de votanți, 498 sunt pentru decretul de acuzare și doi *pentru* decret, dar cu anumite condiții). Carrier este arestat pe loc și în 7 frimar el își ia locul pe banca acuzaților în fața Tribunalului Revoluționar.

Așa începe ultimul act. Deoarece Carrier a devenit unul dintre acuzați, tribunalul care era întrunit deja de patruzeci și două de zile trebuie să reia procesul aproape de la început, principalele capete de acuzare trebuie redefinite și trebuie stabilită partea de răspundere a lui Carrier în raport cu cea a celorlalți acuzați. Audierile se prelungesc până la 26 frimar, ziua verdictului: Carrier și doi membri ai Comitetului revoluționar, Grandmaison și Pinard, sunt condamnați la moarte (și ghilotinați în aceeași zi) pentru crime comise „cu intenții criminale și contrarevoluționare". Tribunalul îi declară vinovați de crimă și atrocități pe ceilalți 28 de acuzați: complicitate la înecuri și execuții, furturi, răscumpărări, percepere de taxe abuzive, acte arbitrare, oprimarea cetățenilor prin teroare etc. Totuși, constatând că nu fuseseră comise „cu intenții criminale și contrarevoluționare", Tribunalul îi achită și îi repune în libertate. Alți doi acuzați sunt

---

[10] Ședința din 29 brumar, *Moniteur*, vol. XXII, pp. 543–546.

achitați, deoarece „nu se dovedise că executaseră ordinele arbitrare ale Comitetului". Achitarea acuzaților ale căror crime au fost demonstrate de-a lungul zilelor procesului provoacă mare zarvă. Două zile mai târziu, Convenția decretează înnoirea Tribunalului Revoluționar și hotărăște trimiterea celor achitați în fața justiției penale.

Astfel, între procesul celor 94 de notabili din Nantes și execuția lui Carrier s-au scurs aproape o sută de zile. O sută de zile, timp în care au trecut prin fața Tribunalului Revoluționar sute de martori; dările de seamă asupra audierilor au fost publicate în *Buletinul Tribunalului Revoluționar*, în *Monitor* și în alte ziare; rezultatele scrutinului nominal referitor la punerea sub acuzare a lui Carrier au fost trimise la administrațiile locale și la armate. O sută de zile, timp în care țara a fost pur și simplu bombardată de dezvăluiri ale căror dimensiuni depășeau ceasurile tragice trăite la Nantes în iarna anului II. Vor urma alte procese, între care cel al lui Fouquier-Tinville (germinal, floreal anul III). Dar niciodată nu vor mai avea înrâurirea pe care au avut-o procesele Comitetului revoluționar de la Nantes și al lui Carrier asupra cursului luat de ieșirea din Teroare. Procesele ridicau probleme mai mari decât lăsa să se întrevadă obiectul lor inițial. Ele au contribuit la nașterea unui sentiment de oroare neîmpăcată față de iacobini și personalul terorist. „Dreptatea la ordinea zilei", acest slogan termidorian nu însemna numai eliberarea nevinovaților; procesele veneau să impună cerința de *a-i pedepsi pe vinovați*, la toate nivelurile puterii, mergând chiar până la Convenție. Procesele *legitimau*, într-o oarecare măsură, *dreptul la răzbunare*. Plecând de la exemplul orașului Nantes, ele făceau bilanțul, dezastruos și odios, al Terorii și stabileau răspunderea colectivă a personalului ei. Prin aceasta au contribuit din plin la compromiterea, la distrugerea chiar a imaginarului revoluționar al anului II. Până la urmă, procesele au grăbit trecerea de la întrebarea *Cum se poate demonta Teroarea?* la problema *Cum se poate termina Revoluția*?

„MĂSURILE FORTE“ ȘI TEROAREA ÎN VIAȚA DE FIECARE ZI

„Fouquet şi Lamberty, agenți credincioşi ai lui Carrier, băgau spaima în tot oraşul Nantes; *ei puseseră nu numai teroarea, ci și groaza la ordinea zilei*“ declara unul dintre acuzați, Pierre Chaux, în cursul procesului Comitetului revoluționar.[11] Teroarea la Nantes, mai ales în timpul misiunii lui Carrier, pune şi astăzi probleme istoricilor. Incertitudinile sunt numeroase: numărul victimelor, care variază ca estimări, amploarea represiunii, funcțiile şi răspunderile respective ale protagoniştilor sunt prost precizate – acelea ale reprezentanților lor în misiune, mai ales cele ale lui Carrier, ale Comitetului revoluționar, ale poliției oculte instituite de Carrier, în frunte cu Lamberty şi Fouquet; ale celor două comisii militare, a lui Bignon şi Lenoir, care-i comandau la moarte pe „bandiți“ după o procedură ce se reducea la stabilirea identității. Incertitudinea persistă şi în ce priveşte atitudinea ambivalentă a oraşului însuşi față de represiune; desigur, el a îndurat Teroarea, dar în ce măsură a fost complicele ei prin aprobarea, fie ea şi tacită, a „curățirii oraşului de aceste mii de „bandiți“ care trebuiau hrăniți pe timp de foamete şi care se înghesuiau în închisorile improvizate, adevărate focare de epidemii?[12]

---

[11] *Procès criminel des membres du Comité révolutionnaire de Nantes... instruit par le Tribunal révolutionnaire... Paris, l'an III, chez la veuve Toubon*, partea a doua, p. 243.

[12] Nu ne-am propus să redeschidem dosarul Terorii la Nantes. Cu titlu ilustrativ, să menționăm câteva incertitudini, începând cu cifrele. Numărul victimelor *directe* ale Terorii, adică al persoanelor executate, cunoaşte mai multe estimări. Așa, de pildă, numărul de înecuri: în timpul procesului, Phelippes-Tronjolly vorbeşte de 23 de înecuri; Michelet, care, în timpul şederii sale la Nantes, s-a informat cu grijă pe lângă martori care au supraviețuit, ajunge la numărul de 7 înecuri: Alfred Lallié, care nu-și ascundea ostilitatea față de Carrier și teroriştii lui din Nantes, estimează că au fost 20 de înecuri; Gaston Martin, foarte indulgent la adresa lui Carrier, vorbeşte numai de 8. Estimările numărului de înecuri variază de la câteva sute la aproximativ douăzeci de mii (această ultimă cifră

La procesul Comitetului revoluționar și al lui Carrier, aceste incertitudini sunt și mai mari. Cu atât mai mult cu cât acest proces spectaculos nu este bine condus de Dobsent, președintele Tribunalului Revoluționar. Din 240 de persoane chemate să depună mărturie la tribunal, 220 au răspuns la strigarea numelui lor. Mai mulți martori depuneau ceasuri întregi și aceasta de mai multe ori, în diferitele faze ale procesului. Actul de acuzare privea 14 persoane, verdictul a condamnat 33 de acuzați. Într-adevăr, în afară de Carrier, caz solidarizat cu ceilalți acuzați, Tribunalul, în cursul audierilor, a hotărât să aresteze martorii care, în timpul interogatoriilor, se dovediseră complici ai acuzaților în comiterea fărădelegilor acestora. La caracterul haotic al

---

este improbabilă; estimarea cea mai probabilă se situează între 2 și 5 000, distanța rămâne deci considerabilă). Comisia lui Bignon a condamnat probabil la moarte nu mai puțin de 2 600 de vandeeni, dar noile estimări urcă până la 3 500. Între brumar și *pluviôse* au fost ghilotinate la Nantes mai bine de 200 de persoane, adică în medie cam 2 persoane pe zi. Totuși mediile n-au sens în astfel de situații; într-adevăr au fost zile în care erau executați câteva zeci de condamnați. Estimările referitoare la numărul victimelor *indirecte* ale Terorii, mai ales cele moarte în închisori, sunt și mai nesigure, ele se numără cu miile; din ianuarie până în august 1794 au fost 12 000 de înhumări și au trebuit săpate vreo douăsprezece noi gropi comune. Michelet afirmă că represiunea împotriva vandeenilor se bucura de sprijinul unei mari părți din populația orașului Nantes: „Toată această lume (prizonieri și refugiați vandeeni) suferea de o diaree molipsitoare care s-a întins în tot orașul. Decretele erau precise: omorâți totul. Erau împușcați. Dar morții îi omorau pe cei vii. Molima se întindea; două mii de locuitori ai orașului mor într-o lună. Tulburarea era mare la Nantes... Oamenii de rând din oraș țipau că toți vandeenii trebuiau să fie aruncați în Loara. Cele două autorități din Nantes, reprezentantul Carrier și Comitetul revoluționar, într-o aprigă rivalitate, pândindu-se, gata să se acuze dacă vreunul dă cel mai mic semn de îngăduință, s-au luat *după furia populară* și au înlocuit (fără să se sinchisească de legi) împușcarea cu înecul" (Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, p. 115). Lucrările (*op. cit.*) ale lui P. Bois și J.-Cl. Martin prezintă stadiul actual al cercetărilor privitoare la Teroarea din Nantes. *Cf.* și două puncte de vedere extreme și contradictorii: A. Lallié, *J.-B. Carrier, représentant du Cantal à la Convention*, Paris, 1901 și G. Martin, *Carrier et sa mission à Nantes*, Paris, 1924.

procesului se adaugă astăzi confuzia diverselor dări de seamă. Pe lângă versiunea semioficială din *Buletinul Tribunalului Revoluționar*, alte versiuni ale şedinţelor sunt publicate în ziare sau sub formă de lucrări separate. Între aceste versiuni există numeroase divergențe, chiar contradicții, imposibil de lămurit. De altfel, pentru majoritatea cititorilor contemporani, aceste divergențe între mai multe relatări despre grozăvii sunt secundare. În mintea lor, diversele estimări cu privire la victime menționate de martori, ca şi supralicitările la care recurg aceştia când povestesc despre atrocități, nu au decât un efect cumulativ: ele se completează şi se adună.[13]

Procesele nu aduc numai mărturii zguduitoare despre realitățile Terorii la Nantes; ele adaugă şi un imaginar fantasmagoric produs de Teroare. Procesele devin, ca să spunem aşa, un loc de defulare colectivă; audierile contribuie, în schimb, la îmbogățirea şi difuzarea acestui univers fantasmagoric. Din depoziții răzbate teama îmbinată cu ură şi deseori este greu, chiar imposibil, să deosebeşti adevărul din tot ceea ce reproduce memoria individuală sau colectivă. Martorii se fac ecoul zvonurilor şi al vorbelor purtate de colo-colo, la un an după producerea evenimentelor. Din moment ce analiza noastră se referă în special *la funcția acestor procese în formarea mentalităților antiteroriste*, la rolul lor în maturizarea şi consolidarea reacțiunii antiteroriste, imaginația globală a Terorii, aşa cum

---

[13] *Cf.* Phelippes zis Tronjolly, *Réponse au rapport de Carrier, représentant du peuple, sur les crimes et dilapidations du Comité révolutionnaire de Nantes*, Paris, f.d. (anul III); A. Velasques, „Les procès de Carrier et du Comité révolutionnaire de Nantes", *Annales historiques de la Révolution française*, 1924, pp. 454 şi urm. Dispunem de cel puțin patru versiuni ale dărilor de seamă ale audierilor: 1. versiunea din *Bulletin du Tribunal révolutionnaire* (versiunea Clément); 2. versiunea din *Journal du soir* (versiunea Gallety); 3. versiunea scurtată din *Moniteur*; 4. versiunea publicată la văduva Toubon (*op. cit.*). Pentru necesitățile studiului de față, ni s-a părut inutil să scoatem în evidență divergențele, mai mult sau mai puțin importante, dintre aceste dări de seamă. Astfel, pentru a simplifica notele, ne vom mulțumi în continuare să indicăm între paranteze numele martorului (sau al acuzatului) a cărui depoziție o cităm.

era ea difuzată, devine interesantă, chiar în dezmățul ei. Michelet a știut să expliciteze care a fost impactul proceselor asupra opiniei publice: „A fost un imens poem dantesc care, din cerc în cerc, a coborât Franța în aceste infernuri rău cunoscute chiar de către cei care le străbătuseră. Au fost revăzute și parcurse regiuni sinistre, acest mare pustiu al Terorii, această lume de ruine și de vedenii. Mase de oameni care nu se interesau deloc de dezbaterile politice au fost pasionați de aceste procese. Bărbații, femeile și copiii, toți, de la cel mai mic până la cel mai mare, au visat înecurile, au văzut Loara încețoșată noaptea, au auzit strigătele celor care se scufundau încet.“[14]

Impactul dezvăluirilor privitoare la Teroarea din Nantes rezulta atât din mărturiile drespre „groaza la ordinea zilei“, cât și de nimicurile „Terorii obișnuite“. Într-adevăr, la tribune s-a făcut auzită relatarea „măsurilor forte“ care au determinat particularitatea cumplită a Terorii din Nantes: înecurile, miile de execuții, adesea fără judecată și foarte brutale față de femei și de copii; dar și banalitatea unei represiuni obișnuite în toate regiunile Franței: temnițele suprapopulate, deturnările de fonduri și sumele cerute de comitetele de supraveghere de la „suspecți“ (sau de la cei care nu erau decât „suspecți de a fi suspecți“) cu prilejul cererii unui certificat de civism, taxele revoluționare abuzive, mici furtișaguri (câteva sticle de vin) în timpul unei „vizite la domiciliu“, care presupunea firește o scotocire atentă a pivniței etc. Dar, printr-un ciudat joc de oglinzi, împilările, abuzurile, jignirile inerente Terorii de fiecare zi pe care o îndurau toți erau dintr-odată sporite parcă de relatarea concomitentă a atrocităților din Nantes. „Măsurile forte“ le dădeau o altă semnificație, măreau teama și sentimentul pericolului și, drept urmare, și ura. Teroarea din Nantes scotea în evidență faptul

---

[14] Michelet, *op. cit.*, pp. 102–103. Ca și cum ar fi fost fascinat de acest personaj, care îmbina republicanismul cu cruzimea, Michelet folosește diverse formule pentru a-l descrie: „Carrier a fost *spectrul baroc, ciudat și sinistru* care impresionează“, *ibid.*, p. 103, nota 1. În aceleași pagini, Michelet evocă efectele altor procese împotriva „teroriștilor“, dar acordă o atenție deosebită procesului lui Carrier și al Comitetului revoluționar.

că cea mai mică persecuție și oprimare putea să nu fi fost decât anticamera morții prin înec sau împușcare. Toți cei care, fiind membri ai comitetelor revoluționare de oriunde ar fi ele, nu au putut rezista ispitei de a avea un profit, chiar minor, de pe urma puterii lor sau de a-și arăta trufia față de „bogați“ și de „acaparatori“, nu se înfățișau oare de aici înainte ca niște călăi potențiali, niște Carrier virtuali? Astfel, lunga poveste despre Teroarea din Nantes, care se depăna zi de zi în fața tribunalului, stârnea groaza față de abuzurile comise în alte părți, apoi, curând după aceea, prin identificarea tuturor acelora care nu fuseseră loviți decât în averea sau în libertatea lor cu martirii din Nantes, provoca repulsie pentru toată Teroarea.

Mii de pagini au consemnat depoziții, adesea repetitive, reluând aceleași fapte. Dar, de la o depoziție la alta, se adaugă amănunte, se supralicitează chiar, pe măsură ce teama dă înapoi, ce toți se eliberează de frică în goana după senzațional, pe măsură ce crește ura și dorința de răzbunare. Mai multe depoziții se remarcă prin acumularea de orori pe care martorii pretind că le-au văzut sau, mai des, despre care aflaseră din auzite. Mărturiile directe se confundă, de altfel, prea adesea, cu zvonurile și cu ceea ce se știe din auzite. Din ansamblu pot fi desprinse câteva reprezentări globale ale Terorii și teroriștilor, care trasează liniile de forță ale imaginarului antiterorist.[15]

---

[15] Să reamintim numele inculpaților din actul de acuzare care revin în repetate rânduri în expunerea noastră: 1. Jean-Jacques Goulin, membru al Comitetului revoluționar din Nantes, născut la Saint-Domingue, în vârstă de 37 de ani, domiciliat în Nantes; 2. Pierre Chaux, în vârstă de 35 de ani, născut la Nantes, domiciliat în acest oraș, negustor și membru al Comitetului revoluționar; 3. Michel Moreau, zis Grand-Maison, în vârstă de 39 de ani, născut și domiciliat în Nantes, membru al Comitetului revoluționar; 4. Jean-Marguerite Bachelier, în vârstă de 43 de ani, născut și domiciliat în Nantes, notar, membru al Comitetului revoluționar; 5. Jean Perrochaux, în vârstă de 48 de ani, născut și domiciliat în Nantes, antreprenor de case, membru al Comitetului revoluționar; 6. Jean-Baptiste Mainguet, în vârstă de 56 de ani, cu domiciliul în Nantes, negustor de ace, membru al Comitetului revoluționar; 7. Jean Lévêque, în vârstă de 38 de ani, născut la Mayence, domiciliat în Nantes, membru al Comitetului

Două imagini care capătă valoare de simbol rezumă ele singure Teroarea din Nantes. Prima este Loara însângerată, plină de leşuri, revărsându-şi valurile otrăvite: „Apele Loarei vor curge de-a pururi însângerate, iar marinarul străin nu va coborî decât înfiorându-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate de barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncat la ţărm.“ În timpul proceselor, această temă a revenit neîncetat, îmbogăţită cu amănunte din ce în ce mai înfiorătoare. „Confirm că am văzut pe malurile Loarei trupuri goale de femei aruncate de fluviu la mal; am văzut mormane de cadavre de bărbaţi mâncate de câini sau de păsări de pradă; am văzut în bărci scufundate cadavre legate şi pe jumătate acoperite de apă“ (depoziţia femeii Laillet). Şi, ca semn suprem al indignării unei Naturi rănite, fluviul aruncă trupurile la ţărm. „Am văzut malurile Loarei acoperite de leşuri; am văzut la mal cadavre de copii de şapte-opt ani; am văzut cadavrul unei femei goale care încă îşi strângea copilul în braţe; am văzut trupuri goale de fete şi băieţi“ (mărturia lui Lambert, sculptor din Nantes). „Am văzut pe malurile Loarei, până la Paimbœuf, o mulţime de cadavre, dintre care multe femei goale, pe care municipalităţile din localităţile riverane au fost nevoite să le îngroape“ (depoziţia lui Baudet, constructor de nave). În forma sa cea mai stereotipă, imaginea este reluată şi consemnată în celebra carte a lui

---

revoluţionar; 8. Louis Naud, în vârstă de 35 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, dogar, membru al Comitetului revoluţionar; 9. Antoine-Nicolas Bolognie, în vârstă de 47 de ani, născut la Paris, domiciliat la Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 10. Pierre Gallon, în vârstă de 42 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, rafinator; 11. Jean-François Durassier, în vârstă de 50 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, intermediar pentru descărcarea navelor venind de la Saint-Domingue; 12. Augustin Bataille, în vârstă de 46 de ani, născut la Charité-sur-Loire, pânzar, cu domiciliul în Nantes; 13. Jean-Baptiste Jolly, în vârstă de 50 de ani, născut la Angerville-la-Martel, departamentul Seine-Inférieure, topitor de aramă, domiciliat în Nantes; 14. Jean Pinard, în vârstă de 26 de ani, născut la Christophe-Dubois, departamentul Vandeea, domiciliat la Petit-Marc, departamentul Loire-Inférieure. Ultimii cinci erau comisari ai Comitetului revoluţionar. *Cf. Acte d'accusation*... AN W 493, nr. 479, placheta nr. 3.

Prudhomme despre atrocitățile Terorii, care, timp de câteva generații, a hrănit memoria colectivă. „Un om demn de încredere a afirmat că, mult timp şi pe o întindere de optsprezece leghe, Loara era, de la Saumur şi până la Nantes, *roșie de sânge.* Cu apele umflate de mulțimea cadavrelor purtate de valurile ei, ea ducea spaima până în ocean; dar, deodată, o maree puternică împinge înapoi până sub zidurile oraşului Nantes aceste înfiorătoare monumente ale atâtor cruzimi. Toată întinderea fluviului este acoperită de mădulare plutind ici şi colo, pe care peştii lacomi le sfâşie, bătându-se între ei. Ce spectacol pentru locuitorii oraşului, care se feresc să mai folosească apa şi peştii."[16]

Cealaltă imagine este aceea a unui oraş de 80 000 de locuitori, complet terorizat, încăput pe mâinile unei bande de „băutori de sânge" şi de hoți, unde drojdia populației se răzbuna pe oamenii cumsecade. Frica s-a lăsat asupra oraşului ca o mantie de plumb. „Nu putem s-o repetăm îndeajuns, teroarea era la ordinea zilei; oraşul a căzut în cea mai apăsătoare stupoare; cel care se credea nevinovat seara nu era sigur că va fi socotit tot astfel a doua zi; ar fi greu să zugrăveşti în cuvinte neliniştea, îngrijorarea mamelor, a soțiilor când auzeau huruitul trăsurilor în cartierele lor, la ora opt seara; li se părea că ele şi soții lor vor fi smulşi din case pentru a fi aruncați în temniță. Aceasta era deznădejdea care domnea la Nantes, iar Carrier şi Comitetul erau singurii vinovați" (depoziția lui Lahenette, medic la spitalul din Nantes). Numărul persoanelor arestate este „incalculabil": „Comitetul a îndreptat cercetările arbitrare şi abuzive în special împotriva talentelor, cinstei şi bogăției" (acelaşi martor); „Comitetul din Nantes i-a aruncat în temniță aproape pe toți cei care aveau avere, talent, virtute şi omenie. El încuviințase ceea ce se numea în oraş *sabrade*: acest soi de execuții

---

[16] L.M. Prudhomme, *Histoire générale et impartiale des erreurs, fautes et crimes commis pendant la Révolution française à dater du 24 août 1787*, Paris, anul V, vol. VI, pp. 337–338. Prudhomme vorbeşte de 100 000 de victime ale lui Carrier, număr la care se ajunge „printr-un calcul aproximativ, înglobând închisorile, bolile" etc. Dar Nantes era un oraş cu 80 000 de locuitori.

se referă la un număr de şapte-opt prizonieri care ieşeau de la Comitet pentru a fi duşi la Entrepôt. Escorta, găsind că e târziu şi că drumul este prea lung, i-a masacrat pe aceşti nefericiți sub ferestrele Comitetului" (depoziția lui Georges Thomas, agent sanitar). În acest oraş, încremenit de spaimă şi neîndrăznind să se plângă, împuțit de duhoarea cadavrelor, activitatea portuară şi comercială din care trăiau locuitorii era paralizată. „Cinstea, virtutea, talentul şi averea erau proscrise, iar virtutea a fost sugrumată de crimă. După principiile unor Hébert, ale unor Chaumette, ale unor Roussin, ale unor Robespierre şi ale altor *vandalişti*, era ucis comerțul pentru a fi subjugată Franța" (depoziția lui Villemin, comerciant la Nantes)[17].

Fluviul umflat de cadavre trezeşte în minte imaginea *înecurilor*. Descoperirea lor a fost unul din marile momente ale proceselor. Înecurile rezumau ele singure atrocitățile Terorii. Actul de acuzare al Comitetului constata că nu existau „probe materiale despre o execuție de acest fel", dar, se adăuga, „există mărturia mai multor acuzați care, chinuiți de remuşcări, au fost nevoiți să declare că fuseseră de la *patru la opt* înecuri". Estimările cu privire la numărul de înecuri şi de înecați diferă de la o depoziție la alta, de la un martor la altul: 4 000 de tâlhari înecați şi 7 500 împuşcați la cariera Gigant (depoziția lui François Coron, soldat din compania Marat); trei-patru înecuri în timpul

[17] Unul dintre acuzați, Bachelier, a încercat, la începutul procesului, să justifice politica de represiune. Ea comporta măsuri preventive şi îşi propunea să-i mobilizeze pe sanculoți împotriva „bogaților". (Cu privire la acest ultim punct, Bachelier foloseşte o terminologie: „clasa bogaților", „capitalişti" etc. care merită să fie reținută): „Carrier nu înceta să spună că bogații sprijină războiul din Vandeea; că acaparatorii erau în cârdăşie cu ei; că cei bogați nu dădeau nici un ajutor celor săraci; că Nantes era un focar contrarevoluționar... Toată clasa bogaților era suspectă în împrejurările grele în care ne aflam; a trebuit deci să lovim atât în cel care putea să facă rău, cât şi în cel care avea puterea şi dorința de a face rău. În acest timp au fost arestați însă puțini patrioți; am pedepsit cu asprime în special clasa foştilor nobili şi preoți, pe capitaliştii care nu voiau să facă nimic pentru patrie; dar adevărații sanculoți au fost cruțați."

cărora au pierit 9 000 de victime (după depoziţiile lui Affilié cel tânăr, marinar dulgher, care a participat la construirea gabarelor, şi a lui Moutier, fierar din Nantes, care spune că a văzut „toate înecurile“ ce avuseseră loc în cartierul lui); „23 de înecuri şi nenumărate victime“, după Phelippes-Tronjolly; Lamberty şi Carrier s-ar fi lăudat cu meritele lor, spunând că „2 800 au şi trecut prin baia naţională“ (depoziţia lui Martin Naudille, fost inspector al armatei din vest). Tribunalul nu se străduieşte să verifice aceste date, fie şi numai prin confruntarea martorilor. Pentru istorici, aceste estimări contradictorii pun probleme inextricabile; pentru contemporani, prevala imaginea globală şi oroarea inspirată de crimă, imaginea acelor gabare scufundate cu încărcătura lor de femei, copii, preoţi şi „briganzi“.

A vorbi despre înecuri înseamnă neapărat a vorbi despre „căsătoriile republicane“, imagine care şi-a lăsat durabil amprenta asupra memoriei colective. Reproduse în nenumărate gravuri, începând cu anul III, „căsătoriile republicane“ aveau de ce să înfierbânte minţile; ele au devenit simbolul ororii înecurilor. Încă din prima zi a procesului Comitetului se vorbeşte despre „căsătoria republicană“, numită şi „căsătoria revoluţionară“, ca despre „ultimul rafinament de cruzime“. „El consta în a lega de subsuori un tânăr gol de o tânără, şi a-i arunca astfel în apă“ (depoziţia lui Lahenette, medic la Charité, în Nantes). În cursul procesului, descrierea a revenit de mai multe ori în mai multe variante: călăii percheziţionează bărbaţii şi femeile şi, goi, îi leagă câte doi de braţe şi de încheieturile mâinilor, apoi sunt urcaţi în barcă, unde sunt loviţi cu „bâte mari“ şi împinşi în Loara; asta se numeşte „căsătorie civilă“ (depoziţia lui Thomas, agent sanitar; el reproduce relatarea unui luntraş beat, care ar fi asistat la acest măcel). După o altă versiune, „căsătoriile republicane“ nu arătau numai cruzimea, ci şi perversitatea călăilor care se desfătau cu ceea ce era obscen şi scabros. „Am auzit vorbindu-se despre aceste căsătorii republicane care se oficiau legând un bătrân de o bătrână sau un tânăr de o tânără; erau lăsaţi în această poziţie timp de o jumătate de oră, goi de tot; li se dădeau câteva lovituri de sabie în cap şi apoi erau

aruncați în apele Loarei“ (depoziția lui Fourrier, directorul azilului revoluționar). Este mai degrabă îndoielnic ca aceste „căsătorii republicane“ să fi fost practicate în mod sistematic. Nici o grosolănie, nici o cruzime nu este exclusă în timpul înecurilor, dar toate aceste relatări despre „căsătoriile republicane“ se întemeiază pe vorbe auzite și nicidecum pe spusele unor martori oculari sau pe mărturisirile făptașilor. Se pare că represiunea și jafurile teroriste cereau ca victimele să fie neapărat dezbrăcate și aruncate două câte două pentru ca moartea să-i secere pe locuitorii orașului Nantes cu un întreg cortegiu de obscenități și perversiuni.

„Măsurile forte“ nu se mărginesc la înecuri. Dacă victimele nu dispăreau în Loara, atunci sfârșeau în gropile comune (mai ales cele săpate în carierele Gigant din apropierea orașului). Victimele, mai ales prizonieri vandeeni, au fost executate acolo prin mijloace, ca să spunem așa, mai „clasice“, mai puțin spectaculoase: ghilotina sau armele de foc. În timpul proceselor se vorbește relativ puțin despre „ghilotinări“, deoarece victimele fuseseră condamnate după o procedură juridică, fie ea și sumară. Iar cazurile lor erau de competența Tribunalului Revoluționar, nu a Comitetului revoluționar. Ideea de a folosi înecul s-a născut din pricina relativei încetineli a Tribunalului; mai mulți martori vorbesc despre accesele de furie ale lui Carrier la adresa Tribunalului, ordinele lui de a grăbi judecata și de a ghilotina mai repede, fără multe „chițibușuri“ judecătorești. Împușcarea în masă a prizonierilor vandeeni, luați în timpul luptelor, cu arma în mână, permitea uneori să fie lichidate mai mult de 200 de persoane într-o zi, după simpla înregistrare a identității lor de către comisia militară a lui Bignon; totuși ele au stârnit mai puțină indignare decât înecurile.[18] Citind depozițiile martorilor, s-ar putea crede că orașul accepta măcelărirea prizonierilor,

---

[18] Faptul că aceste execuții au fost încredințate „husarilor negri“ traumatiza spiritele cu atât mai mult cu cât circulau zvonuri despre cumplitele brutalități ale acestor trupe mai ales față de femei. Regăsim ecouri într-una din depoziții. La 28 *pluviôse*, „un ofițer, pe numele său Ormes, vine să ceară ajutorul forței armate pentru a scăpa cinci femei

respectând o legalitate redusă la cea mai simplă expresie. E adevărat, nimeni nu îndrăznea să conteste acest simulacru de legalitate, căci ar fi însemnat să denunți Convenția care decretase această procedură expeditivă. În audieri s-a revenit mai ales asupra nerespectării acestei fragile legalități revoluționare și asupra cazurilor flagrante de arbitrar și sălbăticie în represiune. Astfel, în tot timpul proceselor este vorba de un grup de 80 de călăreți vandeeni care, după înfrângerea de la Savenay, veniseră la Nantes cu intenția de a se preda și de a depune armele. Or, Carrier dăduse personal ordin să fie împușcați fără judecată. Nu era decât un episod printre atâtea alte atrocități, dar el căpăta o mare importanță pentru că mai multe mărturii coincideau (deși, după unele spuse, Carrier ordonase să fie executați până la 500 de călăreți) și Carrier făcuse imprudența să semneze el însuși ordinele de execuție. Convenția a trimis un curier extraordinar la Nantes ca să le aducă, și aceste liste au constituit o piesă de dosar de o importanță capitală.

Cazul acestor vandeeni s-a înscris, de altfel, într-un context mai larg, adesea invocat în timpul audierilor. Toate atrocitățile nu însemnau oare, de fapt, continuarea războiului din Vandeea, în ciuda tuturor victoriilor republicane? Carrier a fost acuzat că a prelungit războiul printr-o represiune atât de sălbatică încât i-a împiedicat pe vandeeni să capituleze.

---

frumoase din mâinile unor americani care le-au arestat și le insultă în fel și chip. I se dau mai mulți oameni care se duc la reședința negrilor de unde se aud gemetele captivelor. Femeile cer într-un singur glas să fie duse de acolo. «Sunt sclavele noastre, spun americanii, la cererea noastră; le-am câștigat cu sudoarea trupului nostru și nu ni le veți putea lua decât dacă treceți peste cadavrele noastre...» Lupta era gata să înceapă când forța armată, din prudență, preferă să se retragă [...] Două zile după acest eveniment, americanii, săturându-se fără îndoială de captivele lor, le trimit înapoi; una dintre aceste nefericite fusese obligată să suporte apropierea a vreo sută de bărbați; căzuse într-o stare de prostrație și nu mai putea să meargă. Câteva zile după aceea, aud împușcături; întreb ce se întâmplă; mi se răspunde că sunt împușcate femeile americanilor“ (depoziția lui J. Commerais, negustor de oglinzi). Nu se face nici o mențiune cu privire la acest episod sau la alt caz analog în celelalte depoziții.

„După afacerea de la Savenay am văzut patru soldaţi de-ai noştri aducând un mare număr de călăreţi briganzi; i-am auzit pe aceştia mărturisindu-şi greşelile, arătând cele mai vii păreri de rău şi învoindu-se să se predea cu condiţia să le fie cruţată viaţa... Dacă aveau să fie iertaţi ei, şi cei care erau în Vandeea, se angajau să-i aducă legaţi pe şefii lor şi să convingă majoritatea comunelor lor să se strângă sub drapelul Republicii. Dacă nişte propuneri atât de avantajoase ar fi fost acceptate, nu s-ar mai vorbi despre Vandeea; dar oamenii aceştia sângeroşi, complici ai despoţilor, nici nu se gândeau să-şi dea încuviinţarea la nişte măsuri care i-ar fi lipsit de puterile cu care erau învestiţi... De aceea, mi-a fost dată durerea de a vedea cum sunt măcelăriţi, împuşcaţi fără milă cam o sută de briganzi din aceştia... şi această crudă execuţie a avut loc a doua zi după sosirea acestor oameni rătăciţi, încălcându-se declaraţiile prin care li se făgăduia siguranţă şi protecţie“ (depoziţia lui Girault, fost avocat, fost membru al Adunării constituante).

Acuzatul Naud a completat depoziţia de mai sus; el îi transmisese într-adevăr lui Carrier această ofertă de capitulare: „Îmi îngădui să cer îndurare pentru fraţii noştri înşelaţi de nişte fanatici şi contrarevoluţionari.“ „Ei, fir-ar să fie! strigă Carrier, nu vedeţi că-i o capcană? Nu vă cunoaşteţi meseria; vă lăsaţi înşelaţi de o supunere aparentă; vor să tulbure oraşul. Sunteţi nişte laşi, nişte netrebnici care nu ştiţi să înfruntaţi duşmanul. Nici o îndurare, toţi sceleraţii ăştia trebuie împuşcaţi.“

Ororile represiunii din Vandeea sunt pomenite în fiecare zi: locuitorii din Bouquenay şi cătunele din jur sunt convocaţi sub pretextul că li se vor da certificate de civism şi sunt împuşcaţi (depoziţia lui Renet, comandant de batalion); cadavre de femei împuşcate zăceau grămadă timp de mai multe zile, iar „canibalii“ le numeau, râzând, „Muntele“ (depoziţia lui J. Delamarre, casier general pentru cheltuielile publice în departamentul Loire Extérieure; depoziţia lui Bourdin, fierar la Nantes). Închisorile, dacă nu cumva deţinuţii erau scoşi de acolo pentru a fi înecaţi sau împuşcaţi, erau adevărate locuri de îngropăciune. „Primind ordin de la comisia militară să mă duc să constat care dintre

femeile închise la Entrepôt erau însărcinate, am găsit un mare număr de cadavre împrăștiate ici și colo; am văzut copii care mai răsuflau sau înecați în hârdaie pline cu excremente. Trec prin săli imense; înfățișarea mea le înfioară pe femei: nu vedeau alți bărbați în afară de călăii lor... Am constatat că treizeci dintre ele erau însărcinate, mai multe în luna a șaptea sau a opta; după câteva zile vin să le văd pe aceste femei... V-o spun cu inima zdrobită de durere, aceste femei nenorocite fuseseră aruncate în valuri! Tabloul este sfâșietor, el întristează întreaga omenire; dar trebuie să dau seamă în fața tribunalului, în chipul cel mai fidel, de tot ceea ce știu" (depoziția lui Thomas, agent sanitar).

Focalizarea asupra acuzaților și, în general, a agenților Terorii, a urii pe care procesele o dau la iveală interzice orice motivație ideologică: foarte rare sunt depozițiile care le recunosc, cu titlul de circumstanțe atenuante, „sentimente revoluționare exagerate" sau care îi socotesc niște suflete rătăcite. În schimb, acuzații invocă „intențiile lor revoluționare", admițând că au fost înșelați. Miza este mare: Tribunalul este chemat să hotărască ținând seama de „clauza intențională", de motivațiile revoluționare sau contrarevoluționare ale actelor incriminate. Dar problema nu este, după cum se poate constata, numai juridică. Dincolo de atacurile și acuzațiile la persoană, se schițează un fel de portret colectiv al tuturor acuzaților și, ca urmare, al personalului terorist. Deosebirile individuale se șterg și se contopesc în imaginea globală a unei bande de scelerați, a unor „băutori de sânge", a unor „canibali" care terorizează fără scrupule tot orașul. Singurele lor motivații păreau să fi fost ura, cruzimea, lăcomia și alte patimi dintre cele mai odioase. Călăi, ei erau în primul rând niște nemernici fără pereche, niște hoți și niște escroci. Nu i-a chemat Revoluția; dimpotrivă, ei au chemat Revoluția, mânați de setea de a pune mâna pe putere, de a se îmbogăți și de a-și satisface patimile cele mai josnice. Actul de acuzare făcea de la început un astfel de portret:

„Sub masca patriotismului, ei au cutezat să comită toate fărădelegile; au ucis virtutea pentru a încununa crima; cu bună

știință, au făcut tot felul de delapidări... Aceste ființe imorale sacrificau onoarea și cinstea pentru pasiunile lor; vorbeau despre patriotism, dar îi înăbușeau vlăstarele cele mai prețioase... Departe de a stinge și de a nimici un război blestemat care sfârteca pieptul patriei, ei ațâțau focul prin cruzimile lor; serveau planurile perfizilor noștri dușmani, care, pentru a ne subjuga, au recurs la tot ce îi îndeamnă josnicia; neputându-i ataca frontal pe republicani, ei îi caută în rândurile lor pe sclavii ticăloși, care ascund sub masca patriotismului sufletul cel mai scelerat și inima cea mai coruptă."[19]

Acuzații nu sunt decât partea vizibilă, care a fost demascată o dată pentru totdeauna, a unei vaste asociații de răufăcători. Dovada că este așa stă în faptul că, în cursul sesiunilor Tribunalului, mai mulți martori vor fi demascați și arestați; Carrier, deși demascat ca instigator la înecuri, la execuții fără judecată și la alte atrocități, nu ia loc pe banca acuzaților decât la 7 frimar, adică patruzeci și două de zile după începerea procesului Comitetului revoluționar.

Imaginea „teroriștilor", larg difuzată de limbajul politic termidorian, este confirmată de depozițiile martorilor. *Băutori de sânge, canibali*: nu sunt numai epitete și metafore; se credea că acuzații ar fi băut într-adevăr sânge și s-ar fi purtat ca niște canibali. Depozițiile aduc exemple remarcabile cu privire la ștergerea fruntariilor dintre amintirile Terorii din Nantes și fantasmele care frământă profund spiritele traumatizate. Nu vom cita decât câteva exemple din aceste produse ale imaginației colective.

François Caron, fost procuror, soldat în compania Marat, depune o mărturie zguduitoare despre pregătirile înecurilor din noaptea de 24 spre 25 frimar, de la Bouffay, unde se duseseră cu ceilalți soldați din companie. La această mărturie se adaugă

---

[19] *Actes d'accusation...*, *op. cit.* Este inutil să insistăm asupra consecințelor penale ale acestei caracterizări în care morala se îmbină cu politica. Departe de a fi revoluționari, așa cum pretind, acuzații ar fi *contrarevoluționari*, în slujba „dușmanilor", aliați cu vandeenii. În felul acesta, „clauza intențională" nu i-ar mai privi. Vom reveni asupra identificării „teroriștilor" cu agenți de-ai lui Pitt și din Koblenz.

ceea ce ştia din auzite, zvonurile care umblau în oraş: „Mi s-a spus că au smuls rodul din pântecele unei femei gata să nască, că a fost înfipt în vârful unei baionete şi a fost aruncat în apă." La rândul lor, „teroriştii", vorbind despre atrocităţile comise de vandeeni, evocă imagini asemănătoare: femei spintecate, tot atâtea acte de barbarie dovedind dorinţa de a nimici până şi pe urmaşii virtuali ai duşmanului. Relatările, imposibil de verificat, vădesc ura neîmpăcată care domnea de ambele părţi: duşmanul este înfăţişat ca făptuitorul celor mai barbare şi, în acelaşi timp, celor mai primitive acte de violenţă. Acelaşi martor afirmă că Goulin ar fi declarat de la tribuna societăţii populare: „Feriţi-vă să primiţi în rândurile voastre moderaţi, falşi patrioţi; nu trebuie să admiteţi printre voi decât *revoluţionari, patrioţi care au curajul să bea un pahar de sânge omenesc*." Goulin a protestat în zadar că „i se otrăviseră cuvintele" şi că el nu voia decât să parafrazeze celebrele cuvinte ale lui Marat care declara că „ar fi vrut să se poată adăpa din sângele tuturor duşmanilor patriei". Epitetul de *băutor de sânge* era exact, haita de duşmani ai speciei umane pe care o denumea şi-ar fi pecetluit unirea printr-un ritual încărcat de un simbolism secular, acela al sabatului şi pactului cu diavolul. Alte mărturii, alte acte simbolice: Pinard povesteşte cum adusese, dintr-una din expediţiile lui împotriva vandeenilor, potire şi obiecte de cult; or, Carrier i-ar fi cerut să dea de băut din acest potir nu se ştie ce băutură misterioasă, reproşându-i în acelaşi timp că nu-i omorâse „pe toţi indivizii ăia". Jean-Baptiste O'Sullivan, în vârstă de treizeci şi trei de ani, profesor de scrimă, numit de Carrier adjutant al garnizoanei din Nantes, depune ca martor în legătură cu înecurile de la Entrepôt: Carrier i-ar fi declarat că cetăţenii din Nantes erau contrarevoluţionari şi că va aduce 150 000 de oameni pentru a-i extermina pe toţi locuitorii oraşului. Preşedintele îi pune însă o întrebare privitoare la propriile lui fapte: „Nu ai luat şi dumneata sânge, tăind gâtul briganzilor cu un cuţit a cărui lamă era foarte îngustă? Nu te-ai lăudat zicând: «Mă uitasem cu atenţie cum lucrează un măcelar; mă prefăceam că stau de vorbă cu aceşti briganzi; îi puneam să mişte capul şi să privească peştii; le tăiam gâtul cu cuţitul şi gata.»" Sala „se

înfioară de groază". O'Sullivan se dezvinovăţeşte spunând că, luând parte la războiul cu „briganzii" şi văzând atrocităţile pe care le comiteau, ar fi fost posibil ca „într-un acces de indignare" să fi spus „dacă aş pune mâna pe aceşti briganzi, i-aş spinteca pentru ca să-i răzbun pe fraţii mei… dar nu sunt în stare să iau sânge, aşa cum se spune aici, şi n-am putut să aud aceste lucruri fără să mă treacă fiori". Este arestat pe loc şi trece pe banca acuzaţilor, alături de ceilalţi.

Un loc deosebit îi revine, în cadrul mărturiilor, companiei Marat. Ea dispunea de o putere foarte mare, aproape nelimitată. „Compania avea dreptul de a face vizite la domiciliu, de a încarcera, dacă socotea că este cazul, fără avizul Comitetului." Comitetul îi dădea companiei Marat o simplă listă, aceasta se deplasa la indivizii indicaţi şi îi arunca în închisoare pe baza unor simple note sau îi arunca în stradă „numai pe baza unor simple bănuieli". Soldaţii din compania Marat erau, ca să spunem aşa, elementul de legătură între „măsurile forte" şi Teroarea de zi cu zi: împreună cu membrii Comitetului, ei executau înecurile, dar îi furau şi jefuiau în aceeaşi măsură pe „bogaţi". Îi storceau de bani pe notabilii din oraş, ameninţându-i că-i trimit la Entrepôt, de unde nu mai ieşea nimeni decât pentru „a bea cana cea mare"; puneau sigiliu pentru ca apoi să jefuiască locuinţele şi prăvăliile. Pentru a comite atâtea crime, trebuiau să se asocieze fiinţele cele mai imorale.

> „O companie, zisă a lui Marat, alcătuită fie de Comitet, fie de reprezentantul Carrier, companie compusă din oameni mârşavi, ca să spunem aşa, haznaua oraşului Nantes, era unealta credincioasă a barbariei Comitetului; aceşti oameni, pe fruntea cărora era întipărită pecetea reprobării, îşi făcuseră mulţi partizani; la Nantes, practicau opresiunea cea mai tiranică şi-i ponegreau după bunul lor plac, în ochii despoţilor învestiţi cu dreptul de viaţă şi de moarte, pe cetăţenii cinstiţi care aveau nenorocirea să nu le fie pe plac agenţilor supremi ai Comitetului."[20]

---

[20] *Bulletin du Tribunal révolutionnaire…*, procesul celor 94 de nantezi, p. 162 (rezumatul mai multor depoziţii); *cf.* şi H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire*, *op. cit.*, vol. V, pp. 360–361.

Comitetul revoluționar ar fi recrutat această companie după criterii specifice. Cei mai nelegiuiți erau admiși, iar la fiecare numire Goulin ar fi întrebat: „Nu se găsește vreunul și mai scelerat, căci ne trebuie astfel de oameni pentru a-i pune cu botul pe labe pe aristocrați... Iată ce frumoși sunt...; există alții mai nemernici“ (depoziția lui Phelippes-Tronjolly; interogat de președinte, Goulin neagă categoric aceste acuzații, considerându-le „neverosimile“: el fusese primul care propusese să se supună la vot alegerea candidaților și îi eliminase pe câțiva dintre aceștia). Ca și cum acest mod de recrutare nu era o chezășie suficientă, soldații din compania Marat ar fi depus un jurământ special: „Am văzut un afiș cu titlul *Jurământul lui Marat*. Afișul era conceput în termeni care îi înfiorau pe toți cetățenii cinstiți. Prin acest jurământ, se legau să renunțe la prietenie, la legăturile de rudenie, la frăție, la dragostea de părinți și de copii; erau nesocotite sentimentele cele mai curate care fac cinste naturii și corpului social“ (depoziția lui Lamarie, sculptor și funcționar municipal la Nantes; textul acestui afiș, prezentat mai târziu la proces, îndemna, servindu-se de retorica și emfaza revoluționară, la devotament față de patrie și revoluție, dincolo de orice interes particular). „Scelerați, ei erau cu toții și niște *vandali*, oameni inculți și neștiutori de carte, care urau artele și telentele. Desigur, *Pierre* Chaux, unul dintre șefii Comitetului, a găsit de cuviință să-și schimbe numele în *Socrate* Chaux; ar fi făcut mai bine să semneze *Scelerat* Chaux“ (depoziția lui Bô, reprezentant al poporului). Soldații din compania Marat „sfărâmau tablouri superbe; nu l-au cruțat decât pe acela care reprezenta moartea; ei spuneau [prizonierilor] cu o ironie crudă: *Contemplați acest tablou!* spunându-le în același timp prizonierelor că *sunt bune să bea cana cea mare*“ (depoziția văduvei Mallet, vânzătoare de tutun: ea s-a mai plâns și că, sub pretextul unei rechiziții, i se furaseră aur, argint și 700 de livre în asignate). Goulin și Pinard sunt acuzați că au semnat un ordin a cărui executare a permis să se extorcheze mai bine de 3 000 de livre argint, bijuterii și ceasuri familiei Labauche (condamnată la închisoare, deoarece avea copii despre care se credea că emigraseră). Pinard

nu neagă că-i arestase pe membrii familiei care-i fuseseră semnalați ca „briganzi“ și nici că păstrase o parte din bani cu acordul Comitetului, dar respinge cu indignare acuzația că ar fi semnat ordinul de rechiziție. Dovada că nu era vorba decât de o calomnie este că el nu știe nici să citească, nici să scrie (depoziția lui Guignon și a lui Pinard în afacerea Labauche).

Cazul unui oarecare Dhéron, „tăietorul de urechi“, rezumă poate cel mai bine jocul încurcat dintre faptele reale, macabre și atroce, și fantasmele cărora le dau naștere. În audierea din 1 frimar, cetățeana Laliet cere Tribunalului să fie audiată ca „să facă o declarație importantă“. Într-adevăr, ea afirmă că, după înfrângerea vandeenilor, „un oarecare Dhéron se prezintă la societatea populară cu *urechea unui brigand pe care și-o prinsese la pălărie cu o cocardă; avea buzunarele pline de urechi și-și făcea o plăcere din a le da femeilor să le sărute*“. Martora adaugă că mai are cunoștință și de „alte întâmplări barbare“ privitoare la „moralitatea acuzaților“, dar că nu îndrăznește să vorbească despre ele, de teamă că ar fi o lipsă de respect față de Tribunal. După ce a stârnit astfel curiozitatea, nu se lasă prea mult rugată și-și completează depoziția. „Același Dhéron avea *mâinile pline de organe genitale pe care, cu cruzime, le smulgea briganzilor, măcelărindu-i, și apoi le arăta femeilor, jignindu-le privirile.*“ Câteva zile mai târziu, Tribunalul procedează la audierea sus-numitului Dhéron, inspector la manutanță, ca… martor al acuzării împotriva lui Carrier. Într-adevăr, Dhéron îl învinuiește pe Carrier de anumite atrocități; așa, de pildă, ar fi dat ordinul să fie împușcați toți comisarii delegați de alți reprezentanți în misiune și care voiau să împartă hrana între Nantes și alte orașe. „Fir-ar să fie, vreau ca toate grânele din Vandeea să fie luate, să mi-i împușcați pe toți indivizii ăștia!“, aceasta ar fi fost reacția lui Carrier, care a refuzat totuși să confirme în scris ordinul. Lui Dhéron i se pun atunci întrebări despre propriile lui fapte. În timpul interogatoriului, destul de confuz, când intervin și alți martori, „se dovedește că Dhéron *a venit la societatea populară cu urechi de briganzi și cu organe genitale pe care le dădea femeilor să le sărute*“. El a mărturisit, de altfel, că dăduse ordin

să fie omorâți băieți de treisprezece-paisprezece ani care păşteau oile. (În apărarea lui, Dhéron adaugă că adesea băieții de această vârstă purtau la ei cartuşe şi spionau trupele republicane; de asemenea, şi-a pus în valoare curajul şi serviciile aduse în luptele împotriva „briganzilor“.) Tribunalul decide pe loc să-l aşeze pe banca acuzaților cu învinuirea de a fi comis atrocități şi omoruri puse în seama Comitetului revoluționar. În sfârşit, Tribunalul va reține în verdictul său vina de a fi omorât copii şi de „a fi purtat la pălărie, în public“… urechea unui om pe care îl ucisese (constatându-se în acelaşi timp că n-o făcuse „cu intenție contrarevoluționară“; ca atare el va fi achitat).

Spectacolul lui Dhéron, ucigaş de copii, purtând în public o ureche omenească la pălărie, ca pe un trofeu de vânătoare, este macabru şi înfiorător. A transforma această imagine în aceea a lui Dhéron silind femeile să sărute organele genitale smulse vandeenilor cere un întreg efort de imaginație morbidă, completat de altfel şi de zvonurile publice. Astfel, moartea şi cruzimea, sexualitatea şi perversiunea se împleteau inextricabil. Povestea lui Dhéron este un caz extrem, dar nu izolat; ar putea fi citate multe exemple în care se regăsesc aceleaşi elemente şi tendințe ale unui imaginar morbid. În cursul procesului revin relatări despre „orgii“ şi violență sexuală care şi-ar fi putut găsi un loc în romanele „divinului Marchiz“. Astfel Robin, împreună cu un complice, un oarecare Lavaux, alt om de încredere al lui Carrier, ar fi urcat nişte prizoniere într-o barcă pentru „a-şi potoli poftele cu ele, după care le spintecau cu săbiile şi le înecau“ (depoziția lui Chaux, acuzat împreună cu Robin). Ucigaşii erau „foarte neruşinați cu femeile pe care le sileau să le facă toate plăcerile şi când le erau pe plac, ca răsplată pentru bunăvoința lor, le făceau marea favoare să le cruțe de înec. Unul dintre aceşti ucigaşi, obişnuit să găsească femei supuse, mi-a spus într-o zi: *Mâine noapte am să vin să te scol, am să-ți spun că sunt Mandrin şi ai să-mi deschizi uşa*“ (depoziția Victoriei Abraham, văduva lui Pichot). Perrocheaux este învinuit că i-a cerut „fetei Brétonville să se supună poftelor lui neruşinate“; şi numai cu această condiție îi făgăduia să-i elibereze tatăl (Perrocheaux a respins

acuzația, susținând că mama fetei venise ea însăși să „i-o ofere și că el respinsese propunerea spunându-i acestei cetățene că necinstea numele de mamă“ (depozițiile Sofiei Brétonville și cea a lui Perrocheaux). În mai multe rânduri este amintit cazul lui Lamberty, omul lui Carrier și organizatorul înecurilor, care, după plecarea lui Carrier, fusese condamnat și executat la Nantes pentru că scosese „o frumoasă contesă vandeeană și pe camerista acesteia de sub o barcă“ și le salvase viața pentru „a profita de ele“ (depoziția lui Naud, coacuzat).[21]

Nu este de mirare că, în acest context, Carrier i-a întrecut pe toți prin cruzimea, dezmățul și perversitatea lui. În tot cursul procesului, „orgiile“ lui sunt menționate atât de martori, cât și de acuzați. La ordinele lui au fost scoase de la Entrepôt fete care nu împliniseră șaptesprezece ani pentru a fi trimise la casa lui de la țară, unde își făcuse un serai cu „victimele poftelor lui“ (depoziția lui Clairval, slujbaș la poștă). Cu alte femei pe care le rechiziționase se deda „la cel mai ordinar desfrâu“ și

---

[21] Michelet vorbește pe larg despre acest episod, prezentându-l în altă lumină. „Doamna, care era foarte bine cunoscută“ (dar nu-i spune numele) era „o vandeeană din suita reginei și nu vorbea decât despre regină“. Or, Lamberty s-a îndrăgostit de ea și, „om de acțiune“, a cutezat s-o salveze și s-o ducă la el. Era „o poveste misterioasă de dragoste, de mândrie și de pasiune“, căci, de fapt, „această ființă trufașă nu se împotrivise să-l urmeze și să trăiască prin el. Aducând moartea ca zestre, ea nu-i respinsese dragostea și acceptase ca el să moară pentru ea... A murit numai pentru ea. A avut această bucurie funebră de a o avea patruzeci de zile“ (Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, pp. 115–116). Astfel, episodul „frumoasei contese“ se transformă într-o romantică poveste de dragoste, povestea unei pasiuni care învinge deosebirile sociale și învrăjbirile politice. Michelet nu citează sursa care i-a stat la dispoziție: să se fi folosit oare de relatările eruditului nantez Dugast-Matifeux, un republican înfocat, pe care l-a vizitat adesea în timpul șederii lui la Nantes? Michelet trece, de altfel, sub tăcere zelul și isprăvile lui Lamberty din timpul înecurilor, dar îl ridică în slăvi pentru curajul lui fără seamăn în lupta împotriva vandeenilor și pentru devotamentul lui față de Republică. *Cf. ibid.*, pp. 117–118; *cf.* G. Martin, *Carrier et sa mission à Nantes*, *op. cit.*, pp. 274–275.

la „orgiile cele mai respingătoare“ (depoziția lui Villemain, negustor la Nantes); se pare că ar fi dat, de asemenea, ordin să fie înecate vreo sută de prostituate (depoziția lui Jean Drieux, rentier). Trei femei „trezesc poftele neruşinate ale lui Carrier... Face din ele victimele desfrâului lui şi, după ce s-a săturat de ele, le trimite la ghilotină“ (depoziția lui Phelippes-Tronjolly; chiar preşedintele a găsit de cuviință să-i atragă atenția lui Tronjolly că „merge prea departe cu observațiile şi îngrijorările lui“). Revine mereu povestea cu un ospăț pe ambarcațiunea olandeză pe care Carrier i-o dăruise lui Lamberty şi care servea la înecuri: Carrier ar fi dat acolo un splendid ospăț cu 20 de tacâmuri, pentru cei care organizau execuțiile (cu sau fără femei, după diferitele versiuni). Unul dintre aceştia, pe nume Legros, mai avea încă mustățile roşii de sânge: se cântau cântece montagnarde; se bea în cinstea „fețelor bisericeşti care băuseră cana cea mare“. Lamberty îi înveselea pe comeseni povestind cum îi spintecase pe cei care izbutiseră să scape de la înec. Carrier în persoană ar fi dat citire acolo raportului trimis la Convenție cu privire la înecarea preoților; se pare că ar fi strigat „Omoară! Omoară!“ şi că ar fi povestit că niciodată nu simțise o plăcere mai mare decât atunci când se uita la fețele schimonosite ale preoților muribunzi (depozițiile lui Jean Sandroc, şeful diviziei de transporturi; a lui Jean Gauthier, fabricant de cuțite, soldat în compania Marat, a lui Robin, coacuzat).[22]

---

[22] Carrier avea, într-adevăr, o amantă la Nantes, nevasta lui Le Normand, director al azilului ursulinelor. După rechemarea lui Carrier la Paris, ea l-a urmat, împreună cu soțul ei. *Cf.* A. Velasques, „Études sur la Terreur à Nantes“, *Annales historiques de la Révolution française*, 1924, pp. 150 şi urm. Velasquez reproduce după documente câteva zvonuri care circulau la Nantes despre această „căsătorie în trei“ şi, mai ales, despre „Le Normand“, pe care o numeau pe față „târfa lui Carrier“. „Într-o zi, Carrier i-a spus lui Le Normand: «Mi s-a oferit o femeie foarte frumoasă care îmi cere protecția ca să-i cruț viața; i-am răspuns celui care venise: E frumoasă? S-o aduceți la mine.» Atunci Le Normand i-a spus: «Vin cu tine s-o văd şi eu». Am auzit că, la ordinul lui Carrier, această femeie a fost dusă la castelul Aux (pe malul Loarei) şi că a doua zi, pe

Povestirile despre perversitatea lui Carrier au drept funcție precisă conturarea, în imaginarul colectiv, a imaginii lui de *monstru*. Carrier întruchipează „măsurile forte“ și Teroarea de fiecare zi. El nu folosește decât cuvinte ca „la dracu’“, „individ“; la întrunirea societății populare, își scoate sabia și taie lumânările; nu știe altceva decât „a omorî“, „a ghilotina“, „a zvârli în apă“, ca răspuns la toate plângerile. Martorii și acuzații, membri ai Comitetului, îl acuză într-un glas pe Carrier pentru toate atrocitățile și monstruozitățile Terorii la Nantes. „Carrier a rechiziționat Teroarea, moartea, Loara, ghilotina și contrarevoluția“, exclamă Chaux, care întreabă: „Am numit oare un reprezentant al poporului ca să ucidem poporul?“ Naud, un alt membru al Comitetului, declară: „Carrier în persoană a venit la Comitetul nostru ca să ne acuze că suntem contrarevoluționari. Aveam cu toții familii; Goulin nu avea, el era agentul și unealta oarbă a lui Carrier, care l-a pierdut și ne-a pierdut pe noi toți.“ Goulin a cerut, la 1 brumar, în numele tuturor acuzaților, chemarea lui Carrier în fața judecății. „Omul care ne-a înfierbântat mințile, ne-a condus mișcările, ne-a stăpânit părerile ca un despot și ne-a impus toate acțiunile, s-a uitat senin la îngrijorările și deznădejdea noastră. Nu, justiția îl cere pe cel care, arătându-ne prăpastia unde, la glasul lui, ne-am aruncat orbește, este destul de laș ca să ne părăsească pe marginea ei; este esențial pentru cauza noastră ca el să apară în fața tribunalului.“ Prin aceste zvonuri, mărturii și fantasmagorii, pe măsură ce se desfășurau audierile, *persoana* lui Carrier se afla tot mai mult în centrul procesului Comitetului revoluționar. Dar, spre sfârșit, procesul evoluează: nu mai era vorba de persoana, ci de *problema* Carrier.

Într-adevăr, Carrier fusese oare altceva decât elementul de legătură dintre Teroarea locală și puterea centrală, Convenția și Comitetele ei? Din moment ce procesul permitea fiecăruia să vadă în Teroare toate nelegiuirile ale cărui victimă fusese, demontarea sistemului terorist amplifica, în termeni noi, problema

---

la orele patru, amândoi aveau să plece împreună la Aux și că o să aibă marea plăcere s-o facă să bea o ceașcă de ceai cu apă“ (*ibid.*, p. 165).

răspunderii: urmărirea trebuia să se mărginească la toți agenții locali ai Terorii obișnuite, sau să cuprindă toți foștii membri ai comitetelor, reprezentanții în misiune, membrii Convenției — furieri și emisari ai marii Terori naționale?

Trebuia oare să se facă procesul Terorii din Nantes, sau procesul anului II, al Convenției și deci al Revoluției?

UN PROCES INTENTAT REVOLUȚIEI?

„Teroarea fusese prima calamitate, o a doua calamitate care a pierdut Republica a fost procesul făcut Terorii.“[23]

Așa vorbea Quinet despre marile procese ale teroriștilor, îndeosebi cele ale lui Carrier și Fouquier-Tinville, care nu sunt, după părerea lui, decât agenți subalterni ai Terorii, simple „resorturi“ ale „sistemului Terorii“. Cum trebuie înțeles cuvântul „calamitate“? Quinet, după cât se pare se apropia de poziția apărată de Lindet în discursul său din ultimele zile ale anului II: ieșirea din Teroare ar fi trebuit să se facă *nu într-un spirit de revanșă*, și, după formula forte a lui Quinet, trebuia „să fie decretată uitarea“[24].

Era oare cu adevărat posibil — din punct de vedere politic și psihologic — să se iasă din Teroare, să fie zdrobită această „mașină“ fără *a se spune în mod public adevărul despre Teroare*, fără a fi date în vileag realitățile ei hidoase? Și, odată întredeschis dosarul Terorii iar libertatea presei asigurată, se putea oare să nu fie extins procesul Terorii? Istoricul nu este obligat să presupună o ieșire din Teroare fără procese ale teroriștilor, fără revanșă, ceea ce nu s-a întâmplat în realitatea pe care o studiază. Cel mult, va vedea în dorințele și regretele lui Quinet expresia complexității situației căreia au trebuit să-i facă față urgent termidorienii și pe care istoricii din secolul trecut au trebuit s-o explice. Am văzut care au fost marile etape ale demontării

---

[23] E. Quinet, *La Révolution*, *op. cit.*, p. 628.

[24] *Ibid.*

Terorii şi cum această operaţiune a devenit un proces cu o logică proprie, aproape un angrenaj. Un moment-cheie în acest angrenaj a fost procesul lui Carrier, de vreme ce a-l continua însemna a face procesul *principiilor înseşi ale Terorii* şi al aplicării lor în cursul războiului din Vandeea. De altfel, Carrier nu arunca vina numai asupra membrilor Comitetului revoluţionar din Nantes, acuzându-i că i-au încălcat ordinele şi directivele şi că s-au dedat, acţionând după capul lor, la fapte pe cât de cumplite, pe atât de arbitrare: el făcea apel la răspunderea Comitetelor Convenţiei şi la Convenţie, cea care îi încredinţase puterea nelimitată de care dispunea. Carrier afirma, în apărarea lui, că el nu făcuse altceva decât să aplice politica stabilită de Convenţie, conformându-se întocmai principiilor ei şi informând-o cu regularitate în legătură cu acţiunile lui. Riscul ca procesul intentat lui Carrier să se transforme într-un proces al Revoluţiei devenea evident, deoarece teroristul de la Nantes era, în ochii lumii, nu numai „monstrul“ demascat în cursul procesului, ci mai era şi un iacobin foarte „energic“. Să nu uităm că, după 9 termidor, Carrier rămâne reprezentant al poporului cu depline puteri în funcţia lui, care, prin definiţie, îndeplinea cerinţele de probitate, de virtute şi de patriotism; un membru al Convenţiei foarte activ: el îl atacă mai ales pe Tallien, cerându-i să dea explicaţii asupra „conspiraţiei“ pe care o pusese la cale în 10 fructidor; propune să fie expulzaţi din Paris toţi muscadinii; cere deportarea tuturor aristocraţilor; intervine în dezbaterea referitoare la noua organizare a Comitetelor etc.; un iacobin militant care câştigă în importanţă şi joacă un rol de prim ordin în Societatea epurată. El se remarcă mai ales prin extremismul lui, prin luările sale de poziţie clare; propune excluderea din Societate a lui Tallien, Fréron şi Lecointre, denunţă în mai multe rânduri „sistemul moderantist care se constituie“, cheamă Societatea să se alăture în masă Convenţiei pentru „a o ajuta să zdrobească aristocraţia“, protestează faţă de calomniile îndreptate împotriva iacobinilor şi îi îndeamnă să se unească pentru a-i combate pe duşmani, face parte din comisia însărcinată să redacteze un mesaj al Societăţii, care să se inspire din faimosul mesaj al societăţii populare din Dijon,

rosteşte ameninţări prea puţin voalate împotriva „aristocraţilor care încearcă să ridice capul“... Până la propriul lui proces, Carrier este în Convenţie un montagnard (sau, mai degrabă, face parte din *Crète*, cum încep să fie numiţi aceia, puţini la număr, care încă mai consideră că fac parte din Munte), iar în Societate un iacobin „înaintat“. Retrospectiv, personajul rămâne un personaj greu de caracterizat: el nu putea, chiar în planul cel mai individual, să nu fie transformat de misiunea lui şi, din *agent* al Terorii, să nu devină *produsul* ei.

Numele lui se întâlneşte peste tot: în dările de seamă ale şedinţelor Convenţiei şi ale întrunirilor iacobinilor şi, la sfârşit, în cele ale audierilor din Tribunalul Revoluţionar, trei rubrici care, în acea epocă, sunt alăturate în aproape toate ziarele; se vorbeşte fără încetare despre el în „grupurile“ de la Tuileries şi de la Palais-Égalité; se publică despre el zeci de pamflete. Carrier se găseşte deci în miezul conflictelor şi manevrelor politice, polarizează pasiunile.

Convenţia se izbeşte curând de problema ridicării imunităţii parlamentare a lui Carrier (terminologia este oarecum anacronică). A doua zi după 9 termidor, ea îşi asigurase o protecţie juridică minimală pentru a preîntâmpina un nou 31 mai sau un nou 9 termidor; ea interzisese Comitetelor ei să-i aresteze pe reprezentanţii poporului fără acordul prealabil al Convenţiei; totuşi, nu precizase ce procedură trebuia urmată în cazul în care un reprezentant în misiune ar fi denunţat. Din 2 până în 7 brumar, ea defineşte anevoie această procedură. Dezbatere politică şi juridică ce vădeşte o neîncredere generalizată — fiecare se teme, din cauza activităţii din timpul Terorii, ca procedura să nu se întoarcă împotriva lui — şi preocuparea de a se proteja împotriva „tiraniei“ unui grup asupra Convenţiei. Procedura elaborată este deci relativ complexă: orice denunţ împotriva unui membru al Convenţiei trebuie mai întâi analizat de către cele trei Comitete reunite (al Salvării Publice, al Siguranţei Generale, al Legislaţiei). Dacă aceste Comitete, după ce l-au analizat, găsesc denunţul întemeiat, Convenţia trece la numirea, prin tragere la sorţi, a unei Comisii de douăzeci şi unu care,

la rândul ei, analizează denunțul; apoi, dacă este necesar, propune Convenției să se pronunțe, prin vot nominal, dacă este cazul să accepte un decret de acuzare și să cheme pe inculpat în fața Tribunalului Revoluționar. Procedura dă acuzatului garanții legale, în primul rând dreptul de a-și prezenta în mod public apărarea, în fața Convenției. Discuția asupra procedurii este așezată, de la început, pe baze false — participanții *știu* că este vorba de precizarea unor modalități care urmează să fie aplicate imediat la cazul Carrier, fără însă ca numele lui să fie rostit vreodată. Convenția votează o lege care nu statuează asupra unui caz particular. Această atitudine legalistă stă mărturie progreselor înregistrate în strădania de a aduce într-adevăr „dreptatea la ordinea zilei“ și voinței ferme de a merge înainte, de a deferi cazul Carrier Convenției și, ca urmare, de a-l trimite în fața judecății Tribunalului.[25]

Într-adevăr, pentru toți cei care vor să amplifice „reacția“ antiiacobină, să demonteze aparatul Terorii, să-i pedepsească pe militanții ei și, *last but not least*, să-și ia revanșa în deplină legalitate, cazul Carrier este un noroc nesperat. Convenția voia să atingă mai multe ținte cu o singură lovitură: să-l condamne pe reprezentantul în misiune Carrier pentru crimele de la Nantes; să dea o lovitură Societății, acuzându-l pe iacobinul Carrier; să se spele pe mâini de orice răspundere în Teroare — deci să evite un proces al Revoluției — lipsind reprezentarea ei de un membru devenit simbol al Terorii. Asupra acestui ultim punct, Convenția putea să susțină că nu fusese *cu adevărat* informată de Carrier în ce privește măsurile de represiune întreprinse pentru a-i combate pe „briganzi“. Să fi aprobat, la vremea lor, în ședințele în care exaltarea și retorica revoluționară se împleteau cu spaima, rapoartele care făceau aluzie la Loara — acest „fluviu revoluționar“ care înghițise preoți și briganzi —, era una, și cu totul altceva era să iei cunoștință, în toamna anului III, prin dările de seamă ale audierilor, de realitățile Terorii din Nantes. Dar aceasta însemna să nu ții seama de reacția lui

---

[25] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 314–315; 361–367.

Carrier. Încă de la începutul campaniei care urmărea să-l inculpe și să-l facă să compară, Carrier este ferm hotărât să se apere și să identifice cauza lui cu cea a tuturor „patrioților persecutați" și chiar cu cea a Republicii și a Revoluției. Profitând de procedura decretată de Convenție, el publică mai multe versiuni ale apărării sale, gândite ca tot atâtea contraatacuri; se apără în fața Convenției, respingând punct cu punct raportul Comisiei celor douăzeci și unu; dezvoltă din nou argumentele sale din 3 frimar, în ajunul scrutinului al cărui rezultat îi va fi fatal; nu va capitula și se va apăra în fața Tribunalului și împotriva celorlalți acuzați care-i aduc învinuiri. Această apărare, dincolo de vicleșugurile tactice sau de convingerile lui sincere, răspunde unei logici politice care dă la iveală o extraordinară încărcătură ideologică.[26]

Carrier urmează mai multe linii de apărare convergente: a) respinge în bloc toate acuzațiile, susținând că sunt calomnii ce nu se bazează pe nici o dovadă scrisă în afară de niște mărturii dubioase; b) aruncă răspunderea unor crime și delicte pe umerii Comitetului revoluționar care ar fi acționat după capul lui și de care se desolidarizează; c) „relativizează" Teroarea de la Nantes și din Vandeea, reamintind împrejurările extraordinare cărora nu puteau să li se aplice atunci normele și criteriile redefinite un an mai târziu, într-o situație politică total diferită; d) aruncă răspunderea pentru actele de care este învinuit, îndeosebi recurgerea sistematică la violență, asupra Convenției care le ordonase: acuzându-l pe el, Convenția își face ei însăși un proces; e) prezintă campania a cărei țintă este ca pe o verigă

---

[26] Ne vom referi în continuare la următoarele documente: *Rapport de Carrier, représéntant du peuple français sur les différentes missions qui lui ont été déléguées*, Paris, anul III, AN AD XVIII A 15; *Suite du rapport de Carrier représentant du peuple français sur sa mission dans la Vendée*, Paris, anul III; *Discours prononcé par le représentant du peuple Carrier à la Convention nationale, dans la séance du soir du 3 frimaire*, AN AD XVIII A 15. Aceste documente prezintă liniile directoare ale apărării lui Carrier; li se adaugă extinsa respingere a raportului Comisiei celor douăzeci și unu în ședința din 2 frimar, *cf. Moniteur*, vol. XXII, pp. 561 și urm. În continuare, vom indica în text referințele la aceste documente, după citatele respective.

a unei vaste conspirații contrarevoluționare, care urmărește să-l atace întâi pe el și apoi, treptat, guvernul revoluționar, Convenția și, în sfârșit, Republica.

În ce privește primul punct, sarcina lui Carrier este oarecum ușoară. Raportul Comisiei celor douăzeci și unu relua acuzațiile aduse în timpul procesului de către martori, dar în depozițiile acestora era greu să deosebești faptele de zvonuri, realitatea de fantasme. Astfel, Carrier poate foarte ușor să demonstreze că nu dăduse niciodată ordin să fie înecate prostituatele. „Calomniatori netrebnici ce sunteți, arătați ordinele mele, deciziile mele. Eu însă vă voi dovedi că le puneam să coasă jambiere și pantaloni pentru apărătorii patriei. Iau ca martor tot orașul Nantes... Colegii care m-au înlocuit le-au dat aceeași muncă; ar fi putut oare s-o mai facă dacă eu aș fi fost atât de barbar încât să le trimit la moarte?“ (*Raport*..., p. 23); la fel și cu înecurile de copii. Martorii care susțin acest lucru nu pot să aducă nici o dovadă scrisă, în vreme ce se poate constata că acuzatorul public „a chemat ca să depună mărturie toată pleava aristocrației din Nantes, pe complicii și pe cei care erau în cârdășie cu briganzii, a chemat briganzi și șuani. În prezent sunt toți înmărmuriți în fața tablourilor înspăimântătoare cu care se încearcă zilnic să se schimbe scena Tribunalului Revoluționar; dar nu vedeți că aristocrația nu inventează și nu îngroașă fantomele decât pentru a-i înspăimânta pe creduli, a-i alarma pe sensibili și a sacrifica nevinovăția și patriotismul?“ (*Urmarea raportului*..., pp. 9–10, 19–20). Se poate să fi avut prea multă încredere în Comitetul revoluționar din Nantes; dar pe cine ar fi putut să se sprijine, pentru a-și îndeplini misiunea, dacă nu pe Comitetul pe care nu el îl numise și care era deja constituit înainte de venirea lui?

Carrier se joacă cu focul. Nu neagă faptele dovedite, de pildă înecurile. Refuză numai să-și asume răspunderea din lipsă de *dovezi scrise*, de ordine semnate de el. Până la urmă, această tactică se va întoarce împotriva lui, pentru că, așa cum am văzut, Convenția avea să aducă de la Nantes documente *semnate* de el, care dovedeau că dăduse ordin să fie împușcați, *fără judecată*, un grup de călăreți vandeeni, precum și femei și copii,

şi că ordonase să fie eliberat unul dintre agenții săi, Lebatteux, arestat la ordinul unui alt reprezentant în misiune, Tréhouard, depăşindu-şi în felul acesta atribuțiile. Dovezile semnate erau puține la număr, dar ele confirmau unele mărturii şi, ca urmare, lăsau să se întrevadă veracitatea tuturor celorlalte. De altfel, cum se putea crede că *tot oraşul Nantes ştia* că se ucidea prin înec şi că numai Carrier nu era la curent? Mai mult, el era singurul care ar fi putut să pună capăt înecurilor, chiar dacă nu dăduse ordinul declanşării lor.

Carrier era un jurist prea abil pentru a nu-şi da seama de punctele slabe şi lipsurile acestei linii de apărare. De aceea se înverşunează să compromită pe unul sau pe altul dintre martori, pentru a se putea trage de aici concluzia că şi ceilalți sunt tot nişte „briganzi". El îşi ridică în slăvi meritele din timpul misiunii, vitejiile din timpul confruntărilor cu „briganzii" şi, mai ales, insistă asupra eforturilor sale necontenite de a salva oraşul Nantes de la foamete şi de epidemii. El opune imaginii de „monstru sângeros" laudele cu care-l copleşeau locuitorii oraşului: „Dacă măsurile pe care căutați acum să le exagerați ar fi fost într-adevăr puse în aplicare, de ce atunci cei care zugrăvesc astăzi nişte tablouri care ar înspăimânta pe oricine nu cunoaşte perfidia anumitor oameni au păstrat tăcerea timp de aproape un an... Am fost văzut la toate serbările publice în mijlocul poporului şi alături de popor... Cetățenii, autorități constituite, nimeni în oraşul Nantes... nu mi-a adresat nici o plângere, nici o întâmpinare. Veți spune că Teroarea a poruncit tăcerea, dar n-am văzut ca ea s-o fi impus la Nantes; am văzut întotdeauna în jurul meu, ori de câte ori am apărut în public, o mulțime de cetățeni care se grăbeau să-mi arate satisfacția de a mă avea în mijlocul lor [...] Se vorbeşte de nenorocirile oraşului, dar care sunt relele care s-au abătut asupra lui în timpul misiunii mele? Cum aşa! Am aprovizionat această municipalitate timp de şase luni fără să primesc nici un ajutor pentru ea de la conducere; [...] am apărat-o de orice invazie, de orice atac al briganzilor; poporul din Nantes, adunat la o serbare publică, m-a acoperit cu cununi civice cu cel mult cincisprezece zile înainte de plecarea mea; le-am

primit pentru vitejii noştri apărători" (*Urmarea raportului...*, pp. 7–8, 12). Carrier pare să creadă sincer în entuziasmul spontan arătat de locuitorii oraşului Nantes. Imaginii „omului feroce", el îi opune mărturia alegătorilor lui din Cantal care atestă „omenia mea, filantropia mea, dragostea mea fierbinte pentru patrie şi libertate" (*Raport...*, p. 32: era anexat un mesaj al societății populare din Aurillac, semnat de două sute cincizeci de membri şi însoțit de o listă cu numele a vreo cincizeci de cetățeni care o votaseră, dar care „nu au ştiut să semneze" şi în care se spunea: „Cantalul este mândru de a-l fi dat Națiunii pe reprezentantul Carrier").

Carrier recurge la o argumentație *politică*. Trebuia mai întâi ca *evenimentele să fie relativizate*, să fie situate în contextul politic şi istoric al războiului din Vandeea. Aşa, de pildă, se vorbeşte mult despre atrocitățile revoluționare, exagerându-le; se uită în schimb *atrocitățile vandeene*. Ororilor amintite în timpul procesului, Carrier le opune, ca să spunem aşa, nişte „contraimagini" şi mai oribile. „Unelte necinstite ale unui partid contrarevoluționar, voi aveți neruşinarea crimei, dar acum sunteți demascați! Poporul va vedea că voi n-ați avut de suferit decât de pe urma câtorva acțiuni care l-au răzbunat împotriva duşmanilor bine-cunoscuți ai Republicii şi că n-ați vărsat nici măcar o lacrimă, n-ați scris nici măcar un rând despre masacrele comise de contrarevoluționari, despre masacrele şi mai numeroase pe care şi le-ar fi permis dacă ar fi învins" (*Raport...*, pp. 25–26). Carrier revarsă un potop de orori şi de atrocități vandeene: „preotul canibal" celebrând slujba înconjurat de sânge şi de cadavre (*Raport...*, p. 26); un preot constituțional tras de viu în țeapă după ce i-au fost tăiate părțile cele mai sensibile ale trupului şi care a fost apoi țintuit de viu de copacul libertății (*Raport...*, p. 26); femei care se aruncă pe fereastră împreună cu odraslele lor şi pe care briganzii le înjunghie în stradă (*Raport...*, p. 27); opt sute de patrioți sfârtecați la Machecoul, îngropați de vii, cu brațele şi picioarele afară, în timp ce briganzii le-au legat femeile, silindu-le să asiste la chinurile soților lor; apoi briganzii le-au bătut şi pe ele în cuie, de vii, ca şi pe

copiii lor, în porțile caselor (*Urmarea raportului*..., p. 23); patrioți cărora briganzii le-au băgat cartușe în nas și în gură, înainte de a le da foc, ca să-i omoare în chinuri cumplite (*Urmarea raportului*..., p. 23). Carrier preia imaginea Loarei însângerate: „Deplângeți pe un ton jalnic sângele care, spuneți voi, a înroșit apele Loarei și ale Oceanului. Dar se vede limpede ce v-a determinat să exagerați aceste imagini, menite să înduioșeze inimile în favoarea lor [a călăilor republicanilor]; într-adevăr, zece mii de briganzi, cu care ne războiam, au fost aruncați în apă. Ei trăgeau în bravii noștri marinari ca să treacă Loara cu arma în mână, ca să se întoarcă la casele lor pentru a continua la nesfârșit războiul din Vandeea; tunurile noastre le-au sfărâmat bărcile și i-au aruncat în Loara... Astfel, dușmanii mei au zugrăvit cu o înflăcărare fără seamăn pierderea câtorva dușmani ai republicii, iar măcelărirea atâtor republicani i-a lăsat foarte reci și indiferenți“ (*Raport*..., p. 29).

Dacă uneori patrioții, la „vederea atâtor atrocități, au recurs la câteva represalii cam violente“ (*Urmarea raportului*..., p. 25), aceste excese ilegale erau inevitabile și de înțeles. Era vorba de represalii provocate de cruzimile îngrozitoare la care s-au dedat „briganzii“; și nu trebuie să uităm niciodată că „*unele nenorociri sunt inerente revoluțiilor*“, cu toate că aici era vorba și de un război civil, „războiul cel mai lung, mai pustiitor din câte au fost vreodată pe pământ“ (*Urmarea raportului*..., p. 28). Numai rezultatul contează: înfrângerea vandeenilor. „Când cârmaciul, în luptă cu furtuna, își aduce corabia în port, îl întreabă oare cineva ce drum a urmat?“ (*Raport*..., p. 31). Criteriile *morale* valabile în timp de pace nu se aplică deloc în *epocile excepționale* ale războaielor și revoluțiilor. A deplânge excesele *după* victorie, „când liniștea a revenit“, a judeca *mijloacele* folosite fără a ține seama de *scopurile* care le-au impus înseamnă a nesocoti dreptatea în politică: „Ar fi crud, ar fi ultima dintre nedreptăți să judeci un cetățean, un reprezentant al poporului, după *legile și regimul actual, pentru fapte de revoluție* care s-au petrecut acum un an: el nu poate și nu trebuie să fie judecat decât după *legile și împrejurările în virtutea cărora a acționat*...

Raportați-vă la acele vremuri nefericite pe care condeiul istoriei cu greu le va zugrăvi; formați-vă despre ele o idee justă... și spuneți ce ați fi făcut în locul meu; ați fi putut, ați fi știut să împiedicați toate nenorocirile, toate excesele care s-au produs?“ (*Urmarea raportului*..., p. 16; *Raport*..., p. 19). Oare Convenția ea însăși n-a primit cu aplauze știrile despre victoria de la Mans, când „toată armata catolică a fost pusă pe fugă; preoții, aproape toate femeile și toți copiii au căzut sub loviturile revoluționarilor“ (*Urmarea raportului*..., p. 5). Carrier citează numeroase cazuri asemănătoare când Convenția a salutat, a aprobat și hotărât publicarea în *Buletinul* său a știrilor care anunțau victoriile și prețul lor plătit în vieți omenești și în bunuri distruse, în vreme ce confirma ordinele ei de a-i zdrobi pe „briganzi“ și de a aplica cu toată asprimea legea supremă — *aceea de a salva Republica*. Ea trebuie să-și asume deci răspunderea actelor sale și a consecințelor lor. Persecutându-i pe cei care i-au executat ordinele, *Convenția își face sieși un proces*.

> „*Aveți grijă, cazul meu este ultima resursă care va salva ori va nimici reprezentarea națională... Se intentează un proces chiar Convenției*, de vreme ce ea a aprobat, a ordonat prin decrete măsurile luate pretutindeni de către reprezentanții poporului care s-au aflat în misiune. Era și politic, și înțelept să fie terminat cât mai repede războiul crâncen din Vandeea; era și dorința viu exprimată de Convenția Națională, voința poporului francez căreia i-a dat glas cu putere; salvarea și triumful libertății politice o cereau imperios; am contribuit în mare măsură la îndeplinirea acestei importante sarcini, și totuși astăzi se revarsă asupra mea toată fierea calomniei, sunt jignit, hulit pentru niște măsuri de detaliu la care n-am luat și nici n-am putut să iau parte în nici un fel. Cât de ciudate sunt deci întorsăturile Revoluției... Care au putut fi intențiile mele? Bineînțeles, n-am avut altele decât de a salva Republica... Briganzii din Vandeea [...] erau în afara legii; Convenția a *ordonat să fie toți exterminați* într-un termen precis, a salutat măsura ca ei să fie împușcați de îndată ce erau prinși; a nu mai recunoaște această măsură, a face procesul celor care au executat-o

înseamnă de fapt să-şi intenteze singură un proces, de vreme ce ea a decretat-o... *Intențiile mele au fost intențiile voastre și, dacă s-a putut să mă înșel, greșeala ar fi comună, ar fi a noastră*: nu ați putea s-o preschimbați în crimă" (*Urmarea raportului...*, p. 29: *Discursul din 3 frimar...*, pp. 11–15).

Rostind răspicat acest ultim argument Carrier arată că în miezul dezbaterii se află problema fundamentală *a legitimității însăși a violenței revoluționare*, a voinței suverane şi nelimitate a poporului. Din acest moment, nimeni nu va mai putea scăpa de procesul făcut Revoluției: nici, astăzi, reprezentantul în misiune Carrier, şi nici, mâine, membrii fostelor Comitete, ceilalți reprezentanți în misiune, toți cei care „n-au putut împiedica răul" necesar comis la Lyon, la Marsilia, la Toulon (Fouché, Collot, Barras, Fréron...). De pe acum se face procesul zilei de 31 mai. De ce atunci să nu fie pusă apoi sub acuzație întreaga armată din vest care a executat ordinul de a-i împuşca pe briganzi? Ca și celelalte armate care execută ordinul Convenției care cere ca englezii şi hanovrezii să nu fie luați prizonieri? Și apoi oamenii din 10 august: n-au omorât ei oare soldați din garda elvețiană *după* victoria poporului? Și, în sfârşit, învingătorii de la Bastilia, care l-au omorât pe intendentul Bertier după „afacerea de la 14 iulie"? În spatele „intrigii", Carrier dezvăluie o logică infernală:

„Înseamnă a face *procesul Revoluției înseși* prin felul acesta insidios și abil contrarevoluționar de a despărți faptele și evenimentele revoluției de crizele revoluționare care le-au provocat... Înseamnă a face procesul întregului popor, pentru că el a făcut toate revoluțiile, pentru că există rele care sunt inerente revoluțiilor: aşadar să fie judecat, să fie pedepsit în masă! Înseamnă a face procesul libertății înseşi, din moment ce ea nu poate să se apere decât printr-o *continuă luptă aprigă și revoluționară* împotriva duşmanilor, şi unirea patrioților însărcinați s-o ocrotească şi s-o păstreze" (*Urmarea raportului...*, pp. 27–29).

Argumentația lui Carrier urmează în acest punct discursul revoluționar paradigmatic. Fără îndoială, el nu se socotește mai vinovat decât ceilalți „teroriști“, ex-reprezentanți în misiune care îl atacă acum cu înverșunare. Procesul pe care vor să i-l intenteze nu se poate deci explica decât prin motive ascunse, care țin de o „conspirație“. Același „complot“, a cărui țintă este el, urmărește să-i piardă și pe iacobini, societățile populare și pe toți „patrioții înaintați“. Încheindu-și ultima intervenție în fața egalilor săi, Carrier exclamă:

> „Convenția și-a dat bine seama că este procesul regalismului împotriva libertății, al fanatismului împotriva filozofiei. Procesul care mi se face mie reunește ambele trăsături. Cei care urlă împotriva mea sunt o mulțime de regaliști, de fanatici din Nantes și din Vandeea... Luați seama, cetățeni, în ciocnirile dintre partide, ca și în furtunile revoluției, patimile, părerile de moment duc întotdeauna la excese funeste; odată cu instaurarea liniștii se deplâng urmările, dar regretele sunt târzii și zadarnice. Rațiunea și filozofia au reabilitat memoria lui Calas; dar nu mai avem decât câteva lacrimi sterile de vărsat pe mormântul lui.“

Până la 22 brumar, data închiderii clubului iacobinilor, Carrier pare să mai creadă că, încă o dată, logica și prudența politică vor învinge, că vor impune membrilor Convenției închiderea dosarului răspunderii lor colective („*în această sală chiar clopoțelul președintelui este vinovat*“, ar fi spus el). El se bizuie pe faptul că va acționa instinctul de solidaritate, cu atât mai mult cu cât Convenția se va afla încă o dată sub presiunea iacobinilor și a societăților populare, susținuți de deputații montagnarzi.

Totuși, această tactică politică, ale cărei premise nu erau cu totul greșite, se întoarce împotriva lui Carrier. Căci aceeași analiză a mizelor politice duce la concluzii opuse; Convenția respinge orice răspundere colectivă și, ca urmare, îl copleșește cu acuzații numai pe Carrier. Rapoartele de poliție semnalează că, în „grupuri“ și în secții, cazul Carrier face obiectul unor discuții

aprinse. „Unii, gândindu-se la acest caz, se tem să nu rămână nepedepsite crimele inerente marilor revoluții; alții văd în el intenția clară de a face procesul crimelor Revoluției, pentru ca, după aceea, sub acest pretext, să se facă procesul Revoluției.“[27] A-l condamna pe Carrier însemna a se pune capăt acestor oscilații ale unei părți din opinia publică și a se răspunde la așteptările acelora, mulți la număr, care vedeau în această condamnare cel mai elementar act de justiție. Carrier putea eventual să se bizuie pe sprijinul de la iacobini și de la *Crète*. Pentru oricine ar fi dorit să accelereze lichidarea puterii, atât a unora, cât și a celorlalți, ocazia mult visată era tocmai procesul iacobinului Carrier. Majoritatea Convenției se alătură acestei strategii. Căci comportarea Convenției nu mai este aceeași ca în fructidor, anul II; ea poate redeschide dosarul responsabilităților Terorii în măsura în care raportul de forțe s-a schimbat radical.

După decretul Convenției, iacobinii se află în impas; Societatea nu mai poate să stabilească legături de corespondență cu celelalte societăți populare și, ca atare, să-și asume rolul de Societate-mamă. Participarea la ședințe, atât a membrilor, cât și a publicului, nu încetează să scadă (pe la jumătatea lui brumar ea se reduce la vreo trei sute de persoane); iacobinii sunt demascați în ziare, clubul lor este descris ca „o vizuină de tâlhari“, după expresia lui Merlin [din Thionville]. Apelul din 18 vandemiar îi vizează direct atunci când îi denunță pe „patrioții exclusiviști“, partizani ai restabilirii Terorii. Izolarea iacobinilor crește mereu, din ce în ce mai rari sunt reprezentanții care asistă la ședințele lor. Iacobinii nu mai au un program politic coerent pe care să-l opună politicii de răzbunare antiteroristă în care se angajează din ce în ce mai mult conducerea. Degeaba protestează împotriva faptului că sunt identificați cu „teroriștii“, numai spre ei se îndreaptă plângerile „patrioților persecutați“ și ale personalului Terorii din departamente, victimă a represiunii. Ei nu contenesc să denunțe libertatea prea mare a presei, care

[27] Raportul din 19 brumar, anul II, în A. Aulard, *Paris pendant la réaction…*, *op. cit.*, vol. I, pp. 228–229.

nu e decât în folosul „aristocraților“ și „contrarevoluționarilor“, dar aceste atacuri întețesc articolele și pamfletele antiiacobine. Atunci, ce e de făcut cu Carrier? Era *unul dintre ai lor*, una dintre figurile marcante ale Societății în declin, unul dintre ultimii montagnarzi „înaintați“. Prin atacurile împotriva lui era vizată Societatea. Dar dezvăluirile despre Teroarea la Nantes și despre rolul jucat acolo de Carrier, ca și deschiderea, de către Convenție, a procedurii de punere sub acuzație a reprezentantului în misiune, făceau din el chiar simbolul „băutorului de sânge“. Societatea nu se hotărăște să-l părăsească de tot: ar fi însemnat să capituleze în fața atacurilor antiiacobine și să abandoneze cauza tuturor „patrioților persecutați și defăimați“, al căror simbol era pe cale să devină în același timp Carrier, ar fi însemnat să se lipsească de sprijinul ultimilor militanți. Dar a se angaja prea tare în apărarea lui Carrier ar fi însemnat să se prezinte în fața opiniei publice ca partizană a înecurilor și execuțiilor prin împușcare și să încurajeze „vânătoarea de iacobini“.

În brumar, afacerea Carrier îi preocupă din ce în ce mai mult pe iacobini. În ședințele Societății este criticată desfășurarea procesului Comitetului revoluționar: acuzaților li se dă cu greu cuvântul ca să se apere, în timp ce se perindă martori care dețin pașapoarte eliberate de șuani. Sunt denunțați „pamfletarii“, „aristocrații deghizați“, „muscadinii“, care în pamflete calomnioase, ca și în „grupuri“, proferează amenințări la adresa Convenției, insinuând că „poporul se va ridica dacă nu-i va fi predat Carrier“[28]. În ședința din 13 brumar, tensiunea atinge cote maxime. De fapt, ce se întâmplă? Faptele sunt greu de reconstituit. De săptămâni, darea de seamă oficială publicată în *Ziarul Muntelui* și reluată, mai mult sau mai puțin fidel, în *Monitor* (sau în *Analele Patriotice*) nu mai coincidea cu versiunile și relatările publicate în presa antiiacobină. În ceea ce privește ședința din 13 brumar, divergențele sunt flagrante. Oricare ar fi adevărul, versiunea din presa antiiacobină s-a bucurat de cea

[28] *Cf.* A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 629 și urm.; *Journal de Perlet*, nr. 770.

mai mare audiență, chiar și în dezbaterile Convenției. Astfel, după *Mesagerul de seară*, unul dintre oratori (Bouin) ar fi declarat că „patrioții au cu atât mai multe motive să-l apere pe Carrier, cu cât *își apără propria lor cauză*. Care e acela dintre noi care [...], în departamente sau în secții, n-a fost constrâns, pentru a salva patria, să ia măsuri drastice împotriva muscadinilor, a moderaților, a brissotinilor? El îi cheamă deci *pe toți revoluționarii fermi să facă zid din trupurile lor în jurul lui Carrier*." Ziarul lui Perlet i-a atribuit lui Crassou, președintele ședinței, următoarele cuvinte: „Se pare că *acest proces este mai puțin procesul lui Carrier decât acela al tuturor oamenilor revoluționari și al tuturor iacobinilor*. El crede că ei sunt cei vizați și, în consecință, ei trebuie să se apere reciproc. Convenția l-ar absolvi pe Carrier... El cheamă pe iacobini *să opună ororilor puse pe seama lui Carrier* tabloul ororilor făptuite de briganzi." Dar toate ziarele, până și *Ziarul Muntelui*, sunt unanime în a cita cuvintele aluzive și amenințătoare rostite de Billaud-Varenne: *„Leul nu a murit când ațipește, iar când se deșteaptă își sfâșie dușmanii*."[29]

Aceste cuvinte sunt spuse într-un context de foarte mare tulburare: încetineala procedurii Comisiei celor douăzeci și unu care întârzie să-și prezinte raportul asupra lui Carrier, zvonuri despre „un complot" pus la cale de iacobini împotriva Convenției[30], încăierări din ce în ce mai violente în „grupuri" stârnite

[29] *Le Messager du soir*, nr. 809; *Le Journal de Perlet*, nr. 773; A. Aulard, *op. cit.*, vol. VI, p. 631.

[30] Astfel, mai multe ziare menționează „vești alarmante" despre insurecția care se pregătește în foburgul Saint-Antoine; s-ar fi cumpărat chiar 20 000 de bonete roșii ca semn de recunoaștere (*cf. Le Journal de Perlet*, nr. 783). În Convenție, la 16 brumar, este vorba despre o misterioasă scrisoare din Elveția, interceptată de Comitetul Siguranței Generale, care semnalează proiectul contrarevoluționar de a opune Convenția societăților populare și de a le împinge „să se răscoale împotriva reprezentării naționale, de a face agitație prin membrii ei cei mai influenți" (*Journal de Paris*, nr. 47). Duval, în amintirile lui, relatează despre zvonul răspândit, între alții, de Fréron, după care iacobinii ar fi gata să atace Convenția cu arma în mână și să-i ucidă pe toți membrii care ar vrea să nimicească

de „tineretul aurit“, care „vânează iacobini“ strigând *Trăiască Convenția!*, și campanie de presă, din ce în ce mai înverșunată, împotriva iacobinilor.

Presa și, în general, foile fără caracter periodic (pamflete, broșuri), care îi atacă pe iacobini, sunt de un nivel cât se poate de mediocru: ele nu urmăresc să convingă, ci să ațâțe pasiunile. Insulta ține loc de argument, titlurile sunt grăitoare în acest sens: *Iacobinii să se ducă-n... și Franța e salvată; Părțile rușinoase ale lui Robespierre lăsate moștenire iacobinilor; Fiara trebuie răpusă cât e în capcană; Apărarea lui Carrier târâtă în noroi sau tariful montagnarzilor iacobini; De închiriat locuri pentru a-l vedea pe Carrier în ziua când se va duce la ghilotină, cu descrierea ospățului pe care prietenii lui cei mai apropiați trebuie că-l vor da în aceeași zi.*[31] Nu este decât un simptom al

---

domnia Terorii. G. Duval, *Souvenirs thermidoriens*, *op. cit.*, vol. II, pp. 16 și urm.

[31] Ca eșantion, două extrase: „Care este deci motivul pentru care se îndeamnă unii pe alții să facă zid cu trupurile lor în jurul lui Carrier? Interesul personal sau nebunia? Sau poate fraternitatea? Poate toate la un loc, fraternitatea în crimă, interesul propriei lor salvări și nebunia spaimei. Înainte de a da un răspuns, pune-ți această întrebare simplă: un om de onoare, un om cu adevărat virtuos poate oare să susțină un nelegiuit? Cei care nu roșesc atunci când îl susțin pot oare să fie oameni cu acest caracter? Întreabă-ți inima, sunt sigur că-ți va răspunde fără să șovăie: nu, iată tariful montagnarzilor iacobini“, *Le Rempart de Carrier*, f. l. d. (Paris, anul III).

Și iată cel de al doilea exemplu:

(Melodie: *Allons enfants de la Patrie*): Du fer, du feu quel assemblage/ Frappe sans choix les Lyonnais,/ Collot punit par ce carnage,/ Ceux dont il souffrit les sifflets;/ Tout tombe, innocent et coupable;/ Enterrés à demi vivants/ On a vu leurs corps palpitants/ Mouvoir et soulever le sable./ Joins CARRIER au trépas, monstre de cruauté, Collot (*bis*)/ ne l'as-tu pas mieux que lui merité. — Fier și foc, ce îmbinare/ Lovesc pe lionezi fără cruțare/ Collot pedepsește prin acest măcel/ Pe cei ce l-au huiduit pe el;/ Toți cad, vinovați, nevinovați/ Aproape de vii îngropați/ Trupurile lor zvâcnesc/ Pământul greu îl răscolesc;/ Collot, monstru crud și rău/ Du-te după CARRIER în hău (*bis*)/ Ai merita să fii pedepsit/ Mai rău ca ăst nelegiuit!

Carrier a commencé la marche, suivez messieurs..., f. l. d. (Paris, anul III). Să reținem, în sfârșit, o încercare iacobină de a pastișa pamfletele

persistenței, pe toată durata Revoluției, a unei producții de pamflete vulgare și de calitate îndoielnică, care coexistă cu declamațiile patetice și elanurile retorice. Între aceste două registre se stabilește un fel de corespondență: pamfletele nu fac decât să traducă sublimul și pateticul într-un limbaj vulgar și scabros. Dar pamfletele antiiacobine au devenit instrumente foarte eficace în formarea opiniei publice. Monopolul cuvântului deținut de iacobini în timpul Terorii este definitiv înlăturat. Desigur, presa proiacobină de abia își duce zilele, lipsită de subsidii guvernamentale. Dacă dările de seamă ale ședințelor iacobine continuă să fie publicate în cea mai mare parte a ziarelor, discursurile grandilocvente sunt peste tot luate în râs. Cuvântul iacobin *nu mai reprezintă instanța ideologică*, așa cum era sub Teroare. El pretinde în continuare că *este legitimat de popor*, dar această pretenție găunoasă este luată în derâdere. Iacobinii nu sunt decât cu greu în stare să evalueze această răsturnare de roluri, reapariția opiniei publice care legitimează cuvântul antiiacobin. Deruta lor este exprimată clar în înșelătoarea distincție stabilită, după cum am văzut, de Chasles, între „opinia poporului“, care rămâne tăcută, dar proiacobină și „opinia publică“, care se exprimă cu voce tare, dar care „este, vai, contrarevoluționară“...

Violența campaniei de presă se întețește odată cu apariția *unui nou protagonist politic: „tineretul aurit“*. Intervenția lui drastică va da lovitura de grație Societății din strada Saint-Honoré. Istoricul cunoaște mai bine astăzi istoria „tineretului aurit“, compoziția lui socială, formele lui de acțiune, grație anumitor lucrări.[32] „Tineretul aurit“ (sau „muscadinii“) provine mai ales din burghezia de mijloc, mai ales din „tagma oamenilor legii“.

---

de acest fel și de a le devia efectele. Astfel, sub titlul îmbietor: *Leurs têtes tremblent! A votre tour après Carrier, Messieurs Barère, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, Vadier, Vouland Amar. Et vous tous qui composiez les anciens Comités de salut public et de sûreté générale*, f. l. d. (Paris, anul III), cititorul găsește un text satiric care ia în derâdere acuzațiile îndreptate împotriva „patrioților fermi“.

[32] În primul rând, F. Gendron, *La Jeunesse dorée. Épisodes de la Révolution française*, Québec, 1979; reedit., Paris, 1983.

Se compune din „tineri“ care, sub diferite pretexte, au scăpat de serviciul militar și populează, ca secretari și slujbași, birourile notarilor și avocaților, ale administrației locale și centrale (unde uneori stau alături de foști militanți sanculoți care caută refugiu în administrația militară sau în aparatul Comitetului Siguranței Generale). „Tineretul aurit“ se caracterizează mai ales prin opțiunile sale politice, dar și prin formele sale de organizare. După 9 termidor, el întruchipează reacția antiteroristă și antiiacobină și traduce în fapt dorința de răzbunare (în rândurile lui se regăsesc, de altfel, rude sau prieteni ale victimelor Terorii; a face parte dintre ei este un titlu de glorie). Mai mult sau mai puțin omogen din punct de vedere social (dar în rândurile lui se pot întâlni și „foști“, cum ar fi celebrul marchiz de Saint-Huruge, unul dintre acei aventurieri politici produși de Revoluție), „tineretul aurit“ nu este totuși omogen din punct de vedere politic; nu dispune de nici un program politic pozitiv (astfel se pot întâlni aici republicani moderați, monarhiști de diferite orientări, ca și oportuniști care se alătură puterii termidoriene), omogenitatea lui vine numai de la formele de organizare și de acțiune. Este vorba de comandouri înarmate cu bastoane, răngi, bâte și bice, alcătuind bande înregimentate, care numărau, în total și în momentul când efectivele atinseseră cifrele cele mai mari, cam două-trei mii de persoane. La începutul anului III, aceste bande pun stăpânire pe spațiul public rămas liber prin slăbirea monopolului polițist și politic al puterii teroriste. Atfel, „tineretul aurit“ ocupă *cafenelele* (printre care Cafeneaua Chartres, de la Palais-Égalité, unde se instalează un fel de stat major), *strada* (mai cu seamă locurile unde se formează „grupurile“ care discută politică, la Tuileries, la Palais-Égalité, în fața Convenției etc.), *tribunele* Convenției, *adunările* secțiilor. „Tineretul aurit“ acționează prin detașamente care, după un „plan de bătaie“ stabilit dinainte, atacă obiective precise: „vânătoarea de iacobini“ în „grupuri“ și în adunările de secție, unde sunt provocate încăierări și tulburări; devastarea cafenelelor așa-zis „iacobine“; atacă vânzătorii de ziare sau de pamflete iacobine cu bâte, ca și librăriile unde se vând acestea; curând după aceea vor urma

acțiunile în teatre, unde comandourile îi huiduie pe actorii compromiși prin „colaborarea“ cu „teroriștii“, sau în locurile publice unde „tineretul aurit“ distruge simbolurile lăsate de anul II (busturile lui Marat, bonete frigiene etc.). În luna *nivôse*, anul III, *Deșteptarea poporului* devine imnul „tineretului aurit“, iar comandourile impun în locurile publice, mai ales în teatre, să se cânte acest apel la răzbunare. „Tineretul aurit“ reprezintă astfel o formă specifică și oarecum inedită a *violenței revoluționare*. Este ușor de văzut că, în mai multe privințe, el revine la *experiența*, ca să spunem așa tehnică, a folosirii violenței pusă la punct de sanculoți. Dar el nu se organizează în funcție de domiciliu, deci după apartenența la o secție sau la o societate populară. Conducerea este asigurată de „șefi“, nu de cluburi; locurile de adunare sunt altele decât cele consacrate de tradiția revoluționară. Formele de violență sunt uneori imitate, alteori inedite (huiduieli în teatre, spargerea de busturi, reluarea obligatorie a cântecelor etc.). „Tineretul aurit“ devine un fel de forță auxiliară a Comitetului Siguranței Generale care îi dă mână liberă sau chiar îl îndeamnă să acționeze; în anumite momente critice, el mobilizează și comandă direct detașamentele „tineretului aurit“ (mai ales în zilele din prerial când Comitetul distribuie arme „tinerilor“ ca să liniștească foburgul Saint-Antoine). Rezistența pe care iacobinii și militanții din secții o opuneau „tineretului aurit“ era cu atât mai slabă cu cât nu se mai bucura de protecția puterii.

La 19 brumar, vreo sută de „tineri“ atacă sala de întruniri a Societății, aruncă cu pietre și sticle; încăierarea se repetă a doua zi. În seara zilei de 18 brumar, cam 300 de „tineri“ se adună ca să atace sediul iacobinilor din strada Saint-Honoré, în strigătele de *Trăiască Convenția! Jos iacobinii!* Pe drum, numărul lor crește și până la urmă se strâng vreo 2 000 de persoane care asediază clubul; președintele este nevoit să suspende ședința, iacobinii (abia dacă sunt o sută...) ies și sunt scuipați, loviți cu picioarele și pumnii de către „tineri“. Femeilor li se ridică fustele și sunt biciuite în râsetele și ocările mulțimii. Comitetul Siguranței Generale îi lasă în voia lor până în zori, când trimite

o patrulă care pune mâna pe chei și închide ușa sediului iacobinilor. Era ca și când s-ar fi repetat scena din noaptea de 9 spre 10 termidor. De data aceasta însă, închiderea este definitivă. Deoarece Constituția garanta existența societăților populare, închiderea este prezentată ca o suspendare provizorie a ședințelor, simplă acțiune de poliție impusă de necesitatea de a menține ordinea publică. Așa a luat sfârșit Societatea. Adunarea adoptase decretul cu privire la închiderea Clubului iacobinilor aproape fără discuții și în unanimitate (cu un singur vot împotrivă, acela al unui membru al Convenției, mărunt, Marbeau-Montant). Mai mult, la vot luase parte un „număr foarte mic de deputați". Închiderea Clubului iacobinilor marca prăbușirea unui simbol și sfârșitul unei epoci.[33]

Așadar Carrier grăbise sfârșitul iacobinilor, era inevitabil ca el să atragă după sine și propriul său sfârșit. La 21 brumar, Convenția hotărăște ca el să fie pus în stare de arest la domiciliu, sub paza a patru jandarmi. Votul nominal, care începe la 3 frimar și ține până la patru dimineața, pecetluiește înfrângerea lui Carrier. Convenția își regăsește încă o dată unanimitatea: ea votează decretul de acuzare cu 500 de voturi și două voturi *pentru*, dar condiționate.

Reprezentanții, care în expunerea lor de motive au citat acuzațiile aduse în timpul procesului Comitetului revoluționar din Nantes, au fost relativ puțin numeroși. Au fost, bineînțeles, amintite înecurile („un fel de supliciu pe cât de nou, pe atât de cumplit", spune Laurent; „acte cât se poate de barbare și de antropofage", exclamă Elie Dugène), numai un singur reprezentant a făcut aluzie la „căsătoriile republicane". Un deputat (Lequinio) va avea curajul să declare că, în timpul șederii lui la Nantes (trei zile), „nu a văzut orgii". Couturier [din Moselle]

---

[33] *Cf. Moniteur*, vol. XXII, pp. 489 și urm.; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 643 și urm.; *Paris sous la réaction thermidorienne*, *loc. cit.*, vol. I, pp. 226 și urm., *Journal de Perlet*, nr. 813, 814, 815; G. Walter, *Histoire des Jacobins*, Paris, 1946, pp. 347 și urm.; F. Gendron, *op. cit.*, pp. 46 și urm.

afirmă că „nu înecurile, nici execuțiile și nici supapele, a căror invenție era atribuită lui Carrier, mi-au conturat părerile, pentru că modul de distrugere a dușmanilor Republicii și briganzilor nu poate fi socotit criminal decât în funcție de intențiile lor, bune sau rele“. Sunt adesea amintite ordinele de a-i executa fără judecată pe vandeenii care voiau să se predea, dar este amintit mai cu seamă faptul că, depășindu-și atribuțiile și anulând ordinele lui Tréhouard, Carrier a comis „un atentat împotriva reprezentării naționale“ demn de „tiranii din Comitetul Salvării Publice“. După Patrin [Rhône-et-Loire], „atrocitățile comise de Carrier sunt cumplite, ele fac natura să freamăte și cheamă răzbunarea legilor asupra capului lui. Dar crima lui cea mai mare, după părerea mea, este atentatul împotriva puterii suverane a poporului, atunci când a împiedicat să fie recunoscut, ca reprezentant al poporului, colegul nostru Tréhouard“. Alți membri ai Convenției resping argumentul lui Carrier, după care punerea lui sub acuzare însemna punerea sub acuzare a Convenției înseși. Bentabole declară: „Degeaba încearcă să vă convingă că atunci când Convenția națională se vede nevoită să ia măsuri drastice împotriva unui om care a intrat în partidul revoluției înseamnă a ataca revoluția... Convenția trebuie să se grăbească să anunțe toate națiunile că, atunci când a fost vărsat sânge nevinovat, nu poate fi evitată răzbunarea la adăpostul unei revoluții glorioase care nu poate să se sprijine pe crimă și care va fi triumful virtuții.“

În ce privește urmarea acuzării lui Carrier și a procesului lui, al cărui sfârșit fatal nu pare să fi fost pus la îndoială, se face simțită o anumită scindare; pentru unii nu este vorba decât de o primă măsură, condamnarea lui Carrier atrage după sine, ca o consecință logică, deschiderea altor proceduri asemănătoare, mai ales împotriva foștilor membri ai Comitetelor. Acesta este, de exemplu, sensul pe care Lecointre îl dă votului său. „Crimele lui Carrier sunt, în aceeași măsură dacă nu în și mai mare, crimele majorității Comitetelor conducerii care au avut cunoștință de ele, le-au îngăduit și tolerat timp de zece luni, fără să le fi reprimat, pedepsit sau denunțat în fața Convenției

naționale... Aceste ultime crime sunt deci și crimele lor, în aceeași măsură în care sunt ale lui Carrier, fără însă ca prin aceasta el să înceteze de a fi un criminal." Încurcătura este evidentă printre cei care fac parte din *Crète* care votează *pentru*, dar formulează unele rezerve cerând ca decretul de acuzare să fie ultimul și să se pună capăt denunțurilor împotriva reprezentanților poporului: „Sper că justiția impasibilă și pură a Convenției naționale va veghea asupra urmărilor denunțurilor împotriva membrilor săi", a declarat Billaud. Romme, care prezida Comisia celor douăzeci și unu a cărei poziție fusese mult timp șovăielnică, a dat până la urmă un vot favorabil, insistând asupra dorinței sale ca toți cei care vor fi recunoscuți vinovați de „declarații calomnioase" să fie anchetați cu severitate, iar „dezbaterile de la Tribunal să fie tipărite și distribuite Convenției și nici un alt material scris despre această afacere să nu poată fi făcut public"[34].

Unanimitatea Convenției exprima, la urma urmei, *disensiunile ei profunde*.

La auzul rezultatului votului, Carrier a încercat să-și ia zilele (a fost împiedicat de jandarmul care îl păzea) și a murit curajos (acest lucru atârna greu în ochii spectatorilor sensibili la gesturile patetice, după ce văzuseră mii de condamnați trecând prin „ferestruică"). Ultimele sale cuvinte, în fața unei imense mulțimi adunate în jurul eșafodului, au fost: „Trăiască Republica!" Presa termidoriană și-a ascuns cu greu dezamăgirea: ar fi preferat să moară ca un laș.

Nici moartea lui Carrier, nici procesul Comitetului revoluționar din Nantes n-au dat, în definitiv, un răspuns mulțumitor întrebării: de ce toate aceste orori sub Teroare și, în general, în timpul războiului din Vandeea? Erau oare opera unor „monștri

---

[34] *Cf. Moniteur*, vol. XXII, pp. 589–596: AN C 327 C II 1430–1431. Neavând intenția de a analiza scrutinul în ansamblul lui, nu am reluat aici alte probleme ridicate în expunerea de motive (de exemplu, îndoielile cu privire la valoarea anumitor mărturii, absența unor documente semnate de Carrier etc.).

setoşi de sânge“, care puseseră mâna pe putere şi-şi impuseseră tirania? Sau poate trebuia să se deplângă faptul că anumite „rele“ erau inerente oricărei mari revoluții şi oricărui război civil? Existau şi alte explicații mai revelatoare pentru obsesiile imaginarului revoluționar. Se regăsea mai întâi vechea schemă explicativă a complotului aristocrat şi regalist. Deşi se părea că aceasta nu putea în nici un chip să servească la interpretarea Terorii de la Nantes, nu trebuie subestimată înrădăcinarea ei în imaginarul revoluționar, ca şi caracterul ei sugestiv. Câțiva publicişti de mâna a doua n-au ezitat deci să dezvăluie complotul diabolic plănuit de tiranii coalizați: prin crime şi nenorociri, ei sperau să „facă poporul francez să se căiască pentru că dorise să deschidă ochii la lumină şi să culeagă roadele pomului libertății“. Ei îşi propuneau în felul acesta „să stârnească revolta unei națiuni cu moravuri blânde în fața spectacolului atrocităților“, pentru a arunca apoi asupra guvernului revoluționar toate crimele şi nenorocirile. În felul acesta s-ar explica în primul rând crimele lui Carrier şi ale altor scelerați care, sub masca patriotismului exclusivist, îşi ascundeau adevăratul chip de agenți ai britanicului Pitt. Tot aşa Fouquier-Tinville, prin manevrele lui mârşave şi criminale, nu voia decât să înjosească Revoluția, deci să restabilească regalitatea. Născocirea cu Robespierre-rege aducea un suflu mai nou, dar revenea la aceeaşi structură explicativă a istoriei: nu există aliați mai buni decât cei mai răi duşmani.[35]

Merită să ne oprim puțin asupra unei alte interpretări: cea propusă de Babeuf în scrierile sale despre Carrier şi procesul lui.[36]

---

[35] Baralère, *Acte d'accusation contre Carrier présenté aux Comités réunis à la Convention nationale et au peuple français*, Paris, anul III; Dupuis, reprezentant al poporului, *Motif de l'acte d'accusation contre Carrier*, Paris, anul III; J.B. Buchez et P.-C. Roux, *Histoire parlementaire de la Révolution française*, Paris, 1838, vol. 34, p. 27: *Acte d'accusation contre Fouquier-Tinville*. Leblois reia în acest act de acuzare mai multe clişee termidoriene: Fouquier ar fi avut de gând să „depopuleze Franța“, şi să facă să piară „geniul, talentele, onoarea şi priceperea“.

[36] G. Babeuf, *On veut sauver Carrier! On veut faire le procès au Tribunal révolutionnaire. Peuple prends garde à toi!,* fără loc şi dată (Paris,

Babeuf respinge categoric ideea după care Teroarea ar fi fost impusă de „împrejurări“ și teroriștii n-ar fi acționat decât pentru a salva patria. El reia, din punctul lui de vedere, toate dezvăluirile din timpul proceselor. Responsabilitatea Terorii nu revine câtorva monștri și scelerați care au pus mâna pe putere (deși Carrier era un monstru, așa cum o dovedesc „cele mai puțin echivoce dintre mărturii“). În realitate, trebuiau date la iveală toate *circumstanțele ascunse* care au concurat în a da acestor „carnivore naturale“ posibilitatea de a acționa cu acordul celor care „se amestecă în conducerea societății“. Astfel, războiul din Vandeea nu a dus la instaurarea Terorii, contrar afirmațiilor fostelor Comitete. Acest război n-a existat decât pentru că guvernanții l-au vrut. „Trebuie smuls... vălul care ne-a împiedicat până acum să descoperim că nu a existat o insurecție a Vandeei

---

anul III). G. Babeuf, *Du système de dépopulation ou la vie et le crime de Carrier. Son procès et celui du Comité révolutionnaire de Nantes. Avec des recherches et les considérations politiques sur les vues générale du Décemvirat dans l'intention de ce système; sur sa combinaison avec la guerre de la Vendée et sur le projet de son application à toutes les parties de la République*, Paris, anul III. Nu vom analiza locul acestor texte în evoluția ideilor lui Babeuf. Ele exprimă, fără îndoială, un moment de mare confuzie. De abia eliberat din închisoare, după 9 termidor, Babeuf își revarsă întreaga ură împotriva lui Robespierre, a conducerii revoluționare și a iacobinilor. Și tot așa, în *Journal de la liberté de la presse*, care era, alături de *L'Orateur du peuple* al lui Fréron, una dintre cele mai vehemente foi „termidoriene“, Babeuf condamnă Teroarea, dar vrea să înțeleagă și cum poate să apară un asemenea „despotat“ în desfășurarea Revoluției. În același timp, el înclină să creadă că 9 termidor marchează o primă întoarcere la adevăratele principii revoluționare, mai cu seamă la exercitarea libertății într-un fel de democrație directă și descentralizată. Dezvăluirile din procesul lui Carrier și al Comitetului revoluționar din Nantes adâncesc și mai mult confuzia din ideile lui. În optica noastră, aceste texte sunt deosebit de interesante chiar din pricina acestei confuzii; *La vie de Carrier*, text destul de rar, n-a stârnit nici un interes timp de două secole. El nu a fost reeditat de R. Secher și J.-J. Bregeon decât cu ocazia bicentenarului (1987). D. Martin a consacrat „sistemului de depopulare“ o comunicare la colocviul *La Légende de la Révolution*, actele colocviului de la Clermont-Ferrand (iunie 1986), cu colaborarea lui M.-Cl. Chemin, prezentate de Ch. Croisille și J. Ehrard, Clermont-Ferrand, 1988.

decât pentru că nişte odioşi guvernanţi au vrut-o şi că ea intra în planurile lor cumplite (*sic!*)." Vandeenii erau oameni paşnici, cu obiceiuri simple şi ar fi fost de ajuns să li se împărtăşească buna învăţătură republicană, predicată de patrioţi devotaţi, pentru a-i câştiga de partea cauzei celei drepte. Atunci, de ce acest război? Dezlegarea enigmei este dată de descoperirea „sistemului de depopulare şi de repartizare nouă a bogăţiei între cei care trebuie să rămână; [aceasta] explică tot, războiul din Vandeea, războiul extern, proscrierile, ghilotinadele, execuţiile, înecurile, confiscările, legea maximului, rechiziţiile, avantajele pentru o anumită categorie de indivizi etc." La origine, s-ar fi aflat planul, conceput de Robespierre, care pornea de la constatarea că, „din calcule reiese că populaţia Franţei era excedentă în raport cu resursele solului[37]..., că braţele de muncă erau prea numeroase pentru executarea lucrărilor fundamentale... În sfârşit [şi aceasta este cumplita concluzie], populaţia excedentară putea să fie de ordinul a... [ne lipseşte borderoul faimoşilor legiuitori] încât va trebui să fie sacrificată o parte a sanculoţilor... şi că trebuiau găsite mijloacele necesare în acest sens." Acestui obiectiv i s-au adăugat alte preocupări: proprietăţile încăpuseră pe mâini puţine şi trebuiau redistribuite pentru a asigura egalitatea; acest lucru nu se putea realiza fără o taxare excesivă a celor bogaţi şi „fără a pune mai întâi toate proprietăţile sub autoritatea conducerii. Robespierre nu putea reuşi decât „nimicind marii posesori şi dezlănţuind o teroare atât de mare încât să-i determine pe ceilalţi să se execute de bună voie". Acest „mare secret dezvăluit" explică deci toate misterele: „atrocităţile naţionicide", „antropofagismul" şi Vandeea transformată în câmpul experimental al „unui infam şi nemaiîntâlnit scop politic: *plivirea rasei omeneşti*". Acest plan diabolic a costat deja Franţa un milion de locuitori. De altfel el nu se mărginea la Vandeea şi

[37] Babeuf pare să împărtăşească ideea malthusiană pe care o atribuie lui Robespierre; ea este dovedită de „singura măsură sigură, tabloul statistic al produsului total al culturii şi economiei rurale... pentru că toate artele din lume la un loc nu pot să producă singure nici măcar o bucată de pâine în plus". Totuşi, după Babeuf, soluţia acestei probleme ar putea şi ar trebui să fie egalitară.

la războiul extern, exista şi un „plan serios" de organizare a foametei la Paris, mijlocul cel mai eficace de „a depopula Franța". Aşa se explică faptul că „falangele republicane transformate în legiuni de Erostrați şi în groaznici măcelari ai oamenilor, înarmate cu mii de făclii şi cu o sută de mii de baionete, au răscolit tot atâtea măruntaie şi au pârjolit tot atâtea nefericite gospodării agricole". „În guvernul revoluționar trebuie căutat izvorul tuturor nenorocirilor republicii." Convenția poartă cea mai grea răspundere: ea a alcătuit şi sprijinit această conducere; ea şi-a dat aprobarea pentru legile „devastatoare şi distrugătoare, a aprobat altele la fel de «carnasiere» (*sic*), încât trebuie să-i dăm crezare când spune că Robespierre era mai puternic el singur decât toți ceilalți membri laolaltă". Descoperirea acestui plan machiavelic va permite pedepsirea adevăraților vinovați care slujeau „despotatul" şi ale căror crime cer răzbunare. Dar „această dezlegare fericită şi justificativă a enigmei" permite mai ales dezvinovățirea Revoluției: dezvăluirea conspirației şi a „sistemului crâncen" îi dă garanții că-şi va regăsi puritatea sa de origine.[38]

Textul este halucinant în dezvoltarea unei fantasmagorii, în dorința de a descoperi secretul acestui episod, dar în el pot fi recunoscute, amalgamate şi amestecate, marile temeri care obsedau Vechiul Regim şi noile spectre zămislite de Revoluție: conspirația şi complotul tenebros; pactul foametei; Teroarea ca maşinație concepută de forțe oculte şi tradusă în fapt de „monştri antropofagi". El se remarcă prin dezvoltarea unei logici a obsesiilor care duce la perceperea, chiar fantasmatică, a Terorii ca un sistem de putere în stare să excludă, deci să elimine, mii, chiar milioane de cetățeni numai în scopul de a asigura realizarea obiectivelor revoluționare.

---

[38] Principala sursă pe care se bazează Babeuf în „dezlegarea enigmei" este o broşură a lui J. Vilatte, *Causes secrètes de la Révolution*, Paris, anul III; unele pasaje, foarte liber interpretate, i-au sugerat lui Babeuf ideea „complotului infernal". Vilatte, coacuzat în procesul lui Fouquier, a fost condamnat la moarte, deşi l-a denunțat pe Robespierre.

Procesul Terorii devenea procesul Revoluţiei. Nu al Revoluţiei Franceze ca fenomen istoric, de vreme ce una din fazele ei era de aici înainte tocmai cerinţa de a spune adevărul, ceea ce impunea analiza înlănţuirii evenimentelor care au dus de la principiile afirmate în 1789 la masacrele de la Nantes şi la războiul civil; ci al Revoluţiei ca figură demiurgică în imaginarul anului II. Astfel, felicitându-se pentru închiderea clubului iacobinilor, un ziar termidorian scria această frază teribilă: „Nu ne vor mai îneca, nu ne vor mai împuşca, *nu vor mai trage cu tunul în poporul francez ca să-l facă mai bun.*“[39] Închiderea clubului a fost evenimentul care a marcat destrămarea moştenirii simbolice şi politice a Terorii. Au mai fost şi altele: întoarcerea deputaţilor girondini, înmulţirea denunţurilor împotriva membrilor fostelor Comitete, eliminarea de către „tineretul aurit“ a simbolurilor anului II — bonetele roşii şi busturile „martirilor libertăţii“. Lucrurile nu se puteau opri aici: curând va fi pusă în cauză Constituţia din 1793. Atacând imaginarul terorist, Termidor înfrunta probleme politice şi culturale. Căci Revoluţia, moştenitoare a Luminilor, nu numai că dusese la „tiranie“, ci şi zămislise o monstruozitate care contrazicea originile şi în acelaşi timp obiectivele ei şi pe care voia s-o alunge pentru totdeauna: *vandalismul*.

---

[39] *Gazette historique et politique de la France et de l'Europe, 23 brumaire, an II.*

IV

Poporul vandal

SĂ FI FOST STRĂMOŞII NOŞTRI VANDALI?

În 1912, Antoine Aulard se întoarce indignat din vizita sa la Avignon. Prezentându-le turiştilor monumentele, ghidul insista întruna asupra distrugerilor şi devastărilor din timpul Revoluţiei. După unele verificări, s-a dovedit că Revoluţia nu avea nici un amestec în aceste distrugeri: ele datau din vremea Imperiului sau chiar a Restauraţiei. „Iată cum poţi să te bizui pe conferinţele ceronilor oficiali. Flecărelile lor nu se bucură de crezare decât la oamenii naivi, adică, de fapt, la cea mai mare parte a oamenilor. În fiecare zi, în anumite edificii naţionale şi în toate regiunile Franţei există un ins oficial care, cu sau fără ordin, îşi revarsă acuzaţiile asupra Revoluţiei şi îi prezintă pe *strămoşii noştri ca pe nişte vandali, nişte brute*, deşi este dovedit că instituţiile revoluţionare, Comitetul Salvării Publice, Comisia pentru Artă, Comitetul Instrucţiunii Publice, în 1793 şi în anul II, adică în plină Teroare, s-au străduit să menţină şi să apere patrimoniul artistic al Franţei şi că au făcut-o cu cea mai mare grijă şi cu competenţa cea mai luminată.“[1]

Indignarea lui Aulard ne dă foarte bine măsura dezbaterilor pătimaşe pe care le prilejuia „vandalismul revoluţionar“, mai ales din partea unei întregi istoriografii pentru care istoria Revoluţiei era „o epopee a originilor deci un discurs asupra identităţii“[2]. În epoca ofensivei culturale a celei de a Treia Republici şi a

[1] A. Aulard, „Boniments contre-révolutionnaires“, articol publicat în *La Dépêche de Toulouse*, 2 decembrie 1912, reprodus în *Révolution française*, vol. 63, 1912.

[2] Furet, *Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze*, *op. cit.*, p. 22.

războiului școlilor, „vandalismul revoluționar" capătă o importanță deosebită. Faptul că polemicile istorice iau uneori o întorsătură homerică se explică prin aceea că tot ce este în joc depășește cu mult obiectul lor aparent: monumentele, operele de artă sau bibliotecile distruse în perioada revoluționară. Că au fost distrugeri, nimeni nu o neagă și nici nu-și propune nimeni să le apere, să le facă apologia: este un lucru de neconceput pentru o epocă închinată cultului Progresului și Civilizației. Dacă întinderea lor este discutată cu aprindere, dacă se caută să se afle cine anume poartă răspunderea, dacă unii se străduiesc să facă un inventar amănunțit al distrugerilor și să demonstreze că ele nu erau rodul întâmplării, ci al unui plan premeditat, în timp ce alții afirmă că distrugerile nu au fost mai numeroase în timpul Revoluției decât în alte epoci de războaie și de tulburări și că mai târziu s-a distrus tot atât dacă nu mai mult („da, sub Restaurație!", exclamă cu satisfacție Aulard) și că ele erau accidente potrivnice cauzei și politicii revoluționare, este pentru că toți încearcă să-i apere sau să-i denunțe tocmai pe „strămoși". Strămoșii „husarilor negri" ai Republicii să fi fost oare „vandali"? Ce se va alege atunci din misiunea lor civilizatoare și, prin urmare, din opera civilizatoare a Republicii, atât de mândră de originile sale revoluționare?

Dacă recitești polemicile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — și în măsura în care se poate, nu te implici în problema „strămoșilor" — te uimește faptul că tezele care denunță „vandalismul" și protagoniștii lui „republicani și revoluționari" sunt mai mult complementare decât contradictorii.[3] Dacă polemica s-ar limita la miezul ei, adică la problema distrugerii de bunuri culturale și a răspunderii care revine puterilor revoluționare (dar, după cum se va vedea, discursul despre vandalism, încă din timpul Revoluției, nu se

---

[3] Să cităm ca exemplu, pe de o parte, G. Gautherot, *Le Vandalisme jacobin Destructions administratives d'archives, d'objets d'art, de monuments religieux à l'époque révolutionnaire*, Paris, 1914; pe de alta, E. Despois, *Le Vandalisme révolutionnaire, fondations littéraires, scientifiques et artistiques de la Convention*, Paris, 1885.

mărgineşte la această problemă) ai putea fi ispitit să le dai dreptate amândurora.

Puterile revoluţionare care s-au perindat au vrut oare să ferească de distrugeri şi de delapidări bunurile culturale, operele de artă, cărţile şi manuscrisele vechi? Au realizat oare o politică de conservare, ca şi instituţiile însărcinate să pună în aplicare această politică? Fără îndoială. Este lungă lista decretelor Adunărilor succesive care statuează asupra măsurilor referitoare la conservarea cărţilor, arhivelor, mobilelor, tablourilor, monumentelor care, odată naţionalizate, trebuiau să fie inventariate cu grijă şi depuse în magazii special prevăzute în acest scop. Primele măsuri datează din noiembrie 1789; se iau măsuri suplimentare în 1790 (octombrie), în 1791 (mai–iunie), în 1792 (septembrie) etc. În decembrie 1790 este creată Comisia pentru Monumente, alcătuită din savanţi, eruditi, bibliografi şi artişti, însărcinată să supravegheze „conservarea monumentelor, a bisericilor şi caselor devenite domenii naţionale" şi în special să îngrijească de monumentele de la Paris, ca şi de „arhivele de documente, de titluri de proprietate, acte". În plină Teroare, în octombrie 1793, la o lună după legea suspecţilor, Convenţia decretează măsuri drastice împotriva abuzurilor din ţară care provoacă „distrugerea monumentelor, a obiectelor ştiinţifice şi artistice, a artelor şi instrucţiunii". Comisia pentru Monumente, considerată ineficace (dar şi „nesigură" din punct de vedere politic), este înlocuită de un nou organism, Comisia Provizorie pentru Artă, căreia Convenţia montagnardă îi cerea „să pună în aplicare toate decretele privitoare la conservarea monumentelor, obiectelor ştiinţifice şi artistice şi să le adune în depozite adecvate"; ea cerea să se găsească mijloace noi care să asigure conservarea eficace a monumentelor „pe toată întinderea teritoriului"[4]. Lista de hotărâri, decrete, măsuri, instituţii ar putea fi uşor extinsă.

---

[4] F. Rücker, *Les Origines de la conservation des monuments historiques en France (1790–1830)*, Paris, 1913. Procesele-verbale ale ambelor Comisii stau mărturie despre eforturile lor neobosite de a face faţă acestor sarcini uriaşe, *cf. Procès-verbaux de la Commission des monuments*,

Oare puterile revoluționare succesive sunt totuşi responsabile pentru distrugeri şi, dacă nu le-au inspirat, atunci le-au tolerat? Fără nici o îndoială, iar dovezile în acest sens sunt numeroase. Aceeaşi lungă listă de decrete, hotărâri etc. care repetă aceleaşi apeluri şi admonestări arată, prin ea însăşi, cât erau acestea de ineficace, dacă nu de neadaptate la situație. Toate măsurile de protecție împotriva degradării monumentelor se impuneau ca o consecință a altor hotărâri ale puterilor revoluționare care puneau inevitabil în pericol aceste bunuri culturale. Punerea la dispoziția Națiunii a bunurilor clerului, confiscarea bunurilor emigraților, ca şi înstrăinarea acestor bunuri naționale au fost tot atâtea măsuri care atrăgeau în mod necesar mutări forțate de biblioteci, de colecții de arhive şi de tablouri, îngrămădirea lor în depozite improvizate şi nepotrivite şi, în consecință, distrugeri inevitabile, ca să nu mai vorbim de furturi, de specula nestăvilită cu opere de artă sau cu manuscrise de valoare. Vânzarea pe prețuri de nimic a mânăstirilor şi castelelor le condamnă la ruină. Faimosul decret din 14 august 1792 privitor la suprimarea „urmelor feudalității", care prevedea „să nu mai fie mult timp lăsate sub ochii poporului francez monumentele ridicate în cinstea trufiei, prejudecății şi tiraniei" condamna la distrugere nenumărate obiecte de artă şi monumente. Desigur, Convenția a introdus unele restricții, dar, la o lună după acest decret, amploarea stricăciunilor pe care le-a pricinuit era atât de mare încât a fost nevoie de alte restricții, dispoziții şi admonestări. Şi totuşi, în vara şi toamna anului 1793, o serie de decrete interzic blazoanele şi „emblemele regalității" în toate casele, parcurile, incintele, bisericile etc. Ce să mai spunem despre valul de decreştinare, despre clopotele şi acoperişurile distruse, despre turlele de biserici dărâmate în numele Rațiunii şi al „sfintei Egalități", despre sculpturile desfigurate, despre obiectele de cult topite?

Dinspre partea „republicană" se obiectează că nu era vorba, cel mai adesea, decât de abuzuri denunțate chiar de guvernul

---

publicate şi adnotate de L. Tuetey, Paris, 1902–1903; *Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts*, publicate de L. Tuetey, Paris, 1912.

revoluționar, că valul de decreștinare a fost de scurtă durată, că unele sculpturi și altare au fost distruse de armatele revoluționare care au practicat o decreștinare sălbatică, repede stăvilită, în sfârșit, că unele măsuri erau determinate de „circumstanțe exterioare“, căci armata ducea lipsă de bronz pentru tunuri. Aceste argumente, mai mult sau mai puțin valabile, nu vin în contradicție cu cele invocate de cei care denunțau „vandalismul“. Valul iconoclast nu se înscria oare în cadrul unei politici lansate de elitele puterii, care pleca „de sus“, nefiind urmată decât în mică măsură „de jos“? Vajnicii sanculoți care se dedau la acest iconoclasm nu erau oare încurajați — mai ales în anul II — de putere, iar sancțiunile nu au rămas literă moartă? Nu se continua să se speculeze și, ca urmare, să se devasteze *la rece* (exemplul furnizat de Cluny este cel mai izbitor), în toată perioada Directoratului, când nu mai existau „circumstanțele exterioare“?

Nici una din taberele aflate față în față nu pare să acorde importanță perioadei termidoriene, când se impune totuși discursul care denunță „vandalismul“. Unii, pentru că le repugnă ideea de a privilegia „reacțiunea“, care ar fi avut meritul de a opri distrugerile, pe când Revoluția în ceasurile ei „eroice“ se voia cu tărie protectoarea artelor și a culturii. De altfel, realizările culturale din perioada termidoriană, ca Școala Politehnică, Școala Normală sau Muzeul Monumentelor Franceze, continuau inițiativele lansate în timpul perioadei montagnarde. „Detractorii“ vandalismului minimalizează importanța lui 9 termidor din cu totul alte motive. Termidor, la urma urmei, a denunțat vandalismul fără însă a-l stăvili. Același elan devastator, inerent Revoluției, o străbătea de la un capăt la altul, cu o intensitate diferită de la o epocă la alta. Nimic n-a fost reconstruit după Termidor, muzeul Lenoir era cel mult un cimitir de sculpturi mutilate, iar așa-zisa lor conservare nu era, foarte adesea, decât o altă mutilare. Discursurile polemice despre vandalism recunosc că dorința de a distruge se manifesta mai mult în vorbe decât în fapte. La urma urmei, Lyon, orașul pe care Convenția îl sortise pieirii, există încă... Unii vedeau în aceasta dovada că violența verbală o lua deseori înaintea actelor și că Revoluția,

chiar dacă uneori cădea în excese dictate de „circumstanțe exterioare“, reuşea până la urmă să le învingă. Alții găseau că este o confirmare a furiei de a distruge care, din lipsă de timp şi de mijloace materiale, nu putuse să se realizeze pe deplin. În caz contrar, Franța ar fi fost văduvită de tot patrimoniul ei cultural.

Şi unii, şi ceilalți nu fac decât să pună în evidență contradicțiile interne ale politicii culturale a Revoluției. Aceasta a afişat, încă de la începuturile ei, o vocație culturală care a dat naştere unor speranțe şi visuri şi care a dus la eşecuri. Ea se voia fiica Luminilor, singura moştenitoare legitimă a „spiritului luminat“. Ca urmare, puterea revoluționară îşi atribuia rolul de *custode*, dacă nu al patrimoniului cultural național în întregimea lui, cel puțin al acelei părți care, din pricina diverselor măsuri politice şi sociale — confiscarea bunurilor clerului şi ale aristocraților emigrați (dar aceste măsuri nu aveau şi o dimensiune culturală, pot fi oare înțelese făcând abstracție de acest aspect?) —, fusese *naționalizată*. Puterii care reprezintă Națiunea îi revine obligația de a pune aceste bunuri culturale în serviciul acesteia, şi nu al unei mâini de privilegiați, de a fi protectoarea artelor, de a le aşeza într-un spațiu *cultural* solidar cu spațiul *politic* democratic. Această datorie şi această răspundere sunt revendicate cu tărie şi în permanență de puterile revoluționare; ca urmare, ele „se izbesc de toate greutățile practice ale unei gestiuni efective a bunurilor culturale naționalizate: lipsă de localuri, de personal competent de la care se cere să fie leal noului regim, lipsă de mijloace financiare etc. Pe aceste lipsuri de infrastructură se grefează, cu precădere în perioada „eroică“, iluzia revoluționară: grație „energiei revoluționare“, comparată de Barère cu soarele Africii ce face plantele să crească mai repede, orice proiect ar putea fi realizat foarte repede, într-o perioadă care se măsoară, dacă nu în luni, într-un an sau doi. Or, soarele „revoluționar“ face desigur să crească un lan de proiecte, dar pentru realizarea lor nu ajunge soarele: cantitatea de bunuri culturale de gestionat se dovedeşte prea importantă (mai bine de un milion de cărți zac îngrămădite în depozite improvizate răspândite în toată țara) şi dacă mijloacele sunt sărace, scopurile sunt

neclare. '89 se vrea continuatorul unui anumit trecut cultural, dar, mai ales, doreşte o *ruptură* care să asigure Istoriei un nou început. Ambițiile lui sunt *regeneratoare* şi *purificatoare*, mai ales față de un patrimoniu cultural pângărit de secole de tiranie şi prejudecăți. Dar a regenera şi a purifica sunt doi termeni ai epocii care ascund cu greu o contradicție de neînvins: trecutul trebuie păstrat, dar nu *tot* trecutul şi cu condiția să fie *eliminat* ceea ce nu este demn de a fi privit de un popor, el însuşi regenerat, ceea ce nu merită să fie reținut şi integrat într-o nouă civilizație ce urmează abia să fie construită. (Că acest popor, în majoritatea lui, zace încă scufundat în „prejudecăți" şi analfabetism, elitele o ştiu prea bine, dar nu vor descoperi efectele politice şi culturale ale acestei stări de lucruri decât în cursul Revoluției.) Elitele revoluționare nu pun la îndoială că, pentru a tria moştenirea, dispun de un criteriu fără greş, întemeiat pe cuceririle Luminilor şi pe avântul Revoluției. Or, aceste criterii rămân vagi şi vor fi necontenit repuse în cauză. Practic, ele se vor dovedi imposibil de definit. Chiar granițele între distrugere şi conservare sunt instabile, nu pot fi sesizate. Exemplele sunt numeroase. Astfel, faimosul decret privitor la suprimarea „emblemelor regalității şi feudalității" însărcina Comisia Provizorie pentru Artă să „vegheze" la conservarea obiectelor care ar putea „să intereseze în mod esențial artele". Dar statuile regale interesau oare „în mod esențial" artele sau erau doar simple „embleme ale tiraniei"? Să ştergi dintr-un tablou blazonul însemna să-l distrugi sau să-l conservi? În anul II, Urbain Domergue, şeful Biroului de Bibliografie, vrea să grăbească alcătuirea catalogului colectiv al tuturor cărților naționalizate, muncă uriaşă care se tărăgănează în ciuda strădaniilor Comisiei însărcinate cu efectuarea ei. Între timp, cărțile îngrămădite în depozite improvizate se deteriorează. Pentru *a conserva* „ceea ce a produs geniul pentru fericirea şi gloria popoarelor" n-ar trebui oare să fie *înlăturate* lucrările inutile şi răufăcătoare, de pildă cele care „nu valorează nici cât peticul de hârtie pe care s-a copiat titlul"? Astfel, ar trebui să intre în acțiune „scalpelul revoluționar şi să taie toate mădularele bolnave ale trupului bibliografic din

aceste vaste depozite de cărţi". Domergue era de acord, cel mult, să fie păstrate unul sau două exemplare „din toate produsele prostiei omeneşti", tot aşa cum botanistul păstrează plante otrăvitoare în ierbarul lui. Restul, toată adunătura asta teologico-aristocratico-regalistă, ar putea fi vândut în străinătate. Republica ar profita astfel de două ori: „ar câştiga bani pentru armată şi ar sădi în mintea duşmanilor, cu ajutorul acestor cărţi, zăpăceala şi nebunia"[5].

Regăsim aceleaşi contradicţii şi, ca urmare, proiecte extremiste care îşi propun să le rezolve folosind „scalpelul revoluţionar", în politica şi opera şcolară a Revoluţiei. Chiar în miezul discursului politic începe o dezbatere pasionantă şi pasionată asupra alegerii unor modele formative de cultură şi de morală, asupra raporturilor între cultură şi putere, tradiţie şi inovaţie, liberalism şi dirijism, religie şi laicizare într-o societate democratică care abia urmează să fie creată.[6] La aceste probleme complexe se adaugă problema religioasă care străbate toată experienţa culturală revoluţionară (şi, în mod deosebit, experienţa pedagogică). Revoluţia nu are acelaşi conţinut universal în orice loc şi în orice perioadă, aceleaşi acţiuni nu capătă în mod necesar aceeaşi semnificaţie culturală şi socială. Aşa, de pildă, stau lucrurile cu gesturile iconoclaste: în cursul unor serbări revoluţionare la Paris, când erau arse în mod solemn titlurile feudale, organizatorii aveau grijă să fie păstrate vechile hrisoave, considerate „monumente preţioase". Nu acelaşi lucru se întâmpla

---

[5] „Rapport fait au Comité d'instruction publique", de Urbain Domergue, şef al Biroului de Bibliografie, în J. Guillaume, *Procès-verbaux du Comité d'instruction publique de la Convention nationale*, Paris, 1891–1907, vol. II, p. 798. Remarcabila lucrare a lui P. Riberette, *Les Bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789–1795). Recherches sur un essai de catalogue collectif*, Paris, 1970, scoate în evidenţă toate contradicţiile şi dificultăţile în care se zbate acţiunea de a alcătui „un catalog colectiv". Comitetul pentru Instrucţiunea Publică a respins, de altfel, propunerile lui Domergue.

[6] Am discutat pe larg aceste probleme în lucrarea *Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l'époque révolutionnaire*, prezentată de B. Baczko, Paris, 1982, pp. 8–58.

cu țăranii care aprindeau focuri în sate în timpul „Marii Spaime" sau în timpul sărbătorilor din anul II. Iconoclasmul decreștinator, inspirat și dirijat de sus de către elitele revoluționare, nu avea neapărat aceeași semnificație culturală ca acțiunile devastatoare săvârșite de armatele revoluționare prin orășele și sate. Puterea iacobină se credea centralizatoare, dar Franța era mult mai federalistă. Un decret unificator se realiza în mod foarte diferit, în funcție de departamente și comune, unde se grefa pe conflicte și antagonisme tradiționale locale. Comitetul revoluționar care a hotărât să distrugă la Ermenonville, în parcul din jurul Insulei Plopilor și al mormântului lui Rousseau, busturile filozofilor pentru că reprezentau niște „englezi" a comis, desigur, un act de „vandalism". Era, de asemenea, un act de „vandalism" să distrugi sistematic și tocmind un antreprenor special morminte regale din comuna Franciade, fostă Saint-Denis, după cum era „vandal" să instalezi în abația de la Saint-Germain o rafinărie de zahăr, care a cauzat un incendiu accidental în 1794, în urma căruia a fost distrusă una dintre cele mai bogate biblioteci; tot acte de „vandalism" erau specula cu bunurile naționale și demolarea foarte rapidă a unor palate și mânăstiri. Lista ar fi lungă. Aceste acte sunt „vandale" prin urmările lor distrugătoare și ravagiile lor ireparabile, dar se deosebesc prin semnificațiile lor socioculturale și ideologice. Existau în timpul Revoluției mai multe feluri de *vandalism*, după cum au existat mai multe feluri de decreștinări.[7] Aceste vandalisme sunt adesea confundate. Un motiv în plus ca să delimităm pe cât este posibil diferitele tipuri și forme, amploarea și particularitățile fiecăruia din valurile lor în funcție de regiuni, pentru a cuprinde cât mai bine un fenomen cultural și social complex.[8] Analiza tipurilor de discurs ținute în acea vreme cu privire la vandalism ne permite să înțelegem mizele simbolice și culturale ale Terorii.

---

[7] *Cf.* R. Cobb, *Les Armées révolutionnaire, instrument de la Terreur dans les départements*, Paris, 1963, vol. II; B. Plongeron, *Conscience religieuse en révolution*, Paris, 1969.

[8] *Cf.* D. Hermant, „Destruction et vandalisme pendant la Révolution française", *Annales E.S.C.*, nr. 4, 1978, lucrare inovatoare care sparge

BARBARII PRINTRE NOI...

În timpul Luminilor, vandalii sunt „cei mai barbari dintre barbari“: se vorbește chiar de „vandali barbari“[9]. Este un loc comun al retoricii revoluționare acela de a socoti „barbar“ trecutul care trebuie distrus: privilegiile, legile nedrepte, sistemul fiscal, corporațiile și chiar vechile școli. Barbar înseamnă în același timp tiranic și ignorant. Alt loc comun al unui discurs care se vrea totodată revoluționar și luminat: orice tiranie se întemeiază pe ignoranță și generează barbaria. Vechiul Regim, barbar și tiranic, a menținut în mod necesar Națiunea în ignoranță; libertatea, în schimb, nu poate să fie întemeiată decât pe Lumini; ea este dușmana naturală a „ignoranței barbare“[10].

Totuși acuzația de barbarie este adusă Revoluției imediat după 14 iulie. Este vizată mai ales violența revoluționară. Pentru unul ca Rivarol, luarea Bastiliei nu era nicidecum un act eroic și fondator de libertate. El nu reține decât imaginea „orașului barbar“ și a gloatei care măcelărea oameni nevinovați, plimbându-se cu capetele lor înfipte în sulițe, cu „mâinile roșii de sânge“. Aceeași gloată, „niște sălbatici“, „tot ceea ce maghernițele și haznalele din strada Saint-Honoré pot să reverse mai abject“, a spintecat garda personală a regelui la Versailles, la 6 octombrie, apoi i-a escortat pe rege și familia lui la Paris, plimbând din nou, sub ochii prizonierilor, capete înfipte în sulițe. „Blestemați fie cei ce răscolesc străfundul unei Națiuni! Pentru gloată nu există un secol al Luminilor; ea nu este nici franceză, nici engleză, nici spaniolă. Gloata este în orice timp

---

cadrul tradițional și propune mai multe direcții interesante de cercetare, dar ale cărei concluzii nu le împărtășim în totalitate.

[9] *Cf.* P. Michel, *Un mythe romantique. Les Barbares, 1789–1848*, Lyon, 1982; D. Hermant, *op. cit.*

[10] Acest topos se regăsește în textele consacrate educației naționale; *cf.*, d. ex., în B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie*, *op. cit.*, cuvintele lui Mirabeau (p. 79), ale lui Talleyrand (p. 109), ale lui Romme (p. 269), ale lui Barère (p. 429). Vom reîntâlni același loc comun, dar într-un alt context politic, în discursul termidorian împotriva tiraniei lui Robespierre.

şi în orice ţară aceeaşi: mereu canibală, mereu antropofagă."[11] Creşterea violenţei revoluţionare, mai ales după 10 august şi în timpul masacrelor din septembrie, a fost stigmatizată ca şi mai „barbară" şi „vandală". În discursul contrarevoluţionar se manifesta indignarea şi teama, dar şi un fel de exorcism al Revoluţiei care rămâne neînţeleasă. „Barbară" era Revoluţia venită de pe alte tărâmuri, o năvălire care se situează în afara istoriei, ca o catastrofă naturală sau o monstruozitate (apropierea de „canibali", monştri umani, este grăitoare).

Numai Mallet du Pan, observator şi analist contrarevoluţionar dintre cei mai perspicace, recurge la ideea-imagine a vandalului, nu numai pentru a înfiera Revoluţia, ci şi pentru *a o înţelege*. Încă din 1790, el scoate în evidenţă faptul că analogia între evenimentele revoluţionare şi năvălirile barbare are o importanţă explicativă limitată. Ea nu este pertinentă decât dacă poate să pună în relief *noutatea*, caracterul inedit al Revoluţiei. Desigur, prin aspectele ei feroce şi hidoase, Revoluţia aminteşte de năvălirile barbarilor, evocă acea „memorabilă subversiune". Dar, de data aceasta, „hunii şi herulii, vandalii şi goţii nu vor veni nici din nord, nici de la Marea Neagră, *ei sunt printre noi*". Dincolo de „mobilitatea evenimentelor" care se desfăşoară într-un ritm necunoscut până atunci, trebuie să desprindem „natura distructivă" a Revoluţiei ca şi miza ei globală. Pentru a le pune în lumină, Mallet du Pan recurge la un neologism recent a cărui folosire subliniază caracterul inedit al fenomenului revoluţionar. Miza Revoluţiei nu mai este, aşa cum se credea la început, vechiul sau noul regim, Republica sau monarhia, ci *civilizaţia*. Ca atare, bătălia împotriva Revoluţiei nu este o afacere internă franceză; nu este nici un război, ca atâtea altele, între naţiuni şi state. Mallet du Pan lansează un apel la o nouă cruciadă în numele „civilizaţiei". Toată „bătrâna Europă"

[11] Rivarol, „Journal politique et national", în *Œuvres complètes*, Paris, 1808, vol. IV, pp. 64 şi urm. În relatările masacrelor, termenii de „barbari", „vandali" şi „canibali" revin fără încetare; pe de altă parte, pamfletele revoluţionare îl descriu pe rege ca „băutor de sânge" şi „canibal".

se găsește în pericol de moarte în fața acestui „sistem de năvălire“ din interior, care nu seamănă cu nici un altul. Este „ultima bătălie a civilizației“ în care „se află implicat fiecare european“[12].

După Mallet du Pan, numai la capătul unui lung și ciudat ocol vor ajunge elitele revoluționare să descopere că „barbarii“ ar putea să se afle în mijlocul lor. Desigur, ele resping cu indignare acuzațiile aristocraților: Revoluția nu este o forță pur distructivă. Dimpotrivă, obiectivele și opera ei sunt, prin esență, constructive. Dacă regenerarea Națiunii trece prin faze de distrugere înseamnă tocmai că trecutul era „barbar“, tot așa ca Bastilia, simbol al „tiraniei barbare“. De asemenea, dușmanii interni și externi ai Revoluției devin „hoarde sălbatice și barbare“ pe care tiranii coalizați le-au năpustit asupra Franței. Dar un fel de obsesie a „barbariei“, care ar putea să-și găsească lăcaș chiar în sânul Revoluției și să-i degradeze cauza, frământă în surdină spiritele. Ea se manifestă deschis în fața violenței brutale și oarbe, mai ales după masacrele din Septembrie pe care girondinii le denunță ca „barbare“ și peste care iacobinii îndeamnă „să se arunce un văl de uitare“. Ea se manifestă, de asemenea, în nesfârșitele dezbateri privitoare la noul sistem de educație publică când nu poate fi evitată constatarea că Revoluția, desființând vechile instituții, a creat un imens vid pe care nu reușește să-l umple. Ca urmare, Națiunea ar risca să se cufunde în ignoranță și în barbarie. „Să nu facem, așa cum ne acuză dușmanii noștri interni, o revoluție de goți și de vandali“, exclama Mirabeau în 1791, apărându-și planul de educație publică și făcând apel la membrii Constituantei să susțină „talentele“,

---

[12] *Cf.* M. Mallet du Pan, *Considérations sur la nature de la Révolution française et sur les causes qui en prolongent la durée*, Londra, 1795, pp. V și urm., pp. 27 și urm. Acești „barbari din mijlocul nostru“ sunt tot atâția „tâlhari fără pâine, iar șefii lor sunt fără căpătâi“, „un popor eliberat de teama de Dumnezeu și de lege“. Odată cu ridicarea în masă, Franța s-a transformat într-o „mare cazarmă“ și „fiecare sanculot militant va avea dreptul la distribuirea pământurilor și a prăzii“, *ibid.*, p. 34.

artele şi literele, pentru a înlătura astfel pericolul ca Revoluţia, „opera literelor şi a filozofiei, să acţioneze în aşa fel încât geniul să regrete vremea despotismului“[13]. În dezbaterile privitoare la educaţia publică în decembrie 1792 şi în primăvara anului 1793, neliniştea devine tot mai mare şi se exprimă în acelaşi vocabular. Astfel, Fouché nu ascunde acest lucru în raportul său din 8 decembrie 1793 când prezintă în faţa Convenţiei, în numele Comitetului pentru Instrucţiune Publică, proiectul decretului referitor la vânzarea bunurilor colegiilor: „Aşezămintele de educaţie din departamentele noastre nu mai sunt decât ruine [...]. S-ar zice că o să ne întoarcem *la barbaria din primele timpuri*; s-ar zice că nu vrem decât libertatea sălbaticului, care nu vede în Revoluţie decât plăcerea de a răsturna lumea şi nu mijlocul de a o ordona, de a o perfecţiona, de a o face mai liberă şi mai fericită; s-ar zice că, la fel cu tiranii, lăsăm voit omul să zacă în întuneric şi îndobitocire, pentru a-l putea transforma, după interesele şi patimile noastre, în fiară sălbatică.“ Desigur, nu este decât o calomnie; cu toate acestea, ea surprinde „unele trăsături“ pentru a le îndrepta apoi împotriva Revoluţiei. Nelinişte care este înăbuşită proslăvind poporul, care trăieşte profund sentimentul „că nu poate fi liber decât prin instrucţiune, că libertatea şi instrucţiunea sunt inseparabile şi că este nevoie ca ele să se unească pentru a perfecţiona natura umană şi pentru a îndeplini îndoita speranţă de a deveni exemplu şi model pentru toate popoarele lumii“[14]. Nelinişte sporită, după cum o dovedesc documentele Comisiei pentru Monumente şi decretele reînnoite ale Convenţiei, faţă de distrugerea cărţilor, de degradarea tablourilor, de mutilarea sculpturilor care deveniseră „bunuri ale Naţiunii“ şi aceasta ar fi trebuit să le asigure protecţia. Răspunderea este aruncată asupra străinilor şi răuvoitorilor, asupra „ultragiilor aristocraţilor“ (ei şi-ar distruge propriile bunuri de

---

[13] Mirabeau, *Travail sur l'éducation publique*, în B. Baczko, *op. cit.*, pp. 79–80.

[14] *Cf.* J. Guillarme, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, vol. I, p. 340; *cf.*, de asemenea, *ibid.*, p. 122 (intervenţie a lui J.-M. Chénier), pp. 276–277 (text al lui Jeanbon Saint-André).

îndată ce ar fi deposedaţi de ele...), asupra speculanţilor lacomi şi asupra ignoranţei. Tot atâtea forţe ostile Revoluţiei şi, prin urmare, *exterioare* ei.[15] Chiar ignoranţa nu este decât o moştenire a unui trecut nefast şi barbar. Totuşi se evită cu grijă să se spună clar *cine se remarcă* prin această ignoranţă, ceea ce este în aceeaşi măsură un act de constatare şi un indiciu dezonorant. Căci vorbind prea apăsat de cei care sunt ignoranţi, nu se iveşte riscul de a aduce o jignire simbolului-cheie al imaginarului revoluţionar, Poporul suveran? Cum ar putea el să fie ignorant? Dacă s-ar afirma acest lucru ar însemna să ne situăm printre acei contrarevoluţionari care „ne zugrăvesc în ochii naţiunilor ca pe un popor feroce şi barbar, care vrea să trăiască în cea mai crasă ignoranţă, chiar în privinţa adevărurilor elementare“[16], iar riscul asumat ar fi mare în epoca legii privind suspecţii. Implicitul şi un anume tu nu pot fi ghicite decât în desemnarea *destinatarului* acestor apeluri lansate pe un ton uneori patetic. Poporul, „înarmat cu măciuca lui“, a putut, la începutul Revoluţiei, „să lovească totul“; acum, în anul II, acest popor, un alt Hercule, trebuie să înţeleagă că „aceste case, aceste palate, la care încă se uită cu ochi indignaţi, nu mai sunt ale duşmanului; sunt ale lui“. Iar el, „poporul francez, protector a tot ce este util şi bun“, trebuie să se declare „duşmanul tuturor duşmanilor literelor“ şi să vegheze în acelaşi timp ca nu cumva „nişte mâini rătăcite“ să distrugă ceea ce a fost respectat chiar şi de „cuceritorii barbari“[17].

---

[15] *Cf.* L. Tuetey, *Procès-verbaux de la Commission des monuments*, *op. cit.*; F. Rücker, *op. cit.*, pp. 26–29; 76 şi urm.; 93 şi urm.

[16] Hotărârea districtului Jussey (Haute-Saône) din 8 floreal anul II, după P. Riberette, *op. cit.*, p. 51.

[17] *Instructions sur la manière d'inventarier et de conserver, dans toute l'étendue de la République, tous les objets qui peuvent servir aux arts, aux sciences et à l'enseignement*, Paris, anul II. Acest text, discutat de Comisia provizorie pentru arte în noiembrie-decembrie 1793, a fost adoptat la 15 *ventôse* anul II (5 martie 1794) de către Comitetul pentru Instrucţiunea Publică. Redactate fără îndoială de Vicq d'Azyr, instrucţiunile au fost semnate de Landet, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului pentru Instrucţiunea Publică. *Cf.* J. Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, vol. III, 545.

Numărul citatelor care ilustrează această dilemă, dacă nu este vorba de fapt de un impas al elitelor revoluționare, ar putea fi sporit: a păstra intacte, dincolo de orice suspiciune de barbarie, reprezentările despre Revoluție şi poporul suveran şi, în acelaşi timp, să denunțe, într-un fel sau altul, unele acte „barbare" care, în mod evident, nu se datorează prinților sau preoților, ci se înscriu pur şi simplu în comportările, patriotice şi civice, ale armatelor revoluționare, ale comitetelor de supraveghere, ale agenților Republicii, protejați, dacă nu cumva încurajați, de către un reprezentant în misiune… Cu alte cuvinte, cum pot fi denunțați „barbaria" şi „barbarii" ca nişte forțe *exterioare* şi *ostile* Revoluției când, în mod evident, se poate constata prezența „barbarilor printre noi"? Cum se poate face aşa ceva, mai ales în plină Teroare, când cuvintele sunt cântărite cu grijă şi când teama frământă elitele intelectuale provenite din Vechiul Regim, chiar dacă au îmbrățişat sincer cauza revoluționară (ceea ce nu este întotdeauna cazul, ba dimpotrivă). Discursul revoluționar ocoleşte aceste obstacole, alunecând de la condamnarea foarte vagă a „barbarilor" la născocirea *complotului vandal.* Să fie doar un amalgam, un trucaj, o abilă manipulare de cuvinte? Lucrurile se dovedesc mai complexe. Chiar dacă admitem că nu este vorba decât de o simplă manipulare, manipulatorii nu sunt oare ei înşişi manipulați de reprezentări care le scapă? Sociologic vorbind, reuşita unei reprezentări — şi cea a „complotului vandal" va fi o frumoasă ilustrare — este revelatoare pentru imaginarul colectiv în care se înscrie şi pentru discursul care o difuzează. „Complotul vandal" nu amalgamează numai două cuvinte, ci şi două *obsesii*. Prima este aceea a elitelor politice şi intelectuale confruntate cu „barbaria" pe care Revoluția a scos-o la iveală din rândurile poporului, al cărei semn extrem de vizibil sunt distrugerile, simbol al unui pericol ce amenință o întreagă cultură în care aceste elite se recunosc şi cu care se identifică. Iar o a doua obsesie — care ne-a devenit familiară odată cu zvonul despre Robespierre-rege — subminează imaginarul şi mentalitățile revoluționare într-o cu totul

altă dimensiune sociologică: teama de complotul proteiform pe care-l urzesc fără încetare duşmanii cauzei revoluționare.[18]

Această a doua obsesie va cunoaşte sub Teroare o uimitoare plasticitate de manipulare. Era vremea suspiciunii generalizate împotriva celor care nu fuseseră încă demascați, care se ascundeau în armată, în comitete şi societăți revoluționare, chiar şi în Convenție. Se roda atunci o întreagă *tehnică urmărind să exploateze* această obsesie în favoarea unei lupte politice. Era folosită pe scară largă nu numai de către profesioniştii politici la nivel național (şi desigur de poliție), ci şi în răfuielile de pe plan local. În reprezentarea „complotului“, „duşmanii demascați“ se pot schimba între ei. Arta şi tehnica manipulării constă într-o amalgamare care şterge fruntariile între toți „duşmanii“ posibili, mai ales între cei care sunt vizibili şi exteriori — tiranii, aristocrații etc. — şi cei care „se ascund“ şi caută să-şi piardă urma în popor. Tehnica de manipulare este plastică: ea procedează printr-un fel de mulaje ale profilului noului „duşman“, care trebuie demascat, după modelul vechiului „duşman“, deja „demascat“. Într-o conjunctură politică încâlcită, cu întorsături neaşteptate, alunecarea ideologiilor şi credințelor spre simpla manipulare devine inevitabilă (invers, practicarea manipulării alimentează, la rândul ei, bănuielile, delațiunile, supralicitarea ideologică într-atât jocul politic sfârşeşte prin a implica un număr tot mai restrâns de autori, chinuiți de resentimente şi animozități personale). „Descoperirea“ „complotului vandal“ nu este decât un exemplu al acestui joc complex al obsesiei şi ideologiei, al imaginarului social şi al manipulării în care, într-un timp scurt şi într-un context precis, teama politică şi culturală de „pericolul barbar“ s-a transformat într-un discurs politico-polițist.

La 21 *nivôse*, anul II, Grégoire prezintă în Convenție, în numele Comitetului pentru Instrucțiunea Publică, raportul asupra inscripțiilor de pe monumentele publice. Astfel se propune

---

[18] Asupra ideii de compolot şi a locului ei central în imaginarul revoluționar, *cf.* F. Furet, *op. cit.*, pp. 66 şi urm.

legiuitorilor care au decretat deja „măsuri înțelepte“ să adauge altele, menite să asigure „conservarea inscripțiilor antice pe care trecerea timpului le-a respectat“. Raportul nu inovează deloc, cu o singură excepție, discursul asupra degradării monumentelor. Convenția „a ordonat cu înțelepciune distrugerea a tot ceea ce purta amprenta regalismului şi a feudalității“. Nici măcar „frumoasele versuri ale lui Borbonius înscrise pe poarta Arsenalului“ n-au fost cruțate şi pe bună dreptate, deoarece „erau pângărite de linguşirea unui tiran“. (Era vorba de Henric al IV-lea.) Dar aceste decrete înțelepte nu sunt de ajuns pentru că se distrug şi monumente antice, care trebuie conservate „în întregime“. Aceste monumente sunt „nişte medalii sub altă formă şi care este omul cu judecată care nu se înfioară la gândul că barosul ar putea să lovească şi antichitățile din Orange şi Nîmes“. A le distruge ar fi un act barbar. Singura noutate în discursul lui Grégoire este tocmai definirea barbariei: „Nu li se poate insufla cetățenilor destulă oroare față de acest *vandalism* care nu cunoaşte altceva în afară de distrugere.“ Cuvântul este subliniat în text pentru a pune în evidență faptul că este vorba de un neologism. Retrospectiv, introducerea lui a fost considerată o cotitură în istoria discursului asupra „vandalilor“. Cu toate acestea, textul nu străluceşte prin originalitate. El urmează îndeaproape clişeele deja amintite, iar „vandalismul“ este repede atribuit „barbariei contrarevoluționare“ care încearcă „să ne sărăcească dezonorându-ne“. Agenții „vandalismului“ nu sunt deosebiți de ceilalți contrarevoluționari, la fel de perfizi. Pledând cauza vechilor inscripții („a le distruge ar fi o pierdere, a le traduce ar fi un fel de anacronism“). Grégoire face elogiul superiorității limbii franceze — menite să devină „idiomul universal“ la care visa Leibniz — asupra limbilor antice, tot aşa cum proslăveşte superioritatea revoluționarilor francezi asupra „republicanilor antici“. Desigur, „noi le cinstim memoria“, dar cine ar prefera, „din orice punct de vedere, să fie grec sau roman atunci când este francez?“ Exaltare sau figură retorică ce ne aminteşte altceva: în raportul său privitor la proiectul de decret care propunea suprimarea vechilor academii, Grégoire

nu șovăie să spună că „adevăratul geniu este aproape întotdeauna sanculot“[19].

Trei luni mai târziu, cu prilejul raportului său despre bibliografie, Grégoire reia atacul împotriva „contrarevoluționarilor“ care distrug monumentele noastre. Deși nu este reluat neologismul „vandalism“, discursul inovează în altă privință. Evocând „uneltirile dușmanilor noștri pentru a înjosi și sărăci un popor care, în ciuda încercărilor lor, va fi pururea bogat și măreț“, acești dușmani care comit crime pentru ca apoi „să arunce vina asupra noastră, acuzându-ne că suntem barbari“, Grégoire nu se mulțumește să denunțe degradarea monumentelor. Primejdia este mult mai mare și globală. Astfel, „se afirmă, fără a se face deosebirea între talentele utile și cele răufăcătoare, că un savant este un blestem într-un stat“. Pe de altă parte, „la Paris, la Marsilia și în alte părți se propunea să fie arse bibliotecile“ pe motiv că „teologia, se spunea, înseamnă fanatism; jurisprudența, șicane judecătorești; istoria, minciuni; filozofia, himere; științele, n-avem nevoie de ele“. Toată cultura este așadar amenințată și aceasta chiar în momentul în care, mai mult ca oricând, este necesar „să revoluționăm artele“. Această operă anevoioasă ar trebui totuși înfăptuită în conformitate cu linia trasată de Convenție și de Comitetele ei, și nu într-un fel sălbatic și haotic. Astfel, „anumite cărți absurde trebuie puse la indexul rațiunii“, dar ele ar putea să facă obiectul unui schimb cu străinătatea. Cât despre „dușmanii“ răspunzători pentru aceste „acte de barbarie“, Grégoire reia vechile clișee: aristocrați, speculanți străini etc. Dar în această listă-litanie el trece un dușman nou-venit: niște proști au ponegrit geniul pentru a se consola că ei nu-l au; contrarevoluționarii care distrugeau monumentele se ascundeau

---

[19] *Rapport sur les inscriptions des monuments publics*, prezentat de cetățeanul Grégoire, în *Œuvres* de abatele Grégoire (reprint), Paris, 1977, vol. II; *Rapport et projet de décret présenté au nom du Comité d'instruction publique, le 8 août 1793*, *ibid.* Asupra istoriei neologismului însuși, *cf.* J. Guillaume, „Grégoire et le vandalisme“, *Révolution française*, 1901; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, Paris, 1967, vol. IX, pp. 857 și urm.; M. Frey, *Les Transformations du vocabulaire français pendant la Révolution (1789–1800)*, Paris, 1925, p. 265.

„*sub masca patriotismului*". Aluzii vagi pe care textul nu le precizează; de altfel, domină impresia că rechizitoriul împotriva „proştilor" şi „falşilor patrioţi" care ameninţă ştiinţele şi talentele a fost adăugat în ultimul moment la un raport referitor la un alt obiect, lucrările bibliografice.[20] Cu toate acestea, chiar contextul în care se înscrie acest raport lămureşte aluziile. Într-adevăr, Grégoire vorbeşte în Convenţie, la 22 germinal, optsprezece zile după executarea lui Hébert şi chiar în momentul când se deschide procesul lui Chaumette; în primul său raport despre vandalism, Grégoire va formula mai târziu exact aceleaşi reproşuri denunţându-l, de data aceasta fără ocolişuri, pe Hébert. În plus, alte documente ale Comitetului Salvării Publice şi ale Comitetului pentru Instrucţiunea Publică îl atacau pe Hébert. În raportul său despre „fabricarea revoluţionară a pulberii", Barère, membru al Comitetului Salvării Publice, însărcinat cu problemele instrucţiunii, făcând elogiul „cursurilor revoluţionare" care au asociat pe cei mai mari savanţi la opera de formare a meseriaşilor de care Republica avea atâta nevoie, tună şi fulgeră împotriva unui „complot"; o „ligă" pune în pericol atât ştiinţa, cât şi Revoluţia. „Această modalitate revoluţionară de cursuri publice a devenit pentru Comitet un tip de învăţământ care îi va servi cu folos în toate ramurile utile Republicii; şi nu veţi întârzia să simţiţi nevoia acestor cursuri *în mijlocul unei ligi vandale sau vizigote care vrea iar să proclame ignoranţa, să proscrie oamenii instruiţi, să alunge geniul şi să paralizeze gândirea.*"[21]

---

[20] Grégoire, *Rapport sur la bibliographie*, prezentat în numele Comitetului pentru Instrucţiunea Publică, la 22 germinal anul II; Grégoire, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II, pp. 208–212; *cf.* J. Guillaume, *Grégoire et le vandalisme*, *op. cit.*

[21] Barère, *Rapport sur l'état de la fabrication du salpêtre et de la poudre*, prezentat la 26 mesidor, anul II, *cf.* J. Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, pp. 38 şi urm. În luna floreal, anul II, Comitetul Salvării Publice ia, de altfel, o serie de măsuri care urmăreau să încurajeze artele, ştiinţele şi artele frumoase. *Cf.* lunga listă din Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, vol. IV, pp. 248–253.

Formula „liga vandală“, cizelată cu grijă, se înscrie în contextul unei întregi campanii duse de Comitetul Salvării Publice. Într-adevăr, Payan, numit de curând de către același Comitet comisar al Comisiei Executive pentru Instrucțiune Publică, scrie în aceeași epocă un raport privitor la „corecturile aduse operei *Castor și Pollux*; libret de Bernard; muzica de Candeille“. Pretextul este neserios: „un corector“ a înlocuit în libret cuvintele care i se păreau contrare moralei republicane cu altele mai potrivite cu ea. Astfel, în loc de „dar al zeilor“, el a scris „dar al cerului“; în loc de „divina prietenie“, a scris „rațiunea celestă“; „dragostea îți lasă fidelitatea“ a fost înlocuit cu „care urmează legile cu fidelitate“ etc. Procedeul era curent în anul II; în vechile piese se înlocuia chiar „domnul“ cu „cetățeanul“, fostul „dumneavoastră“ cu tutuirea revoluționară... Dar, încă de la primele rânduri, raportul precizează cu vehemență adevărata țintă a atacurilor lui. „Ignoranța, grosolănia, barbaria, în fine *tot ceea ce poate fi numit hebertism în arte* se îndrepta spre contrarevoluție prin abrutizarea gândirii, tot așa cum o făcea hebertismul politic prin comploturi, haos și crimă.“ Raportul urma să fie trimis la toate societățile populare din Republică, în toate orășelele și comunele unde nici nu se visase vreodată la vreun spectacol de operă. Căci libretul lui *Castor și Pollux* a devenit exemplul unui vast complot care continua în domeniul cultural niște scopuri politice sinistre:

> „Niciodată nu s-au văzut atentate împotriva spiritului moral al unei națiuni mai strâns legate de nelegiuirile care vizează conducerea ei [...] Hidra facțiunilor își ridicase toate capetele deodată pentru a-i cuprinde pe toți membrii corpului politic; o întâlneai în teatre și în piețele publice, la tribune și în sălașul ziariștilor; șerpii ei șuierau din toate părțile și peste tot fierbeau otrăvurile ei.“

„*Coasa vandală*“ s-a abătut astfel asupra întregii culturi cu o furie nemaiîntâlnită. Pentru a pune mâna pe putere și pentru a submina guvernul revoluționar, „răzvrătiții“ își propuneau „să

însemne sau, mai degrabă, să înfiereze cu pecetea acestui om a cărui poreclă [Moş Duchesne] a fost de o platitudine revoltătoare". Desigur, virtutea şi vigilenţa republicane, întruchipate de Comitetul Salvării Publice, precum şi de Tribunalul Revoluţionar, au dejucat complotul lui Hébert. Sarcina nu a fost însă dusă până la capăt. Comisia pentru Instrucţiunea Publică are datoria „să urmărească prostiile din literatură, tot aşa cum conducerea a zdrobit crimele lui Hébert; ele au fost instrumentele lui, i-au pregătit puterea; ele apar din nou cu neruşinare; astfel trăiesc *rădăcinile unui copac* a cărui coroană a fost retezată de trăsnet"[22].

Denunţarea „hebertismului în arte" nu găseşte numai un ţap ispăşitor asupra căruia puterea revoluţionară putea să arunce răspunderea pentru „grosolănie şi barbarie". În felul acesta este inventată o întreagă paradigmă. Într-adevăr, graniţa care separa acel „noi", revoluţionarii luminaţi, de „liga vandală şi vizigotă" este astfel deplasată. Reprezentarea vandalului îşi păstrează

---

[22] „Comisia pentru Instrucţiunea Publică. Raport cu privire la corecturile aduse operei «Castor şi Pollux», libret de Bernard, muzică de Candeille", *Monitor*, 7 termidor anul II. Raportul nu este datat; cât despre data probabilă a stabilirii lui, *cf.* J. Guillaume, *Procès-verbaux…*, *op. cit.*, vol. IV, p. 714. Denunţarea „hebertismului în artă" pare să se inspire de altfel din rechizitoriul lui Camille Desmoulins din *Le Vieux Cordelier* împotriva lui Hébert şi a limbajului său obscen şi barbar care compromitea Republica. „Dar există ceva mai dezgustător, mai obscen decât majoritatea ziarelor tale? Nu ştii tu, deci, Hébert, că atunci când tiranii din Europa vor să înjosească Republica, când vor să-i convingă pe sclavii lor că Franţa este *cufundată în întunericul barbariei*, că Parisul, acest oraş atât de lăudat pentru aticismul şi bunul său gust, este populat de Vandali; nu ştii tu, nenorocitule, că ei reproduc în gazetele lor frânturi din foile tale… ca şi când acesta ar fi limbajul Convenţiei şi al Comitetului Salvării Publice, ca şi cum scârnăviile tale ar fi ale Naţiunii; ca şi cum un canal de scurgere ar fi totuna cu Sena" (*Le Vieux Cordelier*, nr. 5, *nivôse*, anul II). Citām după excelenta ediţie a lui Pierre Pachet: Camille Desmoulins, *Le Vieux Cordelier*, Paris, 1987, p. 85. După cum se ştie, Desmoulins a fost ghilotinat la 5 aprilie 1794, zece zile după executarea lui Hébert.

funcția primară: să-l demaşte pe *celălalt*, potrivnic civilizației şi Luminilor care sunt indisolubil legate de cauza revoluționară. Dar acest celălalt s-a strecurat printre „noi" şi încă într-un fel perfid şi odios, aşa cum scoate în evidență ideea-imagine a „complotului". Cei care mânuiau „coasa vandală" erau, fără îndoială, duşmani, dar nişte duşmani *ascunși*. Aşa s-ar explica faptul că pot să apară în timpul Revoluției aceste neajunsuri — distrugerea monumentelor, persecutarea savanților şi a artiştilor etc. — care denaturează nobila ei cauză. „Barbaria" nu este deloc inerentă Revoluției; dimpotrivă, faptul că aceşti conspiratori vor să degradeze „spiritul moral al Națiunii" este o dovadă în plus a identității profunde a Revoluției şi a Luminilor. În felul acesta este confirmată vocația culturală şi educativă a puterii revoluționare. „Hebertismul în arte" reprezintă o ramificație din domeniul cultural a unui complot esențialmente *politic*, care atacă puterea. Tot prin mijloace politice trebuiau să fie smulse până şi rădăcinile „vandalismului", demascându-i pe răzvrătiți şi pedepsindu-i cu toată „energia revoluționară". Discursul antivandal îmbrățişând ideea complotului hebertist se constituie deci ca un discurs *terorist*; este un apel la denunțarea şi pedepsirea vinovaților, a suspecților şi a complotiştilor.

Pe cine vizează Comitetul Salvării Publice atunci când lansează campania violentă împotriva „hebertismului în arte", trei luni după executarea lui Hébert? Nici un nume precis nu este citat, dar *-ismul* arată că se gândeau la un întreg sistem cu multiple ramificații. În timpul procesului lui Hébert nu era nicidecum vorba despre „vandalism"; hebertiştii au fost acuzați că au complotat împotriva conducerii revoluționare cu sprijinul străinilor, dacă nu cumva chiar la instigația lui Pitt, ridicând poporul pe care îl înfometau împotriva autorității. Puterea, prelungind „complotul" politic într-un complot cultural, ce s-ar traduce prin „grosolănia şi barbaria" „ligii vandale şi vizigote" care persecută savanții şi artele, pare că porneşte o întreagă ofensivă culturală. „Platitudinea revoltătoare" a lui *Moş Duchesne* nu simboliza oare o comportare socială şi culturală, un limbaj

şi un stil de viaţă „populiste“ pe care-l adoptaseră, în anul II, chiar elitele politice?[23]

Nu vom şti niciodată ce întorsătură ar fi luat o campanie împotriva „vandalismului“ dusă de „terorişti“ şi de „robespierrişti“. Raportul lui Payan, care o anunţa, nu a fost publicat în *Monitor* decât în 7 termidor (chiar în ziua executării poetului André Chénier…). Tot în contextul luptei împotriva „ligii vandale şi vizigote“, Comitetul pentru Instrucţiune Publică i-a însărcinat, la 27 mesidor, pe Grégoire şi pe Fourcroy să „adune fapte şi să pregătească un raport cu scopul de a da pe faţă manevrele contrarevoluţionare prin care duşmanii Republicii încearcă să aducă poporul într-o stare de ignoranţă, distrugând monumentele artelor şi persecutându-i pe cei care îmbină patriotismul cu talentul“[24]. Dacă la nici o lună după 9 termidor, Convenţia poate foarte rapid să-şi elaboreze discursul antivandal, element fundamental al discursului *antiterorist*, este pentru că fusese deja comandat în plină Teroare un raport împotriva „vandalismului“ şi pentru că schema *teroristă* a „complotului vandal“ a fost inventată şi pusă în aplicare în lupta împotriva „hebertismului în arte“.

ROBESPIERRE-VANDAL…

Din cele trei celebre rapoarte ale lui Grégoire, care marchează o nouă etapă în evoluţia discursului despre „vandali“ şi consolidează stereotipul „vandalismului“, se desprind câteva teme esenţiale.[25]

---

[23] În analiza pe care a făcut-o hebertismului, foarte discutabilă în ansamblul ei, A. Soboul a surprins cu multă pertinenţă neîncrederea puterii iacobine faţă de preferinţa arătată unei anumite mode „populiste“. *Cf.* A. Soboul, *Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire en l'an II, 1793–1794*, Paris, 1973, pp. 372 şi urm., p. 391 (procesul lui Chaumette).

[24] J. Guillaume, *Procès-verbaux…*, vol. IV, p. 819.

[25] J. Guillaume a îngrijit ediţia critică a primului raport al lui Grégoire, *cf. Grégoire et le vandalisme*, *op. cit.* Comentariul şi notele sale, de o

a) Grégoire şi-a prezentat rapoartele în Convenţie *după 9 termidor* (la 14 fructidor, anul II, la 8 brumar şi 24 frimar, anul III). Ruptura pe care acestea o marchează în elaborarea discursului despre vandalism se leagă, evident, de „căderea tiranului“, ruptură care nu anulează totuşi *continuitatea* reprezentării centrale a „complotului vandal“. Convenţia, care face foarte repede din denunţarea „vandalismului“ calul de bătaie în lupta ei împotriva „robespierrismului“ şi a „cozii lui Robespierre“, nu a acordat, la drept vorbind, prea mare atenţie rapoartelor lui Grégoire. Acesta, e adevărat, nu avea prea mare noroc în alegerea datelor la care îşi ţinea rapoartele. Astfel, primul este citit în faţa unei săli pe jumătate goale; în aceeaşi zi, a avut loc explozia fabricii de pulbere din Grenelle, care a făcut numeroase victime şi ale cărei cauze nu erau cunoscute încă: accident, sabotaj sau preludiul unei insurecţii „robespierriste“. Rapoartele nu au stârnit dezbateri largi şi nu a fost ridicată nici o obiecţie. Convenţia hotărăşte tipărirea lor şi primul raport, publicat în zece mii de exemplare, este distribuit în toată ţara şi cunoaşte un mare răsunet (Comisia Provizorie pentru Arte, răspunzând cererilor administraţiei locale, decide să mai trimită câteva sute de exemplare).[26] După cel de al doilea raport, Convenţia decretează efectuarea unei anchete în toate districtele cu privire la situaţia bibliotecilor şi a monumentelor ştiinţelor şi artei; ea îşi propune, de asemenea, să pună „la ordinea zilei“ lupta împotriva vandalismului şi să audieze în fiecare lună un raport cu privire la acest subiect. Aceste bune intenţii n-au ţinut decât o lună. Totuşi, neologismul „vandalism“ intră definitiv în circuitul discursiv odată cu ultimul raport; repede asimilat, el revine neîncetat în dezbaterile Adunării, în presă, în corespondenţa oficială şi particulară. „Securea vandalismului“, „furia vandalismului“ sunt tot atâtea expresii care de acum înainte devin ceva normal, evident. Pentru a alege un exemplu deosebit de savuros, administratorii

---

remarcabilă rigoare, sunt marcate însă de disputa istoriografică a epocii. Cele trei rapoarte sunt reluate în Grégoire, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

[26] *Cf.* L. Tuetey, *Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts*, *op. cit.*, vol. I, p. 515.

din Jussey (departamentul Haute-Saône) comunică: „vandalismul n-a avut satisfacția barbară de a distruge ceva în circumscripția noastră". De altfel, ei constată acest lucru cu îndoit regret. Pentru că este dovada că, din păcate, arondismentul lor este lipsit de orice monument şi prin aceasta nu au prilejul de a-şi dovedi patriotismul şi de „a lupta împotriva lui [a vandalismului], pentru a smulge furiei sale ceea ce au cruțat chiar dinții timpului..."[27]

b) Rapoartele lui Grégoire inovează într-un punct esențial. Spre deosebire de denunțările anterioare ale degradării monumentelor, care erau generale şi vagi, rechizitoriul este completat de aici înainte de *o lungă listă* (care, de la un raport la altul, este din ce în ce mai mare) a monumentelor „obiecte ale ştiințelor şi artelor" distruse; lucrările lui Bouchardon, la Paris; excelentele copii după Diana şi Venus de Medicis, la Marly; mormântul lui Turenne, la Franciade (fostă Saint-Denis; totuşi, Grégoire nu consideră un act de vandalism faptul că „măciuca națională i-a lovit pe bună dreptate pe tirani până şi în mormintele lor", în timpul distrugerii mormintelor regale); la Nancy, în numai câteva ore, „au fost arse statui şi tablouri în valoare de 100 000 de scuzi"; la Verdun a fost distrusă o Fecioară a lui Houdon; la Versailles a fost spart un cap al lui Jupiter care data de „patru sute patruzeci şi doi de ani înaintea erei vulgare"; la Chartres „era fără îndoială util să fie scos plumbul de pe acoperişuri căci lucrul cel mai important era să-i zdrobim pe duşmanii noştri", dar edificiul lăsat descoperit se degradează încontinuu; la Nîmes au fost distruse monumente antice care fuseseră cruțate chiar de năvălirea vandală din secolul al V-lea; la Carpentras, două minunate figuri (Sfântul Petru şi Sfântul Paul) au fost făcute praf, în departamentul Indre s-a ajuns la vânzarea unor frumoşi portocali „pe motiv că republicanii au nevoie de mere şi nu de portocale"; biblioteci întregi putrezesc în depozite umede şi, de curând, biblioteca din abația Saint-Germain-des-Prés a

[27] Scrisoare către Comisia pentru Instrucțiune Publică, din 22 brumar, anul III; citat după P. Riberette, *op. cit.*, p. 96.

fost mistuită de flăcări etc. Nu este deci vorba de cazuri izolate, ci de o adevărată „furie de distrugere“ care s-a abătut asupra întregii țări, necruțând nici un departament: „Pretutindeni jaful și distrugerea erau la ordinea zilei.“ Discursurile grandilocvente din epoca Terorii despre „virtutea la ordinea zilei“, ca și despre Republică, protectoare a artelor și a științelor, se ciocnesc de o realitate brutală. Desigur, în lunga listă a lui Grégoire, mai multe detalii sunt inexacte. La faptele reale vin să se adauge zvonurile: la Paris aveau de gând să ardă Biblioteca Națională; la fel la Marsilia au vrut să incendieze toate bibliotecile; s-a încercat distrugerea tuturor monumentelor care fac cinste Franței… (Totuși știm prea bine în ce măsură informațiile de care dispunea Grégoire erau parțiale și incomplete, iar lista lui putea fi mai amplă și mai impresionantă.) Rapoartele despre vandalism urmează o tendință astfel mai generală, proprie discursului antiterorist: a expune în plină lumină și în cele mai mici amănunte realitățile înspăimântătoare ale Terorii și a le confrunta cu retorica virtuții, a dreptății, a libertății care încerca să justifice și totodată să sublimeze represiunea.

Rapoartele lui Grégoire despre vandalism brodează pe canavaua fabricată de procesul Comitetului revoluționar din Nantes, urmat de cel al lui Carrier. Se formează o gradare a ororilor (Tribunalul Revoluționar dăduse astfel la iveală masacrele premeditate, înecurile, execuțiile fără judecată). În felul acesta se constituie *un contraimaginar* care se opune întregului simbolism eroic și înălțător al unei puteri revoluționare fără slăbiciuni, dar just în lupta lui împotriva dușmanilor și vinovaților. Forța și agresivitatea acestui contraimaginar proveneau, între altele, din aceea că permitea fricii refulate timp de luni de zile să se elibereze și să se exprime fără constrângeri.

Aceasta se traduce prin extinderea din ce în ce mai mare pe care Grégoire o acordă neologismului său. Încă din primul său raport, el nu menționează numai monumentele și „obiectele științelor și artelor“ asupra cărora „barbaria își învârtea securea“. „Vandalismul“ a mai însemnat și paralizia activității de educație publică; au fost sabotate proiecte raționale și realiste, fiind

încurajate în schimb altele care nu puteau decât să cufunde Franța în ignoranță. „Vandalismul“ este și „un adevărat fanatism“ care se înverșunează să schimbe în mod inutil numele comunelor și a cărui „manie atinge asemenea culmi încât, dacă am satisface unele dorințe nesăbuite, în curând toată câmpia Beauce s-ar numi *Munte*“. „Vandalismul“ nu este un șir de acte individuale și episodice; după exemplul Terorii, el era un „sistem organizat“ care se năpustea asupra „oamenilor de talent“. Din nou, rapoartele nu se mulțumesc cu generalități, ci furnizează o lungă listă a savanților, artiștilor, oamenilor de litere aruncați în închisoare: Dessault, unul dintre primii chirurgi ai Europei care, în plus, „formează elevi pentru armata noastră“; Bitaube, „celebru traducător al lui Homer“, a gemut nouă luni într-o temniță; și totuși, făcuse dovada patriotismului său; La Chabeaussière, autorul *Catehismului revoluționar*, François Neufchâteau, Volney, Chamfort, care a încercat să-și ia zilele, Rouget de l'Isle care, „prin imnul său, a dăruit poate o sută de mii de oameni armatelor noastre“: toți aruncați în închisoare. Nepoata lui Corneille, găzduită odinioară de Voltaire, a stat în închisoare patru luni de zile, „sub domnia vandalilor“ și n-are nici măcar „un pat unde să-și pună capul“.[28] Și, pentru a încheia, exemplul cel mai răscolitor, care trebuie „transmis istoriei“: cel al lui Lavoisier, care își exprima doar dorința de „a nu se urca pe eșafod decât cincisprezece zile mai târziu pentru a completa unele experiențe utile Republicii“. Dumas (președintele Tribunalului Revoluționar) i-a răspuns: „Nu mai avem nevoie de chimiști.“ (Se știe că această frază, menită să aibă un viitor strălucit, n-a fost niciodată rostită și că faptele relatate de Grégoire nu sunt exacte.) Cu această evocare a supliciului lui Lavoisier — o glorie a științei franceze și a științei în general — elaborarea contraimaginarului face un pas important înainte. Cauza „antivandală“ își găsește astfel martirul și, prin urmare, simbolul.

---

[28] Caz menționat de J.-M. Chénier, în raportul său cu privire la protejarea oamenilor de știință, din 14 *nivôse*, anul II, care completează lista dată de Grégoire.

Căci numele celor mai renumiți „oameni de talent“ nu sunt altceva decât exemple ale unui „sistem al dezorganizării care respingea toate talentele“. Nu afirmase oare același Dumas că „trebuiau ghilotinați toți oamenii cu minte luminată“? La Strasbourg „erau închiși profesorii“; la Dijon „erau alungați învățătorii și medicii și înlocuiți cu ignoranți“; pretutindeni „în locurile unde erau nevoie de cap se găseau oameni care n-aveau decât brațe“. În toată Franța „oamenii de geniu trebuiau anihilați sau nimiciți [...], trebuia să li se refuze fără deosebire certificatele de civism și să se strige în secții: *„Nu aveți încredere în acest om pentru că a scris o carte.*“ Nu mai era nici o îndoială; dacă timp de „un an întreg de teroare și de crime barbaria a întins un giulgiu peste leagănul Republicii“, însemna că exista *„un plan de a seca izvorul științei*“, de a distruge „toate monumentele care fac cinste geniului francez [...], într-un cuvânt, *de a ne barbariza*“. Plan vandal, demn de acești noi „iconoclaști“, mai înverșunați decât cei vechi. Proiect premeditat, care nu se explică decât prin ignoranță, care ea însăși nu este întotdeauna o crimă. În spatele acesteia se ascundea *„un spirit contrarevoluționar*“.

c) Rapoartele lui Grégoire dau, la rândul lor, un răspuns tulburătoarei întrebări: cum putea vandalismul să lovească în inima Revoluției pentru ca ea să poarte răspunderea lui? Grégoire reia vechile acuzații împotriva „aristocraților“, „escrocilor“, „speculanților“ și „afaceriștilor“. Activitățile lor nu explică totuși amploarea și caracterul sistematic pe care le luase vandalismul, în ciuda existenței numeroaselor decrete ale puterii revoluționare. Pentru a înțelege cauzele ascunse ale acestuia, trebuia să ne referim „la o serie de fapte care, corelate, pot să clarifice“. Sunt atunci denunțați „foștii conspiratori“, demascați sub Teroare, hebertiștii și dantoniștii de-a valma, chiar aceia la care făcea aluzie Grégoire înainte de Termidor, fără însă să le fi spus pe nume. De data aceasta însă, numele sunt rostite: Hébert, care „jignea majoritatea națională înjosind limba libertății“; Chaumette, care punea să fie smulși copacii din rădăcini pe motiv că „planta cartofi“; Chabot, care spunea „că nu-i plac *savanții*“ și care,

împreună cu complicii lui, „făcuse din acest cuvânt un sinonim pentru *aristocrați*". Cât despre Hanriot, el voia „să repete aici isprăvile lui Omar în Alexandria"; propunea să fie arsă Biblioteca Națională, iar moțiunea lui „era repetată la Marsilia". Și, în sfârșit, este rostit numele-cheie: Robespierre, „odiosul Robespierre", „cruntul Robespierre" care „a răspândit vandalismul în toată Republica". Persistă încă spaima la gândul repeziciunii cu care „conspiratorii", Robespierre și acoliții lui, „demoralizau națiunea și ne aduceau prin barbarie la starea de sclavie. Timp de un an au fost pe punctul de *a distruge roadele mai multor secole de civilizație* [...] Eram pe marginea prăpastiei." Subiectul unui tablou de Franck, din fericire salvat din mâinile vandalilor, s-a dovedit, din păcate, profetic: „El înfățișează ignoranța sfărâmând sculpturile, în timp ce un barbar înarmat cu torțe aprinde focul." „Vandalismul", figură simbolică, își găsește astfel o nouă întruchipare: Robespierre exploata ignoranța și dezlănțuia „furia iconoclastă". „Complotul" lui „vandal" avea deci un dublu obiectiv: să lovească în Revoluție și în Lumini. Sau mai degrabă nu erau decât două fațete ale aceluiași plan global fiindcă cele două cauze, a Revoluției și a Luminilor, nu formau decât una singură.

Denunțându-l pe „Robespierre vandalul", Grégoire urmează aceeași schemă instituită în plină Teroare, în mesidor, anul II, împotriva „hebertismului în arte". Dacă vandalii s-au găsit într-adevăr „printre noi", faptul nu se poate explica decât prin complotul „dușmanilor ascunși". Schema teroristă se întoarce pur și simplu împotriva „teroriștilor", ceea ce în sine este un lucru ce trebuie luat în seamă fiind revelator pentru particularitățile perioadei termidoriene. Pentru a parafraza formula lui Payan (acuzat de „robespierrism" și de „vandalism", el se ascundea, din 9 termidor, ca să scape de represiune), „vandalismul" este „robespierrismul în arte", prelungirea și completarea Terorii în domeniul cultural. În schema „complotului", figurile „conspiratorilor", așa cum am mai spus, pot să se schimbe unele cu altele. Dar, în funcție de întruchipările concrete, fantasma „complotului vandal" capătă noi semnificații, tot așa cum se

schimbă și mizele politice și culturale ale exploatării și manipulării lui.[29]

Rapoartele lui Grégoire amplifică și ridică la rang de sistem o temă care mijea în discursul politic imediat după „căderea tiranului“. Într-adevăr, în fantasma „complotului robespierrist“, răspândită de propaganda termidoriană, un loc de prim ordin revine ramificațiilor „compotului“ din domeniul cultural. Încă din 11 termidor, în primul său raport asupra „zilei celei mari“ care a salvat Republica de „cumplita conspirație“, Barère denunța, printre alte crime ale „răzvrătiților“, pe cea mai însemnată în realizarea planului lor perfid: proiectul de „a otrăvi izvorul cel mai de preț, acela al instrucțiunii publice“[30]. La 13 termidor, în cursul unei ședințe la iacobini, în care membrii Societății, dezlănțuiți, se denunță reciproc, în neîncrederea și teama generală, Hassenfratz exclamă: „Umbra lui Robespierre plutește oare acum deasupra acestei incinte? Căci, într-adevăr, prin denunțuri individuale voia tiranul, dezbinându-ne pe toți, încâlcind lucrurile, să-și impună autoritatea și să domnească în chip despotic asupra opiniei și să ne pună astfel în jug [...] Societatea trebuie să se ocupe acum de un obiect demn să-i rețină atenția: mă refer la instrucțiunea publică pe care tiranul o dădea mereu la o parte pentru a-și atinge mai ușor scopurile stăpânind peste ignoranți și peste orbi.“[31]

Regăsim aici, desigur, a *n*-a variantă a unei teme pe marginea căreia s-a brodat mult: „adevărații“ iacobini erau ei înșiși victime ale „tiranului“ și trebuie acum să-și strângă rândurile și să-și afirme unitatea, dar și acuzația care stabilea o trăsătură de unire între Robespierre-tiranul și Robespierre-vandalul, între terorism și vandalism. În acest fel, varianta permitea ca și un fenomen, și celălalt să fie prezentate drept instrumente ale aceleiași conspirații și, ca atare, să fie înlăturate.

---

[29] În paragrafele consacrate rapoartelor lui Grégoire, toate citatele (dacă nu se menționează altă referință) sunt extrase din cele trei rapoarte ale sale despre vandalism, *cf.* Grégoire, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

[30] *Cf. Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXI, p. 259.

[31] *Ibid.*, p. 540.

Pentru a înțelege mai bine cum funcționează acest discurs care acuză, dar în același timp și disculpă, nu este lipsit de interes să desprindem, în noianul de cuvinte termidoriene, faptele precise reproșate lui Robespierre ca dovezi ale „vandalismului" său. Nu e o treabă ușoară. Într-adevăr, imaginea lui „Robespierre-vandal" devine, mai ales după rapoartele lui Grégoire, atât de stereotipă încât foarte adesea fiecare se mulțumește fie s-o repete ca pe un lucru de sine înțeles, fie s-o exagereze prin exerciții retorice și demagogice, așa cum face de pildă Fréron care-l denunță pe acest „nou Omar care voia să dea foc bibliotecilor"[32]. Unele acuzații au fost mai precise. Fourcroy, care se remarca prin atacurile sale împotriva „vandalismului ultimului tiran", spunea: „Nu știa nimic, era de o ignoranță crasă, strângea dovezi împotriva unora dintre colegii lui, prieteni ai Luminilor și ai științelor, pe care se pare că i-a trimis la eșafod; ultimul tiran v-a prezentat cinci-șase discursuri în care, cu o cumplită artă, sfâșia, defăima, își revărsa dezgustul și amărăciunea asupra tuturor celor care-și închinaseră viața studiilor înalte și care posedau cunoștințe vaste."

Lindet, în raportul care făcea bilanțul anului II, nu șovăie să-i reproșeze lui Robespierre faptul că nu îndrăznise niciodată „să ia în considerație un savant sau un om util"; sau J.-M. Chénier, care-l califica drept „un ambițios ignorant" care a căzut puțin câte puțin într-o „rușinoasă barbarie"; sau Jean Débry, care-l acuză pe „tiran", un „om a cărui invidie n-a putut niciodată suferi ideea, nu a superiorității, dar nici măcar a egalității", de a fi întârziat din aceste motive „panteonizarea" lui Rousseau.[33] Trăsături de caracter, desigur, dar proprii personalității oricărui tiran. Dovada majoră a „vandalismului" lui Robespierre, dacă nu singura mai mult sau mai puțin concretă și asupra căreia

---

[32] *Ibid.*, p. 645, intervenție în ședința din 14 fructidor, anul II, în dezbaterea cu privire la primul raport al lui Grégoire.

[33] Fourcroy, intervenție în ședința din 14 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 645; Lindet, Raport prezentat în ședința celei de a patra sanculotide, anul II, *Moniteur*, vol. XXII, p. 21; Débry, intervenție în ședința din 6 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 574.

se revine cu insistență, este raportul din 13 iulie 1795 cu privire la instrucțiunea publică. După cum se știe, Robespierre a prezentat și susținut planul de educație găsit în hârtiile lui Michel Le Peletier. Acest plan adopta ca principiu, în primul rând, apartenența copilului la Patrie, părinții nefiind decât depozitarii lui; el propunea deci o educație obligatorie și comună pentru toți copiii de la cinci la doisprezece ani, urmând ca aceștia să fie despărțiți de familie și strânși în case comune, jumătate internate, jumătate cazărmi. Or, „ceea ce la Le Peletier nu era decât o eroare, devenea la Robespierre o crimă. Pe motiv că ne făcea spartani, voia să ne transforme în iloți și să pregătească regimul militar care nu este altceva decât cel al tiraniei“[34]. Acest plan, „nerealizabil în împrejurările în care se găsea Republica“, nu era prezentat decât „pentru ca să nu mai fie nici un fel de educație, [...] pentru a distruge în același timp toate așezămintele publice, fără a pune nimic în loc“[35]. Purtând „pecetea tiraniei prostești“, el introducea „dispoziția barbară prin care copilul era smuls din brațele părintelui său, transforma binefacerea educației într-o servitute și-i amenința cu moartea pe părinții care ar fi putut și vrut să-și îndeplinească plăcuta îndatorire a firii“[36].

Să trecem peste amalgamul evident: Robespierre n-a „impus“ planul lui Le Peletier, dar Convenția îl acceptase într-adevăr după o lungă dezbatere, suprimând, de altfel, clauza obligativității școlare. Acest plan, niciodată pus în aplicare, a fost anulat în plină Teroare: a-l acuza pe Robespierre era, în acest caz ca și în altele, un mijloc de a-i descărca pe membrii Convenției de orice răspundere pentru un trecut terorist în care fuseseră amestecați, dar în care nu mai voiau să se recunoască. „Afacerea“ planului lui Le Peletier era menită să aducă o dovadă, dacă nu *dovada*

---

[34] Grégoire, „Premier rapport sur la vandalisme“, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

[35] Fourcroy, *Rapport sur l'établissement de l'École centrale des travaux publics*, 3 vendemiar, anul III; în B. Baczko, *op. cit.*, p. 459.

[36] Daunon, *Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire an II*, *ibid.*, p. 509.

că Robespierre, îmbinând ignoranța cu Teroarea, voia să transforme *barbaria în sistem*. Ca urmare, ea punea în evidență perfidia acestei „conjurații împotriva progresului rațiunii umane“, a „sistemului pe care ei [ultimii conspiratori] îl instituiseră pentru a stinge făclia instrucțiunii“, a „acestui cumplit proiect a cărui putere distrugătoare era atât de vădită“ şi care urmărea să „dea înapoi cu câteva secole mersul înainte al spiritului uman şi progresele lui nemaiîntâlnite în Franța“. Astfel, totul se leagă: actele de vandalism se înfățişează ca manifestări şi ramificații ale „vastei conjurații, urzite cu cea mai primejdioasă şi mai perfidă dibăcie de către ultimii conspiratori“, pe care Fourcroy îşi asumă sarcina „s-o schițeze în linii mari“:

> „A convinge poporul că ştiința este primejdioasă şi că nu serveşte la altceva decât la a-l înşela; a nu pierde nici o ocazie de a perora vag şi constant împotriva artelor şi ştiințelor; a acuza chiar darurile firii şi a proscrie spiritul; a seca toate izvoarele învățământului public pentru a irosi în câteva luni roadele unui secol de strădanii grele, a propune distrugerea cărților, a înjosi produsele geniului, a mutila capodopere artistice sub pretexte prezentate cu dibăcie oamenilor de bună credință; a pune aproape de toate arhivele prețioase pentru arte şi litere torța lui Omar, pentru a le da foc la primul semnal; a opri tot timpul, cu obiecții neserioase, proiectele de instrucțiune publică propuse în această incintă, [...] într-un cuvânt, a nimici toate lucrurile şi toți oamenii folositor instruirii.“[37]

O asemenea înverşunare şi perfidie nu se explică decât prin obiectivul urmărit de „tiran“: „*El voia să aducă Franța în starea de barbarie pentru a fi cât mai sigur că o aserveşte.*“[38] Discursul termidorian ia în considerație şi exploatează până la epuizare ideea conducătoare „a oricărui spirit luminat“: tirania se întemeiază desigur pe ignoranță şi, ca atare, nutreşte o ură neîmpăcată

---

[37] Fourcroy, *Rapport du 3 vendémiaire, an III*, *ibid.*, pp. 458–459.

[38] Lindet, Raport prezentat la şedința celei de a patra sanculotide, *op. cit.*

împotriva Luminilor şi a răspândirii lor. Dimpotrivă, învăţătura, „progresele minţii omeneşti", cuceririle „civilizaţiei" nu pot fi disociate de libertate şi deci de Republică. Robespierre-tiranul şi Robespierre-vandalul nu sunt decât unul: „complotul vandal" era cel mai perfid şi mai sigur mijloc de a aşeza tirania pe temeliile cele mai solide. Existenţa acestui complot, amploarea lui şi efectele lui distrugătoare nu dovedesc oare, la rândul lor, că „sângerosul Robespierre" ţintea spre tirania absolută, mai rea decât cea pe care Revoluţia o desfiinţase? Aşa s-ar explica, prin tautologie, faptul că „fenomenul vandal", străin de *cauza revoluţionară*, de Revoluţie cu literă mare, a fost inerent desfăşurării *unor evenimente revoluţionare.*

Nu ne propunem să examinăm aici multiplele ramificaţii ale discursului antivandal care, în timpul perioadei termidoriene şi apoi sub Directorat, devine proteiform într-o asemenea măsură că-şi pierde contururile. Două orientări i-au permis acestui discurs să-şi asume funcţiile specifice în sistemul de reprezentări termidoriene. Discursul antivandal adoptă logica discursului antiterorist în ansamblul ei. Aşa cum am mai menţionat, acesta se extinde rapid de la denunţarea lui Robespierre-tiranul la acuzaţiile din ce în ce mai vehemente şi mai ample, de la „coada lui Robespierre" la „băutorii de sânge" şi la „iacobinii sceleraţi" etc. De asemenea, discursul antivandal, după ce îl atacase pe Robespierre-vandalul, îi atacă violent şi pe „vandali" (li se mai spune şi „vandalişti"), agenţi sceleraţi ai Terorii şi ai vandalismului. Altfel spus, discursul antivandal se integrează, ca o parte constitutivă, în *discursul revanşei* îndreptate împotriva „teroriştilor". El aduce dorinţei de răzbunare o legitimare complementară: „băutorii de sânge" şi „canibalii" sunt tot atâţia duşmani ai Luminilor. Ei sunt tocmai aceşti *alţii*, denumiţi cu termenul de „vandal". Dus până la capăt, discursul antivandal insistă atât de mult asupra *alterităţii lor radicale*, încât se transformă într-un apel violent la *excluderea* vandalilor. Dar a combate „vandalismul" înseamnă, de asemenea şi în mod contradictoriu, a te orienta într-o direcţie complet diferită, direcţie pe care o implică ambiguitatea binecunoscută, moştenită de la

Lumini, a termenilor „barbari“ şi „vandali“. Dacă barbarii sunt *alţii*, în anumite împrejurări *alteritatea nu este de neînvins*. „Barbarii“ atrag asupra lor, ca să spunem aşa, activitatea care îi va face să evolueze, le „va îmblânzi“ moravurile, îi va lumina, pe scurt, activitatea civilizatoare. Împinsă la extrem, această orientare a discursului antivandal tinde *să legitimeze includerea „barbarilor“*, accesul şi ascensiunea lor progresivă la *civilizaţie*, graţie acţiunii ocrotitoare şi pedagogice care implică o supraveghere binevoitoare a puterii revoluţionare şi deci a elitelor ei luminate.

Schematizarea este, desigur, excesivă, de vreme ce aceste două tendinţe au fost rareori împinse la extrem, s-au opus rareori una alteia. Dar tocmai pentru că s-au îmbinat până la confundare, ni se părea util să punem în evidenţă caracterul, paradoxal la prima vedere, al complicităţii lor.

VANDALI ŞI CANIBALI

> „În cea mai mare parte a comunelor se mai găseşte încă un mic Robespierre; dar în vreme ce modernul Catilina şi-a ispăşit cruzimea pe eşafod, locotenenţii lui stau liniştiţi. În diversele locuri unde artele au fost atât de vitregite, majoritatea autorilor acestor fărădelegi sunt cunoscuţi, iar agenţii naţionali devin complici dacă nu-i denunţă acuzatorilor publici.“[39]

Câştigând în amploare, chemând la urmărirea „micilor Robespierre“, discursul antivandal (oricare ar fi fost intenţiile lui Grégoire însuşi) nu-i viza numai pe cei care contribuiseră direct la distrugerea monumentelor şi operelor de artă. El îi ataca pe toţi cei care, în timpul Terorii, exercitau puterea pe teren, pe toţi membrii comitetelor revoluţionare şi militanţii sanculoţi, executanţii represiunii inspirate „de sus“, de puterea centrală, dar şi pe organizatorii şi agenţii activi ai terorii locale. Trecând

[39] Grégoire, „Al treilea raport…“, *Œuvres*, *op. cit.*

de la denunțarea „complotului" lui Robespierre și a acoliților săi, grup restrâns, la urmărirea „micilor Robespierre" răspândiți în toată țara, Grégoire adoptă logica întregului discurs antiterorist care, de la denunțarea „tiranului", înaintează cu pași mari în atacurile lui către conceperea „robespierrismului" ca „sistem al terorii".

Această evoluție a discursului marchează o schimbare importantă în reprezentarea despre „vandali". „Micii Robespierre" nu sunt considerați ca unelte oarbe în mâna „tiranului". Nu se poate spune că se lăsaseră înșelați de complotul machiavelic, ceea ce într-o oarecare măsură i-ar fi disculpat; ei s-au recunoscut în el. Din ce în ce mai mult în discursul termidorian, în decurs de câteva luni, se afirmă sentimentele de ură și răzbunare împotriva tuturor celor care, proveniți „de jos", au pus mâna pe putere, au tiranizat, aruncat în închisoare, umilit „cetățeni cinstiți". „Călăii domneau, pungașii se îmbogățeau, ignoranții ocupau toate posturile", repetă fără încetare Tallien în ziarul său.[40] „Tiranul" voia să degradeze Națiunea exacerbând înclinațiile cele mai nefaste și cele mai sângeroase ale firii omenești. Prin urmare i s-au alăturat în mod spontan criminalii, ucigașii, hoții, așa cum a dovedit-o procesul Comitetului revoluționar din Nantes. În timpul iernii din 1794–1795, discursul termidorian se servește de un vocabular deosebit de agresiv atunci când vorbește despre acești „mici Robespierre": foștii teroriști, personalul comitetelor revoluționare, sunt niște antropofagi, niște canibali, niște băutori de sânge omenesc. Injurii și invective desigur, dar ele traduc fantasme a căror influență este foarte reală. În cursul procesului Comitetului revoluționar din Nantes nu s-au depus oare mărturii că în timpul ședințelor membrii societății populare practicau un rit plin de cruzime, un fel de slujbă neagră; în semn de solidaritate, bea fiecare dintr-o cupă cu sânge? „Canibalii", cei care se află în afara *civilizației*, „monștrii" care, prin natura lor crudă și sălbatică, s-au condamnat singuri la excluderea din societate, dacă nu pur și simplu la

---

[40] *L'Ami des citoyens. Journal du commerce et des arts*, nr. 5, 5 brumar, anul III.

exterminare. Aşa proclama *Deșteptarea poporului*, acest imn anti-*Marseillaise* al „tineretului aurit", o adevărată chemare la răzbunare sângeroasă, cântat în sălile de teatru, în cafenele, sub arcadele Palatului Național (fostul Palais Royal):

Peuple français, peuple de frères
Peux-tu voir sans frémir d'horreur
Le crime arborer les bannières
Du carnage et de la terreur?

Tu souffres qu'une horde atroce,
Et d'assassins et de brigands
Souille par son souffle féroce
Le territoire des vivants.

Quoi! Cette horde anthropophage
Que l'enfer vomit de son flanc,
Prêche le meurtre et le carnage!
Elle est couverte de ton sang!

Quelle est cette lenteur barbare?
Hâte-toi, peuple souverain,
De rendre aux monstres du Ténare
Tous ces buveurs de sang humain

Mânes plaintifs de l'innocence
Apaisez-vous dans vos tombeaux
Le jour tardif de la vengeance
Fait enfin pâlir vos bourreaux

Oui, nous jurons sur votre tombe
Par notre pays malheureux
De ne faire qu'une hécatombe
De ces cannibales affreux.[41]

---

[41] *Couplets chantés à la réunion des citoyens de la section de Guillaume Telle*, versuri de cetățeanul Souriguère, muzica de cetățeanul Gaveaux; *Le Réveil du peuple* a fost executat prima oară în public la 2 *pluviôse*

Canibali, dar şi barbari şi vandali. În imaginarul şi limbajul termidorian, cele două reprezentări se completează una pe alta până la contopire. Astfel, Babeuf utilizează cei doi termeni ca sinonime, denunțând crimele Terorii, „grozăvii care stârnesc uimirea veacurilor şi a națiunilor" în acelaşi timp ca pe nişte „acte cumplite de canibalism" şi ca pe „roade ale barbariei".[42] Cei doi termeni au ca punct comun aceeaşi funcție de excludere infamantă, de surghiunire în afara lumii civilizate; ei înfierează „duşmani ai neamului omenesc" ieşiți din lumea întunericului, a fărădelegii şi a crimei. Cu o mică nuanță, în măsura în care este posibil să surprinzi nuanțe în această violență verbală ajunsă la paroxism care, să nu uităm, justifică, ațâță şi orchestrează violența fizică, vânătoarea de „iacobini" şi de „terorişti": „canibalul", „băutorul de sânge" simbolizează teroarea sângeroasă, teroarea proscrierilor, a ghilotinei, a temnițelor; „vandalul" întruchipează tirania ignoranței, a anticulturii. „Vandalul" este, ca să spunem aşa, cealaltă față a „canibalului", antropofagul culturii. Domnia Terorii a atras nu numai masacrarea şi moartea nevinovaților (nu se zgârcesc atunci când este vorba de cifre: zeci de mii, sute de mii, se vorbeşte chiar de milioane...). Teroarea este şi triumful vandalismului şi, ca atare, imaginea jalnică a Națiunii cufundate în bezna ignoranței.

---

anul III şi publicat a doua zi în *Le Courrier républicain*. *Cf.* A. Aulard, *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire*, Paris, 1898, vol. I, pp. 408–411. [Popor francez, popor frate/ Poți să vezi fără să te-nfiori/ Crima fluturând stindardul/ Terorii şi al măcelului? // Îngădui ca o cruntă hoardă/ De ucigaşi şi de tâlhari/ Cu răsuflarea lor de fiare/ Să pângărească pământul oamenilor, // O hoardă de antropofagi/ Ieşită din măruntaiele iadului/ Seamănă moartea şi măcelul!/ E mânjită cu sângele tău! // Ce-nseamnă această încetineală barbară?/ Grăbeşte-te, popor suveran,/ Să-i dai monştrilor din Tenar/ Pe toți băutorii de sânge omenesc // Mani nevinovați şi plini de jale/ Liniştiți-vă în mormintele voastre/ Ziua târzie a răzbunării/ Îi face să pălească pe călăii voştri // Da, jurăm pe mormintele voastre/ Pe nefericita noastră țară/ Să facem o hecatombă/ Din aceşti crânceni canibali.]

[42] Babeuf, *On veut sauver Carrier...*, *op. cit.*, p. 12.

> „Tirania a găsit în ignoranță un sprijin aproape de neînvins; iar *vandalismul barbar* zămislit chiar de tiranie, a venit s-o susțină cu forțe noi. În timp ce eșafodurile erau scăldate în sângele victimelor, toate monumentele de artă, toate sălașurile științelor, toate sanctuarele literelor cădeau pradă flăcărilor și pustiirii tiranilor. Fără îndoială că acești crânceni dușmani ai omenirii consimțeau să-și lase luminate momentan fărădelegile la flacăra bibliotecilor incendiate, numai pentru că sperau ca în felul acesta întunericul ignoranței să fie cât mai adânc. Barbarii! ei au dat înapoi cu câteva secole spiritul uman: au vrut să văduvească Franța de cele mai frumoase cununi ale gloriei sale; au conspirat ca să o lipsească de acea dominație pe care a exercitat-o întotdeauna asupra celorlalte națiuni, dominația culturii și a geniului."[43]

Putem recunoaște ușor în această tiradă temele principale din rapoartele lui Grégoire, însă amplificate, exagerate, hiperbolizate printr-o retorică pusă la punct în tot timpul Revoluției (astfel, Grégoire nu vorbea decât despre intențiile de a incendia bibliotecile; dacă este să-l credem pe Boissy d'Anglas, ele au ars efectiv toate). Totuși, denunțarea vandalismului depășește aria lui inițială: vandalismul nu se mai reduce la distrugerea monumentelor, cărților, operelor de artă; el este de aici înainte un întreg stil de viață, un tip de comportament și un limbaj pe care Teroarea le-a impus țării și mai ales oamenilor cultivați. Sau, mai degrabă, este inversul unui stil de viață, chiar negația culturii. „Canibalii", cei care conduceau Teroarea, erau niște ignoranți și niște nemernici, niște jegoși și niște brute care nici măcar nu vorbeau o limbă civilizată. Astfel, La Harpe, care tocmai a fost eliberat din închisoare, denunță vandalismul: „Acest război declarat de ultimii noștri tirani rațiunii, moralei, literelor și artelor", și conturează acest înspăimântător tablou:

---

[43] Boissy d'Anglas, *Discours préliminaire au projet de Constitution de la République française*, rostit în ședința din 5 mesidor, anul II, Paris, Imprimeriile Naționale.

„Mi se pare că-i văd şi acum pe aceşti tâlhari cu numele de patrioți, aceşti asupritori ai națiunii cu numele de magistrați ai poporului cum se răspândeau printre noi, cu veşmântul lor grotesc pe care-l numeau patriotism, ca şi cum patriotismul ar trebui neapărat să fie caraghios şi murdar; cu tonul lor grosolan şi limbajul lor brutal pe care-l numeau republican, ca şi cum grosolănia şi neruşinarea erau fundamental republicane."[44]

Pe lângă monumentele distruse, Cambry denunță limbajul grosolan, utilizat de funcționarii şi reprezentanții în misiune şi considerat cu adevărat „popular" şi „patriotic", văzând în el simbolul global al vandalismului, „trăsătura care scoate cel mai bine în evidență degradarea instituțiilor constituite în acea epocă [...], în acele zile de turbare, de ignoranță, de prostie şi de brutalitate."[45]

În felul acesta se amplifică, prin reprezentarea „vandalilor-canibali", discursul asupra vandalismului. Distrugerea operelor de artă şi a cărților, punctul ei de plecare, nu mai este decât un epifenomen al unei drame cu caracter mult mai universal, *vulgarizarea* Franței şi a Revoluție. Căci aceşti „mici Robespierre" despre care vorbea Grégoire nu întruchipează altceva decât *prostimea ajunsă la putere*. Deghizată în patrioți şi revoluționari, această prostime nu se mulțumea să-i omoare pe oamenii cumsecade, să semene Teroarea, să jefuiască şi să fure. Ea înjosea toată viața publică, cufundând-o în barbarie. Această mojicime, drojdia societății, este în mod spontan duşmanul oamenilor luminați şi al culturii care îi repugnă. Ce altă imagine mai exactă a mojicimii care vandalizează Franța decât cea pe care ne-o oferă comedia lui Ducancel *Interiorul Comitetelor Revoluționare sau Aristizii moderni*, care a cunoscut un imens succes

---

[44] J.-F. La Harpe, *De la guerre déclarée par nos derniers tyrans à la raison, à la morale, aux lettres et aux arts*, discurs rostit cu prilejul deschiderii Liceului Republican, la 31 decembrie 1794, Paris, anul IV, p. 4.

[45] Cambry, *Voyage au Finistère ou état de ce département en 1794 et 1795*, Paris, anul VIII, vol. III, pp. 93–94.

în primăvara anului III?[46] Piesa prezintă un comitet revoluționar unde s-a depus drojdia societății, escroci, foști lachei sau portari, aventurieri etc. Nimeni nu-și mai spune Jeannot sau Pierrot, ci Torquatus, Brutus, Cato. Pentru că nu pot vorbi în franceză, ei se exprimă într-un limbaj grotesc:

> *Vilain, cu o scrisoare în mână, recunoscându-l pe Torquatus*: Ia te uită, e Fétu, tapițerul; bună-ziua, deci, prietene Fétu.
>
> *Torquatus*: De ce-mi zici Fétu; eu mi-s Torquatu.
>
> *Țăranul*: Fie și Torquatu. Ce nebunie mai e și asta, nu mai recunoști astăzi nici oamenii, nici străzile.
>
> *Torquatus*: Patrioții își zice toți pe nume de romani; uite, vreau să te botez și pe tine și să-ți zic Cezar! La naiba! Ăla zic și eu că era un republican!
>
> [Scrisoarea adresată Comitetului stârnește panică: toți membrii sunt analfabeți.]
>
> *Torquatus, în șoaptă lui Brutus*: Brutus, fârtate, tu știi să citești?
>
> *Brutus, încet lui Torquatus*: Vai, n-am ajuns decât până la alfabet; dac-ai ști ce greu e să-nveți să citești.

Cu bonetele lor roșii, îmbrăcați cu carmaniole tot atât de slinoase ca și bonetele, membrii Comitetului revoluționar sunt cu toții partizani înfocați ai Terorii și ai idolului lor, Robespierre. Deși analfabeți, ei hotărăsc totuși eliberarea certificatelor de civism; ignoranți, ei procedează la interogatorii și adulmecă peste tot agenți ai străinilor, deși Barcelona nu este pentru ei decât o reședință de plasă îndepărtată din Franța, într-un departament

---

[46] *L'Intérieur des Comités révolutionnaires ou les Aristides modernes*, comedie în trei acte, în proză, de cetățeanul Ducancel (C.-P.), Paris. f. d. Scena se petrece la Comitetul revoluționar din Dijon (în fructidor, anul II, societatea populară din Dijon trimisese în Convenție și la iacobini un mesaj prin care erau condamnate „moderantismul" și eliberarea deținuților; *cf.*, mai sus). Despre triumful acestei piese, *cf.* E. și J. Goncourt, *Histoire de la Société française pendant le Directoire*, Paris, 1864, pp. 122 și urm. L. Moland, *Théâtre de la Révolution*, Paris, 1877, pp. XXVI–XXVII.

numit Catalonia. Dar toți se dovedesc deosebit de dibaci în manipularea societății populare cu ajutorul unor sloganuri revoluționare formulate într-un limbaj ridicol, dar eficace. Ei mânuiesc de minune arma denunțului. Îi întemnițează pe oamenii cumsecade ca să pună mâna pe bunurile lor, dar și pentru că urăsc educația, cultura, cunoștințele pe care le au aceștia, cărțile pe care știu să le citească. Se înverșunează împotriva singurului membru al Comitetului „negustor, om cinstit, persecutat, funcționar municipal“ care se opune, punându-și viața în pericol, activităților lor nefaste și al cărui fiu luptă la graniță ca să-și apere țara. Pun la cale tot felul de acuzații false și absurde împotriva acestuia, ca să fie arestat și, în felul acesta, să-și împartă averea lui. Ar fi izbutit (trecem peste amănuntele intrigii) fără faimoasa scrisoare, până la urmă deschisă și citită, care aducea vestea fericită că „ticăloșii triumviri au fost în sfârșit doborâți“ („Vai, virtuosul, incoruptibilul Robespierre“ strigă atunci, zdrobit, Cato, fostul lacheu escroc) și că „partizanii terorii și băutorii de sânge vor fi urmăriți“. Astfel, virtutea și dreptatea înving prostimea ticăloasă și odată cu ele rațiunea și Luminile ies învingătoare în lupta împotriva ignoranței și barbariei. Morala piesei este formulată de eroul pozitiv, tânărul ofițer, fiul „omului cumsecade, negustorul persecutat“:

> „Atâta vreme cât educația nu-și va fi răspândit lumina și rațiunea în toate clasele societății, poporul va avea întotdeauna nevoie de oameni luminați și curați care să-i îndrume pașii și să-i canalizeze energiile.“

Piesa lui Ducancel (care era regalist) a fost până la urmă interzisă după vreo sută de reprezentanții la Paris (ea a fost, de asemenea, jucată cu cel mai mare succes în mai multe orașe din provincie). Stârnea scandal, căci, în afară de „vandalii-canibali“, ridiculiza puterea revoluționară ca atare. Cei ca Brutus, Tarquinus, Cato întruchipau, desigur, mojicimea, iar în piesă apare vag, ca în culise, un popor bun (simbolizat de altfel de tânăra servitoare credincioasă a omului cumsecade persecutat)

care se bucură de triumful rațiunii și al virtuții. Dar acest popor care se lăsa manipulat de marii și micii Robespierri, de către toți acești Cato escroci, este într-adevăr lipsit de orice vină? Graiul vulgar și caraghios, limbajul grosolan, tutuirea, tot atâtea simboluri ale vandalismului triumfător care pervertește spiritul public, nu constituie oare vorbirea lui de fiecare zi? În plină expansiune, cuprinzând sfere din ce în ce mai largi, discursul asupra vandalismului alunecă spre repunerea în cauză a reprezentării esențiale din sistemul simbolic esențial, poporul suveran.

UN POPOR DE CIVILIZAT, O PUTERE CIVILIZATOARE

În prima zi a lunii *ventôse*, anul III, delegațiile de la secția Halle-au-blé și de la Bonnet-Rouge (care va renunța curând la acest nume) sunt admise la bara Convenției. În mesajele lor, ele felicită Convenția pentru că a declanșat ancheta împotriva membrilor fostului Comitet al Salvării Publice, acest guvern care „în cincisprezece luni a copleșit patria cu mai multe nelegiuiri decât au adus omenirii toți tiranii în cincisprezece secole". Sunt, de asemenea, felicitați legislatorii pentru că au hotărât scoaterea cenușii lui Marat din Panteon și au chemat astfel la ordine „un entuziasm rușinos". Secția de la Halle-au-blé îi denunță cu asprime pe membrii comitetelor revoluționare, acești „oameni crunți care au făcut atâta rău" și care „fie că sunt cruzi, fie imbecili" trebuie puși în „imposibilitatea de a mai face rău". Ea face apel la legiuitori să se arate și mai fermi și să meargă înainte cu curaj pentru a șterge amintirea acestor cincisprezece luni cumplite și pentru a restabili unitatea poporului francez:

> „Nimiciți toate aceste monumente care aduc aminte de vechile învrăjbiri; să piară acest Munte, ridicat în fața Invalizilor, care a zămislit atâția Munți; să dispară zilele care au

necinstit temeliile lui, ca şi şerpii care se văd acolo şi care amintesc denumiri odioase; să piară pentru totdeauna şi fără urme această făptură pe care uriaşul o zdrobeşte, figură alegorică şi himerică precum fantoma a cărei emblemă este."

Propuneri primite cu aplauze de convenţionalii care cunosc cu toţii foarte bine acest monument. Într-adevăr, în august 1793 decretaseră ei înşişi ridicarea acestei statui al cărei simbolism, conceput de David, le cucerise imaginaţia:

„Pe piscul unui munte va fi reprezentat, printr-o sculptură uriaşă, Poporul francez ţinând strâns cu braţele lui vânjoase, ca într-un mănunchi, departamentele Franţei; federalismul ambiţios, ieşind din mâlul mlaştinii, dând cu o mână la o parte trestiile, în timp ce cu cealaltă încearcă să rupă câteva bucăţi din acel mănunchi; Poporul francez îl zăreşte, îşi ia măciuca, îl loveşte şi-l sileşte să intre din nou în apele stătute de unde nu va mai ieşi niciodată."

La şapte luni după termidor mai sunt destul de puţini la număr membrii Convenţiei care se recunosc în acest Popor-Hercule ridicându-se pe munte; ei socotesc acum statuia ca „teroristă şi vandală". Monumentul reprezintă un gigant şi „acest gigant este Robespierre". I s-a pus în mână o măciucă; „ne-am înşelat, ar fi trebuit să ţină în mână o ghilotină". Un singur glas se ridică în apărarea monumentului:

„Din respect pentru poporul francez, nu oferiţi artistocraţilor spectacolul distrugerii lui. Îi veţi jigni pe mandatarii lui, veţi insulta poporul ori de câte ori veţi distruge imaginile care îl reprezintă."

Adunarea este indignată, mai multe glasuri se ridică: „Nu imaginea poporului, ci aceea a tiranului a schilodit Convenţia"; distrugerea este votată.[47]

---

[47] *Cf. Moniteur*, vol. XXIII, pp. 516–518. Descrierea statuii este extrasă din programul serbării de la 10 august 1793, redactat de David;

Este oare posibil să nu te atingi de „imaginile care reprezintă poporul“? Dezbaterea cu privire la statuia Poporului-Hercule capătă ea însăşi o valoare simbolică. Poporul liber şi suveran, unul şi indivizibil, mergând întotdeauna pe calea cea dreaptă, această reprezentare-cheie a imaginarului revoluţionar putea oare să iasă neatinsă din angrenajul în care era prins acelaşi imaginar din cauza urmăririi „adevăraţilor responsabili“ ai Terorii şi vandalismului? Tot discursul termidorian va submina această reprezentare printr-o acţiune subterană. Să reamintim cum se apărau membrii fostelor Comitete, denunţaţi de Lecointre: dacă purtau ei răspunderea pentru faptul că-l toleraseră pe „tiran“ atunci împărţeau greşeala cu Convenţia, dar şi cu întreg poporul.

> „Convenţia însăşi era oare la adăpost de influenţa tiranică a lui Robespierre, de iluziile pe care le întreţinea cu discursurile lui patriotice? *Poporul însuşi* nu era, datorită propriei lui greşeli sau datorită unei încrederi oarbe, *agentul cel mai activ* al despotismului exercitat de acest om [...] care era, în acea vreme, o forţă populară?“[48]

Din motive politice despre care se ştie că erau opuse, publiciştii contrarevoluţionari căutau şi ei să nu limiteze responsabilitatea Terorii şi a vandalismului numai la „conjuraţia lui Robespierre“, ci să extindă vina cât mai mult posibil asupra Revoluţiei şi a poporului însuşi. Robespierre se sprijinea direct pe comitetele revoluţionare ai căror membri erau în majoritate

---

cf. B. Baczko, *Lumières de l'utopie*, Paris, 1978, pp. 377 şi urm. Să reamintim că, în anul II, această imagine a Poporului-Hercule a fost evocată de Comisia Provizorie pentru Artă în instrucţiunile privitoare la conservarea monumentelor. Măciuca trebuia să simbolizeze atunci protejarea operelor de artă împotriva „vandalilor“... Cu privire la istoricul şi simbolismul acestei statui, *cf.* observaţiile judicioase ale lui L. Hunt, *Politics, Culture and Class in French Revolution*, Berkeley, 1984, pp. 98 şi urm.

[48] *Réponse de Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois et Vadier aux imputations de Laurent Lecointre et déclarées calomnieuses par décret du 13 fructidor*, *op. cit.*, pp. 71–78.

„oameni fără educație, provenind din clasele sociale cele mai de jos, cu moravuri sălbatice și de o ignoranță necioplită". El reușise nu numai pentru că-i atrăsese de partea lui „pe toți tâlharii, pe toți ucigașii din Franța", ci, mai ales — fapt nemaiîntâlnit care a făcut din tirania lui un lucru inedit în istorie —, pentru că „cea mai mare parte a națiunii s-a cufundat nu o dată în mocirla pe care Robespierre și acoliții lui o răscoliseră [...]. Am coborât la un asemenea grad de decădere încât ne-am însușit nebuniile cele mai demne de dispreț ale popoarelor celor mai necivilizate."[49]

În Termidor, toate se înfruntă și se dedublează: strategii politice și discursive, logica specifică a evoluției unui sistem de reprezentări și dinamica unor conflicte sociale. În Parisul înfometat, în acea iarnă deosebit de aspră din 1794–1795, în care izbucnesc la lumina zilei contrastele sociale, luxul arogant al proaspeților îmbogățiți, speculanți și acaparatori, și mizeria celor care, noaptea, formează cozile în fața brutăriilor, în care eleganța ostentativă a „tineretului aurit" este un semn de dispreț față de carmaniolele și bonetele roșii, în care cei care ies din închisori se întâlnesc cu cei condamnați, în timp ce doar ieri aceiași le eliberau certificate de civism, în acest Paris bântuit de povestirile despre atrocitățile recente ale Terorii, Poporul suveran nu mai apare într-adevăr ca „unul și indivizibil". Desigur, discursul politic termidorian nu poate să admită sau să legitimeze, asumând-o, spulberarea acestei reprezentări esențiale; se străduiește deci s-o păstreze și, în acest scop, nu vrea să admită decât o singură distincție în societatea civilă, cea între cetățenii „buni" și cetățenii „răi". Totuși, sub presiunea conflictelor sociale, acest discurs termidorian se sparge într-un limbaj care exprimă în mod brutal împărțirea „poporului", dacă nu în clase, cel puțin în bogați și săraci. Astfel, Dubois-Crancé, deși proclamă că, deoarece reprezintă poporul, Convenția trebuie să rămână unită pentru a șterge ultimele rămășițe ale Terorii,

---

[49] F. Montjoie, *Histoire de la conjuration de Robespierre*, Paris, 1795; Montjoie denunța și urmările nefaste ale studiilor clasice în licee și influența lor asupra imaginației.

cheamă legiuitorii să nu piardă niciodată din vedere această „simplă reflecție“: „Averea unui milion de oameni hrănește producția și circulația economică a altor 25 de milioane; nimiciți resursele acestui milion și ați făcut contrarevoluția.“ (Aceste cuvinte sunt deseori atacate de iacobini.) Poporul, desigur, nu este nici „antropofag“, nici „vandal“, el „nu a rătăcit niciodată pe căi greșite“, dar a fost deseori „crunt înșelat“. Cum ar fi putut el altfel să se încreadă în cei care nu-i mai urmăreau pe aristocrați, „ci pe toți cei bogați, toți cei a căror avere pune în mișcare talentele și priceperea poporului și pe care îi jefuiau sau îi gâtuiau pe motiv că erau aristocrați“[50]? Bourdon [din Oise] denunța iluziile și promisiunile demagogice de care se serveau „teroriștii“ ca să ducă de nas poporul; pentru că în Teroare „cel sărac fusese amăgit cu cele mai nebunești speranțe“, „pretutindeni proprietarul este insultat, găsit vinovat, condamnat; servitorii lui sunt plătiți ca să-l denunțe; trădarea cea mai josnică este ridicată la rangul de virtute publică; monumentele artistice sunt mutilate; tot ceea ce amintește belșugul națiunii este nimicit“. „Vandalismul dictatorilor noștri“ putea să triumfe numai pentru că „o hoardă de canibali“ făgăduise „în mod criminal celui sărac proprietățile celui bogat“. Singurii profitori ai acestui „sistem infernal“ erau „sumedenia de barbari [care], în zăngănitul armelor ucigașilor, se ghiftuiau cu aur și cu sânge, insultau pudoarea, nesocoteau virtutea, măcelăreau inocența și mâncau [*sic*] monumentele noastre în ruină, orașele noastre transformate în morminte și câmpurile în pustiu“[51]. De aceea trebuie

> „să ne amintim cu curaj adevărurile fundamentale: masa oamenilor născuți pe pământul Franței, acesta este poporul. O parte din acest popor a obținut proprietăți prin moștenire, prin achiziționare, prin propria lui hărnicie; o a doua parte din același popor lucrează ca să dobândească sau să suplinească aceste proprietăți. Între aceste două părți ale poporului există

---

[50] Discurs rostit în ședința celei de a doua sanculotide din anul II, „deseori întrerupt de vii aplauze“, *Moniteur*, vol. XXII, pp. 6–7.

[51] Discurs rostit la 10 *ventôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 578.

grade nuanțate de bunăstare sau de sărăcie, sub numele de săraci şi bogaţi. Şi unii, şi ceilalţi sunt absolut necesari".

Desigur, „legiuitorul cinstit şi priceput" trebuie să înăbuşe viciile amândurora, ale bogaţilor, ca şi ale săracilor, asigurând în felul acesta unirea lor. Dar învăţământul principal care trebuie tras din Teroare, din „sistemul crimei purtând masca patriotismului" este vigilența împotriva

> „acestor oameni cu privirea cruntă, cu fața palidă, cu glas mânios, care ațâță sentimentele de ură ale poporului împotriva altei părți a lui însuşi, numită cu perfidie milionul aurit"[52].

Popor copil, popor rătăcit, popor care a fost implicat în vandalism şi Teroare, o graniță din ce în ce mai ştearsă îl desparte de gloată. Discursul termidorian risca până la urmă să se confunde cu atacurile duşmanilor de toate soiurile ai Revoluţiei şi Republicii, denunțate ca manifestări ale tiraniei gloatei. Convenția regicidă — nu au importanță peripețiile termidoriene — n-ar fi altceva decât o jalnică adunătură de criminali şi de călăi. Problemă de discurs, problemă de reprezentare a poporului, dar şi, dacă nu mai ales, problemă prin excelență *politică*, deoarece este vorba de *putere* şi de legitimarea ei. Astfel, chiar în timp ce discursul termidorian şterge granițele dintre „vandali" şi „popor", el se străduie, printr-o ciudată manevră, să le restabilească; dacă insistă asupra împărţirii „poporului" în săraci şi bogaţi, de o parte un milion, de cealaltă douăzeci şi cinci de milioane, o face pentru a afirma încă o dată solidaritatea dintre unii şi ceilalţi, solidaritate pe care „legiuitorul cinstit" este chemat s-o asigure. Orice legitimitate a puterii termidoriene se întemeia pe voința poporului „liber şi suveran", una şi indivizibilă, la fel ca şi Republica. Referirea la popor, la cele „douăzeci şi şase

---

[52] Boissy d'Anglas, Discurs rostit în şedința din 21 *ventôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXII, pp. 660–663.

de milioane de francezi care ne-au trimis aici“, este omniprezentă în discursul termidorian. Este o figură din ce în ce mai înălțătoare şi eroică, din ce în ce mai emblematică şi problematică, subminată dinăuntru de acuzațiile împotriva „vandalilor şi canibalilor“ şi totuşi necesară. Toate contradicțiile puterii termidoriene se regăsesc în îndoita dorință — dacă nu cumva este vorba de o necesitate — de a păstra în discursul ei această reprezentare politică fondatoare care o legitimează şi de a preveni încă o dată efectele teroriste ale acestei reprezentări unitare asupra imaginarului revoluționar. Din ce în ce mai mult, *poporul* este redus la o singură funcție: să legitimeze Republica şi deci puterea. Ca urmare, acestui popor nu-i este dată altă realitate decât aceea a instituțiilor despre care se presupune că-l întruchipează. Astfel, poporul este întruchipat de armata care luptă victorios dincolo de granițele țării, în numele Republicii; este întruchipat de asemenea şi mai ales de putere; membrii Convenției identifică din ce în ce mai mult *poporul* cu ei înşişi, cu un personal politic a cărui continuitate este necesară pentru ca Republica să dăinuie. Poporul, în Termidor, este figura unei retorici foarte elaborate în tot decursul experienței revoluționare, devenite suportul simbolic al unei tehnici de exercitare a puterii, dobândite prin aceeaşi experiență.

În acest sistem de reprezentări politice, poporul n-ar putea să fie nici cu totul „vandal“, nici cu totul „civilizat“, el trebuia să ocupe o poziție de mijloc, la jumătatea drumului între civilizație şi barbarie. Discursul împotriva vandalismului era purtător al reprezentării unei *puteri civilizatoare.*

Termidor marchează cu adevărat această „fericită epocă a Revoluției în care ignoranța şi viciile pe care aceasta le atrage după sine sunt alungate din locurile pe care conspiratorii li le dăduseră ca pe o pradă“, acel moment când

> „legiuitorii Franței, martorii fărădelegilor cu care o amenințaseră barbaria şi vandalismul, s-au pronunțat cu putere împotriva acestor duşmani ai neamului omenesc şi au distrus,

prin instituţii menite să asigure sporirea cunoştinţelor umane, speranţele vinovate ale tiraniei“[53].

Toate marile creaţii culturale şi pedagogice din perioada termidoriană — Şcoala politehnică, Şcoala normală, Institutul, muzeul Monumentelor franceze etc. — sunt scandate de discursul împotriva „vandalismului şi a ravagiilor sale“. Literele au urmat, de trei ani încoace, soarta Convenţiei Naţionale. „Ele au gemut împreună cu noi sub tirania lui Robespierre, ele au urcat pe eşafoduri odată cu colegii voştri şi, în aceste vremuri de restrişte, patriotismul şi ştiinţele, amestecându-şi părerile de rău şi lacrimile, cereau înapoi mormintelor victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, redobândind puterea şi libertatea, le-aţi folosit prima dată ca să alinaţi şi să încurajaţi artele. Convenţia n-a vrut, aşa cum au făcut-o regii, să umilească talentele, obligându-le să-i cerşească darurile, ea s-a grăbit să ofere ajutoare onorabile unor oameni a căror sărăcie ar fi fost o acuzaţie adusă naţiunii pe care o înălţaseră luminând-o.“[54]

Convenţia termidoriană oferă ajutoare savanţilor şi artiştilor; ea aduce un omagiu „martirilor terorii vandale“, lui Lavoisier şi lui Condorcet; ea pune cu desăvârşire capăt actelor iconoclaste. Desigur, nu stăvileşte distrugerea *tuturor* monumentelor: palatele, mânăstirile, castelele, tot atâtea bunuri naţionale, sunt în continuare vândute pe un preţ de nimic şi fac obiectul unei specule nestăvilite. Ea distruge totodată, se uită prea adesea acest lucru, o mare parte din ceea ce se contura în anul II ca o nouă cultură, dacă nu specific revoluţionară, cel puţin „sanculotă“. Statuile ridicate în anul III n-au ajuns până la noi nu numai pentru că erau făcute din ipsos, ci şi pentru că au fost distruse, precum cea a Poporului-Hercule, iar muzeul Lenoir nu le-a găzduit. Costumul sanculot, tutuirea obligatorie, prenumele

---

[53] Fourcroy, „Rapport sur les arts qui ont servi à la défense de la République et sur le nouveau procédé de tannage“..., prezentat la 14 *nivôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 139.

[54] Daunou, „Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire“, *op. cit.*, p. 504.

revoluționare, sulițele, politizarea minorităților militante, totul a fost desființat pentru că termidorienii vedeau în ele semne ale vandalismului și ale Terorii. În schimb, din repertoriul simbolic revoluționar vor supraviețui elementele pe care puterea le consideră instrumente pedagogice menite să întărească moravurile republicane: între altele, calendarul republican și sărbătorile decadelor din ce în ce mai mult date uitării; arborii libertății din ce în ce mai uscați și pe care circularele administrative încercau să-i răsădească și îngrijească; sistemul de măsuri și greutăți republican; catehismele republicane.[55]

---

[55] Odată realizată ieșirea din Teroare, odată asigurată o relativă stabilitate a puterii posttermidoriene, spectrul „vandalismului" și al eventualei sale reveniri pare îndepărtat. Se vorbește din ce în ce mai puțin despre el, afară de cazul când este evocat un trecut nefast, definitiv înlăturat de o putere luminată. Totuși evocarea ravagiilor lui putea servi și alte scopuri. Salvată de vandalism, Franța, unde libertatea și Luminile au învins despotismul „barbar", era, în felul acesta, chemată să devină însuși centrul culturii și civilizației, cu o vocație pe cât de universală, pe atât de cuceritoare, totodată focar de cultură și țară primitoare. Între două ședințe consacrate rapoartelor lui Grégoire cu privire la vandalism, Convenția a aplaudat furtunos pe Luc Bernier, locotenent în regimentul 5 de husari, care aducea o veste bună din partea armatei din nord. „Operele nemuritoare pe care ni le-au lăsat penelurile lui Rubens, Van Dyck și ale altor fondatori ai școlii flamande nu mai sunt pe pământ străin. Strânse cu grijă din ordinul reprezentanților poporului, ele sunt astăzi depuse în patria artelor și geniului, a libertății și a sfintei egalități, în Republica Franceză. Aici, în Muzeul Național, va veni de acum încolo străinul să se instruiască" (Ședința celei de a patra sanculotide, anul II, *Moniteur*, vol. XXII, p. 27). Cu o remarcabilă continuitate, cu evocarea „Sfintei" Egalități în minus și în plus cu evocarea ravagiilor provocate de vandalism, Directorul executiv, în 7 mai 1796, dă generalului Bonaparte următorul ordin: „Directoratul executiv este convins, cetățene general, că dumneavoastră socotiți gloria artelor frumoase strâns legată de gloria armatei pe care o comandați. Italia le datorează în mare măsură bogăția și celebritatea, dar a venit vremea când domnia lor trebuie să treacă în Franța pentru a întări și înfrumuseța domnia libertății. Muzeul Național trebuie să adăpostească monumentele cele mai celebre și nu veți neglija să-l îmbogățiți cu cele pe care le așteaptă de la cuceririle actuale ale armatei din Italia, ca și de la celelalte care-i sunt hărăzite. Această campanie glorioasă, care va permite Republicii

Denunțând vandalismul și tirania teroristă, puterea termidoriană se constituia și se afirma prin aceasta ca singurul moștenitor legitim al Luminilor. Discursul antivandal, îmbinat cu discursul pedagogic, legitima o distribuire clară a rolurilor simbolice între puterea civilizatoare și un popor care trebuia civilizat. Puterea avea datoria să scoată acest popor din ignoranță dar, în același timp, trebuia să-l supravegheze pentru ca să nu cedeze din nou ispitei anarhiei și vandalismului. Astfel, în elaborarea Constituției anului III, care trebuia să marcheze desăvârșirea Revoluției, se întretăiau cele două tendințe ale discursului termidorian: dorința de *a exclude* „vandalii" din câmpul politic și dorința de *a include* poporul într-o Republică întruchipând progresul și civilizația. Această îmbinare între *cultural* și *politic*, din care am desprins câteva trăsături generale și care a cunoscut în realitate numeroase întruchipări, definește una dintre particularitățile *momentului termidorian*. Protejând poporul de propria lui ignoranță și împotriva oricărei reveniri a „Terorii vandale", repartizarea clară a rolurilor sociale și culturale trebuia, în același timp, să desăvârșească ieșirea din Teroare, să încheie Revoluția și să pună temeliile solide ale Republicii.

---

să-i pacifice pe dușmanii ei, *mai trebuie să repare ravagiile vandalismului în inima ei* și să adauge la strălucirea trofeelor militare farmecul artelor binefăcătoare și consolatoare", *Actes du Directoire Exécutif*, publicate și adnotate de A. Debidour, Paris, 1911, vol. V, p. 333.

V

Momentul termidorian

În ce fel „circumstanțele actuale pot să încheie Revoluția“ și pe ce principii „ar trebui să se întemeieze Republica“? Această întrebare, care o preocupa pe doamna de Staël în 1797[1], frământa spiritele în iarna și primăvara anului III. Criza politică și totodată socială care-și pune pecetea asupra epocii face această preocupare și mai stăruitoare. Politica de revanșă practicată de putere răspundea unor cerințe pasionale ale momentului (și nu satisfăcea nici pe departe dorințele de răzbunare, dimpotrivă le ațâța și mai mult, dezlănțuind noi perioade de violențe și de arbitrar). Dar ea nu dădea răspuns la problema crucială ridicată de condamnarea „sistemului Terorii“: ce spațiu politic și instituțional trebuia creat *după Teroare*? *A ieși din Teroare* însemna, desigur, a demonta mai întâi instituțiile și personalul ei. Pe măsură ce se înainta pe calea acestei demontări, ea se confunda tot mai mult cu represiunea antiteroristă și antiiacobină ale cărei forme și amploare scăpau din ce în ce mai mult de sub controlul puterii centrale.

Căci, așa cum am văzut, „termidorienii“ nu dispuneau de un *proiect politic* nici la 9 termidor, nici în primele luni care au urmat după această „memorabilă revoluție“. Succesiunea problemelor cărora trebuiau să le facă față le-a impus o anumită logică a acțiunii politice. Fiecare soluție provizorie ridica noi probleme pentru care trebuiau găsite expediente. Până la urmă,

---

[1] Dna de Staël, *Des circonstances actuelles qui peuvent terminer la Révolution et des principes qui doivent fonder la République en France*, ediție critică de Lucia Omacini, Paris–Geneva, 1979.

dorința de a preveni orice întoarcere a Terorii cerea ca de aici înainte problemele politice să fie formulate în termeni *pozitivi, instituționali* și *constituționali.* Întrebarea *cum se poate pune capăt Terorii* aluneca spre *cum se poate termina Revoluția*? „Termidorienii“ trebuiau să-și formuleze răspunsurile la toate aceste preocupări în termeni de *reacție* la Teroare și de *promisiuni pentru viitor*. Trebuiau să inventeze o nouă utopie care să răspundă exigențelor unui început nou pentru Republică, să restabilească legăturile cu originile și principiile fondatoare, să răspundă așteptărilor și promisiunilor compromise de Teroare. A gândi ca un tot *reacția* și *utopia* era o provocare la care trebuie să răspundă istoricul doritor să înțeleagă cum se încheie perioada termidoriană și asupra căror perspective se deschide.

A ÎNCHEIA REVOLUȚIA

Teoretic, Republica avea o Constituție. Ea fusese elaborată în iunie 1793, după căderea girondinilor, dar n-a fost niciodată aplicată. Fusese redactată foarte repede, în decurs de o săptămână, de Hérault de Séchelles și la fel de repede adoptată de Convenție, aproape fără dezbateri. Această procedură expeditivă trăda o voință politică: puterea, iacobină și montagnardă, căuta să demonstreze că era capabilă să rezolve „energic“ problemele pe care girondinii le tărăgănaseră (era în special vizat proiectul de Constituție elaborat de Condorcet; i se reproșa că era prea complex și liberal). Puterea voia mai ales să transforme adoptarea proiectului său printr-un referendum într-un plebiscit în favoarea dictaturii montagnarde și împotriva girondinilor, consacrând în felul acesta lovitura de forță din 31 mai. Votul (public și oral, cu numeroase nereguli) s-a desfășurat sub presiunea autorităților și comitetelor revoluționare. Rezultatul nu trebuie să surprindă: 1 801 918 voturi pentru; 11 600 de alegători au îndrăznit să voteze contra; 4 300 000 de cetățeni, cel puțin, nu au luat parte la vot. Adoptarea Constituției a fost celebrată solemn în timpul serbărilor din 10 august 1793. În seara

zilei, textul a fost, cu tot atâta solemnitate, închis într-un „chivot din lemn de cedru“ şi depus în sala Convenţiei. Aplicarea Constituţiei era amânată până la încheierea păcii.

Istoriografia revoluţionară s-a complăcut în a insista asupra caracterului democratic al acestei Constituţii (mai ales din cauza introducerii sufragiului universal) şi asupra proclamării „drepturilor sociale“ în Declaraţia drepturilor omului; s-au discutat dificultăţile ridicate de aplicarea ei eventuală „în timp de pace“ (referendumuri şi alegeri foarte frecvente, puteri foarte mari acordate Adunării etc.). Oricum, textul nu era foarte îngrijit; lipsa de răspundere cu care fusese pregătit contrasta ciudat cu seriozitatea dezbaterilor asupra Constituţiei din 1791. Până şi intenţiile autorilor pot fi puse sub semnul întrebării: încă de la începutul elaborării, se gândeau oare la altceva decât la o acţiune de propagandă? Se gândeau sincer să pună în aplicare acest text pentru care se făcuse dinainte „un chivot“? Sau mai degrabă sperau să-l reia înainte de aplicarea lui eventuală, după ce pacea va fi încheiată? Convenţia montagnardă nu a început niciodată să lucreze la legile organice; iacobinii erau primii care să denunţe, ca pe o idee contrarevoluţionară, orice aluzie la aplicarea Constituţiei şi, mai ales, la convocarea adunărilor primare. (Aşa cum am mai menţionat, s-a întâmplat la fel după 9 termidor, faţă de iniţiativele Clubului Electoral; în fructidor, anul II, Convenţia, deşi era de pe atunci dezbinată, a revenit uşor la un consens asupra acestui punct.) Constituţia din 1793 nu era deloc adaptată la problemele redefinirii spaţiului politic pe care le impunea demontarea Terorii. Este de ajuns, într-adevăr, să amintim incertitudinile pe care aceasta le lăsa să plutească asupra raporturilor între cele două legitimităţi, aceea a puterii rezultate din sistemul reprezentativ şi cea care ar reveni unei puteri rivale, prevalându-se de dreptul la rezistenţă al „fiecărei secţii a poporului“, pretinzând că este „poporul în picioare“ şi că-şi exercită direct, prin violenţă, suveranitatea nelimitată în timpul „zilelor“. (Astfel, de pildă, articolul 23 din Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, care stipulează că „rezistenţa la oprimare este consecinţa celorlalte Drepturi ale omului“, sau articolul 35, din aceeaşi Declaraţie: „Când guvernul încalcă drepturile poporului,

insurecția este pentru popor și pentru fiecare strat din popor cea mai sfântă și necesară datorie“[2].)

Constituția din 1793, de două ori contestabilă din cauza condițiilor ei de elaborare și de adoptare și chiar a conținutului, nu s-a dovedit stânjenitoare în primele luni de după 9 termidor. Nimeni nu s-a gândit s-o scoată din „chivotul“ ei. Doar în iarna și primăvara anului III ea a devenit o piedică în calea demontării Terorii și a redefinirii mecanismelor ei politice.

Inițiativa de a face din Constituția din 1793 o problemă de actualitate a revenit, în mod paradoxal, deputaților iacobini; ei au văzut în ea un pretext pentru o manevră politică. La 24 brumar anul III, ei au stârnit surprinderea Convenției manifestându-și brusc interesul față de aplicarea Constituției. Ei propuneau să se înceapă lucrul la legile organice și deci să se pregătească suprimarea conducerii revoluționare, precum și restabilirea conducerii constituționale. Odată cu pacea trebuia încheiată Revoluția, aplicându-se Constituția din 1793: „Convenția Națională să cheme pe fiecare dintre membrii săi să se ocupe de legile organice ale Constituției, pe care poporul francez le va primi cu entuziasm după ce a trecut prin vâltoarea revoluționară și a impus dușmanilor independenței sale o pace onorabilă.“ Barère, susținându-l pe Audoin, a dat acestei propuneri, învăluite într-o retorică încâlcită asupra principiilor Republicii și a viitorului ei strălucit, semnificația politică imediată: ea trebuia să redea încrederea poporului în „adevăratul sens al revoluției din 9 termidor“; să oprească uneltirile „comitetului secret al partidului străinătății“ care, cu siguranță, se ascunde în spatele „ultimelor evenimente“ și, printr-o abilă distribuire a rolurilor, seamănă „tulburarea în opinia publică“, corupe spiritul public, defăimează patrioții fermi aruncând asupra libertății vina pentru „toate abuzurile care nu se datorează decât războiului“. Aceste aluzii, prea transparente,

---

[2] *Cf. Les Constitutions de la France depuis 1789*, Paris, 1979, p. 83. Cu privire la elaborarea Constituției din 1793, votarea și posibila ei aplicare, *cf. id.*, *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1968. Pamfletul *Insurecția poporului*... va invoca articolul 35 pentru a legitima „ziua“ de 1 prerial a anului III.

la evenimentele cele mai recente lămureau de ce interesul iacobinilor pentru Constituție se trezise așa de brusc. Într-adevăr, propunerea ca ea să fie aplicată venise la două zile după închiderea clubului iacobinilor. A cere chiar în acel moment să fie scoasă din chivotul ei însemna a contesta legalitatea acestei hotărâri (Constituția nu garanta oare drepturile societăților populare?) și a pune în cauză, ca abuzivă și arbitrară, întreaga politică antiiacobină a Comitetelor care-și exercitau puterea în virtutea legilor referitoare la conducerea revoluționară.

Manevra era totuși grosolană. Mai multor deputați, în frunte cu Tallien, le-a fost ușor să amintească faptul că cei care se opuseseră cel mai mult ideii unei conduceri constituționale și-i denunțaseră drept criminali pe colegii lor care îndrăzniseră s-o invoce, astăzi „se reped în arenă și o cer [Constituția] sus și tare." Împotriva iacobinilor se întoarce propria lor argumentare de care se folosiseră pe larg: ei propuneau să se facă legi organice chiar în momentul în care armatele luptau împotriva dușmanului, în vreme ce toate eforturile trebuiau să se îndrepte spre măsurile ce trebuiau luate pentru a asigura victoria; demersul lor amintea prea mult de cel al „facțiunii lui Hébert". La luptele referitoare la granițe venea să se adauge lupta pe care Comitetele și „douăzeci și cinci de milioane de francezi" o duceau în interior. „Oamenii care l-au doborât pe tiran la 9 termidor, oamenii care au distrus o autoritate rivală reprezentării naționale alcătuiesc de fapt o facțiune de temut, aceea a celor douăzeci și cinci de milioane de francezi împotriva escrocilor și a sceleraților." La 9 termidor, o „revoluție salvatoare l-a doborât pe *tiran*", la 22 brumar, odată cu hotărârea de a închide clubul iacobinilor, „aceeași lovitură de trăsnet a căzut asupra *tiraniei*". Lupta trebuia continuată, dar, pentru a o slăbi, cei care ieri cereau Teroarea astăzi predicau indulgența și cereau aplicarea Constituției. Mergând împotriva *indulgenței* iacobinilor, fără însă a repune în cauză însăși legalitatea Constituției, se opuneau deci „oamenii de la 9 termidor", într-o primă perioadă, elaborării legilor organice.[3]

---

[3] *Moniteur*, vol. XXII, ședința din 24 brumar anul II. Asupra acestei dezbateri și a „imposibilei republici constituționale", *cf.* F. Diaz, *Dei*

Această stare de confuzie politică nu putea totuşi să dureze. În cursul dezbaterii referitoare la rechemarea girondinilor (la 18 *ventôse*, 8 martie 1795), Sieyès a dat de înțeles Convenției că nu mai avea să fie cu putință să se ocolească problemele constituționale şi să se prelungească la nesfârşit regimul provizoriu al „guvernului revoluționar". Rechemarea deputaților girondini era pentru Sieyès un act de justiție şi, în acelaşi timp, o consecință logică a politicii inaugurate la 9 termidor. Într-adevăr, odată cu lovitura de forță din 31 mai, „lucrare a tiraniei", a început acea „epocă fatală... în care *nu mai exista Convenția*; domnea minoritatea şi această răsturnare a oricărei ordini sociale a fost efectul impresiei că o parte a poporului se găsea în „insurecție"; după 10 termidor, majoritatea „reintrase în exercitarea prerogativelor legislative". Aceste două date delimitează deci intervalul în care se aplicau:

> „principiile care sunt ale tuturor, şi anume că o adunare care deliberează, a cărei violență îndepărtează o parte dintre cei care au dreptul de a vota este atinsă în însăşi existența ei, că ea *încetează să delibereze asupra obiectului misiunii sale* [...], că legea care emană de la un corp legislativ încetează de a mai avea cu adevărat acest caracter dacă vreunul dintre membrii acestuia, a cărui opinie şi al cărui sufragiu ar fi putut să schimbe soarta acestor deliberări, nu poate să-şi facă auzit glasul atunci când consideră necesar"[4].

---

movimiento dei lumi al movimiento dei popoli, Bologna, 1986, pp. 618 şi urm.

[4] *Cf.* intervenția lui Sieyès în timpul şedinței din 18 *ventôse* anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 641. Boissy d'Anglas în al său *Discours préliminaire au projet de Constitution pour la République française du 5 messidor an III*, Paris, anul III, asupra căruia vom reveni, reia argumentele lui Sieyès pentru a demonstra nulitatea Constituției din 1793, „gândită de intriganți, dictată de tiranie şi acceptată prin teroare... Să dăm uitării veşnice această lucrare a asupritorilor noştri, să nu mai poată servi drept pretext răzvrătiților. Întreaga Franță, recunoscând că a fost tiranizată, a socotit nulă această aşa-zisă acceptare invocată astăzi, iar adeziunea tuturor francezilor la proscrierea tiranilor noştri condamnă la dispreț sistemul,

Sieyès nu menționa explicit Constituția din 1793, dar nimeni nu se îndoia că se gândea la ea. Autoritate recunoscută în materie constituțională, el oferea o argumentație juridică ce condamna la nulitate Constituția chiar din pricina originilor ei teroriste. Deputații iacobini și montagnarzi, ca și militanții sanculoți, pe scurt, fostul personal politic al Terorii, nu încetau să agite, ca pe un slogan politic, aplicarea necesară a Constituției și să facă din ea un mijloc de presiune asupra Comitetelor și a majorității Convenției. Aplicarea Constituției devenea astfel un simbol politic global, un fel ocolit de a contesta politica antiteroristă, de a cere eliberarea „patrioților persecutați“ și restabilirea activității societăților iacobine, de a condamna epurările și ponegrirea moștenirii simbolice a anului II. Fixarea pe Constituție exprima, de altfel, slăbiciunea politică a întregii campanii. Prin referirea la evenimentul de început al acestei perioade, „revoluția din 9 termidor“, discursul iacobin este prins în capcană. Autorii și partizanii lui nu puteau și, poate, nici măcar nu voiau să pună în cauză această dată simbolică fără ca, în felul acesta, să proclame pur și simplu întoarcerea Terorii și reabilitarea „tiranului“. În mod paradoxal, tocmai în numele „adevăratei semnificații a zilei de 9 termidor“, ei refuză consecințele acestui eveniment și cer „constituția democratică din ’93“.

Totul se petrece ca și cum membrii iacobini și montagnarzi ai Convenției ar accepta principiile lui 9 termidor rezumate în sloganul *Jos tiranul!*, dar în același timp ar refuza consecințele, dinamica politică pe care ar fi produs-o. Însemna, ca să spunem așa, a cere întoarcerea la punctul de plecare, a nega pașii făcuți pe calea demontării Terorii. În acest context, aluziile lui Barère la „comitetul secret al partidului străinătății“ aminteau prea mult de perioadele cele mai sinistre ale unui trecut recent.

Ca reacție, această campanie alimentează atacurile împotriva Constituției din 1793, denunțată nu numai din pricina originilor ei „suspecte“, ci, mai ales, din cauza conținutului ei: orice încercare

---

planurile și odioasele lor legi“. Nulității hotărâte prin deliberările Convenției vine să i se adauge nulitatea hotărâtă prin referendumul însuși.

de a o aplica nu putea să însemne decât o întoarcere la Teroare. La 1 germinal a avut loc o dezbatere deosebit de furtunoasă, revelatoare pentru importanța tot mai mare a Constituției în miza politică și simbolică. Petiția delegației din secția Quinze-Vingts iscă în ziua aceea o adevărată furtună: în termeni abia voalați ea cerea, ca remediu pentru toate neajunsurile, „organizarea începând de astăzi a Constituției din 1793“, care este „garanția poporului și spaima dușmanilor lui“. Din partea „stângii“, petiția găsește un sprijin dintre cele mai călduroase. Chasles propune să se decreteze imediat, ca un prim act cu valoare simbolică, expunerea Declarației drepturilor omului și cetățeanului în „toate locurile publice“, grija de a duce la îndeplinire această măsură urmând să fie „încredințată poporului însuși“. Tallien răspunde făcând apel la argumentele lui „antiteroriste“, bine puse la punct: cei care cer acum cu atâta înverșunare Constituția sunt „aceiași care au închis-o într-o cutie“ (nu se mai vorbește despre „chivotul solemn“)...; ei nu au continuat-o prin legi organice, ci prin conducerea revoluționară. Tallien nu îndrăznește totuși să conteste Constituția însăși; ca să ia din nou inițiativa, el propune, cuprins de obișnuita lui demagogie, să elaboreze în cincisprezece zile legile organice. Pasul va fi făcut de Thibaudeau, care prezidează ședința: majoritatea celor care cer astăzi afișarea Constituției, „răspândirea ei publică“, nici măcar nu o cunosc. Or, ea este departe de a fi „democratică“, așa cum se spune, ci este teroristă, iar în spatele cererilor de aplicare a ei se ascund manevrele teroriștilor. „Nu cunosc decât o singură constituție democratică, aceea care ar oferi poporului libertatea, egalitatea și deplina folosire a drepturilor sale. Din acest punct de vedere, constituția existentă nu este deloc democratică, căci reprezentarea națională s-ar afla încă în puterea unei comune conspiratoare care în mai multe rânduri a căutat să nimicească și să ucidă libertatea.“ Thibaudeau agită spectrul reîntoarcerii la Teroare; a reactiva Constituția înseamnă a da Parisului o municipalitate, a-i vedea, după trei luni, pe iacobini iar la locul lor și reprezentarea dizolvată; înseamnă a lăsa facțiunilor dreptul la „insurecție parțială“; înseamnă să lași „sceleraților“ inițiativa insurecției;

să anulezi „revoluția din 9 termidor". În concluzie, Convenția nu dă curs cererii de a afișa „tablele legii" și numește o Comisie însărcinată să lucreze la elaborarea legilor organice, fără însă a fixa vreun termen.[5]

VIOLENȚĂ ARHAICĂ ȘI GUVERN REPREZENTATIV

După raportul lui Saladin, în numele Comisiei celor douăzeci și unu, despre denunțarea foștilor membri ai Comitetelor (21 *ventôse* anul III, 2 martie 1795), Convenția se împotmolea într-o procedură care amenința să fie fără sfârșit, dacă judecăm după timpul de care avusese nevoie pentru punerea sub acuzare a lui Carrier. Și încă, în cazul acestuia din urmă, direct implicat în atrocitățile Terorii la Nantes, lucrurile erau mult mai ușor de rezolvat, iar responsabilitatea lui mult mai evidentă decât în cazul lui Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois și Vadier. Pentru că n-ar mai fi fost vorba atunci de excese izbitoare, ci de întreaga politică a Terorii, chiar de bilanțul anului II. Lupta politică se învenina din ce în ce după logica politică a revanșei și dorința de a alunga amintirea Terorii prin pedepsirea exemplară a „vinovaților". Lupta va cunoaște o accelerare violentă din pricina intervenției străzii, la 12 germinal și, mai ales, la 1 prerial. În înfruntarea politică dintre „termidorieni" se ivi deodată un protagonist neprevăzut care parcă aparținea trecutului: *mulțimea populară* care se deda la acte de o sălbăticie primitivă și arhaică.

„Zilele" din germinal și prerial au făcut obiectul a numeroase lucrări.[6] Să amintim numai că la 12 germinal și în 1 prerial,

---

[5] *Moniteur*, vol. XXIV, pp. 31–32. În același timp, pentru a face față agitației tot mai mari din secții, Convenția votează, în urma raportului lui Sièyes, *La Loi de grande police pour assurer la garantie de la sûreté générale, du gouvernement républicain et de la représentation nationale*, acordând puteri sporite Comitetelor împotriva „întrunirilor sedițioase".

[6] Cu privire la zilele din primăvara anului III, *cf.* R. Cobb și G. Rudé, „Le dernier mouvement populaire de la Révolution française. Les journées

Convenția este asaltată de o mulțime de manifestanți care strigă *Pâine și Constituția din 1793!* Aceste atacuri, precedate de adunări deosebit de furtunoase, mai ales în secțiile din foburgurile populare, sunt toate respinse. La 12 germinal, mulțimea stârnită de femei ocupă timp de câteva ore sala Convenției, dar se împrăștie după intervenția gărzii naționale, fără împușcături și fără victime. Evenimentele de la 1 prerial iau o întorsătură mult mai sângeroasă: un tânăr membru al Convenției, Féraud, este omorât chiar în sala Adunării, în timpul încăierării care izbucnește când mulțimea forțează ușa de la intrare. I se taie capul, care este înfipt într-o suliță și purtat mai întâi în sala Convenției, apoi în Piața Carrousel. Mulțimea rămâne în sală nouă ore (de la orele 15 până la miezul nopții); în acest timp, sub presiunea unei părți a invadatorilor, are loc un simulacru de deliberare la care iau parte câțiva deputați montagnarzi. La inițiativa lor, cei câțiva deputați prezenți votează o serie de măsuri cerute de manifestanți, în mare parte conforme cu pamfletul *Insurecția poporului pentru a obține pâine și a-și recuceri drepturile* răspândit în ajun. Spre miezul nopții, Convenția este eliberată de batalioanele din secțiile moderate și de forța armată pe care comisarii săi izbutiseră s-o adune. O ploaie zdravănă împrăștie mulțimea din Piața Carrousel. Răzmerița se prelungește și a doua zi: încă o dată, ea începe printr-o adunare de femei la Tuileries; într-una din secții (Arcis) adunarea se deplasează la Maison Commune (primăria orașului) și se proclamă chiar *Convenție Națională*. Mulțimea de manifestanți a ajuns până la Convenție și tunarii și-au îndreptat armele asupra ei. Pentru a evita repetarea scenariului din ajun, Convenția trimite o delegație care „fraternizează“ cu mulțimea. O deputăție a acesteia este primită la bară, după care „Poporul întrunit“ se retrage. Ultimul act se

---

de germinal et prairial an III“, *Revue historique*, 1955, pp. 250–288; K. D. Tönnesson, *La Défaite des sans-culottes. Mouvement populaire et réaction bourgeoise de l'an III*, Paris–Oslo, 1959; E. Tarlé, *Germinal et prairial* (trad. franceză), Moscova, 1959; G. Rudé, *La Foule dans la Révolution française*, Paris, 1989. Cu privire la consecințele politice ale crizei, *cf.* F. Diaz, *op. cit.*, pp. 626 și urm.

joacă la 4 prerial când Comitetele se hotărăsc să atace foburgul Saint-Antoine, urmărind un dublu scop: să-l aresteze pe asasinul prezumtiv al lui Féraud (un oarecare Jean Tinel, calfă de lăcătuş, care fusese răpit în ajun din căruța ce-l ducea spre eşafod de către tovarăşii lui din secția Popincourt) şi să-i aresteze pe reprezentanții Cambon şi Thuriot (ei fuseseră proclamați, se pare, la 12 prerial, primar şi procuror ai Comunei, după un zvon care s-a dovedit fals). Deoarece prima „expediție" împotriva foburgului Saint-Antoine, organizată de „tineretul aurit", a dat greş („tinerii" s-au izbit de baricade şi au fost atacați de femei şi copii, care, de pe acoperişuri şi de la ferestre, aruncau asupra lor cu țigle şi pietre), Convenția, care dispunea din acel moment de forța armată regulată, somează prin decret foburgul să-i predea pe asasinii lui Féraud, precum şi tunurile celor trei secții. Sub amenințarea că va fi declarat vinovat de răzvrătire, că va fi lipsit de pâine şi supus focului de artilerie, foburgul se predă în aceeaşi zi, predând şi tunurile şi tunarii de sub comanda generalului Ménou (Tinel se va sinucide).

Represiunea care a urmat acestor „zile" se desfăşoară pe două fronturi. În oraş, cam 3 000 de persoane sunt arestate (gazetele vorbesc chiar de 8 000, până la 10 000), secțiile sunt drastic epurate, garda națională este reorganizată şi se ordonă cetățenilor să predea sulițele, acest simbol al „poporului în picioare". În Convenție, majoritatea victorioasă profită de pe urma experienței unei epurări în stil iacobin. Deja în 12 germinal, ca o violare flagrantă a propriilor sale decrete care garantau deputaților denunțați posibilitatea de a-şi susține apărarea, adunarea decretează fără vreo altă formulare deportarea imediată a lui Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Vadier. În aceeaşi zi, ca şi în zilele următoare, mai mult de cincisprezece reprezentanți sunt arestați. La 2 prerial, ea hotărăşte să-i cheme în fața unei Comisii militare pe deputații socotiți vinovați de complicitate cu mulțimea răzvrătită (şase deputați, judecați la 27 prerial şi condamnați la moarte, au încercat să se sinucidă; Romme, Goujon şi Duquesnoy vor reuşi; Soubrany, Duroy şi Bourbotte, grav răniți, vor fi târâți la ghilotină; condamnații vor intra în

posteritate sub numele de „ultimii montagnarzi“ sau „martirii din Prerial“). Convenția nu va înceta, în acele ședințe de defulare colectivă în care se vor dezlănțui patimile și resentimentele, să se lase pradă furiei denunțurilor, de parcă ar fi vrut să șteargă, o dată pentru totdeauna, trecutul ei terorist. Totuși, în acest scop va recurge la mijloacele pe care le folosise și le pusese la punct în timpul Terorii: excluderea și arestarea îi va viza pe toți membrii fostelor Comitete (cu excepția lui Carnot), ca și pe mai mulți foști reprezentanți în misiune.

Această succintă trecere în revistă va permite să fie mai bine plasat, în secvența lui evenimențială, fenomenul care ne reține atenția: mulțimea, cu violența ei și rolul care-i revine în timpul „zilelor“ din primăvara anului III. Aceste „zile“ fac, fără îndoială, parte integrantă din *experiența* și *dinamica* perioadei termidoriene, dar nu pot fi rezumate la consecințele lor propriu-zis politice. Într-adevăr, ele constituie un remarcabil exemplu de *întrepătrundere inextricabilă de arhaic și modern*, fenomen mai general pe care l-am evocat în repetate rânduri, propriu mentalității și culturii politice a Revoluției. Așa stau lucrurile în contextul sociocultural în care se înscriu „zilele“ din primăvara anului III și la care am dori să ne oprim. Vom insista cu precădere asupra „zilei“ de 1 prerial, când rolul mulțimii și al violenței ei în confruntarea dintre „poporul în picioare“ și guvernul reprezentativ reiese foarte limpede, ca într-o analiză de laborator.

La originea „zilelor“ din germinal și prerial se află o criză economică: criză de subzistență, ca să spunem așa „clasică“, proprie economiei Vechiului Regim (cu toată recolta care se anunța bună, foametea se abate asupra populației din cauza unei ierni foarte aspre; Sena este înghețată; transportul de grâne și de lemn este grav perturbat); criză financiară „nouă“, proprie Revoluției (foametea este provocată de deprecierea asignatelor și de suprimare *legii maximului*. Puterea, contând pe o recoltă bună, vedea în aplicarea unui liberalism doctrinar singurul mijloc de reanimare a economiei. Creșterea vertiginoasă a prețurilor și, mai ales, lipsa de pâine decurgeau din acțiunea conjugată

a acestor doi factori). Criza dă la iveală, într-un mod flagrant, clivajele şi contrastele sociale: pe de o parte, cozile nesfârşite din faţa brutăriilor, unde predomină femeile, şi, de cealaltă parte, cabaretele, restaurantele, halele şi patiseriile aprovizionate din abundenţă şi etalând mărfuri de lux la preţuri inaccesibile pentru „oamenii de rând". Aceste diferenţieri sociale se traduc şi prin preocupări foarte diferite: în timp ce adunările secţiilor înstărite din vestul şi din centrul ţării se pasionează de „marile afaceri politice", de pildă punerea sub acuzare a celor patru membri ai fostelor Comitete, adunările secţiilor din cartierele sărace, de pildă din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marcel, sunt preocupate mai ales de foamete şi cer Convenţiei să asigure poporului raţiile de pâine, tot mai mici pe zi ce trece. Dar opinia populară nu se exprimă numai şi nici măcar mai ales în adunările secţiilor. Locurile ei de manifestare se deplasează în cozile din faţa brutăriilor, formate încă din timpul nopţii, unde, în lungile ore de aşteptare, circulă tot felul de vorbe şi de zvonuri, dintre care o parte, cel puţin, ne-au rămas datorită rapoartelor zilnice ale agenţilor Comitetului Siguranţei Generale; aceştia se strecoară în cozi şi în „grupuri" şi îi informează apoi pe superiorii lor despre „starea de spirit generală".

Despre ce se vorbeşte pe la cozi? Mai întâi şi mai ales despre lipsuri şi consecinţele lor nefaste. Se comentează cazurile de oameni morţi de foame şi de frig ale căror trupuri au fost găsite pe stradă, în zorii zilei; cazurile de sinucideri, între altele acela al unei mame care şi-a luat zilele după ce şi-a omorât copiii. Nemulţumirea capătă repede dimensiuni politice. Astfel, se spune că sub rege nu era lipsă de pâine şi că ar trebui să vină din nou un rege dacă oamenii nu vor să crape. Se desfăşoară o adevărată campanie de inscripţii şi de bilete regaliste. Dar se mai vorbeşte şi că sub Robespierre poporul avea cel puţin pâine iar profitorii nu îndrăzneau să-i înfometeze pe bieţii oameni. A socoti acest „spirit public", care se manifestă la cozi, drept „regalist" sau „robespierrist" ar fi pripit şi greşit. Zvonurile se politizează şi se îndreaptă cu violenţă împotriva puterii atunci când, pentru a explica foametea, poporul se întoarce în propriul

său trecut şi agită din nou spectrul „complotului foametei". Numai că versiunea este nouă: astăzi nu monarhia, ci Convenția şi Comitetele ei sunt acuzate că *organizează foametea*, că ascund grâul pentru a înfometa poporul şi a-l lovi în esența lui vitală, dar cea mai vulnerabilă, femeile şi copiii. Acest zvon cunoaşte mai multe versiuni: foamea este artificial întreținută cu scopul de a împinge poporul la acțiuni extreme, sau chiar, după o altă versiune, de a-l determina să ceară, ajuns la disperare, întoarcerea regelui la care visau, deşi nu îndrăzneau s-o mărturisească, Comitetele. În acelaşi timp umblă zvonuri după care Convenția s-ar pregăti să părăsească Parisul lăsând poporul în voia soartei ca să moară mai repede de foame. Zvonul are ecou chiar în sânul Convenției, unde deputații montagnarzi acuză Comitetele că „organizează foametea".

În diferitele sale variante, zvonul prezintă puterea ca pe duşmanul neîmpăcat şi perfid al poporului; acuzator şi mobilizator, el justifică şi legitimează dinainte orice acțiune populară împotriva Convenției punând-o la adăpost de necesitatea de a se autoapăra: poporul nu are numai dreptul, ci şi datoria de *a se proteja* împotriva acestui „complot odios". Majoritatea antiiacobină din Convenție ia, de altfel, în serios răspândirea acestor zvonuri şi nu subestimează impactul lor asupra stării de spirit; ea încearcă să le contracareze dând vina, pentru propagarea lor, pe un alt complot pus la cale de „băutorii de sânge" sau de către „terorism în cârdăşie cu regalismul". Ea aruncă răspunderea foametei asupra teroriştilor care au ucis mii de cultivatori şi asupra lui Robespierre însuşi a cărui „tiranie" ar fi sorgintea tuturor neajunsurilor printre care şi lipsurile.[7]

---

[7] *Cf.* proclamațiile Convenției din 12 germinal şi din 2 prerial, *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXIV, pp. 122–123, 518. Despre zvonurile relatate de agenții Comitetului Siguranței Generale, *cf.* A. Aulard, *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire*, Paris, 1898, vol. I, pp. 361, 370, 545, 546, 584, 663, 684, 686. Michelet insistă asupra zvonurilor şi impactului lor; el regăseşte aici reapariția „legendei despre pactul foametei" şi ecoul îndepărtat al „sistemului de depopulare, fantasma lui Babeuf". Este sigur că două legende dominau situația, legende absurde

Mulțimile care invadează Convenția la 12 germinal și 1 prerial sunt pline de femei, adesea însoțite de copiii lor; cozile din fața brutăriilor constituie adesea punctul de plecare al adunărilor. Or, prezența masivă a femeilor înconjurate de copii este o trăsătură caracteristică a revoltelor tradiționale, în special a crizelor cerealiere. Mergând în primele rânduri, strigând *Pâine!*, femeile alcătuiesc avangarda reală și totodată simbolică a unei mișcări spontane care cere satisfacerea celor mai elementare nevoi; prezența copiilor subliniază caracterul *defensiv* al mișcării, ca și legitimitatea ei, dincolo de orice lozincă politică. Bărbaților le revine sarcina de a lega revendicările politice de cerința atât de simplă: *Pâine!* Printre aceste revendicări, două sunt mai frecvente: aplicarea imediată a Constituției din 1793 și eliberarea „patrioților" prigoniți după 9 termidor.[8]

În „ziua" de 12 germinal, mai întâi, dacă nu mai ales, femeile sunt acelea care ocupă sala Convenției. La elocința reprezentanților, la apelul lor calm, la lungile expuneri cu privire la situația alimentară și la eforturile Comitetelor, ele nu au decât un singur răspuns, mereu același, strigătul colectiv: *Pâine! Pâine!*

în ansamblul lor, deși cuprindeau un sâmbure de realitate. De o parte, masele populare, poporul în general spunea: „Vor să murim de foame". De cealaltă parte, clasele negustorilor și nenumărații mici rentieri spuneau, credeau: „Se uneltește un complot al iacobinilor pentru a reîncepe Teroarea, pentru a masacra Convenția și jumătate din Paris". Cumplita legendă a pactului foametei sub diferite forme revine și frământă spiritele. Ascultați ce se spune în lunga coadă care se formează noaptea pentru pâine. Veți auzi: „Sunt prea mulți oameni în Franța. Guvernul pune ordine. Trebuie să murim, să murim." Este ceea ce la Babeuf, Vilatte etc. se exprimă prin cumplita formulă a sistemului de depopulare. Toți vorbesc despre acest lucru și ceea ce este mai rău este că o cred. Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle . Œuvres complètes*, edit. de P. Viallaneix, Paris, 1982, vol. XXI, p. 158.

[8] Despre mulțimi în timpul Revoluției și, mai ales, despre prezența femeilor și copiilor, despre modul lor de a acționa, *cf.* studiul foarte incitant, care mi-a fost de mare folos, al lui C. Lucas, *Crowds and Politics*, în *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, vol. II, *The political Culture of the Revolution*, Oxford, 1988.

Mulțimea nu se mulțumeşte cu acest straniu dialog între femei şi oratorii Convenției, ci ocupă scaunele deputaților, îi îmbrânceşte, vociferează scoasă din minți. „În locul unei adunări ordonate şi inteligente avem sub ochi tabloul jalnic al unei adevărate orgii populare" constată, nu fără regret, Levasseur [din Sarthe] în *Memoriile* sale (el va fi, de altfel, arestat în aceeaşi zi ca un complice al răzvrătiților, de îndată ce Comitetele vor izbuti să țină din nou situația în mână şi să evacueze sala).[9]

„Ziua" de 1 prerial a fost mult mai bine pregătită şi a existat un plan politic elaborat dinainte care trebuia să orienteze mulțimea. Desigur, la originea acestei „zile" se regăsesc aceiaşi factori ca şi în germinal: de-a lungul celor şapte săptămâni care despart cele două „zile", foametea s-a mai agravat (în ciuda eforturilor reale ale guvernului de a aduce grâu la Paris). Pe la cozi circulă aceleaşi zvonuri la care, după represiunea care a urmat zilei de 12 germinal, se vor adăuga altele: Convenția vrea să treacă Parisul „prin foc şi sabie"; în Bois de Boulogne se concentrează trupe, chiar trupe străine pentru a ataca poporul; la 12 germinal, femeile care cereau pâine au fost brutalizate şi bătute cu sălbăticie din ordinul Convenției. Diferența cea mare consta totuşi în tentativa de a canaliza şi de a încadra mişcarea spontană, de a-i fixa obiective politice a căror realizare ar putea fi asigurată de un plan de acțiune.

Într-adevăr, într-o atmosferă înfierbântată, începe să circule la Paris, la sfârşitul lunii floreal, un pamflet intitulat *Insurecția poporului pentru pâine și recucerirea drepturilor sale*. Textul a fost citit în secții şi cunoaşte o difuzare destul de largă. În dimineața zilei de 1 prerial, Isabeau l-a citit chiar de la tribuna Convenției, prezentându-l în numele Comitetului Siguranței Generale ca pe o dovadă evidentă a „revoltei care se pregăteşte"[10]. Textul

---

[9] R. Lavasseur, *Mémoires*, vol. IV, Paris, 1831, p. 210.

[10] *Cf. Moniteur*, vol. XXIV, pp. 497–498. Textul prezentat în Convenție corespunde, în afară de unele amănunte fără însemnătate, cu originalul în patru foi la care se face deseori mențiune în actele reprimării. *Cf.* Tönnesson, *op. cit.*, pp. 250 şi urm. În continuare vom cita pamfletul după *Moniteur*.

este anonim, dar dacă ar fi să dăm crezare spuselor lui Buonarroti în a sa *Conjurație pentru egalitate*, el a fost redactat de militanții sanculoți deținuți pentru terorism în închisoarea de la Plessis. Textul, care se deschide prin câteva considerații, se prezintă de la început ca un fel de proclamație a *Poporului suveran*. El preia şi repetă ca pe un lucru de la sine înțeles zvonul ce denunța „guvernul care în mod inuman omoară [poporul] prin foamete"; astfel, toate promisiunile de a îmbunătăți aprovizionarea se dovedesc „înşelătoare şi mincinoase". Autorii afirmă că guvernul posedă magazii unde „ține alimente" pe care le păstrează pentru a-şi duce la îndeplinire „odioasele planuri", în timp ce poporul moare de foame (regăsim aici alt zvon arhaic). Suferințele poporului sunt atât de mari încât cei ce trăiesc invidiază „nefericita soartă a celor pe care foametea îi îngrămădeşte în morminte". Prin urmare, poporul se va face vinovat față de el însuşi şi față de „generația viitoare" dacă nu-şi va asigura hrana şi nu-şi va recâştiga drepturile. Căci guvernul care-l înfometează este în acelaşi timp un guvern uzurpator şi asupritor. Ce dovadă mai limpede a tiraniei sale ca ordinul de „a aresta în mod arbitrar, de a târî din temniță în temniță, din comună în comună şi de a măcelări în închisori pe cei care au avut destul curaj şi destulă bărbăție ca să ceară pâine şi drepturi pentru toți"? Or, o asemenea putere nu poate să-şi tragă forța decât din „slăbiciunea, ignoranța şi mizeria poporului". „Poporul în picioare" nu are decât un singur mijloc de acțiune pentru a-şi apăra supraviețuirea şi a-şi recuceri drepturile, răzvrătirea lui este pe deplin legitimă şi, aşa cum se spune în Constituție, ea este pentru „popor şi pentru fiecare strat al poporului oprimat *cel mai sfânt dintre drepturi, cea mai necesară dintre datorii*". De aici decurg obiectivele insurecției. Mai întâi: *Pâine*; pamfletul se mulțumeşte să reia acest slogan mobilizator, fără a preciza însă cum anume va fi asigurată această „pâine". În schimb, este mult mai precis atunci când fixează obiectivele propriu-zis politice: abolirea guvernului revoluționar „de care abuzează rând pe rând toate facțiunile, pentru a ruina, a înfometa şi a înrobi poporul"; proclamarea şi instaurarea imediată a „Constituției democratice din

1793"; destituirea guvernului actual, arestarea tuturor membrilor săi şi înlocuirea lor cu alţi reprezentanţi; eliberarea „neîntârziată a cetăţenilor închişi pentru că au cerut pâine şi şi-au spus părerile cu sinceritate"; în sfârşit, convocarea la 25 prerial a adunărilor primare şi convocarea unei Adunări legislative, care va înlocui Convenţia pentru 25 mesidor. *Insurecţia poporului...* defineşte, de asemenea, mijloacele de acţiune: apel adresat „cetăţenilor şi cetăţenelor" să se ducă în masă, la 1 prerial, la Convenţie şi „s-o facă într-*o dezordine frăţească* fără a aştepta mişcarea secţiilor învecinate". Este deci un apel la formarea unei mulţimi care ar dejuca, tocmai datorită „dezordinii frăţeşti", vicleşugurile guvernului şi ale „şefilor care sunt vânduţi acestuia". Această mulţime ar avea o schiţă de structură şi de organizare graţie unui semn de recunoaştere; fiecare participant urma să poarte la pălărie parola, scrisă cu cretă, *Pâine şi Constituţia democratică din 1793*. Celelalte puncte indică printre alte măsuri practice închiderea barierelor oraşului, luarea în stăpânire a turnului de alarmă şi a clopotelor cu care se dădea alarma, ralierea trupelor la cauza poporului.

Limbajul utilizat, ca şi minuţiozitatea dispoziţiilor exprimă o întreagă experienţă politică şi tehnică dobândită de oameni acum antrenaţi şi deprinşi prin participarea la „zilele" anterioare, mai ales cea din 31 mai 1793; această experienţă este pusă în slujba unui plan politic ce stă sub lozinca „poporul în picioare" care-şi redobândeşte suveranitatea. Măsurile propuse constituie în fapt un apel de reîntoarcerea la Teroare, care şi-ar reconstitui personalul din „patrioţi oprimaţi" eliberaţi din închisoare; ele ar urma să fie realizate de un nou guvern montagnard. Este de altfel surprinzător că nici termenul de Teroare, nici numele lui Robespierre nu sunt evocate; este limpede că autorii nu vor să fie asimilaţi nici „teroriştilor", nici „robespierriştilor", termenii fiind în general socotiţi compromiţători. Este izbitor faptul că proiectul caută să ocolească structurile secţiilor; el se bizuie pe spontaneitatea mulţimii şi, eventual, pe încadrarea ei de către „patrioţi", teroriştii eliberaţi din închisori (nu este de altfel exclus ca autorii să fi contat şi pe un grup de complici al căror număr

este greu de apreciat; printre şefii mulţimii judecaţi după eşecul revoltei se regăsesc militanţi ai unor secţii care, imediat după 9 termidor, văzuseră cum este zdrobită o carieră revoluţionară devenită aproape o meserie[11]). Planul politic ce îmbina într-un tot „pâinea“, eliberarea personalului terorist şi aplicarea neîntârziată a Constituţiei din 1793 se înscrie perfect în *logica politică* a înfruntării din jurul dezmembrării Terorii. *Insurecţia poporului*... dă la iveală amărăciunea şi mânia oamenilor disperaţi şi persecutaţi care nu mai şovăie să împingă ideile iacobine şi montagnarde până la ultimele lor consecinţe.

După luarea cu asalt a sălii Convenţiei, mulţimea nu se mai supune logicii şi planului politic pe care trebuia să-l urmeze. Este o mulţime politizată, desigur, cel puţin în sensul că vrea să atace Convenţia, că unii cer „cuvântul“: *Pâine şi Constituţia din '93!* În comportarea ei, ea regăseşte şi urmează o altă logică ce comandă riturile seculare ale revoltei populare. „Ziua revoluţionară“ premeditată este în acelaşi timp depăşită şi, în mare parte, golită de substanţă politică. Mulţimea o integrează propriului ritual al violenţei şi o reduce la un simplu fragment dintr-o „lume pe dos“, pe care o dă la iveală comportarea ei. Din aceste fenomene atât de complexe nu vom reţine decât două exemple: asasinarea lui Féraud şi comportarea răzvrătiţilor.

Colin Lucas subliniază faptul că mulţimea populară adoptă de preferinţă un spaţiu deschis, o stradă sau o piaţă, ca teatru al acţiunii. Or, atacând Convenţia, ea se află în mod necesar într-un spaţiu închis, într-o sală. O parte însemnată a mulţimii rămâne afară în Piaţa Carrousel, iar între cele două spaţii, „înăuntru“ şi „afară“, se instituie o reţea de raporturi destul de complexe, un fel de schimb dublu de oameni şi de simboluri. Simbolul cel mai macabru este capul lui Féraud. După cum se ştie, tânărul membru al Convenţiei a fost rănit de un glonte, după toate probabilităţile rătăcit, în timpul încăierării care a izbucnit pe când mulţimea încerca să forţeze uşa de la intrare şi să năvălească în sală. Împuşcătura şi victima ei însângerată au

[11] Tönnesson, *op. cit.*, pp. 358 şi urm.

stârnit un val de violență colectivă și fără noimă. Rănit, dar încă în viață, Féraud este răpus de mai mulți asaltatori care, într-un soi de furie colectivă, se înverșunează asupra lui cu cuțitele. Mărturiile privitoare la felul cum a fost îndeplinit actul simbolic — tăierea capului și înfigerea lui într-o suliță — diferă între ele. După unii, acestea se petreceau chiar în sala Convenției: cu cuțitele capul a fost greu despărțit de trup chiar sub ochii deputaților, în mijlocul râsetelor și strigătelor de încurajare ale răzvrătiților. După o altă versiune, trupul a fost azvârlit afară, oferit în dar mulțimii care ocupa piața și aici ar fi răsunat strigătul: „Tăiați-i capul!“ Unul dintre răzvrătiți i-ar fi retezat capul dintr-o singură lovitură de sabie, „ca un nap“, stârnind admirația celor de față. Oricum, capul, înfipt într-o suliță, este purtat și trecut din mână în mână în râsetele și ocările mulțimii îngrămădite în piață. (Trupul zace undeva în altă parte.) Această dezlănțuire de violență este cu atât mai lipsită de rost, cu cât mulțimea nici nu cunoaște precis identitatea victimei și nici măcar nu știe al cui este capul pe care-l insultă. Spectacolul de groază ține cam două ceasuri; ia sfârșit numai când, încă o dată, sulița în care era înfipt capul se întoarce în sală, unde este primită cu râsete și aplauze și ținută în fața lui Boissy d'Anglas, președintele ședinței. Tot atâtea imagini și gesturi bine cunoscute care evocă și reiau ritualul tradițional al violenței colective.

Chiar și în sală mulțimea se poartă de parcă ar fi la carnaval. Ea îi împinge pe deputați, îi insultă, pune stăpânire pe locurile lor, înconjoară tribunele, împarte cu generozitate pumni, fără să știe prea bine care sunt opiniile politice ale deputaților pe care îi lovește. Astfel Bourbotte, care va fi executat pentru vina de complicitate cu răsculații, un montagnard declarat, depune mărturie că un bărbat „cu ochii rătăciți, cu fața neagră, cu o suliță lungă s-a legat de el și, cuprins de furie, îl lovea tot timpul cu pumnul în cap“[12]. Mulțimea parodiază comportarea deputaților în timpul dezbaterilor și își bate joc de ei. Astfel, Comisia Militară l-a condamnat pe unul din cei care năvăliseră în sală,

---

[12] Mărturie citată de Tönnessen, *op. cit.*, p. 271.

o calfă de lăcătuş, „pentru că s-a dus la biroul preşedintelui şi a avut o atitudine indecentă“ (*sic*).[13] O mare parte din ocupanţi, al căror număr este greu de apreciat, sunt beţi. Acel du-te vino neîncetat între sală şi piaţă se explică mai ales prin prezenţa unor butoaie cu vin, aduse nu se ştie de unde şi de cine în piaţă. Se bea mult şi pe nemâncate. În această atmosferă, câţiva militanţi citesc lista revendicărilor scoase din *Insurecţia poporului*... iar câţiva deputaţi montagnarzi, care vor plăti cu capul şi cu viaţa, se străduiesc să canalizeze pasiunile şi violenţa propunând să se adopte măsuri care să potolească mulţimea (cel puţin aceasta a fost explicaţia pentru comportarea lor, în faţa Comisiei Militare care i-a condamnat la moarte). Acţiunile mulţimii au lăsat urme supărătoare şi trainice în memoria colectivă. „Poporul, scrie Quinet, s-a înfăţişat mai cumplit decât în orice altă perioadă a Revoluţiei. I-a înspăimântat până şi pe prietenii lui. A fost momentul cel mai îngrozitor.“ Michelet vorbeşte despre „o beţie groaznică, o ciudată poftă de sânge“ şi citează aprobator cuvintele lui Carnot: „Este singura zi când poporul mi s-a părut feroce.“[14] Este, de altfel, izbitor faptul că neoiacobinii şi babuviştii care-i vor proslăvi pe „ultimii montagnarzi“ şi sinuciderea lor eroică, prezentându-i ca pe tot atâţia martiri ai cauzei poporului, vor trece sub tăcere, oarecum încurcaţi, violenţa turbată a aceluiaşi „popor“ în ziua de întâi a lunii prerial.

Pe moment, revolta înăbuşită va avea consecinţe multiple şi grave pentru evoluţia experienţei termidoriene.

Acţiunea nesăbuită, brutală şi ineficace a mulţimii a scos în evidenţă fragilitatea fenomenului sanculot, ca şi caracterul lui conjunctural. El se vede redus din ce în ce mai mult la fostul personal politic al Terorii, urmărit peste tot, încercând să scape de masacru şi de „revanşa legală“, pe cât de necruţătoare, pe atât de sistematică. Eşecul revoltei desăvârşeşte ziua de 9 termidor; este, fără putinţă de tăgadă, o victorie a Convenţiei asupra

---

[13] *Ibid.*

[14] E. Quinet, *La Révolution*, *op. cit.*, Paris, 1987, pp. 613–615; Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, pp. 170–171.

străzii, a „sistemului reprezentativ“ asupra practicilor democratice directe, reduse la „anarhia“ unei mulțimi dezlănțuite. Germinal și prerial reprezintă într-un fel reversul „zilelor revoluționare“, anunțând declinul, chiar sfârșitul imaginației eroice și militante a anului II, aceea a „poporului în picioare“, gata să-și reia suveranitatea:

> „Cele douăzeci și cinci de milioane de oameni care ne-au trimis aici nu ne-au pus sub tutela piețelor din Paris și sub securea ucigașilor. Ei nu au delegat puterea legislativă foburgului Saint-Antoine, ci nouă... Iar pe voi, cetățeni ai Parisului, numiți mereu *poporul* de către toți răzvrătiții care au vrut să se ridice pe ruinele puterii naționale, v-au lingușit mult timp ca pe un rege, dar acum trebuie să vi se spună adevărul; fapte mari și glorioase v-au adus cinstea în timpul Revoluției; dar Republica ar fi avut totuși reproșuri grave să vă aducă, dacă ziua de 4 prerial (capitularea foburgului Saint-Antoine) nu ar fi îndreptat zilele oribile care au precedat-o.“[15]

Cât de semnificativ este contraimaginarul ce se afirmă cu putere în elogiile funebre rostite în momoria lui Féraud, care-l consfințesc ca pe un martir al libertății și al cauzei antiteroriste! „Să ne facem datoria așa cum și-a făcut-o el, urmând exemplul eroismului său, celebrându-i memoria. Cinstirea adusă morților îi face pe cei vii mai virtuoși. Să nu uitați niciodată, reprezentanților, această zi de tristă amintire în care Convenția Națională insultată de răzvrătiți, asediată, agresată, invadată de o hoardă însetată de sânge, a văzut măreția poporului călcată în picioare și dorința de a ucide numită cu nerușinare *lege* chiar în sanctuarul legii. Să nu uitați niciodată aceste strigăte de răzvrătire, aceste vociferări cumplite, această beție nebună și sângeroasă, acest jalnic spectacol al reprezentanților poporului stând pe locurile pe care le uzurpau călăii lor.“[16] Aceste imagini se adăugau

[15] M.-J. Chénier, discursul din 6 prerial, anul III, *Moniteur*, vol. XXIV, p. 548.

[16] *Ibid.*

reprezentării „poporului vandal“, dându-i valențe noi. Desigur, „poporul“ nu este vinovat în totalitatea lui; el se lasă însă ușor indus în eroare și, ca urmare, trebuie supravegheat și educat în permanență. Doar un singur pas desparte „poporul copil“ de „poporul vandal“, dar acest pas preschimbă greșeala în crimă. Astfel, Louvet amintește „cumplita zi“ în care niște „scelerați“ aduceau președintelui diverse scrieri „pe care le numeau moțiuni; ei îi spuneau: «Nu avem nevoie de adunarea ta; poporul este aici; tu ești președintele poporului; semnează și decretul va fi valabil, semnează sau te omor»“. Féraud a vrut să salveze Convenția din mâinile acestui „popor“, sacrificându-și viața:

> „Nesăbuința, impostura, mânia, nerușinarea, răzbunările, ura, insultele cele mai josnice, blesteme crunte, toate pasiunile hâde, toată mânia, toate furiile dezlănțuite. Peste tot foamea se frământă și urlă și pe toate fețele înroșite de beție nu se citește decât desfrâul ghiftuit cu cărnuri și vin. Și totuși, se vorbește în numele femeilor! și toate acestea primesc cu nerușinare numele de popor!“

Desigur, va veni și ziua în care „adevăratul popor“ își va recăpăta titlul „atât de înjosit“, dar, deocamdată, chiar „fraților rătăciți…, voi [membrii Convenției] să nu le dați înapoi armele! Ei au fost înșelați și mai pot fi încă înșelați. *Nu dai înapoi copilului instrumentul cu care s-a rănit*“[17].

Revoltele din germinal și prerial, precum și reprimarea lor brutală nu au modificat esențial *problema politică* majoră a încheierii Revoluției; dimpotrivă, au agravat-o și mai mult și au făcut ca rezolvarea ei să devină și mai urgentă. „Zilele“ din germinal și prerial au provocat noi răbufniri ale obsesiei unei posibile întoarceri a Terorii, ale intensificării dramatice a răzbunării îndreptate împotriva „teroriștilor“ duse până la paroxism în timpul masacrelor deținuților din Lyon și din sudul Franței. Linșajele au loc uneori cu sprijinul tacit al populației, dar din ce în ce

---

[17] J.-B. Louvet, discurs rostit în ședința solemnă din 14 prerial, *Moniteur*, vol. XXIV, pp. 608 și urm.

mai des ele sunt înfăptuite de bande specializate de ucigași recrutați din rândurile „tineretului". Deosebirile între „justiția adusă la ordinea zilei" și masacre, a căror origine regalistă este destul de transparentă, tind să se șteargă. La fel de vagi devin și granițele între o *reacție* față de Teroare, care se prevalează de legalitate și cea care recurge ea însăși la samavolnicie și instaurează un fel de contra-Teroare. Pe de altă parte, mulțimea agresând Convenția în strigătele de *Pâine și Constituția din 1793!* aducea în fața Adunării, dacă mai era nevoie, dovada că demontarea Terorii și abolirea Constituției din '93 nu erau decât două aspecte ale aceleiași probleme. Înfrângerea revoltelor pariziene însemna, de fapt, condamnarea în bloc și fără drept de apel a Constituției drept ilegală și teroristă. Republica trebuia să iasă din starea de provizorat și să-și găsească temeiul într-o nouă Constituție.

REACȚIE ȘI UTOPIE

Imediat după 9 termidor nu a fost nici o ezitare cu privire la termenul care denumea evenimentul ce avusese loc: *căderea tiranului* și *triumful libertății* erau, desigur, o *revoluție*. „La 31 mai poporul a făcut propria lui revoluție, la 9 termidor, Convenția Națională a făcut-o pe a ei: libertatea le-a slăvit pe amândouă la fel", constata Convenția în proclamația solemnă adresată poporului francez la 10 termidor. Nenumăratele mesaje care ajung până la Convenție preiau aceeași terminologie. Cuvântul *reacție* nu-și începe adevărata carieră politică decât la sfârșitul perioadei termidoriene. Ca și cum numai în acel moment s-a simțit nevoia de a găsi un termen specific ce ar permite identificarea evenimentelor care s-au succedat, precum și înțelegerea sensului lor.

Ca și cuvântul *termidorian*, termenul *reacție* (ca și derivatele lui, *reactor*, *reacționar*) așteaptă încă să i se scrie istoria și peripețiile.[18] Unele texte atestă nevoia și deci sentimentul pe care-l

---

[18] Jean Starobinski a pus câteva jaloane în incitantul său studiu „Réaction. Le mot et ses usages", *Confrontations psychiatriques*, nr. 12, 1974.

aveau contemporanii că trăiseră fenomene inedite în Revoluție și că mai întâi trebuiau *denumite* pentru ca mai apoi să fie *recunoscute*. La fel ca *revoluție* sau *progres*, termenul *reacție* este preluat de vocabularul politic din mecanică și extins la domeniul moralei. El capătă sensul de mișcare contrarie provocată de o mișcare antecedentă, de simplă *contralovitură*. Așa îl folosește, de pildă, Rousseau: „Toată arta omenirii nu ar putea să împiedice acțiunea brutală a celui tare împotriva celui slab, dar poate să înlesnească găsirea unor mecanisme de *reacție*.“[19] Totuși, înainte de perioada termidoriană, este un termen rar care nu atribuie nici o caracteristică specifică sau o anume „culoare“ politică *acțiunii* sau *reacției*. Aceasta din urmă, mișcare „de sens contrar“ a ideilor și sentimentelor, nu este decât repercusiunea șocului inițial. În acest sens, *reacția* nu se opune *revoluției*: cei doi termeni ar fi mai degrabă complementari. Astfel, după cât se pare, termenul *reacție* a fost asociat pentru prima dată cu urmările zilei de 9 termidor. Tocmai în măsura în care această zi a fost o *revoluție*, o puternică acțiune de eliberare a avut ca efect o *contralovitură*, o *descleștare* a sentimentelor înăbușite în timpul Terorii, de dreptate și de simpatie față de victimele nevinovate. „Evenimente mari au loc la Paris de câteva zile; o mare revoluție s-a petrecut; tiranul nu mai este, patria răsuflă ușurată, libertatea triumfă... După o atât de îndelungată apăsare, este de așteptat o reacțiune *puternică* și *proporțională* cu nenorocirile pe care le-am deplâns: trebuie să dăm sentimentelor tot ceea ce natura omenească cere.“[20]

---

[19] J.-J. Rousseau, *Considérations sur le gouvernement de la Pologne*, în *Œuvres complètes*, vol. III, p. 1018.

[20] *La Société des amis de la Libérté et de l'Égalité séante aux Jacobins de Paris à toutes les Sociétés populaires de la République, le 18 thermidor an II*, în A. Aulard, *La Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, pp. 323–325. În continuare, mesajul insistă totuși asupra riscurilor acestei reacțiuni, oricât de „nobilă și firească“ ar fi ea: „trebuie să punem stavilă acestor sentimente atunci când reaua-voință ar vrea să se servească de ele ca de o armă împotriva libertății publice... Nu pentru ei (dușmanii libertății) a înfăptuit Convenția această *uimitoare revoluție*.“ Șase săptămâni mai târziu, termenul de reacțiune revine, dar de data aceasta el evocă

Încă rar la sfârşitul anului II, termenul *reacţie* este destul de curent după înăbuşirea revoltei din 13 vandemiar anul IV (5 octombrie 1795). El se instalează temeinic în discursul politic, mai ales în vocabularul oficial, îmbogăţindu-se în acelaşi timp cu multiple sensuri. Astfel, Joseph-Marie Chénier, ale cărui rapoarte asupra masacrelor de prizonieri de la Lyon şi din sudul Franţei au jucat un rol important în difuzarea termenului *reacţie*, nu înţelegea să confunde planul politic *termidorian* cu *reacţia*; în felul acesta a vorbi despre *reacţie termidoriană* ar fi fost un contrasens. În raportul său din 29 vandemiar anul IV (deci la două săptămâni după zdrobirea revoltei din 13 vandemiar). Chénier insistă asupra opoziţiei între *epoca* termidoriană şi *reacţia* care i-a urmat atunci şi care a denaturat-o, fiind o mişcare contrarie operei şi spiritului acesteia. Chénier propune chiar un fel de periodizare a istoriei Republicii începând cu 9 termidor. Această dată memorabilă anunţă sfârşitul Terorii cu tot cortegiul ei de tribunale şi de comitete revoluţionare, de eşafoduri şi închisori, de ruine şi tâlhării aflate „la loc de cinste". După această epocă sângeroasă a urmat *epoca termidoriană*, „memorabilă, nemuritoare epocă în care doar Convenţia, adunându-şi forţele despre care credea că sunt pierdute, a recucerit libertatea publică; atunci s-au uscat lacrimile, s-au deschis temniţele, au fost date jos eşafodurile". Convenţia a fost destul de generoasă pentru „a da uitării nedreptăţile şi chiar delictele", ea a crezut în pocăinţa celor care multă vreme au fost duşmanii Revoluţiei şi ai libertăţii. Or, „aceşti *noi republicani* au intrat în rândurile rărite ale vechilor patrioţi pentru a-i gâtui; ei ridicau în slăvi

---

un context neliniştitor şi este însoţit de adjectivul *cruntă*. Astfel, iacobinii întocmesc un bilanţ pozitiv al reluării activităţii lor după „căderea tiranului", al epurării membrilor lor, al îndreptării abuzurilor „care s-au strecurat printre strădaniile patriotismului în mersul înainte al Revoluţiei"; dar ei constată că „în acelaşi timp *s-a făcut simţită o reacţie cruntă*: din toate colţurile Republicii, Societăţile afiliate semnalează că aristocraţia şi federalismul îşi înalţă capul, amintind de eliberarea celor priviţi până atunci ca suspecţi, de tendinţa lor de a se răzbuna împotriva patrioţilor", *Rapport fait à la Société des Jacobins par son Comité de correspondance*, 5 vandemiar, anul III, Aulard, *op. cit.*, vol. VI, pp. 517–518.

reprezentarea națională, dar o făceau numai pentru a o distruge. Sistemul *de indulgență și de generozitate* aplicat cu atâta curaj de Convenție... n-a făcut decât să învenineze resentimentele și să încurajeze crima. De abia puși în libertate, acești prieteni credincioși ai sclaviei și-au pătat cu sânge hainele de proaspăt eliberați, abuzând de principiile care au dus Republica pe marginea prăpastiei." Așa s-a născut *reacția* ale cărei perfidii, fărădelegi și crime le denunță Chénier. El alcătuiește chiar un fel de inventar al actelor și fenomenelor proprii *reacției*: prigonirea patrioților pe motiv că au fost „teroriști"; bande de „tineri", aroganți și provocatori, năvălind în locurile publice, proscriind până și *La Marseillaise*; misterioasele „companii ale lui Isus" și „companiile Soarelui" care au făcut adevărate masacre, mai ales în sudul Franței. „În numele omeniei, al dreptății, al Convenției Naționale înseși", zicându-și „răzbunători ai părinților și patrioților răpuși", acești „scelerați" au atacat Republica, găsind chiar complici printre autoritățile constituite. Tot atâtea fenomene politice care se aseamănă și se completează în așa măsură încât Chénier le reunește sub numele de *reacție*. Aflându-se încă sub șocul provocat de răscoala din 13 vandemiar împotriva Convenției, el nu are nici o îndoială în ce privește culoarea politică a acestei reacții: ea este regalistă. În schimb, pare să șovăie între două interpretări ale originii ei: uneori se mulțumește să se folosească din nou de schema, ca să spunem așa clasică, a „complotului" pus la cale de străini, de emigrați, de preoții refractari etc.; alteori i se întâmplă să explice *reacția* printr-un fel de preschimbare a „sistemului de generozitate", născut la 9 termidor, în „mașină" de răzbunare și de proscriere. De altfel, aceste două versiuni nu se exclud, iar Chénier nu împinge prea departe cercetarea motivelor acestei „denaturări": față de *reacție*, el își exprimă mai ales uimirea și indignarea.[21]

Câteva luni mai târziu, Mailhe nuanțează în același timp și sensul termenului *reacție* și fenomenele respective. „9 termidor

---

[21] Chénier fixează chiar o dată începând cu care *reacția* a denaturat „memorabila epocă termidoriană"; șase luni după 9 termidor, deci în timpul iernii din anul III. Discursul lui Chénier ar merita un comentariu

care trebuia să fie pentru tronul anarhiei ceea ce fusese 10 august pentru tronul monarhiei a fost deviat de la obiectul lui reparator și prezentat ca începutul unei sângeroase și samavolnice *reacții*." Aceasta nu este decât o repercusiune, fenomenul politic este mai complex. Trebuie să-l deosebim de atacurile și de intrigile pur și simplu contrarevoluționare, lansate de dușmanii Revoluției, pe cât de înverșunați pe atât de vechi, în numele valorilor și principiilor care i-au fost întotdeauna potrivnice. *Reacția* și, prin urmare, *reacționarii* au pus stăpânire pe principiile inerente Revoluției și le-au denaturat; ei i-au deviat mersul înainte și progresele. Priviți din acest unghi, reacționarii seamănă în mod ciudat cu teroriștii împotriva cărora cheamă la răzbunare: aceștia instalaseră Teroarea „sub numele libertății"; ceilalți au strâmbat dreptatea, principiul sfânt al lui 9 termidor și s-au servit de ea ca pretext pentru violențele și răzbunările lor arbitrare. Și unii, și ceilalți (și nu este de mirare că uneori sunt aceiași oameni...) urmează „același plan de a dezorganiza, de a pune mâna pe autoritatea legitimă, de a semăna discordia, de a provoca războiul civil"[22].

Broșura lui Benjamin Constant, *Despre reacțiile politice* constituie totodată punctul final al discursului termidorian și

---

mai amplu mai ales pentru partea lui de demagogie, ca și pentru caracterul lui apologetic. Înșirarea atrocităților comise de „reacționari" în sudul Franței, mai ales masacrul de la fortul Saint Jean, la Marsilia, urmărește să compromită răscoala din 13 vandemiar și pe eroii ei. Chénier nu suflă nici un cuvânt cu privire la responsabilitățile ce revin Convenției însăși, care totuși *tolerase* masacrele (reacționând cel mult destul de slab, așa cum o făcuse chiar Chénier în raportul său din 6 mesidor privitor la masacrele din Lyon, unde, de altfel, nu folosea termenul *reacție*). Chénier găsește accente patetice pentru a proslăvi opera Convenției și destinul membrilor acesteia. „Într-o zi, după ce anii vor maturiza Republica, membrii acestei Convenții defăimate, atacate, ucise de toate facțiunile vor rămâne drepți în picioare ca acei stejari răzleți într-o pădure pârjolită căreia i s-a dat foc." Evocarea ar fi fost și mai elocventă dacă n-ar fi justificat decretul celor două treimi...

[22] *Cf.* Mailhe, *Rapport du 8 germinal an IV au Conseil des Cinq-Cents, sur les sociétés populaires*, *Moniteur*, vol. XXVIII, p. 89.

punctul de ruptură cu el. La începutul carierei sale şi al reflecţiilor lui politice, Constant acceptă ordinea republicană precizată de Constituţia anului III, dar refuză să împartă cu termidorienii trecutul şi răspunderile pentru *reacţiile politice*. (*Reacţia* devine pentru prima dată obiectul unei reflecţii sistematice, dovadă a succesului pe care-l cunoaşte acest termen în cadrul discursului politic şi a importanţei dobândite de problematica pe care o denumeşte în reflecţia asupra experienţei revoluţionare.) Pentru Constant, *reacţiile politice* se explică prin fenomenul revoluţionar, ele urmează revoluţiilor care n-au izbutit de la început şi care, din acest motiv, se prelungesc prea mult. „Atunci când acordul între instituţiile şi ideile unui popor este distrus, revoluţiile devin inevitabile. Ele tind să restabilească acest acord… Când o revoluţie îşi atinge de la început acest obiectiv şi se opreşte aici fără a merge mai departe, ea nu iscă nici o reacţie pentru că nu este decât o trecere şi momentul de sosire este şi cel ce repaus.“ Când o revoluţie trece de aceste limite, ea se transformă oarecum într-un pendul nebun, oscilând într-o mişcare necontrolată şi necontrolabilă: „Când o revoluţie împinsă dincolo de limitele ei se opreşte, ea este readusă mai întâi în interiorul limitelor ei. Este *retrogradată*, cu atât mai mult cu cât înaintase prea mult. Moderaţia ia sfârşit şi încep reacţiile… Există două feluri de reacţii: cele care se exercită asupra oamenilor şi cele care au ca obiect ideile. Eu nu numesc reacţie dreapta pedepsire a vinovaţilor şi nici întoarcerea la ideile sănătoase. Prima aparţine legii, cea de a doua raţiunii. Ceea ce, dimpotrivă, deosebeşte în mod esenţial reacţiile este înlocuirea judecăţii cu arbitrarul: în loc să fie judecaţi oamenii, ei sunt proscrişi, în loc să fie analizate ideile, ele sunt respinse.“ Nu ne revine nouă sarcina să urmărim evoluţia acestor definiţii care se continuă printr-o reflecţie politică originală. Nu vom reţine decât un singur punct. Constant este îndeosebi sensibil la fenomenul *transfugilor politici* legat inseparabil de reacţiune. El îi denunţă pe „aceşti oameni cruzi şi laşi, dornici să cumpere cu sânge iertarea pentru sângele pe care l-au vărsat şi care nu pun nici un frâu exceselor lor“, nişte „asasini convertiţi, proconsuli

pocăiţi“. Aluzie transparentă la foştii terorişti care, „duşi de valul reacţiunii, lăsau Convenţia să înlocuiască relele pe care le făcuse cu rele pe care ar fi trebuit să le prevină“, mai ales în timpul „reacţiei de după 1 prerial“. *Reacţiile* nu fac decât să schimbe o samavolnicie cu alta, „marele duşman al libertăţii, viciul care corupe orice instituţie“. Ele recurg la samavolnicie pentru a restabili dreptatea şi libertatea batjocorite, dar aceasta are drept urmare faptul că „îndreptarea se transformă în reacţie, adică în răzbunare şi dezlănţuire de patimi“. Constant atacă, pe de altă parte, „transfugii filozofiei“ care, ca La Harpe, s-au convertit la bigotism şi vor să restabilească „prejudecăţile şi fanatismul“. Cotind-o brusc, toţi aceşti transfugi politici şi ideologici riscă să antreneze ţara într-o *reacţie* violentă care, la rândul ei, va da, fără îndoială, naştere altei reacţii, de sens opus, şi va perpetua în acest fel Revoluţia. Or, esenţialul este s-o terminăm, s-o închidem în graniţele ei şi astfel să ne întoarcem la principiile ei. Constituţia din anul III oferă, pentru prima dată, şansa de a opri mişcarea pendulului care înlocuieşte un arbitrar cu altul, de a pune capăt „reacţiilor politice“, de a înlocui arbitrarul cu legea. Astfel, Constant împărtăşeşte în parte discursul termidorian despre reacţie, dar, în acelaşi timp, se distanţează de el. S-ar zice că vrea să desprindă Constituţia anului III, opera care încununează perioada termidoriană, de antecedentele ei nefaste, s-o salveze de neliniştitoarele extremisme de toate soiurile, lăsate moştenire de aceeaşi epocă a elaborării ei. „Dacă reacţiile sunt un lucru îngrozitor şi funest, evitaţi arbitrarul căci atrage după sine reacţiile care-i asigură stăpânirea... Numai sistemul de principii oferă un echilibru trainic. Doar el opune agitaţiei politice o fortăreaţă de neînvins.“ Pentru Constant există deci reacţii de „stânga“ şi de „dreapta“, dacă păstrăm metafora mişcării pendulului, una antrenând-o pe cealaltă. Numai întoarcerea la *centru*, la principiile lui ’89 ale libertăţii şi legii poate să asigure stabilitatea politică.[23]

[23] Benjamin Constant, *Des réactions politiques* (anul V), în B. Constant, *Écrits et discours politiques*, prezentare de O. Pozzo di Borgo, Paris, 1964, vol. I.

Sunt tot atâtea ilustrări ale omniprezenței, ca să spunem așa, a unui cuvânt care-și caută semnificația. Această prezență trădează, spunem noi, nevoia viu resimțită de protagoniștii politici de a inventa un termen pentru a identifica fapte, evenimente și tendințe politice care alcătuiau un fenomen inedit, cu contururi vagi și cu frontiere nesigure. Șovăielile acestea privitoare la sensul care trebuie dat termenului trădează o neliniște și o situație ea însăși confuză. Discursul oficial rezervă termenul de *reacție* numai pentru *alunecările* de la planul politic termidorian inițial, pentru denaturările lui sau chiar deturnarea lui de către forțe ostile Republicii. Caracterul apologetic al discursului este evident: el urmărea să absolve Convenția de răspunderile care-i reveneau în creșterea „reacției“. Era ușor s-o acuzi că tolerase prea mult timp sau chiar că încurajase toate aceste fenomene pe care le inventariase Chénier după 13 vandemiar: persecutarea arbitrară și sălbatică a personalului politic al anului II, identificat global cu „teroriștii“, toleranța, chiar bunăvoința, față de „tineretul aurit“ care lua în stăpânire spațiul public, strada, piețele, teatrele, defăimarea sistematică a simbolismului și ritualului izvorâte din anul II etc. A adopta *revanșa legală* ca răspuns politic la problemele ridicate de dezmembrarea Terorii era o alegere-capcană ce implica un risc de escaladare a represiunii. Desigur, Convenția și Comitetele ei de conducere nu au organizat chiar ele masacrele; excesele politicii de represiune legală și sistematică împotriva „băutorilor de sânge“ erau totuși previzibile și inevitabile; în afară de aceasta, în anumite cazuri, mai ales la Marsilia, reprezentanții în misiune devin pe față complicii călăilor. După revolta din 1 și 2 prerial, Convenția trece la un fel de exorcism colectiv al propriului său trecut terorist în timpul ședințelor în care curgeau cu zecile denunțurile împotriva deputaților, oferind astfel țării un spectacol ce reducea cu nerușinare politica la o simplă răfuială. De aici și până la a-i acuza pe „termidorieni“ că sunt „reacționari“, contrarevoluționari chiar, abia mascați, nu era decât un pas. Foștii militanți iacobini și sanculoți, persecutați, arestați, cu domiciliu forțat, nu vor ezita să facă acest pas. Reacția înceta să mai fie un

episod, pentru a deveni *un sistem global de putere* concentrând toată evoluția politică începută în 9 termidor.[24]

Au existat deci *mai multe reacții* în interiorul a ceea ce se numea uneori *reacția termidoriană*. A existat o *reacție* antiiacobină și antiteroristă, o contralovitură a opiniei publice care cerea îndreptarea relelor și alinarea suferințelor îndurate în timpul Terorii în numele „dreptății la ordinea zilei". A existat o *reacție* care, împinsă de setea de răzbunare, identifica Teroarea și sechelele ei cu bilanțul Revoluției, punând în cauză chiar principiile acesteia. *Reacția* a îmbrăcat atunci forma contestării principiilor din '89 sau, într-o altă variantă, a repunerii în cauză a Republicii, socotită inaplicabilă ca formă de guvernământ într-o țară mare (clasica problematică a reflecției politice moștenite de la Lumini). A existat și *reacția* din domeniul ideilor, când „publiciști" de curând convertiți la catolicism renegau și condamnau cu un zel de neofit spiritul luminat pe care-l îmbrățișau încă în ajun. Contururile și limitele fiecăreia dintre aceste *reacții* sunt greu de trasat și fac ambiguă utilizarea acestui termen fundamental în *discursul* termidorian. În practică, și mai ales în comportarea protagoniștilor politici, toate aceste diferențe prea subtile tindeau să se șteargă, iar *reacția* sfârșește prin a acoperi o gamă de poziții, mergând de la liberalismul republican până la regalismul intransigent.

Dar *reacția*, în sensul mișcării de renegare a principiilor întemeietoare ale Revoluției, nu constituie decât un aspect secundar al momentului termidorian. Paroxismul violenței,

---

[24] Cu privire la represiunea împotriva personalului politic al Terorii de către puterea termidoriană, *cf.* lucrarea fundamentală a lui R. Cobb, *The Police and the People*, Oxford, 1970 (trad. fr. *La Protestation populaire en France, 1789–1820*, Paris, 1975). Cobb observă, de altfel, că represiunea împotriva „teroriștilor" se bucura de un sprijin larg al unei întregi părți a populației, care-și lua revanșa asupra celor ce stăpâniseră orășelul ei în timpul Terorii. Pe de altă parte, la Lyon, unde masacrele erau făptuite de mici bande organizate ca niște comandouri, linșajul se bucura uneori de o aprobare populară reală: asistența se ridica până la 40 000 de persoane care-și manifestau aprobarea față de „pedepsirea mathevinilor"; *cf.* R. Fouc, *La Réaction thermidorienne à Lyon (1795)*, *op. cit.*

grozăviile masacrelor au rămas episodice şi nu şi-au găsit prelungirea într-un *sistem de putere*, contrar violenţei ridicate la rangul de sistem în timpul Terorii. Criza din primăvara anului III a antrenat, ca un efect imediat, creşterea „reacţiei", dar ea a accelerat şi căutarea unor *răspunsuri pozitive şi instituţionale* în problemele pe care le generase experienţa politică termidoriană. Forţa şi slăbiciunea politicii termidoriene provin din aceea că ea se definea în primul rând şi mai ales negativ în raport cu cele două extremisme politice: nici Teroare, nici monarhie. Formulă destul de vagă, la 9 termidor ea nu putea să definească un plan politic durabil şi coerent. La începutul anului II un asemenea plan devenea urgent. *O nouă Constituţie* era chemată să răspundă acestei duble necesităţi: să tragă *învăţăminte din trecut şi să formuleze un proiect pentru viitor*. Ea trebuia nu numai să încununeze experienţa politică a perioadei termidoriene, ci şi, pe scară mai largă, istoria complexă şi dureroasă a şase ani de revoluţie.

Experienţa termidoriană, ca orice experienţă politică, vehiculează amintiri şi aşteptări, temeri şi speranţe. Dezbaterea constituţională din anul III, ca şi Constituţia însăşi, oferă istoricului posibilitatea de a scruta ansamblul de reprezentări politice ale Convenţiei care-şi trăia sfârşitul, jocul complex care se instituie între memoria şi speranţele protagoniştilor politici.[25]

Autorii Constituţiei erau conştienţi de noutatea şi originalitatea sarcinii care le revenea. Noua Constituţie trebuia să definească principiile şi instituţiile unei *Republici constituţionale* şi prin aceasta *să termine Revoluţia*. Ea nu putea să reia nici bazele nici instituţiile Constituţiei din '91: mai întâi, era monarhică şi apoi făcuse ca ţara să fie neguvernabilă. Nu putea să se inspire nici din Constituţia din '93 (pentru motive pe care le-am menţionat: era o Constituţie încropită şi impracticabilă, care confunda democraţia directă cu sistemul reprezentativ, rod amar al Terorii şi al demagogiei). Desigur, exista şi proiectul

[25] B. Baczko, *Les Imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*, Paris, 1984, pp. 34 şi urm.

lăsat de Condorcet, abandonat în urma presiunii Muntelui și a străzii, chiar înainte de a fi discutat. El suferea totuși de un defect esențial: din motive evidente nu putea ține seama de experiența Terorii. Or, noua Constituție trebuia să răspundă la o îndoită așteptare a Convenției termidoriene: *să apere Republica* și *s-o protejeze cu eficacitate* împotriva oricărui risc de restabilire a Terorii; numai în felul acesta putea încheia Revoluția menținând Republica și despărțind principiile din *primii doi ani* de istoria ei efectivă. Ea trebuia deci să se inspire din principiile ei fondatoare din '89, dar să tragă în același timp învățămintele pe care le impunea experiența Terorii; în felul acesta ea putea da zilei de 9 termidor adevărata ei semnificație. *A termina Revoluția*: nici planul, nici sloganul nu erau noi. Promisiunea de a duce Revoluția până la capăt servise, se știe, de multe ori ca prilej, chiar ca pretext pentru voința de radicalizare. În 1795, se dorește contrariul: Revoluția nu se poate termina cu împlinirea tuturor speranțelor și promisiunilor, pe cât de nedefinite pe atât de demagogice cărora le-a dat naștere. Dezamăgirea, sau dacă vreți realismul, stă la baza elaborării Constituției. A termina *Revoluția* înseamnă să instaurezi Republica ca stat de drept, pe baze temeinice și trainice, și în acest fel s-o aperi de întoarcerea propriului ei trecut prevalându-se de promisiunea revoluționară nedefinită și de suveranitatea nelimitată a poporului.

În 1795, conștiința că toți se găseau în fața unei sarcini inedite amintește în chip ciudat de spiritul care însuflețea în vara-toamna lui 1789 prima mare dezbatere constituțională, în cursul căreia „partidul patriotic" s-a scindat într-o „stângă" și o „dreaptă". Dar în șase ani, termenii în care se punea elaborarea unei Constituții pentru Franța se schimbaseră radical, iar această schimbare putea, oarecum, să servească drept unitate de măsură pentru evoluția culturii și mentalității politice. Să reținem, foarte pe scurt, doar câteva elemente.

În '89, accentul este pus pe refuzul radical al trecutului; a elabora o Constituție înseamnă să redefinești contractul social al francezilor, iar acesta nu poate fi decât un contract de întemeiere. Francezii alcătuiesc, desigur, o națiune veche; Revoluția

a regenerat-o şi astfel poate să acţioneze ca şi cum Istoria ar începe odată cu ea. Asumându-şi de aici înainte pe deplin suveranitatea deschisă spre viitor, Naţiunea regenerată îşi întemeiază identitatea nu pe trecutul ei apăsat de tiranie şi de prejudecăţi, ci pe *proiectul politic şi moral ce trebuie realizat*. În anul III, noua Constituţie îşi propune să cimenteze Naţiunea, deschizându-se spre viitor şi formulând un proiect de societate, dar identitatea colectivă este concepută *în funcţie de trecutul pe care Naţiunea şi deci Republica trebuie să şi-l asume*. Revoluţia are în spatele ei un trecut de care nu poate să scape; prezentul urmează imediat după trecutul Terorii.

> „Ah! este un lucru foarte greu să obţii prin înţelepciune ceea ce adesea nu se obţine decât prin trecerea timpului; dar pentru că noi vrem s-o luăm înaintea viitorului, să ne îmbogăţim cu ajutorul trecutului. Avem în faţa noastră istoria mai multor popoare; o avem şi pe a noastră: să străbatem întinsele câmpii ale revoluţiei noastre, acoperite de atâtea ruine de parcă am vedea urmele şi pustiirile timpului; un ogor al gloriei şi al durerii unde moartea a secerat atâtea vieţi, unde libertatea a repurtat atâtea victorii. Am trăit şase secole în şase ani. Fie ca această costisitoare experienţă să nu fi fost zadarnică pentru voi.“[26]

Contrar simbolurilor şi reprezentărilor ei, Revoluţia nu este apa vie a tinereţii fără bătrâneţe. Ea îmbătrâneşte şi te îmbătrâneşte. Sentimentul de a trăi un timp care uzează şi face ravagii este refrenul dezbaterilor constituţionale.

Dorinţa de a ţine seama atât de propriile experienţe, cât şi de acelea ale altor naţiuni este şi ea clar exprimată. În dezbaterile din ’89 se insistase mai ales asupra *originalităţii absolute* a proiectului de societate ce trebuia făurită pentru Franţa: o naţiune regenerată, plecând de la zero, în care totul trebuia inventat, şi nu imitat. Ea nu va imita Anglia, un popor corupt, cu instituţii purtând pecetea prejudecăţilor şi spiritului aristocratic,

[26] Boissy d’Anglas, *Discours préliminaire au projet de constitution pour la République française*, *op. cit.*, *Moniteur*, vol. XXV, pp. 81 şi urm.

nu va imita nici Statele Americii, țară, fără îndoială, nouă și liberă, dar care trăiește într-un mediu sălbatic, și nu în miezul bătrânei Europe. Totuși în dezbaterile din anul III este adesea evocat exemplul Statelor Unite; experiența lor constituie, în primul rând, argumentul de căpetenie în favoarea bicameralismului. Experiență pozitivă, cu atât mai demnă de apreciere cu cât se potrivea cu învățămintele ce trebuiau trase din erorile comise în timpul Revoluției: o Adunare unică învestită cu puteri exagerate se lasă prea ușor dominată de demagogi și de ucenici în ale tiraniei. Să te apleci asupra trecutului Revoluției înseamnă s-o relativizezi în timp și în istorie. Astfel începe dezbaterea asupra problemei dacă vicisitudinile Republicii nu se trăgeau din aceea că francezii ar fi o națiune prea coruptă și nu îndeajuns de civilizată ca să știe să trăiască în democrație.[27] În '89, reprezentarea rupturii radicale cu trecutul și dorința de a înfăptui o operă în întregime nouă și originală mergeau mână în mână cu afirmarea suveranității nelimitate a Națiunii. Voința *ei* nu este în nici un fel limitată atunci când hotărăște cu privire la ea însăși. Națiunea poate și trebuie să-și exercite *puterea constituantă* în toată plenitudinea ei fără nici o îngrădire. În anul III suveranitatea Națiunii nu încetează să fie recunoscută ca fundament al Republicii; se admite totuși că ea trebuie neapărat să fie limitată. Dogma suveranității nelimitate a poporului a servit la legitimarea Terorii, a ravagiilor ei, a tiraniei exercitate în numele „poporului în picioare" de o gloată ignorantă care se prevala de democrația directă. Înțelepciunea și învățămintele trase din trecut cer anumite îngrădiri instituționale, legale și morale puse suveranității poporului. Exemplul lui Sieyès este foarte grăitor pentru această evoluție a ideilor. Autorul lucrării *Ce este Starea a Treia*, care, în '89, demonstra caracterul

---

[27] Polemica referitoare la Teroare între Lezay-Marnesia (*Des causes de la Révolution et de ses résultats*) și Benjamin Constant (*Des effects de la Terreur*) este îndeosebi revelatoare pentru reflecția termidoriană asupra istoriei Revoluției. *Cf.* studiul lui F. Furet, „Une polémique thermidorienne sur la Terreur: autour de Benjamin Constant", *Passé-Présent*, nr. 2. 1983.

nelimitat al puterii constituante ce întruchipa voința generală a Națiunii suverane, nu șovăie în anul III să combată această „dogmă" de care abuzaseră „fanaticii" și „demagogii". „Puterile nelimitate sunt un monstru în politică și o mare eroare a poporului francez... Atunci când se formează o asociație politică, nu se pun laolaltă toate drepturile pe care fiecare individ în parte le aduce, toată puterea întregii mase de indivizi." Aluzia la *Contractul Social*, din care a fost scoasă aproape textual această formulă, este evidentă. Or, continuă Sieyès, „nu se pune laolaltă sub numele de putere publică sau politică decât cât mai puțin și numai ceea ce este necesar pentru a menține pe fiecare în drepturile și datoriile sale. Această parte de putere nu seamănă nici pe departe cu ideile exagerate cu care a fost învestită ceea ce se numește *suveranitatea* și băgați de seamă că eu vorbesc despre suveranitatea poporului, căci, dacă există o suveranitate, aceasta este."[28] Sistemul reprezentativ îngrădește în mod necesar suveranitatea populară. Cuvântul suveranitate nu a căpătat „aceste dimensiuni colosale în imaginație" decât din cauza „superstițiilor regale care erau întipărite în spiritul francezilor; regii-despoți își atribuiau o putere nelimitată și cumplită; suveranitatea poporului trebuia să fie și mai mare". Trebuie deci ca suveranitatea să reintre în limitele ei firești dacă nu vrem să recădem în greșelile Constituției din 1793. Eroarea nefastă își are sorgintea în conceptul rousseauist de voință generală, una, indivizibilă și inalienabilă, și care nu poate greși. Or, acest voluntarism este el însuși nociv, așa cum a dovedit-o Teroarea. „Blestemate fie popoarele care cred că știu ce vor când nu fac altceva decât să vrea." „A vrea" este lucrul cel mai ușor, dar trebuie să știi să organizezi corpul politic.

---

[28] Sieyès, Discursul din 2 termidor anul II, în P. Bastid, *Les Discours de Sieyès dans les débats constitutionnels de l'an III*, Paris, 1939, pp. 17–18, 32 și urm. Am discutat mai pe larg ideile lui Sieyès despre puterea constituantă și suveranitatea nelimitată în studiul meu: „Contractul social al francezilor. Sieyès și Rousseau", *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, vol. I, *The Political Culture of the Old Regime* editat de K.M. Baker, Oxford, 1987, pp. 493–515.

Autorii Constituţiei din anul III împărtăşesc îngrijorarea lui Sieyès şi acceptă unele din soluţiile pe care le propune: sistemul reprezentativ trebuie neapărat să limiteze suveranitatea populară; el apără libertăţile individuale inalienabile împotriva riscurilor şi pericolelor care ameninţă cu anularea lor de către voinţa aşa-zisă generală, deci împotriva puterii nelimitate care s-ar prevala de ea: el se întemeiază pe principiul raţional al diviziunii muncii care, aplicat în politică, cere ca ea să fie socotită ca o activitate specializată încredinţată persoanelor luminate şi competente, dispunând de timpul şi mijloacele care le permit să se consacre acestei activităţi.

Astfel, numai interesul general poate să fie luat în consideraţie şi numai reprezentanţilor, şi nu reprezentaţilor, le revine sarcina de a formula voinţa generală. Se elaborează astfel, ca o reacţie la Teroare, versiunea specifică a liberalismului francez care încearcă să împace inegalitatea de fapt cu egalitatea de drept, suveranitatea poporului cu puterea exercitată de elitele luminate. Instaurarea unei *democraţii a capacităţii* ar răspunde, în termeni constituţionali, unei duble preocupări: să închidă sistemul politic cu un dispozitiv instituţional care ar împiedica Revoluţia să se declanşeze din nou, să formuleze un plan de viitor care ar reuni toţi cetăţenii, recunoscându-le egalitatea civilă, dar care ar garanta „conducerea Naţiunii de către cei mai buni“. Altfel spus, cum să termini Revoluţia dând totodată o speranţă, chiar o utopie, pentru perioada de după Revoluţie?

În perspectiva noastră, două promisiuni ale Constituţiei din 95 spre care se deschide făurirea unui nou spaţiu politic şi instituţional capătă o importanţă deosebită: ordinea în stabilitate şi progresul prin instruire. După ani întregi în care zguduirile permanente erau la ordinea zilei, visul unei *alte realităţi*, în opoziţie cu experienţele recente, ar vrea să asigure vieţii colective un cadru stabil şi durabil. Convenţia, care îşi trăia sfârşitul, creează *utopia ordinii republicane* care ar rezista răsturnărilor graţie mecanismelor de autoconservare. În acel plan al anului III pe care l-am amintit, Sieyès propune constituirea unui „juriu *constituţionar*“, a unei instanţe reprezentative însărcinate să

vegheze asupra permanenței instituțiilor și să împiedice orice schimbare rapidă. Constituția anului III n-a reținut propunerea lui Sieyès, dar regăsim în ea aceeași preocupare de a apăra instituțiile. Procedura prevăzută pentru o eventuală revizuire a Constituției este o dovadă în acest sens: deosebit de greoaie, ea impunea ca o condiție prealabilă pentru orice schimbare o propunere a Sfatului Bătrânilor, repetată de trei ori, „făcută în trei perioade depărtate unele de altele cu cel puțin trei ani“ și ratificată de Consiliul celor Cinci Sute etc. Orice apel la o formă oarecare de democrație directă este drastic eliminat, sunt luate nenumărate precauții pentru a proteja o Adunare de revizuire față de presiunile străzii sau ale puterii executive.[29] Retrospectiv este, bineînțeles, foarte și chiar prea ușor să demonstrezi cât de iluzorii erau aceste speranțe de stabilizare și cât de mult s-a înșelat Convenția termidoriană în privința proiectelor sale instituționale. Cele două limite pe care trebuia să le fixeze: „nici tiranie, nici monarhie“ păreau să traseze o cale magistrală progreselor Republicii. În realitate, ele nu defineau decât un spațiu de manevră politică foarte îngust. Constituția construia instituții și era necesar ca acestea să se mențină în echilibru prin jocul complex de limitare reciprocă a puterilor. Istoricii au reproșat adesea mecanismelor instituționale o prea mare complexitate, ceea ce a provocat paralizia lor și a grăbit ziua de 18 brumar. Fenomenul politic fundamental se află altundeva: în pofida amplei sofisticări instituționale și juridice, era vorba în definitiv de *o democrație într-un stadiu destul de rudimentar al elaborării ei istorice*. În această privință, Constituția anului III este deosebit de semnificativă pentru limitele imaginației politice și sociale din perioada revoluționară, tocmai din pricina tuturor precauțiilor acumulate.

---

[29] *Cf.* Titlul II, în J. Godeschot, *Les Constitutions...*, *op. cit.*, pp. 138–139. Contrastul cu proiectul lui Condorcet care voia să asigure *revizuirea periodică a Constituției* pe calea referendumului, pentru ca „voința generală“ a unei generații să nu fie în nici un fel o stavilă pentru generația viitoare, este frapant. Exemplu izbitor, care ar merita un comentariu mai larg, de incidență a experienței Terorii asupra liberalismului francez.

Această Constituție concepe spațiul politic cel mult în termeni de separare şi de echilibru al puterilor, de exercitare a puterii de către un guvern reprezentativ şi de reînnoire destul de frecventă (aceasta pentru a împiedica menținerea la conducere a aceluiaşi personal în scopul de a lăsa acces liber „celor mai buni“). Dar ea împărtăşeşte reprezentarea *monistă* şi *unitară* a spațiului politic, comună iacobinilor şi liberalilor. Instituțiile reprezentative, presa liberă etc. ar trebui să administreze, să organizeze şi să lămurească *voința generală* şi, prin urmare, să contribuie la unitatea Națiunii. *Dezbinările* nu pot folosi decât intereselor particulare şi partizane, ceea ce duce la tulburări şi lupte între facțiuni. Cu alte cuvinte, termidorienii nu pot nici concepe, nici imagina un spațiu politic *cu necesitate divizat în tendințe opuse, deci cu necesitate conflictual și contradictoriu*. Din acest punct de vedere, Constituția anului III rămânea prizoniera mitologiei revoluționare a *Națiunii unitare* şi a vieții politice percepute ca expresie a unității ei. Convenția termidoriană nu admite pluralismul politic, nici măcar ca pe un rău necesar; în felul acesta ea nu inventează nici măcar unul din mecanismele funcționării sale. Ajustările între opinia publică, în mod necesar variabilă de la o alegere la alta, şi echipa la putere vor fi de atunci rezultatul unor lovituri de stat.

Cât despre visul progresului civilizator realizat prin instruire, nimic nu-l ilustrează mai bine, în mod paradoxal, ca instituirea unui cens cultural. Constituția prevedea că „tinerii nu pot fi trecuți în registrul civic dacă nu fac dovada că *știu să citească și să scrie și că au o meserie*... Acest articol nu va fi pus în aplicare decât începând cu anul XII al Republicii“[30]. Deseori, acest articol care instituia un cens cultural a fost interpretat ca un simplu corolar al abandonării sufragiului universal. Într-adevăr, sunt cetățeni numai aceia care plătesc o contribuție directă. Și aici s-a văzut intenția de a exclude din sânul „Poporului suveran“ grupurile sociale cele mai defavorizate şi prin urmare confirmarea caracterului „burghez“ al Constituției. Problemele

---

[30] *Ibid.*, Titlul II, art. 16, p. 105.

ridicate de acest articol sunt infinit mai complexe decât aceste clişee. Setul de măsuri este revelator atât pentru temerile, cât şi pentru speranţele elitelor republicane din acea perioadă. Desigur, dorinţa de a ieşi din Teroare, ca şi noile opţiuni politice impuneau neapărat redefinirea alianţelor sociale. În acest sens, „termidorienii" se îndreaptă în mod foarte firesc spre „proprietari", spre grupurile sociale mai înstărite, cumpărătorii bunurilor naţionale (achiziţionarea acestora este, de altfel, garantată de Constituţie), şi mai ales spre notabili, strategie socială care mergea mână în mână cu dorinţa de a reanima manufacturile şi comerţul ruinate de Teroare. Dar şi aici este vorba tot de întoarcere la origini, la ideile şi principiile Luminilor, regândite şi adaptate în funcţie de experienţele revoluţionare. De aici şi modelul unei „democraţii a capacităţii", a unei Republici guvernate de cei mai luminaţi:

> „Trebuie să fim guvernaţi de cei mai buni; cei mai buni sunt cei mai instruiţi, cei mai interesaţi în păstrarea legilor; or, cu foarte mici excepţii, nu veţi găsi asemenea oameni decât printre cei care, posedând o proprietate, sunt legaţi de ţara unde se găseşte aceasta, de legea care o ocroteşte, de liniştea care o apără; ei datorează acestei proprietăţi şi bunăstării pe care o creează educaţia ce i-a făcut capabili să discute cu agerime şi justeţe avantajele şi neajunsurile legilor care hotărăsc soarta ţării lor. Cel fără proprietate, dimpotrivă, trebuie să facă un efort continuu pentru a avea interesul să păstreze o ordine care nu are ce să-i apere şi a se opune unor transformări care pot să-i dea oarecare speranţe. Trebuie să-i presupunem idei bine precizate şi foarte profunde pentru ca el să prefere binele real celui aparent, interesul viitorului celui prezent."[31]

Această opţiune socială incontestabilă se traduce în condiţiile ce trebuie îndeplinite pentru a fi numit „elector" (fiecare adunare primară numeşte un elector la două sute de cetăţeni). Iar aceşti electori întruniţi în adunări electorale aleg, la rândul

---

[31] Boissy d'Anglas, *op. cit.*, p. 92.

lor, membrii corpului legislativ, membrii Tribunalului de Casaţie, judecătorii tribunalelor civile etc. (Constituţia introduce votul secret în toate alegerile.) Pentru aceşti electori, ştacheta era foarte ridicată, ei trebuiau mai ales să dispună de venituri mari, ceea ce reducea numărul lor la aproximativ 30 000 de persoane pentru toată Franţa. Dar introducerea censului financiar şi cultural avea în sine urmări limitate. Restabilirea regimului cenzitar nu a suscitat într-adevăr opoziţii însemnate; el a fost acceptat aproape în unanimitate de Convenţie, ca şi de adunările primare, în ciuda faptului că în virtutea acestui regim nu ar fi trebuit să fie decât şase milioane de cetăţeni activi din şapte milioane şi jumătate de francezi autorizaţi să voteze. Lipsa de interes faţă de restabilirea censului se explică printr-un fapt esenţial: pe tot parcursul Revoluţiei, oricare ar fi fost regimul electoral, fie universal, fie cenzitar, a persistat o abţinere de la vot care putea să meargă până la 90%. Acest absenteism de masă confirmă caracteristica generală a culturii politice pe care am menţionat-o: învăţarea democraţiei este lentă şi dificilă; ea se realizează în situaţia specifică a unui *spaţiu politic modern* creat într-*un mediu cultural şi mintal foarte tradiţional*.

Stabilirea unui *regim cenzitar cultural* dădea indirect şi pe ascuns dreptate celor care afirmau că Republica venise prea devreme, înainte ca Luminile să lumineze întreaga populaţie, şi nu numai elitele. Răsturnarea politică o luase înaintea progresului civilizator. Dar mai era şi o respingere categorică a unei axiome din filozofia politică a acelei vremii, după care sistemul republican nu era potrivit decât pentru ţările mici şi nu pentru marile naţiuni moderne. În această privinţă Constituţia nu lăsa să plutească nici o urmă de îndoială. Dacă poporul ar fi fost mai luminat, nenorocirile din primii doi ani ai Republicii ar fi putut fi evitate. Dar orele întunecate nu trebuie să compromită nici principiile, nici bilanţul Republicii. Aceasta nu trebuie „să se bazeze pe eşafoduri". 9 termidor a demonstrat că Naţiunea republicană este capabilă să învingă pericolele care o ameninţă; noua Constituţie exprimă voinţa de a recupera rămânerea în

urmă culturală a țării și de a face în așa fel încât poporul, după ce a fost civilizat, să nu poată face niciodată cale-ntoarsă pe drumul progresului. Astfel, instituirea censului cultural, ca și multe alte măsuri termidoriene, se caracteriza prin ambiguitatea dorințelor care vor să îmbrățișeze tendințe opuse; se urmărea evitarea revenirii la problemele „gloatei“ și „vandalilor“ ignoranți, care își închipuiau că pot să conducă fără să știe să se conducă pe sine, din cauză că nu știau să citească și să scrie și, în același timp, exista dorința de a da un temei convingerii că prin instruire, prin însușirea unui minim de cultură avea să fie asigurată condiția prealabilă exercitării drepturilor civice. Apărând poporul împotriva lui însuși, Republica urma să fie apărată de poporul vandal. Acest proiect constituțional trimite, la urma urmei, la o altă speranță și îi dă consistență: Luminile și Revoluția sunt indisociabil legate; încercările prin care a trecut Națiunea nu vor fi fost zadarnice. La capătul drumului, Franța va fi o țară de oameni luminați și de cetățeni, sau dacă vreți, de cetățeni *tocmai pentru că* sunt oameni luminați. Luminile se aflau la obârșia Revoluției, Luminile trebuie s-o încheie. Puterea își asuma în acest fel o misiune pedagogică: trebuia să ajute cu eficiență artele, instruirea și îndeosebi formarea noilor elite. Constituția anului III a fost completată prin decretul asupra organizării instrucțiunii publice, unul dintre ultimele acte ale Convenției. În raportul său, Daunou rezumă mai bine decât oricine visurile și simbolurile pedagogice termidoriene: Termidor sau o Republică luminată care s-ar întoarce chiar la izvoarele Revoluției, Termidor sau Luminile victorioase care ar pune un punct final încercărilor revoluționare.

> „Literele au urmat, de trei ani încoace, soarta Convenției Naționale. Ele au gemut alături de noi sub tirania lui Robespierre, au urcat pe eșafod odată cu colegii voștri și, în acele vremuri de restriște, patriotismul și științele, amestecându-și regretele și lacrimile, cereau înapoi din aceleași morminte victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, recăpătând puterea și libertatea, le-ați folosit în primul rând pentru a consola și a încuraja

artele... Reprezentanţi ai poporului, după atâtea zguduiri, atâtea suspiciuni neliniştitoare, atâtea războaie necesare, atâta neîncredere plină de virtute, după cinci ani atât de plini de tulburări, de strădanii şi de jertfe, a venit şi vremea bunăvoinţei, a apropierii, a unirii, a odihnei în mijlocul pasiunilor blânde şi al sentimentelor paşnice. Şi cine mai bine decât instrucţiunea publică va îndeplini această funcţie de reconciliere naţională? Da, literelor le revine să încheie revoluţia pe care au început-o, să stingă toate învrăjbirile, să restabilească înţelegerea între toţi cei care le cultivă; şi nu putem să nu recunoaştem că în Franţa, în secolul al XVIII-lea, sub domnia Luminilor, pacea între oamenii luminaţi este şi semnalul păcii în lume."[32]

Termidor învestea statul republican cu o misiune educativă durabilă care reproducea şi întruchipa opoziţia între *o putere civilizatoare şi un popor care trebuia civilizat*. Opoziţie moştenită de la Lumini, dar reactivată şi adaptată pentru a putea trage din Revoluţie, şi mai ales din Teroare, concluziile necesare pentru putere şi popor. Nu există putere legitimă fără suveranitatea care constă în universalitatea cetăţenilor, dar nu există cetăţeni fără un stat care să le deschidă drumul spre Lumini, deci spre politică, şi care, la nevoie, să apere poporul de redeşteptarea demonilor care zac în el.

Convenţia a rostit ultimul cuvânt în dezbaterea termidoriană asupra Terorii în ultima zi a lucrărilor sale, la 4 brumar anul

---

[32] Daunou, „Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire an IV", în B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie*, Paris, 1982, pp. 504 şi urm. Tânărul Constant îşi încheie reflecţiile asupra „reacţiilor politice" printr-o profesiune de credinţă în progres, care va asigura triumful „sistemului de principii" asupra „convulsiilor momentului". „Armonia de ansamblu, stabilitatea de detaliu, o teorie luminoasă, o practică ocrotitoare, acestea sunt trăsăturile caracteristice ale sistemului de principii. El reprezintă îmbinarea între fericirea publică şi cea particulară... El aparţine veacurilor, iar convulsiile de moment nu au nici o putere asupra lui. Dacă i se opune rezistenţă, se mai pot produce zguduiri dezastruoase. Dar de când mintea omenească merge înainte şi tipăriturile înregistrează progrese, nu mai există năvăliri barbare, coaliţii ale asupritorilor, invocări ale prejudecăţilor care să-l poată da înapoi" Constant, *op. cit.*, pp. 84–85.

IV. În timpul acestei ultime şedinţe, ea a discutat proiectul de amnistiere prezentat de Baudin în numele Comisiei celor unsprezece. Proiectul fusese redactat în ceasurile fierbinţi ale zdrobirii agitaţiei regaliste şi ale insurecţiei din 13 vandemiar. Discursul antiterorist se vrea moderat, se pune problema de a încheia Revoluţia prin măsuri de pacificare. „Oare experienţa nu ne-a învăţat care este pericolul vicisitudinilor, oare nu ştim acum că numai după ce am străbătut toate extremele ne oprim pe linia de mijloc?“[33] Privind înapoi, Teroarea nu ne apare ca una dintre aceste „vicisitudini“?

> „Există neajunsuri inerente unei mari revoluţii, şi printre aceste neajunsuri există unele care, prin însăşi natura lor, nu cunosc remediu.“

Nimeni nu poate să ceară victimelor Terorii sau familiilor lor să ierte, dar suntem îndreptăţiţi să le cerem să uite. Să ceri o dreptate abstractă nu duce decât la reînnoirea răului: „Dacă trebuie instituite tot atâtea jurii câte comitete revoluţionare au existat, ar trebui să acoperim pământul Republicii de temniţe şi eşafoduri pentru a ne consola de atâtea temniţe şi eşafoduri.“[34] Proiectul propune chiar să fie desfiinţată pedeapsa capitală, manifestând astfel voinţa de a sfârşi o dată pentru totdeauna cu Revoluţia, lăsând să cadă vălul uitării asupra Terorii. Un act simbolic trebuia să consfinţească această abolire: Convenţia avea să pronunţe decretul cu privire la locul Revoluţiei; preşedintele „urma să calce în picioare coasa morţii“ care avea să fie spartă în mod solemn, frânturile ei urmând să fie depuse la arhivă. Eşafodul avea să fie ars, iar piaţa avea să-şi schimbe numele; de aici înainte urma să se numească Piaţa Concordiei.

După o dezbatere însufleţită în cursul căreia s-au dezlănţuit din nou pasiunile politice care tocmai urmau să fie condamnate

---

[33] Raportul lui Baudin, în numele Comisiei celor unsprezece, *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXVI, p. 303.

[34] *Ibid.*

la uitare, Convenția termidoriană a statuat în felul ei, printr-unul din acele acte de compromis ambiguu, în care se dovedise întotdeauna atât de abilă. Amnistia a fost proclamată pentru „faptele pur relative față de Revoluție“ (cu excepția celor pentru care existau dovezi de vinovăție pentru participarea la „conspirația din 13 vandemiar“). Pedeapsa cu moartea n-a fost desființată sau, ca să fim mai preciși, abolirea ei a fost amânată până „în ziua când va fi pronunțată pacea generală“.

În acest fel, ceremonia simbolică a distrugerii ghilotinei a rămas fără obiect.

În schimb, s-a hotărât ca Piața Revoluției să poarte numele de Piața Concordiei.

Cât despre Revoluție, numele ei a fost dat unei străzi care duce de la bulevard la Piața Concordiei.

În chip de concluzie: Termidor şi locul lui în istorie

Poate că acum vom fi în măsură să răspundem la întrebarea formulată la începutul acestui eseu: a fost Termidor „un fenomen matricial“ în Istorie, reduplicat în cursul revoluţiilor care au venit după cea franceză?

În timpul perioadei termidoriene şi sub Directorat, aniversarea lui 9 termidor a fost sărbătorită în mod solemn ca ziua „fericitei revoluţii“. Apoi nu s-a mai vorbit niciodată de sărbătorirea acestui eveniment. Totuşi, Termidor a devenit o zi memorabilă. După exemplul altor fenomene din perioada revoluţionară, cum au fost *iacobinismul* sau *bonapartismul*, el a fost ridicat la rangul-de paradigmă a cursului istoriei de către toate ideologiile care au făcut din Revoluţia Franceză punctul de referinţă sau sursa lor ca model explicativ pentru derivele istorice.

La moartea lui Lenin, n-au recurs oare Troţki, iar apoi troţkiştii, la Termidor, pentru a înţelege ascensiunea lui Stalin la putere? Revoluţia din Octombrie avea să aibă şi ea un Termidor al ei, iar stalinişti, noi termidorieni, aveau să fie foştii revoluţionari care ar fi „degenerat“, devenind profitori şi gropari ai Revoluţiei. Această degenerescenţă, care pornea din tabăra poporului, urma să-i deosebească de contrarevoluţionari, „duşmanii de clasă“ din primele ceasuri, chiar de totdeauna. Ca reacţie, Troţki şi partizanii lui au fost acuzaţi de către stalinişti de bonapartism, apoi au fost huliţi, chiar lichidaţi ca agenţi în slujba altora: Japonia, Polonia, Gestapoul şi Intelligence-Service. Metafora troţkistă a lui Termidor este cea mai cunoscută, aşa că ea a devenit semnul distinctiv al partizanilor lui Troţki. Dar fiecare revoluţie din secolele al XIX-lea şi al XX-lea a fost obsedată

de spectrul *propriului ei* Termidor, de acel moment în care elanul revoluţionar avea să se zdrobească izbindu-se de revoluţionarii înşişi, care urmau să se schimbe pe neaşteptate, să trădeze mişcarea istorică şi să se întoarcă împotriva ei.

Dacă pentru mitologiile revoluţionare din secolele al XIX-lea şi al XX-lea termidor a devenit o „matrice“, aceasta nu înseamnă că Revoluţia Franceză ar fi fost într-adevăr trădată sau deviată în 9 termidor anul II. Dezbaterea care urmăreşte să stabilească identitatea „adevăraţilor“ gropari ai Revoluţiei: girondinii sau dantoniştii, iacobinii sau termidorienii, Directorii sau Primul Consul, este veşnică şi sterilă; ea este parte din mitul revoluţionar şi nu face altceva decât să-l reproducă. Ca orice mit, cel al Revoluţiei asasinate ascunde realitatea, dar dă în vileag propriul lui adevăr. Acest adevăr constă chiar în reprezentarea pe care o dă mitul despre eveniment: că Revoluţia va fi fost sugrumată, îngheţată, ucisă — puţin importă —, esenţial este că avea să fie nimicită pe când era încă *foarte tânără*, înainte să-şi poată ţine făgăduielile. Mitul lui Termidor nu este decât o variantă a mitului *veşnicei tinereţi a Revoluţiei*. Momentul termidorian mai întâi compromite iar până la sfârşit distruge acest mit şi acest ansamblu de reprezentări. Discursul termidorian este plin de metafore care trădează toate istovirea, uzura mitologiei revoluţionare sub acţiunea timpului. Să-l ascultăm pe Boissy d'Anglas: câmpul Revoluţiei pare „să ne înfăţişeze în faţa ochilor *urmele şi ravagiile timpului*“, revoluţionarii au trăit „*şase secole în şase ani*“. Fiecare an al Revoluţiei să facă oare cât un secol? Atunci care ar fi principala cauză a acestei îmbătrâniri? Cele şaisprezece luni de Teroare sau cele cincisprezece luni de experienţă termidoriană? Înecurile din Nantes sau adevărul cu privire la aceste masacre adus la lumină în t mpul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier? Rechizitoriile lui Fouquier-Tinville în Tribunalul Revoluţionar sub Teroare sau memoriile sale scrise ca apărare, în care arunca întreaga răspundere asupra Convenţiei?

Teroarea făurea un imaginar eroic respingând realitatea şi dând naştere unei legende sinistre. În Termidor totul iese deodată

la suprafață. Momentul termidorian este izbucnirea unui lucru evident: Revoluția este istovită. Revoluția a îmbătrânit.

Termidor este momentul-cheie în care Revoluția trebuie să-și ducă povara propriului trecut și să mărturisească faptul că nu-și va ține toate făgăduielile de la început. Este mai ales momentul în care protagoniștii ei proclamă că nu mai vor nici să reînceapă istoria revoluției, nici să-i refacă experiența.

Termidor este momentul în care revoluționarii nu mai au decât o singură dorință, nu mai sunt animați decât de o singură motivație: să încheie, în sfârșit, Revoluția.

Revoluțiile îmbătrânesc destul de repede.

Ele îmbătrânesc urât din cauza îndărătniciei simbolice de a voi să însemne întotdeauna un început de drum în Istorie, să fie o ruptură radicală în timp, să rămână o operă mereu reîncepută, să întruchipeze tinerețea unei lumi veșnice. Revoluția promite un viitor mai bun, dar ar vrea să nu se termine niciodată ziua de astăzi, inaugurală, care a marcat venirea ei pe lume.

Revoluția Franceză n-a îmbătrânit mai urât decât toate revoluțiile care i-au urmat și care s-au inspirat din ea. Nici una din surorile ei mai tinere n-a vrut să se recunoască în Termidorul surorii mai mari. Pe drept cuvânt, Revoluția, chiar atunci când este prinsă în propriile ei mituri, nu este un basm. Iar Termidor este o oglindă ce nu înșală și trimite fiecărei tinere revoluții singura imagine pe care n-ar dori s-o vadă: chipul uzurii și al decrepitudinii care ucid visele.

Cuprins

Redactor
VLAD RUSSO

Tehnoredactor
DOINA ELENA PODARU

Corector
MIHAELA PAVNUTESCU

DTP
FLORINA VASILIU

Apărut 2007
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la R.A. „MONITORUL OFICIAL“

La 9 termidor, Convenția îi scoate în afara legii pe Robespierre, Saint-Just și acoliții lor; o zi mai târziu, călăul Parisului îi ghilotinează. Franța intră într-o perioadă tulbure, marcată de o dilemă inedită: cum se poate opri Teroarea, instaurată de aceeași Convenție cu șaisprezece luni în urmă, fără ca procesul ei să fie totodată unul al Revoluției înseși; cum se pot ierarhiza răspunderile, deosebind între simplii executanți și autorii decretelor și ordinelor, pentru a-i pedepsi pe adevărații vinovați; cum a fost cu putință ca Revoluția, întemeiată pe doctrina Luminilor, pe ideea de libertate și respectare a drepturilor omului, să eșueze în vandalism. Termidor devine astfel paradigmatic pentru toate revoluțiile al căror model a fost Revoluția Franceză: el reprezintă momentul în care o revoluție este somată să-și recunoască eșecul, ca să poată curma tragedia socială, crimele și minciunile care se acumulează ducând la un rău tot mai mare și mai greu de înlăturat. Experiența crudă a revoluțiilor comuniste confirmă cu prisosință acest scenariu.

ISBN 978-973-50-1700-2

